АҢСНЫ
АШӘҚӘЫҨҨЦӘА
РЕИДГЫЛА ИҬНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЬАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

6

Иҭыҵуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА
Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:
Валентин Кәаҕәаниа
(аредактор хада ихаҭыҧуаҩ)
Алықьса Гогәуа
Виачеслав Бигәаа
Вахтанг Аҧҳазоу
Даур Наҷҟьебиа
Гәында Кәыҵниаҧҳа
Зураб Џьапуа
Гунда Сақаниаҧҳа
Дырмит Габалиа
Альбина Анқәабҧҳа
(аҭакзыҧхықәу амаӡаныҟәгаҩ)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:
Витали Амаршьан
Владимир Агрба
Енвер Ажьиба
Геннади Аламиа
Абзагә Аҟалҕьба
Алина Жьиҧҳа
Платон Бебиа
Гьаргь Гублиа
Владимир Занҭариа
Руслан Қапба
Шоҭа Салаҟаиа
Валери Касланӡиа
Ельвира Арсалиаҧҳа
Анзор Мықәба
Заира Ҭҳаиҵыкәҧҳа
Терент Ҷаниа
Алхас Чхамалиа

Аҟәа — 2019

Литературно-художественный и Общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Аредакциа адрес:
384901 Аҟәа
Ажәанба имҩа, 9.
Аҭел: 226-25-42
772-70-86
990-44-35

Ажурнал «Алашара» иаднакыло аматериалқәа зегьы кьыҧхьзароуп PT SANS ашрифт ала. Егьырҭ ашрифтқәа рыла икьыҧхьу акгьы аднакылаʒом.

Анбанҟәшәарахь ирыҭоуп 15.11.2019 ш.
Акьыҧхьразы анапы аҧаҩуп 10.12.2019 ш.
АФОРМАТ 70х108 1/16
Инықәырҧшу амехак 12,5 кьыҧхь бҕьыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Аҧсны Аҳәынҭқарратә наплакы “Акьыҧхь Аҩны”.
Аҟәа. Ешба имҩа, 168.

Атехредактор:
Л. Амҷҧҳа.
Акорректорцәа:
Л. Чамагәуаҧҳа,
И. Ҷьениаҧҳа,
М. Кәыҧниаҧҳа.
Компиутерла акьыҧхь иазлырхиеит
С. Сазба

АХҚӘА

Зина Ажьиҧҳа. *Ажәеинраала ҿыцқәа* 3
Витали Амаршьан. Аҳәынҭқар исаркьа. *Аҭоурых-философиатә повест (Анӣәамҭа.)* 12
Вахтанг Аҧҳазоу. *Ажәеинраала ҿыцқәа* 49
Заира Ҭҳаиҭыкәҧҳа. *Ажәабжь кьаҿқәа* 62
Валери Касланʒиа. Аҷьныш лымҩа. *Аповест* 65
Енвер Ажьиба. *Ажәеинраала ҿыцқәа* 85
Сергеи Чакветаʒе. Ашьақәыҕәҕәара. *Апиеса* 94
Сергеи Агындиа. *Ажәеинраала ҿыцқәа* 98

АҦШААРАҚӘЕИ АҦЫХЬАШӘАРАҚӘЕИ

Таиф Аҷьба. «Са исҭахымыз ашәа исзамҭеит аҳәашьа...» *Ажәеинраалақәа* 106

Алықьса Гогәуа. Аамҭа ашьҭақәа *Амшынӣақәа* (*Иацу.*) 118

Ахра Анқәаб, Гәыранда Камлиаҧҳа. Алықьса Ҷьениа иажәабжьқәа рсахьаркыратә еиҿкаашьа 152

НИКОЛАИ ПАТУЛИДИ ДИИЖЬҬЕИ 75 ШЫҚӘСА ҬИТ

Николаи Патулиди. *Ажәеинраалақәа. Еиҭ. Т. Аҷьба* 157

АҬҬААРАДЫРРА АҬӘАТӘЫШЬАҞАҚӘА

Арда Ашәба, Леонид Саманба. Иналукааша аҧсуа ҭарауаҩ (К. С. Шьаҟрыл диижьҭеи 120 шықәса аҭра иазкны) 161

Гугуца Ҷьыкырҧҳа. Зыҧсадгьыл зегь раҧхьа изыргылоз... 169

Алықьса Гогәуа. Ажәа хьыршәыгәқәа 175

Цира Габниаҧҳа. Аҩыза лзы ажәа 185

Ашәҟә ҿыцқәа 194

Анекролог

Гьаргь Константин-иҧа Гублиа 199

ЗИНА АЖЬИҢҲА

Ажәеинраала ҿыцқәа

ДЫШҢАҠАМ

Рушьбеи Смыр ихьӡынҽылоуп

Дышҧаҡам, дыҡоуп, дышҧаҡам,
Дӡыхьны дахьааиуа жәымбакәоу?!
Ус, иара инукыло иакәым,
Иабаҡоу, дахьыҡам абаҡоу?!

Дрыцҿыпуеит ашәахәа лашарақәа,
Дрыццәқәырҧоит, ацәқәырҧ иҽеиҧшь.
Игәыдыҳәҳәало дрылоуп амшқәа,
Иашәақәа рхоуп ахьыҵәҵәеиҧш!

Дышҧаҡам, идгьыл дахӡыӡоит.
Иҧсадгьыл аҧеиҧшаз деибафоит,
Ак рыхьырҳәа ижәлар дшәаӡыӡоит,
Иҡам рызхәыцра даргәаҡуеит.

Иичҳаӡои, иичҳаӡои, иичҳа,
Дызҿыхәало ахәрашәа ихәоит.
Иамчузеи, мшәан, идоуҳамч ҳәа,
Иахьыцәоу ашәышықәсқәа арҿыхоит!

Дышҧаҟам, ииашамкәа изҳәада?
Абан, дшәаҧшьха дахьцәырҵыз!..
Имшәҵцыз ашәҵқәа уажәада,
Иҧхаралоуп, ас, излагәылптыз!

Игәы ауп изгәылхәрарауа аʒыхьқәа,
Уарҵәырцаз ҷамԝакгьы узхоит,
Ибжьала еиқәҷызҵуа аҧсаатәқәа,
Еиҳа рымҵәыжәԝақәа ҕәҕәахоит.

Дрыцҷыпуеит ашәахәа лашарақәа,
Дрыццәқәырҧоит ацәқәырҧ иҷееиҧшь,
Игәыдҳәҳәыло дрылоуп амшқәа,
Иашәақәа рхоуп ахьыҵәҵәеиҧш!

МАКЬАНА, МАКЬАНА

Макьана, макьана
Сшыҟац сыҟоуп,
Сыбзиабара акәзар,
Имаҷʒам, акрыҟоуп!
Аҵхқәа зыршаша,
Амшқәа ирхьсыршаша.
Макьана, макьана
Сыбзиабара ыҟоуп,
Иҧсыҷʒам, уи ҕәҕәоуп,
Ԥшацәгьақәак ирзымцҟьаша,
Имиц, иихьоугьы ирыхьʒаша.

* * *

Срылаʒам хәыцрақәак ихаароу,
Аҧсҭазаара сцәыцәгьахону шьҭа?!
Иҳәа, иҳәа, мшәан, сара исхароу,
Сгәоуп узыргәаахыз уара еиҵа.

Ҷымҭʒакәа наҟ унасҧырҵит ирлас,
Сҷеысзымҟажо сушьҭахуп, ҷыҵуа.
Сызгаша иаразнак ишҧасҭаху ахымԝас,
Ацәашьеиҧш акәымкәан сʒыҵуа.

Иҳәа, иҳәа, мшәан, сара исхароу,
Сгәоуп узҭахымхаз уара еиҵа.
Срылҧсарауама шәахәақәак иҧхароу,
Аҧсҭазаара сцәыцәгьахону шьҭа!?

СЫБЗИАБАРА

Ақәеиҧш сыбзиабара леиуеит икыдҵәан,
Ухымкәан макьана, унымҵәан, унымҵәан,
Ашьацқәа иҵегьы рыҧсқәа неиларҵап,
Рынасыҧқәа шылашоу харҵап.

Еиҳагьы ишәҭырцаз ашәҭқәа неихәлаччап,
Ҽазнык сылаҧш ҧхарак рзахьчап,
Ҽазнык дгьыли жәҩани неиҷыхәап,
Адунеи гәхьааганы ашәақәа ҷыхап.

Ушлеиц сыбзиабара улеила укыдҵәан,
Ухымкәан макьана, унымҵәан, унымҵәан...

* * *

Зегь зныруа сгәы ауп, сара сакәҙам,
Иаразын апҳстазаара лакәҙам,

Иаразын ашоура, аҵаа,
Изхьаауа рызегьы рхьаа.

Зыҧстазаара шәарҭоу сабицәак,
Иҷыцәаауа зыеҵә қәрахьымҙак,

Зынасыҧ зцәиакәкәо ҩарҵас,
Змаҷхара ззыҟалаз шәарҭас.

Зегь рыцхәашьо сгәы ауп, сара сакәҙам,
Иаразын агәамҵракәа маҷҙам.

Зыбзиабара иацәыршьыз,
Зызаҵәра инылаҳәан иржыз.

Еихашәыз зашҭа гәарақәа,
Ипҧыххааса ицаз агарақәа.

Зегь ирыхьҵәыуо сгәы ауп, сара сакәҙам,
Иаразын адунеи зегь акакәҙам,

Иаразын ашоура, зны аҵаа,
Ахымцақәа, ахәарақәа, ахьаа...

* * *

Сажьжьоит лаҧшык, сажьжьагәышьоит,
Исыдгьыжьло аҽсыхьнашьыхуеит цгәушәа.

Сгәы иаразнак иҧсасиуеит,
Шәа хаакәакәарақәак ҭыѡуеит.

Изҳәада, сынасыҧ цәашьушәа?
Аҿыцәаара баша иаҿушәа.
Сахьчоит мчык, сыхьчагәышьа,
Сыҟазаап исымаӡамкәа ҧсышьа.

Сшәаҳәагәышьап, сшәаҳәагәышьап, сшәаҳәагәышьа,
Ҽазнык аҧсҭазаара сбылгәышьа.

* * *

Сабаргоз аҧшақәа?
Срыма ицон, ицон...
Сырцәын асы, ақәа,
Сгәы ашәақәа аҧнаҵон!

Сызхыҵуаз хара ахәқәа,
Уамашәа сырбон,
Исылалон ахқәа,
Ахысыбжьқәа гон!

Игәааны ацәқәырҧақәа,
Иаауан, иаауан, иаауан...
Сҧызҽеыз аҧшақәа,
Сызлеиқәхоз иазҵаауан...

Сыргәалашәошь ахәқәа?!
Иабасыхауеи шьҭа сгәы?
Исылахаз ахқәа,
Сыламҧсӡац уажәгьы.

* * *

Уара сгәы исызҭымцаз,
Сдунеи иалҵны имцаз...
Ицоит ахеиҧш ак сылҟьан,
Акгьы зысымҳәеи усҟан?

Уара схәыцрақәа исызрылымгаз,
Уара ачымазара исылымгаз,
Еиҳагьы угәхьаазгоит,
Сылаҕырҙ лбааздоит...

ИРЫЗГӘАМҬАЗ АПОЕТ ИУАЗ

Саныршь ауп сара санҭахаз,
Акрыҟоумашь нас исҭынхаз?

Акрыҟоумашь, изыхҭнысҵаз сыҧсы?
Ахаан изымуцызт баагъсы.

Сыршьит ауп сара сызҭахаз,
Санырж ауп ианцәырҵ сызгәагъхаз,

Санырж ауп сашәа анраҳа,
Сыздыруаз санырдыр еиҳа.

Саныҟаз сыбжьы ддырҳаҙомызт,
Саныҟаз сызлаҟаз рбаҙомызт...

Иабыкәу сара сахьҭахаз?
Санырж ауп, иззы сзыргәагъхаз?!

САРА СГӘЫ

Сара сгәы ҭацәҙам, иҭәуп,
Абжа шьацуп, абжа шәҭуп,

Абжа шәагъшьуп, илашоуп,
Ԥьа иажәабжьуп, ԥьа иашәоуп!

Сара сгәы ҭшәаҙам, иҵбаауп,
Жәҩан кеикеироуп, ҧхыҙ ссир хаауп,

Имҩахәасҵоуп, хроуп, ишьхоуп,
Ацыхаҙқәа рыбжьы ахоуп!

Сара сгәы ԥьбароуп, ишуп,
Зегьы рзы ихәарҭоуп, ихәшәуп,

Имрахәагоуп, зны иқәаҧсатоуп,
Цәқәырҧаразар, ицәқәырҧоуп…

Сара сгәы ҭшәаӡам, иҭбаауп,
Ашәа хаа зымҵәыжәѽоу ҧсаауп!

12.01.2017 ш.

* * *

Сыҧшуп, сыҧшуп са схала еиҵа,
Еиҵацәаакуп аҟәареиҧш слакҵа,

Иҷыцӡа, еҳ, гәырѽак сыхчнуп,
Сыҧсы лакѽакуа мѽак иануп.

Сызшьызеи нас, сызшьы, сызшьы,
Гәыҕрак сзалбаауам ашәшьы,

Егьсыгымшәа збоит схәаҷеырц,
Сыхдырра саркьаҵас иҧҷеырц…

Сыҧшуп, сыҧшы, сшәаӡыӡо еиҵа,
Ишҧеиҧшу сгәы иҭацәыз аҳәысҵа.

* * *

Ацәқәырҧақәа реиҧш иаауеит са схәыцрақәа,
Мчык сырҵоит ибашам сгәыҕрақәа,

Иҧсуеит, иҧсы, акакала сгәалақәа,
Сынхахуеит уара сыҧсы усзалымхкәа.

Сышҧаҟала, абзиабара самхашьны,
Зегь сҧырҵтеи мцакыҵәҟьак сналаршәны!

Ибылуазаап ажәѽангьы аӡамѽақәа,
Исныҳәоит, сеиқәзыршәоз урҵ амѽақәа.

Ишҧассиру адунеи акгьы сгәаламкәа,
Сынхоит, сара угәаҷы сызбнамлакәа.

САН БАХЬ

Исҭахуп снапқәа быкәаршаны бгәыдскалыр,
Сынхәыҷыз еиҧш, сыжьжьо сбыдбкылар,
Аамҭа маҷзак ибыргьежьыр.

Исҭахуп блакәқәа срызбырʒырԝлар,
Гәаныла дәыҧшʒақәак срықәыԝлар,
Сгәы ҧсаатәқәак ирыцҧырыр.

Исҭахуп бкалҭ схы ныласкыр,
Аамҭақәак ршыкьабжь гәныскалар,
Схәыҷра аʒиас сынхықәтәалар.

Ицәырҭп уа, игәхьаазго сахьақәак,
Исҧылап исыцыз шәахәақәак,
Иҧытлап, сеидызҳәало шахақәак...

Исҭахуп сылаҕырʒқәа ныбкылар,
Санхәыҷыз еиҧш, сыжьжьо сбыдбкылар,
Аамҭа маҷзак иааныбкылар.

* * *

Аҧша аҿаҵәахуеит ԥьара,
Амш иазгәааны.
Сгәы унҭалахуеит уара,
Ах, ухьааны!

Иҧшуп аҵлақәа еиқәышьшьы,
Хәыцрак иалоуп.
Изыҧсазеишь уажә убжьы,
Цәгьала сҟьалоуп!

Изыҧыруам ҧсаатәқәак рызхара,
Аамҭа иахәуеит.
Сахьеилаҳацәо уа убара,
Шәак снарҳәахуеит.

Сгәы усызҭыгаʒом ушьҭа,
Сгәы узхьаалап,
Аҧша зҿызҵәахуа еиҭа,
Баша игәаалап.

* * *

Аеҵәақәа еиҿхагахоит, мцахаак ркуп,
Сгәы еилашын, ихыҵны акаҭәара иаҿуп.
Аҵх иахылаҧшуеит аҧша зышьҭабжь хҿыз,
Аҵх иагәылаҭәауеит, абзиабара ихыҿҿаз.

Ирзымҳәац еибырҳәоит ашәахәақәа насҭха,
Акымзарак агәалаӡам ажәҩан уаха,
Насыҧ бжамкәа, насыҧ наӡак аеҵәақәа иртәуп,
Сгәы сыцәҭәын, ихыҵны ацара иаҿуп!

САРА СЫЛА

Ажәҩан саныҳәоит гәаныла,
Гәаныла исхыҿхәоит иара,
Амш шәаҳәоит сара сыла,
Иаҿуп сгәаҿы гәқәак абылра.

Иаҿуп аҧша сааигәа аҿҧхьакра,
Ашәҭқәа шәҭуеит еиҳагьы.
Есааира, есааира, есааира,
Сгәырҕьара иацлоит саргьы.

Ажәҩан дуӡӡа лаҧшыла,
Сыҭнахуеит сырҧшӡан еиҳа,
Адунеи ҧхоуп сара сыла,
Акәа сҭоуп сымцаха!

ИЦӘҚӘЫРҦО ШӘАЛОУП ЦӘҚӘЫРҦАК

(Арҵаҩцәа зегь шәахь)

Ирацәоуп, ирацәоуп шәа шәҷьабаа,
Имариам шәықәуп мҩакы,
Аҷыхь, аҭахызаргьы аҵаа,
Зегьакоуп еиҧшәырҟьом шәыгәҭакы.

Ахьыбҿар шәрыхӡыӡаауа шәрылоуп,
Рааӡара аус азы шәыхиоуп,
Адыррақәа ирымоу шәа шәылоуп,
Шәа шәыла шьхацамҩак иаҿоуп!

Ашьхақәа шәныҳәаҽа шьҭырхуеит,
Дара реиҧш шәычҳара ҒәҒәазарц.
Амшқәа шәа шәзыҳәа рыҽенырхуеит,
Шәдунеиқәа есымша илашазарц.

Ахә узшьаӡаҵәҟьом шәӵьабаа,
Ицәқәырҧо шәалоуп цәқәырҧак.
Аҷыхь, аҭахызаргьы аҵаа,
Урҭ шәрыцәхьаҵуам зынӡак.

Ахьыбҽар шәрыхӡыӡаауа шәрылоуп,
Урҭ рзы зегь реиҳа шәхәарҭоуп.
Абзиарақәа ирылоу – шәа шәылоуп,
Шәа шәыла шьхацамҩак иаҽоуп.

ВИТАЛИ АМАРШЬАН

АҲӘЫНҬҚАР ИСАРКЬА[1]

Аҭоурых-философиатә повест

АҲӘЫНҬҚАРЦӘА РЫҨСШЬАРҬА ҨНЫ

Вся вина в развале Советского Союза лежит на Горбачева и Ельцина, и это обвинение с них никогда не снимется!
Валентин Фалин.

Аекскурсиамҩаҧгаҩ лус нагҙаны даналга, иаалгаз аҧсшьацәагьы ларгьы ианаауаз арахь излахалаз ахаҳә мардуан ала илбааны, рыҧба «Аҧсны афырхаҵа» ашҟа ицарц азы, аҙәаҙәала еишьҭагыланы хланҵы инҵалеит. Урҭ «имцхәны» ирыцыз сҩыза Лерики сареи ҳаахынҳәын, Горбачиов иҧсшьарҭагьы ҳбарцаз ҳмашьына ахьгылаз ахь ҳҿынаҳхеит, аха зназы аратәи аҧсшьарҭеи амшыни злеимадоу, аҙы зҭоу аҳаҧы ашҟа ҳнеит. Сталин ихаан уи анышьқәагьы ҭаныҟәозаарын, аха иара амшын рацәак бзиа имбозаарын. Иҧсшьарҭа ҩны ааигәара ҷыдала иара изы иҟаҵаз аҙҭачгьы, амшын аҟнытә аҭҳәаақәа рыла иаауаз мшын ҙыла идыртәуазаарын, аха убригьы знык-ҩынтә раҟаракәзаап дахьҭалахьаз. Уажә асаба ҭыҩҩы иҟоуп… Лерики сареи, ҳмашьынахь ҳцарцаз, уантә ҳхынҳәны ҳшааиуаз, раҧхьа ҳанааиз иаҳбаз Аԥьыкырба уа деиҭанаацәыртҵ, — «бзиала, иҭабуп» ҳәа наиаҳҳәеит. Иара шәызхаҭабуазеи… ҳаҭамыз пату ахьҳазшәыкәымҵаз, «аҧшәма ду» дыҟазҭгьы ас ҷамыртҵысы шәишьҭуамызт» ҳәагьы ихы днахлафит. Дырҩегьых бзиала наиаҳәаны, ҳмашьына ҳанҵалеит. Ҳашнеиуаз ани ашлагбаум уажә харантәылагьы «ҳшабаз» еиҧш, иара «ахалагьы» аҿҩышьҭнахын, ҳамҩа аанартит. Уи ахьчаҩгьы иҿеикәаҧса аганаҷ даагылеит. Лерик амашьына ихы нҭырҳәҳәаны иҭабуп ҳәа ибжьы наиҟәиргеит, саргьы дырҩегьых иара иахь сыҧшуа, анкьа авожд ишыҟаиҵалоз еиҧш, ашьшьыҳәа, нада-аада снаха-аахо, снапы ааизысҟьеит.

Машьынала ҵаҟа ҳалбааны, каҵран мҩала ҳавакәараҵаны, Горбачиов иҧсшьарҭа ахьгылаз аҷаҧхьахь ҳалбааит. Уаҟа ҭыҧк аҷы ҳмашьына ааныжьны, ҳнаҧшааҧшуа, уажә хыҟәкыла ҳзызцоз аҧсшьарҭа ҩны ҳхы азырханы, шьапыла анаара ҳҩаҷалеит. Ҳахьыҩхашәалаз – иаразнак иаргьы ҳабла иаахгылеит. Уахьнахәаҧшуа рацәак иаҩцамшәа убоит, Сталин иҧсшьарҭа ҩнеиҧш, ҩбаны еихагылоуп, аха, излаҳаҳахьоу ала, аҟара ҩба

[1] Анҵәамҵа. Алагарҭа анын «Алашара» №5, 2019 ш.

адгьыл аҵахь иҟазаап – ауаԥыцәгьа иаҟара анышә дыҵоуп шырҳәо еиԥш!

Араҟа уажә ҳахьааиз аекскурсиамԥаԥгаԥ даҽеаҙәын — арԥыс ҳаракык, гәыԥԥык иаԥхьа игылаз аԥсшьацәа Горбачиов иԥсшьарҭа ԥны ашьапы шкыз, аргылашьа шыҟалаз рзеиҭаҳәара даҽын. «1989 шықәса рзы, абра, аԥадахьҟа иҟоу Сталин идача иаҵанакуаз амандаринаҭра ду ааԥәхны, раԥхьатәи «ауасхыр шьҭаҵан» ари ижәбо ахыбра, иҳәеит уи, 1991 шықәсанҙа аргыларақәа цон. Иара Горбачиов ихаҭа зныкгьы дааны абаха имаҙеит – ухы иазууа уаҩа иузиуам ҳәа, ихаҭа ихарала, 1991 рзы имаҵура дамырхит... Уи иԥшәма Раиса Максим-иԥҳа акырынтә даахьан ара, избанзар аргылара иахылаԥшуаз лара лакәын. Уажәы-уажә еиҭалкуан, аргылаԥцәа иҟарҵаз лгәамԥхакәа, уажәы-уажә илыԥсахуан – лхаҵагьы ларгьы бзиа ирбоз «перестроика» аҵыхәа ҧҵәомызт!.. Ауасҵацәа иҟаҵаны ҳалгеит ззырҳәозгьы – лара ҽыц еиҭалкуан, аиҳарак асантехника дачычан дыҟан!.. Абыржә шәызгәыдԥшыло аԥны адәныҟатәи аҭыҙқәа ирықәчаԥоу арԥшҙага мармалташь-хаҳә-ҳаҟьақәагьы ҽыц идлырԥсахит. Раԥхьа уи Уралынтә иааргаз ахаҳә-ҳаҟьақәа рыла ихҟьан. Урҭгьы ибзиаз, зыхә цәгьаз ракәын, аха Раиса ҟадыць убри аамҭаз лхаҵеи лареи Италиа иахьцаз, уа ижәытәҙоу, Колизеи ҳәа адунеи зегьы иадыруа, агладиаторцәа ҳәаҭыхла рнибарҵәарҭа хан ду анылба, иахьа ихынааҙа, «аблақәа» ҭыкка, иҭацәны ишгылоугьы – илгәаԥхаҙеит! Уахьынтә дхынҳәны данаа, Уралтәи ахаҳә иалхыз аԥны ахаҽырԥшҙага хаҳә-ҳаҟьақәа, зыргылара иаҽыз абри ахан адәахьала иарҭахьаз, наҟ иамхны икалыжьит, анцьнырцәа ирыдылҵеит Италиантә, убраҟа Колизеи адәахьала аҭҙамцқәа злархиоу ахаҳә-ҳаҟьақәа иреиуоу ааганы иарҵарц. «Травертин» захьҙу уи ахаҳә ахә цәгьаҙан, аха акы деигҙозма, ажәлар рмал усс илымазма! – дзышьҭаз лхаҵеи лареи рԥьаф акәын. Уи амацарагь акәу ҷьышәшьома уи мыкәшәатәыс иҟалҵақәоз! Абра, уааҙагьы «ахьтәы ҟәара» ҳәа изышьҭаз аплиаж аԥслымҙ ҽеила иамамызт, убригьы лгәамԥхазт, ҕбала Болгариа ага аԥшаҳәантә абаржақәа рыла «ахьтәы ԥслымҙ» ҳәа изышьҭоу аԥслымҙ ааганы, абра аҟәара иқәлыԥсеит. Амшынгьы лызмырхакәа, аԥсшьарҭа ԥны авараҽы аҙҵач дугьы ҟалҵеит, уи иаакәыршан усҟантәи аамҭаз уаԥ изымдыруаз апластикатә ԥенҷьыр дуқәа рыла икәлыршеит, зынгьы-ԥхынгьы ианаарҭаху акнопка инақәыҕәҕәар – урҭ зегь ааимҟьаны иаатуан, икаххаа адунеи уқәԥшуа, иԥсабаратәу ак еиԥшгьы иааҟалон! Дара абас рыԥсшьарҭа иахамшәало аргылара, арԥшҙара ианаҽыз Чернобольтәи атомтә електростанциа ареакторқәа руак анҧжәаз ашьҭахь ауп, ажәлар ауаҕеимшхара иҭагылан, арадиациа иннарҵәон, аха ауаԥы мыжда иԥсымҭәра акыр иннакылахьоума, — дара агәхьаагьы мкыкәа изҽыц иаҽын!.. Шьҭа ҳаԥналап иара аԥсшьарҭа ԥны ахыбрахь. Уажә ижәбо ԥ-еихагылак роуп, аха даҽеа ԥба адгьыл аҵахь иҟоуп... Шәҽаашәха арахь!» Аекскурсиамԥаԥгаԥ ҷкәын еихых-еиҵых ԥшҙа ицқьаҙаны, ҷьара акцентк имаҙамкәа аурыс бызшәа иҳәон. Даԥсыуоуп ҳәа угәгьы иаанагарымызт – убригьы иахьатәи ҳаамҭаз иуанаҳәо рацәоуп, ҳхатәы бызшәа, ҳмилаҭ ҟазшьақәа уанрызхәыцуа... Ԥсышәала ҳашцәажәоз аниба, аԥсшьацәа ҳашреиуамыз дырны – ахьышәҭҳәа ҳнапқәа ааҳамихит. «Ҳшәыцыԥна-

лар ҟалома?» — анаҳҳәа, — «ҳәарас иаҭахузеи, шәлеи арахь», — иҳәан, иҿараԥшәыманы амардуан днаҷалеит. Дызцыз аԥсшьаѡцәагьы ҳаргьы ҳаилагыланы абраҟагьы, Сталин идачаҷы аиԥш, зегь ҳаицхрышьшьы ҳныѡналеит. Араҟа Сталин идачаҷ еиԥш акгьы ахәажәцәа ахымызт, еиуеиԥшым аҭлажәлақәа ирылхыз паркетла ихҟьаз адашьма, оумашәа ирхиаз аҭзамцқәа... зегь цырцыруан, уахьԥшра узымдыруа аҷыц цәа рыҟәнын. Аекскурсиамѡаԥгаѡ араҟа уадацыԥхьаза ҳнарыѡныга-аарыѡныго ус егьҳаимырбеит. Иаҳирбаз рахьтә зегь реиҳа иԥьаҳшьеит аѡны азганкаҷ, аҭлашьапы итцәии-ҭәииуа зҿакәыршан иҟоу азахәа еиԥш, ҭаҟантә ихалоз аѡныҵҟатә мардуан иагәылганы, хыхь алаґәра ашҵа инатцасуа, абырлашқәа зхьныхәҳәы, еилаарцыруа иҵакнаҳаз, тоннак аҟара зкапануаз аԥьазтә лиустра ду! «Ари аскульптор Ҵереҵели иусумҭоуп, иара истиль ала еибыҵоуп. Иара аѡны ахаҵа зегьы архитекторс иамазгьы дқырҭуоуп», – урҭгьы «пропаганда» аарзыҟаиҵеит аекскурсиамѡаԥгаѡ – «урывсны» цашьасгьы иҟои! Пицундагьы иахьабалак уи Ҵереҵели «агигантоман» иусумҭақәа рылами ишыхҟьаз, иахьагьы уахьнеилак «иқырҭуацәа» зхарԥоу инапкымҭақәа иахьабалак еиԥхыҟәҟәа иаауԥылоит! Уимоу Москвагьы аума ҟаиҵоит ари аҟаза - Пиотр Актәи ибаҟагьы иргылахьеит, аурысқәа уаҳа скульпторк дрымамшәа!..

«Ари аѡны, ишыжәбо, ссамыссақәак ракәымзар, аргылара хыркәшоуп. Акы заҵәык, Раиса Максим-иԥҳа амебель ҷыц аѡнаргылара дахьымҙеит. Уи ахьынтәаалгашаз анцәа идырп! Уажә абра хыцѡыцк иѡнагылоу абарҭ аҟәардәқәа, акреслоқәа уҳәа, аамҭала Сталин идача ѡны идәылган арахь иааргаз роуп...»

Урҭ сылаԥш нархызгеит – ҵабыргны, уаҟа Сталин истолқәа ирыдгылаз иреиуан – икьаҷ-кьаҷҙа, шәыгак рыдгаламкәа, ицәышҳабиҙа, ахәажәцәа аархыѡуа. Анаԥьалбеит, адамра хыла дышԥадырси знацәахы аазырҵысыр адунеи ду абжеиҳараҙак ацәа иҵазырҙыҙоз уи аҳәынҭқар, Асовет Еидгыла афашизм иацәынзырхаз! Уи чарҳәара азызуз, иқәызхыз абра дааны, дымшәа-дыԥхамшьа, дивҵакьакьа «анхара» дагьшԥалагаҙеи! «Горбачиов идача» акәымкәа, «Ачарҳәаѡцәа рдача» ҳәоуп ари аѡны ишахьҵҙатәу! «Ускорение» ҳәа асовет мчра ақәхра зырласуаз, уи арупап, раԥхьа Реиган деилеигеит, нас — аби ԥеи Бушаа, нас – хаҵеи ԥҳәыси Клинтонраа, «Железнаиа леди» ҳәа изышьҭаз Тетчер лакәзаргьы — иаалылшоз зегь ҟалҵеит, дахьцо изымдыруа ижәѡа аҭҟьаразы!.. Уи аус хәымгаҷы рхы дадырхәаҙеит Америка дганы, «Статуиа Свободы» захьҙу рбаҟа ду, ахаҵкы дрышьҭуазшәа, хыхь ажәѡан дхагаланы, дакәырҟьашаны, зыхлахаҵ дыргьежьыз, нас Москва дахьааиз, «Народныи фронт» ҳәа маҙала акы дахаргыланы, «акамбашь ахәыл абон, ааида абомызт» ҳәа, Горбачиов ижәырҵаз Ельцин! Ари «акоммунист хазына» Свердловсктәи апартиа аобласттә комитет актәи амаҙаныҟәгаѡс данықаз, еизарацыԥхьаҙа дықәгыланы Ленини уи ипартиеи иреиҳау, иреиґьугьы ахаан адунеиаҷ иҟамлацт, иҟаларангьы иҟам ҳәа ажәѡан аҟынҙа ихагалан ирҿхәон. Убри ала Москва дагьааит, атәыла анапхгаѡцәа дуқәа дрывҵаґәґәа даарывагылеит. Дук аамырҵыкәагьы, жәа-хаҷык змаз ари агьангьаш Ленини уи ипартиеи «анышә» раҵара

далагеит!.. Гитлер дахьааҳмышьҭыз, иаҵахаз ир ахьшьамхнышҳаргылаз, иԥшьоу ҳ-Ашҭа Ҟаԥшь аҿы «адемократцәа» имҩаԥыргоз рмитингқәа рҿы дықәгыланы, - «Кремль и водку я вам обещаю!» ҳәа, ҽеирак рзыҟарҵозшәа ижьаны еизыргоз ажәлар дрылаҳәҳәон, «алкоголизм» аԥысхуеит ҳәа, аныҳәаҟәа раанҵәҟьагьы арыжәтә рызымҭоз, атәылан иахьабалакгьы аҙахәа шьапқәа рыҵхра иаҿыз «аперестройщик» ицасҳәаҟнытә ауп уи ус зыҟаиҵоз, даргьы абри иоуп ҳара ҳәынҵқарс иаҳҭаху ҳәа еибарҳәҳәон. Ус дшааиуаз, Москва агәҭаны игылаз Иреиҳаҙоу Асовет ахыбра ду абзарбзанқәа агәыдиҵеит, уи аҿаԥхьа атанкқәа ааигеит. Урҭ руак ахы дықәгыланы, - «Иахьа Асовет Ҳәынҵқарра ҳалгеит!» ҳәа ҿиҭит. Абраҟа, гәыкԥсыкала асовет мчра иазыҟаз, Апарламент ҳзыхьчозар ҳәа еизаз ажәлар, иара иҟаиҵаз адҵала, иларгәыдҵан бџьармцала индырҵәеит, егьзхарамыз ауаа ршьа карҭәеит, ирацәаҩны идырбаандаҩит, иҵаркит. Уи инашьҭархны — «Я вам обещаю Кремль» ҳәа ззиҳәозгьы хаҳәырҵәиаа дҩажәлан, ашәқәа еимыцҟьаа дыҩналаны «атрон» ааникылеит! Ҳаҕацәа ргәырԥсагьы уи акәын!..

Сталин, еиҳа аамҵа аныуадаҩҙаз, Черчили Рузвельти дрыдтәалан ирҙбоз адунеитә зҵаара дуқәа рҿы зныкыр СССР аинтересҷәа иҵихьазма! Шаҟа ихы пату ақәҵаны, амалахазгьы иҿырыҵамырхакәа драцәажәоз зегьы еицырдыруеит. Убри атәы ҟаиматла иааирԥшит иахьатәи аурыс поезиа ахьҙырҳәага ду Иури Кузнецов «Тегерантәи аԥхыҙқәа» захьҙу иажәеинраалаҿы:

В дали от северных развалин
Синь тегеранская горит.
— Какая встреча, маршал Сталин! —
Лукавый Черчилль говорит, —

Я верю в добрые приметы,
Сегодня сон приснился мне.
Руководителем планеты
Меня назначили во сне!

Конечно это возвышенье
Прошу не принимать всерьез...
— Какое, право, совпадение, —
С улыбкой Рузвельт произнес. —

В знак нашей встречи незабвенной
Сегодня сон приснился мне.
Руководителем Вселенной
Меня назначили во сне!

Раздумьем Сталин не смутился,
Неспешно трубку раскурил:

— Мне тоже сон сегодня снился —
Я никого не утвердил!

Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуӡӡа ишналагаз еиԥш, — «Вставай Страна огромная, вставай на смертный бой!» — ҳәа иаацәыртцыз ашәа Аԥсадгьыл ахьчараз гимнк иаҧызахеит. Сталин ажәлар рахь ихы нарханы, — «Дорогие братья и сёстры!..» ҳәа иҟаитцаз ааԥхьара – иаразнак асоветуаа ргәатцанӡа инеит. Ҧагылара ғәғәак имоуӡакәа, Париж назлоу Европа аҳтнықалақьқәа зегьы инапаҷы иааганы, анкьа зны Чингисхан аурыс жәлар шьаҭанкыла иҟаҳамкәа адунеи ианысхуеит ҳәа дфырҭын бааԥсха дшааз еиԥш, аҕа ааигәаҳа Москва амҭан дааины, аҳтнықалақь мацәаздцас данакәашахьаз, алахысра даналагахьаз аамҭазгьы, Сталин, аиҷкаара зынӡа ирмаҳаны, 1941 шықәса, ноиабр 7 рыҷены, аныҳәамш инақәыршәаны, Москва, Кремль Ашҭа Ҟаԥшь аҷы, «дорогая моя столица, золотая моя страна!» ҳәа ашәабжь атәыла зегь иахыҧуа, аибашьрахь амҩа иқәлоз «аополченец-цәеи» асовет жәлари зегь рзы игәышьҭыхгаз ар рпарад ду, аҕьараҳәа ар рмарш ашәа арҳәо, имҩаԥигеит! Урҭ рҷаԥхьа данықәгылоз, — «Александр Невскии, Минини Пожарскии, Суворови Кутузови зҷыз аус ԥшьа дуӡӡа анагӡара шәразҟы иалашәеит... Гьангьашрыла аҕа бааԥс дҳақәлеит, «нависла над нашей страной смертельная опасность — нужно защитит Родину!» ҳәа ииҳәаз ажәа ахаан уаҧы ихамшҭуа иҟалеит. Иаарласӡангьы еиҷкаан зхала иеизаз рыла ишьақәгылаз 12 дивизиа. «Родина-Мать зовет!» ҳәа ааԥхьара ҟазцоз, Ан лсахьа зныз аплакат ду бираҟцас ишьҭыхны, хәычи дуи ажәлар зегьы аҕа иҷагылеит, ицысит апартизантә қәԥара дугьы! «За Родину, за Сталина!» - ҳәа хацәнмырха ижәылон асовет жәлар рцеицәа – уаҩ иимбац афырхаҵара аарԥшны, аиааира дуӡӡагьы ргеит!.. Уинахыс, шәцеицәа, шәара изыхшаз рабацәа шәырхашҭны, сара заҵәык рыхшыҩаҷ сыҟазааит ҳәа ауаа мчыла ирыдицомызт, аха аиааира ду дзыргаз уи ауаҩ ихыԥша ғәғәала ишырнырыц ирныруан – убриҵәкьагьы иахҟьаны, аиакәымкәа ианрықәшәозгьы ыҟан. Уи аамҭа асахьагьы ҟаимаҭла иҭихит Иури Кузнецов «Очевидец» захьӡу иажәеинраалаҷгьы:

Вела дорога прямо на вокзал,
По сторонам носился птичий щебет.
Отец надел медали и сказал:
— Пойдем смотреть – товарищ Сталин едет!

Мелькнул товарищ Сталин вдалеке:
Глаза, усы, неполная улыбка,
И трубка в направляющей руке,
И змейка дыма — остальное зыбко.

Пришли домой, схватил отец ремень,
Стал сына бить так, что летели клочья:
— Я бью, чтоб ты запомнил этот день,
Когда увидел Сталина воочью!

От ужаса и боли сын ревел,
И мать кричала: — Люди, заступитесь!
Один сосед ребенка пожалел
И на отца донес как очевидец.

Отца на Север увели с крыльца.
Об этом сын не говорит ни слова.
Отшибло память. Он забыл отца.
Но Сталина он помнит, как живого.

Хара имхәыцуа шьоукы, ахьаҧарч зхылҵыз иахыччон ҳәа, рҳәынҭқар-рақәа аҧызҵаз раҳцәа, раҧхьагылацәа атәамбакәа ицәажәоит. Иара убри уара уҩыза, ҕәҕәала Анцәа игәрагара злаз, иқьырсиан уаҩыз, «Путь Христа», «Сошествие в ад» ҳәа, адунеи аҿы анкьаʒа инаркны иахьауажәраанʒа цәгьамыцәгьарас иааҟалахьоу зегьы ирықәʒбо, Анцәа иҿхәаҧхьыʒ Жәҩангәашәҧхьаранʒа ихагалан изҳәо апоема ссир, Данте иҩымҭа «Божественная комедия» иацлабуа иаҧызҵаз Юрий Кузнецов, Пушкин ихаҭагьы дналаҵаны, аурыс поетк ишизымҳәац ала, гәадурала, рыжәлазыжәлоу акыҟамкәа шьаҭанкыла зынʒа адунеи ианыхтәуп ҳәа Гитлер иззиҳәоз аурыс-славиан жәларқәа раҳцәа дуқәа рыхьʒқәа дасу рҵакала «ирхәмарны», оумашәа ирҧшʒаны, еиҿкааны, «Вечерняя песня славянина» ҳәа ахьʒҵангьы имҩи! Ҵабыргыҵәҟьангьы, уи ииасхьоу, аха ахаан зыбжьы меихсыҕьуа гимнуп:

Туман закрывает набрякшие веки
На Волгу, на Днепр и Дунай.
Надолго-надолго, на вечние веки
Прощай, наше солнце, прощай!
Во мгле ворошу имена нашей славы,
Как угли в потухшем костре…
Взметаются искры, гудят переправы
На Висле, Дону и Днестре.
Там свет Святослава, там храм Богуслава,
Там братство твоё, Братислав;
Там мир Мирослава, там меч Мечеслава,
Стрела твоей мести, Мстислав,
Лихва Вячеслава, огонь Горислава
И ярость твоя, Ярослав;
Там стан Станислава, там власть Владислава
И лихо твоё, Лихослав;
Броня Бронислава, кремень Твердислава
И милость твоя, Милослав;
Там боль Болислава, там блеск Изяслава
И вся твоя слава, Всеслав.
Что там ещё?.. Там любовь Любомира,

Там радость твоя, Радомир,
Покой Ладомира, цена Драгомира,
Твоя тишина, Тихомир…
Я очи вздымаю на горы и реки,
На дикое поле Гуляй.
Надолго-надолго, на вечные веки
Сияй, наша слава, сияй!

Аҩажәатәи ашәышқәсаз асовет жәларқәа зегьы ԥасатәи раҳцәеи, рԥызацәеи, дара рхаҭақәеи хаҷсахьак рымаӡамкәа, рхылҵшьҭрақәагьы зымҷио иҟазҵарц зҵахыз «лиуцифераа» ирыхҟьеит, уазашәак аиԥш иахьабалак иаҳҳәо, наӡаӡаз ишьаарҵәыраны, аха фырхаҵара дуӡӡалагьы иҭәны аҭоурых иазаанхаз атрагедиа ҷыц.

ВОЗВРАЩЕНИЕ

Шел отец, шел отец невредим
Через минное поле.
Превратился в клубящийся дым —
Ни могилы, ни боли.
Мама, мама, война не вернет…
Не гляди на дорогу.
Столб крутящейся пыли идет
Через поле к порогу.
Словно машет из пыли рука,
Светят очи живые.
Шевелятся открытки на дне сундука —
Фронтовые.
Всякий раз, когда мать его ждет, —
Через поле и пашню
Столб крутящейся пыли бредет,
Одинокий и страшный!

Зхатә биографиа инадҳәаланы, аби ԥеи реицәыӡра заҟа иуаҵеимшхароу, заҟагьы игәыҵшьаагоу, иара аибашьра ахаҭагьы ахьынӡахырзаману, абасҵәҟьа инарҵаулаӡан, Юрий Кузнецов иеиԥш, аарԥшра зылшахьоу иахьатәи аурыс поезиаҷы уаҩ дыҟам уҳәар алшоит. «Зԥа дымԥсыц уԥа диумырҵәыуан!» ҳәа шәарҭ аҧсуаа шәажәа ишалоу аиԥш, убри атемала иаԥиҵаз, «Отец космонавта» захьӡу — ауаатәыҩса рҭоурых аҷы раԥхьаӡакәны акосмос агәашәқәа аартны ирҭалаз, адунеи шеибакәу зегьы иакәҟьашан ииаа Юри Гагарин хьыӡкамшәа трагедиала иҭахара иахиҳәааа акәзар – уи, Гомер иҩымҭа «Илиада» аҷы аб-абырг Приама Троиатәи аибашьраҷы иҭахаз иԥа фырхаҵа Гектор иԥсыбаҩ аҩныҟа ааагара даргәаҟуа данишьҭаз аиԥш, наӡаӡа ирхәыцганы, иагьгәыҷкааганы иианхо поезиатә шедевруп:

ОТЕЦ КОСМОНАВТА

Вы не стойте над ним, вы не стойте над ним, ради Бога!
Вы оставьте его с недопитым стаканом своим.
Он допьет и уйдет, топнет оземь: — Ты кто?
— Я дорога,
Тут монголы промчались — никто не вернулся живым.
— О, не надо, — он скажет, — не надо о старой печали!
Что знаешь о сыне, скажи мне о сыне родном.
Не его ли шаги на тебе эту пыль разметали?
— Он пошел поперек, ничего я не знаю о нем.
На родном пепелище, где угли еще не остыли,
Образ вдовьей печали возникнет как тень перед ним.
— Я ходил на дорогу, — он скажет, — в доме гостили…
— Ни французы, ни немцы — никто не вернулся живым.
— О, не надо, — он скажет, — не надо. Есть плата дороже.
Что ты знаешь о сыне, скажи мне о сыне родном.
— Он пошел поперек, ничего я не знаю о нем.
Где же сына искать, ты ответь ему, Спасская башня!
О медлительный звон! О торжествено-дивный язык!
На великой Руси были, были сыны бесшабашней,
Были, были отцы безутешней, чем этот старик.
Этот скорбный старик не к стене ли Кремля обратился,
Где начертано имя пропавшего сына огнем:
— Ты скажи, неужели он в этих стенах заблудился?
— Он пошел поперек, ничего я не заю о нем.
Где же сына искать, где искать, ты ответь, ты ответ ему, небо!
Провались, но ответь, но ответь ему, свод голубой, —
И звезда, под которой мы страждем любови и хлеба,
Да, звезда, под которой проходит и смерть и любовь!
— О, не надо, — он скажет, — не надо о смерти постылой!
Что ты знаешь о сыне, скажи мне о сыне родном.
Ты светила ему, ты ему с колыбели светила…
— Он прошел сквозь меня, ничего я не знаю о нем!

Аҭеи – аҳәынҭқарреи ажәлари рҽаҧхьа иага фырхаҭара дуӡӡа ааирҧшыргьы, — жәынгьы-ҽангьы уи дзыхшаз иаб изыҳәа ахаан еихсыҕьра зқәым хьааны ишаанхо нарҭаулаӡан символра азызуа ари ажәеинраала ҟаимаҭ зҩыз Юрий Кузнецови уареи Аҵьынҵьтәылатә еибашьра ду анцоз шәиит – иара Краснодар, уара – Аҧсынтәылан. Уи Хрушьчов «иавантиурақәа» ирыхҟьаны иҟалаз Карибтәи акризис ду ианасакьаҳәымҭаз, ихәыҷра ашықәсқәа раан «столб крутящейся пыли бредет, одинокий и страшный» ҳәа ихигахьаз игәаҟрақәа изымхозшәа, Кубаҟа иршьҭыз ар ирылаз, уаҟа ашәарҭа ҕәҕәа аблақәа ирҭаҧшхьаз иакәын. Абыда, еиҭымра-

ла изызҳаз шәарҭ шәҩыцьагьы раԥхьаӡакәны шәеибадырит, нас доуҳала шәеишьцәа гәакьақәахеит Москва, СССР ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла иатәыз, Максим Горки ихьӡ зху Алитературатә институт аҿы. Уаҟа аҵара ахьышәҵоз шәызлаз апоезиа асеминар напхгара аиҭон шәара шәысабираан абцьар кны шәзыхьчоз, Аџьынџьтәылатә еибашьра Ду ахы инаркны аҵыхәанӡа хьыӡла-ԥшала иагәылсны ииаз аурыс поет-патриот ду, зеиґьаҟам алитератураҭцааҩ Сергеи Сергеи-иԥа Наровчатов. Усҟантәи зегь шәиешьара, шәыбзиеибабара атәы, «Лик России» захьӡу уажәеинраараҿы цәгьа изаманахәны иааирԥшит – уи аурыс бызшәа ашҟа еиҭаганы, иара убри аамҭаз адунеи зегь иадыруаз, ҳкоммунист партиеи ҳсовет ҳәынҭқарреи иреиҳау ҿахәҳәагас ирымаз агазеҭ ду «Правда» адаҟьақәа ирнылеит. Уи зыххәааау, Гоголь иҩыза гәакьа, аурыс шәҟәыҩҩ ҟаимаҭ Аксаков Москва амҵан дахьынхоз ибаҳча-иқәаҵараҿ иҟаз, шәарҭ милаҭрацәала иеилаз астудентцәа ҽенак екскурсиа ҳасабла ахьхьа-аџьцьаҳәа шәызҭаан ижәбаз аӡыхь ауп:

ЛИК РОССИИ

Он Яснушкою зовется,
Родник в том краю лесном.
Там лодочкой кружка бьется
О берег, поросший мхом.

Березы вокруг столпились,
Осенним горят огнем.
Одна из них наклонилась
И ветви купает в нем.

Я зачерпнул в ладони
Не воду из родника,
А птицу на небосклоне,
И солнце, и облака.

Увидел я лик России
В кошме ладоней своих.
И ливни ее голубые,
И сполохи трав степных .

Запомнил, как мы стояли,
Пришельцы издалека,
Венок улыбок сплетали
Вокруг того родника.

Одна в нас песня звучала,
И мы понимали без слов,

Что дружба берет начало
Вот из таких родников.

Родник за лесной опушкой...
В дни радости иль беды
Приди и маленкой кружкой
Живой зачерпни воды!

* * *

Добролиубов ихьӡ зху амҩаду аҽы игылаз, иахьагьы игылоу шәзеиԥшнхарҭа есышьыжь шәаадәылҵны, уи авараҽ ииасуа, Гончаров имҩаду аҽы атроллеибус шәынҵаланы, «Сущовский Вал», «Совеловский Вокзал», «Новослободское Метро» уҳәа шәнараҩсны, акинотеатр «Россия» аҟынӡа шәанлеилак, уи шәналбааны, шәсеминар анапхгаҩы Наровчатов иаԥхьажәа рыцҵаны шәарҭ хҩык еиҳа иаликааз иҵаҩцәа – Ю. Кузнецов, уара, Л. Катиюков – «А мне прожить бы горною рекою» ҳәа уара уажәеинраала аҟнытә иаагоу ацәаҳәа зеиԥш хыс ирыҵаны шәҩымҵақәа зниҵаз агазеҭ «Известия» аредакциа зыҩноу аҩнеихагыла ду гәахәарыла шәнагәыдԥшыло, арымарахь уи аҽаԥхьа асквер ԥшӡа хәыч аҽы доуҳала дҳаракӡа, дԥагьаӡа збаҟа ықәгылоу - «...Слух обо мне пройдет по всей Руси великой, И назовет меня всяк сущий в ней язык, И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой тунгус, и друг степей калмык. И долго буду тем любезен я народу, Что чувства добрые я лирой пробуждал, Что в мой жестокий век восславил я Свободу И милость к павшим призывал» ҳәа зажәақәагь уаҟа иану Пушкин лаша шәнаиаҩсны, нас иара уа Горки ипроспект ааихҵәаны, Твертәи абульвар ала шәышлеиуа – 25-тәи аномер аҽы – арыгьарахь шәаахьаҳәны, иҟьаҟаӡа иаарту агәашәқәа шәнарҭалон. Араҟа игылоуп «Былое и думы» зҩыз Герцен Иҩны. Уи агәарԥ аҽы иқәгылоуп иара ибаҟа. Уажә шәааазҭалаз убарҭ агәашәқәа зназы шәырҭамлакәа, алада маҷк шәнараҩсызҵгьы – Чехов ихьӡ зху Москватәи асахьаркыратә театр (МХАТ) шәнадгылон. Уи ахьӡ ахьадҩылоу, Аԥснытәи шәымшын еиқәа аҟнытә инеизшәа, аҷныш амҵәыжәҩақәа еиҵыхны «иԥырԥыруа» асахьа шкәакәаӡа иануп – «Чайка» захьӡу иара иҩымҭа аҳаҭыр аҟнытә. Чехов ихаҭа 1888 шықәса рзы Аԥсны даахьан, «Дуель» ҳәа ииҩыз аповест ахҵысқәагьы араҟа имҩаԥысуеит. Уара хаҭала ихьӡ зху Москватәи уи атеатр унагәыдԥшлацԥхьаӡа иааугәалашәон иара Чехов ихаҭа Аԥснытә иҩызак иахь ииҩыз исалам шәҟәык аҽы ииҳәоз: «Я в Абхазии! Ночь ночевал в монастыре «Новый Афон», а сегодня с утра сижу в Сухуме. Природа удивительная до бешенства и отчаяния. Все живо, сказочно и поэтично... Если бы я пожил в Абхазии хотя бы месяц, то, думаю, написал бы с полсотни обольстительных сказок. Из каждого кустика со всех теней и полутеней на горах, с моря и неба глядят тысячи сюжетов...»

Шәинститут аҽы, Наровчатов иеиԥш, апоезиа асеминарқәа руак мҩаԥызгоз апоет Сергей Смирнов иакәзаргьы, дааубацԥхьаӡа ухшыҩаҽ

ииааиуан уи акьыԥхь ианиҵаз игәалашәарақәакгьы: «Еще в довоенном 1940 году мы, группа студентов-выпускников Литературного института им. А. М. Горького, отправились в многомесячный пеший поход по путям странствий молодого Алексея Пешкова, будущего великого писателя Максима Горького. Нам захотелось узнать свою родину наяву, померить ее просторы своими шагами, потом написать обо всем увиденном, услышанном и перечувствованном от первого лица. Путь начался от Нижнего Новгорода на Волге, нынешнего Горького… Мне особенно памятна встреча с реликтовыми соснами Пицунды… Вот она Поэзия в натуральную величину, как тогда высказался я… Никогда не забудется та стокрасочная осень и дни нашего визита в Сухум. Город белого камня и вечной зелени… Между моим первым и вторым визитом в Абхазию – огромный перевал – Великая Отечественная Война… Спустя годы после Великой Отечественной Войны, я, в составе делегации московских писателей, приехал в Сухум на празднование восмидесятилетия со дня рождения патриарха абхазской литературы и советской поэзии Дмитрия Гулиа… И наконец, мое третье свидание с Абхазией, Осень 1979 года. По творческой путевке еду на юг. Еду в Абхазию, а еще точнее – В Пицунду, где ждет меня Черное море и заповедная роща реликтовых сосен… Как беспощадно, как быстро мчится время! Как все меняется. Если в прошлый визит я был гостем у самого Поэта, то теперь стал гостем Дома Творчечства имени Дмитрия Гулиа…»

Алитературатә институт аҧы апрозатә семинар напхгара азҵоз, «Золотая роза» ҳәа арҧиаратә ус иазкны ашәҟәы ссир зыԥхьоу, ҷыдала Аԥсны аҳбахәгьы зԥымҵақәа — «Романтики», «Блистающие облака», «Бросок на юг» уҳәа рҧы иалацәажәахьоу аурыс шәҟәыԥа ҟаза ду Константин Паустовски иажәақәагьы ухашҵуамызт: «Впервые в Абхазию я приехал в 1922 году, здесь несколько лет жил и работал… Почти у всех абхазцев были профили, достойные, чтобы их отлить в бронзу… История этой страны – история непрестанной, тяжелой, нечеловечески упорной борьбы за каждую пядь гор, за каждый камень с армями русских генеролов, с «урусами», которые несли тогда не национальную свободу и возрождение, а рабство и пренебрежение к этим гордым, молчаливым горцам, полным сурового достойнства и необычайной деликатности…».

Иреиҕьу Москватәи атеатрқәа руак зыхьҙ аху адраматург, атеатртә ҟазара ус аиҧкааԥ ду Вл. Немирович-Данченко иакәзаргьы, «Пицунда» захьҙу иԥымҵаҧы ииҳәоз, дызлацәажәоз угәы иҵыҵәомызт: «…Абхазы богаты воображением. Нигде так прочно не живет предание старины, так поэтично не рассказываются былины. Мир сказок здесь – почти мир действительности. Никто и не сомневается в их непреложной реяльности… Абхаз до сих пор магометанин, и христянин, и язычник. Рядом с верой в Магомета он благоговеет перед крестом и остается верен культу своих языческих богов… Удивительно красиво умеют абхазцы повязывать себе голову башлыком, служащим им вместо шапки. В этом их отличие от черкесского костюма… Замечательно красив и строен кажется этот древний и вечно молодой человек, когда он стоит перед вами побоченясь и опершись одним плечом на ружье. Стройный стан, смелое лицо, развязность,

даже некоторый аристократизм приемов делают его хорошим сюжетом для картины...»

«ГЕРЦЕН ИԥНЫ»

В начале сентября 1934 года, сдав приемные испытания, я нашел свою фамилию в списке принятых, вывешенном в коридорах знаменитого «Дома Герцена».
К. Симонов.

«В моей судьбе Литературный институт им. Горького оказался тем самым рычагом, которым, по Архимеду, можно перевернуть мир. Благодаря ему я перевернул свою судьбу. Надеюсь, в лучшую сторону...».
Ю. Кузнецов.

Ныхатәарҭак иузеиԥшхаз, иахьагьы уԥхыз иалоу, «Герцен Иԥны» - ари СССР ашәҟәыԥԥцәа Реидгыла иатәыз, данычкәынзаз аахыс Аԥсны бзиа избоз, хынтә-ԥшьынтә иаахьаз, хаҭала ихҭигаз ахҭыс иалхны, «Ауаԥ иира» ҳәа ажәабжь хазына зԥыз М. Горки ихьз зху Москватәи Алитературатә институт ауп. Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуззаа ҟалаанза абри аинститут далгеит, ашьҭахь ишьаарҭәыраз уи аамҭа хьанҭа иазкны, «летописк» иаԥызоу аԥымҭа хатәраҟәа аԥызҭаз, «аурыс Хемингуеи» ҳәа ззуҳәаша, иреиҕьу зԥымҭаҟәа раҕьыракгьы Аԥсны иаԥызҭаз апоет, апрозаик ду К. Симонов. Иара убас абраҟа аԥажәижәабатәи ашыҟәсҟәа рынҭәамҭаз абри аинститут далгеит аԥсуа поет хазына Леуарса Кәыҵниагьы. Уи Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Ду ахы инаркны далахәын, деибганы дзыхнымҳәит - наззаза уахь далазгәышьеит! Ус имаҷԥым уиаахыс араҟа аҵара зҵоз, хьзи ԥшеи змоу ари аинститут иалгахьоу, зхатә милаҭҭа литература арбеиараҷы аԥхзы ҕәҕәа казҭәахьоу аԥсуа поетцәеи ашәҟәыԥԥцәеи.

«Герцен Иԥны» — иҟам аамҭак уара ҷыдала уи ахьз анумҳәо, убасҟак иузааигәахеит, убасҟак иузгәакьахеит. Абраҟа, 1970 шыҟәса рзы уҵара анхуркәшоз — уажәеинраалакәа еидызкылоз, «мой дом открыт со всех сторон» ҳәа иалагоз удипломтә усумҭа — «Сара сыԥны» ҳәа хьзыс иоуҭеит. Уара уԥны, зегь раԥхьа иргыланы, ҳәарас иаҭахузеи, уахьиз, уахьааззаз Аԥсны акәын, нас Асовет Еидгыла акәын, нас адунеи зегь акәын. Ҷыцбарах иубоз шеибакәу адунеи аԥсабара зегь акәын... «Герцен Иԥны» — урҭ зегь шьақәнарҕәҕон, иарҭбаауан, иарҵаулон удырра, уеилкаара. Урҷиамҭақәа ракәзар — ҟаиматла ирныԥшуан угәыртҟәыл абеиара, улаԥшҳәаа мҿхакыла аҭбаатыцәра. Уи ауп урҵаԥ ду Наровчатов – «Он прочно стоит на родной абхазской земле, и поэзия его органично связана с ней всеми своими корнями... В тоже время, его творчество воскрешает в памяти многие образцы мировой поэзии, созданные под знаком вечной темы «Человек и мироздание».. «Стихи Амаршана отличают размах и сила

обобщений. Поэт не замыкается в пределах наблюдений над частностями, а выводит стих на широкий простор раздумий и размышлений» ҳәа гәахәарыла уҩымҭақәа дызрыхцәажәозгьы. Ахаангьы иухашҭран уҟам ари Ауаҩ, убарҭ устудент шықәсқәа раан, зынӡа уанҟәыпҵшыз, Аҟәа, агазеҭ «Советская Абхазия» аурысшәахь иеиҭагаз уажәеинраалақәа ананылоз, упоезиа аҧсы ахьҭаҵәҟьоу еилкааны, заҟа ҵабыргла, заҟа гәбылра дула иаҧхьажәа рыциҵаз: «Молодость бывает так переполнена собой, что не всегда задумывается о своей зрелости. Вся жизнь еще впереди и кажется человеку, что не будет ей конца и края. Между тем, годы проходят, и тот, кто с самого начала не решил, ради чего он живет на свете, позже видит, как много он упустил и потерял. Виталий Амаршан принадлежит к тем молодым людям, которые находясь у истоков потока, думает об его устье. Лейтмотивом его стихов стала высокая тревога о жизненных путях и целях художника. Назначение творчества он видит в его слиянности с чаяниями и свершенями народа. Иной путь приводит к творческому бесплодию, к потере самого себя. Стихи «Моё предначертание» и «Ручей» – точно выражают обе эти противоположности… Молодой абхазец учится сейчас в Москве, в Литературном институте им. Горького. Образование еще никого не сделало поэтом, им нужно родиться, - но его можно уподобить горну, в котором руда превращается в металл. Незауреадное дарование Виталия Амаршана, как я верю, это тот матерял, из которого будет, со временем, выковано подлинное оружие подлинной поэзии. Пожелаем ему успехов!».

Ааи, ҳинститут аҧы, аӡә иаҵкыс аӡә деиґьны, азеиҧш маҭәарқәа ҳзырҵоз арҵаҩцәа бзиаӡақәагьы ҳаман. Азеижәтәи ашәышықәсазтәи алитературара даҳзаҧхьон М. П. Еремин. Зажәеи зыхшыҩи ҵарыз, иуаҩаамысҵашәааз аӡә иакәын уи – ихымҩаҧгашьа, илекциа аҧхьашьа амацарагьы ухнахуан, уизымӡырҩыр ада ҧсыхәа умамкәа уҟаиҵон. Иарбанзаалак дзыхцәажәоз аҩымҵа детальла аиҧыршәшәашьа, амаӡақәа раҵхышьа ҳирҵон. Зны-зынла ирониала акәын убарҭқәа зегь шиҳәоз… Аҳәааныркәтәи алитература иаҳзаҧхьоз С. Д. Артомонов – уи Бальзак, Гиоте, Шиллер, Гиуго, Флобер, Бомарше, Мериме, Молиер уҳәа рҩымҵақәеи рхаҵақәа рбиографиақәеи анаҳзеиҵеиҳәоз – зынӡа дыршанхаган, убасҟак аҧсы рхеиҵон, дызлацәажәоз шеибакәу зегьы лабҧаба ҳаблақәа иаарыхиргылон. Ашәышықәсақәа дцо-дааруа, днарыбжьыс-аарыбжьысуа, дҧышәырччо, лафла дцәажәо, имырхьаӡакәа дахьрыбжьаз, ҳаргьы ҳааицрымшәо, гәахәара дула ҳаихьысеиҧысуа ҳишьҭан… Игәырҧыґьга дууп, иагьгәыпҵәагоуп ззуҳәашаз «политекономиа» иаҳзаҧхьоз М. И. Ишутин иакәзар, иааԥьоушьартә имаҭәар «ырмарианы», дахысамырҟәылуа, аха аҵакы еилаҳкаартә аинтерес аҵаҵаны даҳзаҧхьон. Маркс и-«Капитал» акәзар, шәаҧхьароуп ҳәа мыцхәык иагьҳадимцалацәеит. Иара Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Ду иалахәыз, изныкымкәагьы аҧсра абла иҵаҧшхьаз уаҩын — аҧсҭазаара зыҧсоу хаҵала иҧышәаны идыруан. Ахаан исхашҭуам уи, — «Ваши юные мозги есть капитал, берегите, не тратьте впустую» ҳәа дахыхәмаршәа иҳаиҳәаз… Иара убас дуаҩы лахҧыхын «текущая литература» ҳазҭоз ауаҩ быргВ. С. Сидорингьы. Повестума, поемоума, атәым быз-

шəахьтə иеиҭагоума, аурысшəала иԥума — ҽыцс ажурналқəа иаарнылоз зегьы ҳаирпҳьон, нас дасу ҳгəааанагарақəа еиликаарцаз ахцəажəарақəа ҟаиҵон... Блок ирҽиамҭақəа ирызкыз асеминар ҳзымԥаҧигон ҧасатəи «арапповец», ауаԥ бырг В. П. Друзин. Уи ажəа имакра хəыҷык иуадаԥын, Блок иԥымҭақəа рзы имаз ихатə гəааанагара шьаҽакгьы дацəхьаҵраны дыҟамызт... Афилософиа аҭоурых ҳзыртцоз ауаԥаса кьаҽ хəыҷы Зарбабов шьҭрала деирманын, аха оумашəа аҧсы ахаҵаны, ирлахҽыхны илекциақəа дрыпҳьон. Уахьизыҙырԥуа – Сократи, Платони, Конфуции, Гегельи, Шопенгауери назлоу, адунеиаҽ тəылас иааҟоу зегьы жəытəҙаахыстəи рфилософцəеи иареи еиԥызцəа гəакьақəазаарын угəахəрын, убасҟак агəра уиргон дызлацəажəоз... Амузыкеи аҟазареи ирызкыз алекциақəа иҳазрыпҳьоз рыжəлақəа сгəалашəом, аха убартгьы ҷьашьатəшəа иссирны аҵара ҳдыртцон. Амузыка аҭоурых ҳзеиҭазҳəоз – Бетховен иоума, Моцарт иоума, Бахи Шуберти роума, «так сказать» ҳəа уажəы-уажə иажəа иналатцо, рбиографиақəеи рырҽиамҭақəеи данрылацəажəоз, ихаҭа ароиаль днаҽатəаны, «аклавиш» днасны шьҭыбжьык иргацпхьаҙа дааҭгыланы, рмузыкақəа ҵакыси хаара-бзаараси ирыҵоу, шьҭыбжьы ссирс ирхылҵуеи ибзианы иаҳнырыртə, еилаҳкаартə иҟаиҵон... Аестетикеи аетикеи ҳзыртцоз ҳартцаԥы маҷк дыҷьбаран – уи зыхҟьоз зегь иара ишиҭахыз иахьыҟамыз ауп. Аҧышəарақəа раан ҳԥызцəа ицəшəон, шəазыҟаҵам ҳəа иҿееиу хəшьарак анримҭозгьы ыҟан. Раҧхьаҙа иара иҽы сара аҧышəара аныстиуаз, — «уара у-Аҧснытəума?» - ҳəа дсазҵааит. «Ааи» анысҳəа, — «сара Аҧсны снеихьеит, шəара шəыжəлар реиҧш иҧшҙоу, аестетикеи аетикеи ирылаҟоу даҿа жəларык рыпшаара мариам. Аҧсуа иаҟара иҧшҙаны, ихааны аҧстазаараҽы зхы мԥаҧызго дсымбацт, - уи иҿеилаҳəашьа, иҿыжəлашьа, иҿыжəытцшьа, иажəа ҳəашьа, их пату ақəҵашьа – зегь ыршанхагоуп. Ас иҟоу ажəлар ирылиааз, ираа҂аз уара, ҳəарас иаҭахузеи, аетикеи аестетикеи ҧсабарала иуламлар ауамызт, уи, мгəарҭа ишҭугаз мԥашьо, уара иуҷыда ҟазшьахеит – уԥныҵкатə дунеи аазырпшуа ак акəхеит, ҽыц урҵарагьы аҭахны иҟам. Уи слекциақəа рҽы уҙырԥышьа, ухымԥаҧгашьа амацарагьы иснарбон. Иҭабуп уаамысташəаразы», — иҳəан, уаҳа изакəызаалак зҵаарак сымҭакəа, «сзачотка» аасымихын – «отлично» ҳəа нанитцеит. Ари, уиаахыс исхамшҭуа, сара ақəыпш сзыршанхаз хҭысуп... «Ажəытəҙатəи аурыс литература» даҳзаҧхьон Дынник зыжəлаз аҧхəыс бырг. Уи лықəра шдуузгьы, ахаацəа лыҟənын, лҟазшьа, луаԥышьа оумашəа иссирын. Уи лҿгьы аҧышəара аныстиуаз, сахьыкəтəыз анылдыр, - «Сара сҭыпҳара аамҭазы, турист ҳасабла Кавказ ашьхақəа шьапыла сырхыҵны, Аҧсны снеихьеит. Убасҟан Марыхə ашьхакаҵəара ҳхыҵны ҳанҭала, Дал аҧстаҿы ҳанлеи - уара иужəлантəу хаҵа ҧшҙак, зынҙа еиҭаҳəатəык, иҙара калыхəҵəаҙа, еиҿартəышьа ыршанхагаҙаны дсыниеит, аурысшəа цқьа изхəомызт, аха ҳаибадырит. Уи аҳəса «рседла» зқəыз агəыжь сақəиртəан, иҿегьы иаргьы ҳаивагыланы, ҷьанатҟа ҳцахаҭозшəаҵəҟьа, Аҟəанҙа ҳаицылбааит. Ахаан исхашҭуам сыпстазаараҽ убарҭ амшқəа... дысхашҭуам убасҟак ауаԥра дуззаа злаз уи аҧсуа хаҵа ҧшҙа. Дызустхарыдашь иара, ихьҙ уасҳəон, аха исгəалашəом, жьрацəарала шəабанҙеизааигəахарызишь?» — ҳəагьы днасазҵааит, слакҭа дҭаҧшуа. «Сабду гəакьа, ма сабду

4. "Алашара" №6, 2019 ш.

иашьцәа руаҙә иакәзар ҟалоит» анысҳәа – ҳааибарччеит. Ахаан исхашҭуам ари ахҵысгьы…

Алитература атеориа ҳзырҵоз иоума, анапылаѡырақәа аредакциа рзыҡатцашьеи, урҭ корректорк иаҳасабла анапы рытцхшьеи, ҷыдала уи иазку адыргақәа разгәаҵашьеи уҳәа, атипографиаҿ ашәҟәҵыжьра иадҳәалаз, уи иазку аҧҟарақәагьы ҳзырҵоз иоума, КПСС аҵоурых, сахьаркыратә ѡымҵа бзиак еиҧш, аинтерес ҳкыртә иахцәажәан иаҳзырҵоз Водолагин иоума, «НАТО», «ПЕНТАГОН» рыцәгьахәыцрақәа аҳәынҵқарраз иахьынҙашәарҵа дуу ҳарбо, адунеизегьтәи аполитикатә ҭагылазаашьа иаҳзалацәажәоз ҳарҵаѡ иоума, уимоу, абаѡрҵәыра ҳазҵоз, аҙын аҵаа зыҟәшәыз «адәышкәаҕьаз» ашҟа ҳганы, «конки» захьӡу ашьаҵатәқәа рышьаҵашьеи, нас аҵаа ҳақәшьқьрааруа алеиѡеишьеи ҳзырҵоз, апатреҵҭыхшьагьы здыруаз, Архангельскҟа, ма «Ясная Поляна» ашҟа, ҳахьцалак ҳсахьақәа ҭызхлоз, Чирков зыжәлаз «ҳфизрук» иоума, ҷыдала дзызкыҵәҟьоу уаѡы изымдырӡо, Некрасов димаҭа-чматоуп ззырҳәоз, ҵабыргны ҧшра-сахьала уи акыр иагьиеиҧшыз, аинститут агәарпаҿ еснагь иҟаз, ҳаанкылан иҳалабжьалоз ахаҵа ҳарак иоума – абарҭ зегьы аҙәи-аҙәи хеибартәааны, иџьашьатәу «атмосферак» ҟарҵон ҳакәша-мыкәша… Ҳинститут аректор Владимир Фиодор-иҧа Пименов иакәзар, абык ихшара дшырзыҟоу аиҧш даҳзыҟан, ҳҵара аҟәша аиҳабы Королиова анлакәхагьы, уи ҳан гәакьа леиҧшҵәҟьа акәын бзиа ҳшылбоз, дышҳахҙыҙаауаз. Убас даҳзыҟан — ҳзеиҧшнхарҵаҿ уадак исыцыѡназ сѡыза гәакьа, ачерҟьес поет замана Ҟәырман Дугужеви сареи ҷыдала аурыс литературатә бызшәа ҳзырҵоз Лиа Алықьсандр-иҧҳа Гаглоева.

Еиуеиҧшым амаҭәарқәа ҳазҵоз ҳарҵаѡцәа аҙәы диеиҧшымкәа, ҷыдала даҳгәаҧхон, бзиа деицаҳбон антикатәи алитература ҳзырҵоз, шьҭрала идаҕьсҭантәыз, иҵарауаѡ дууз апрофессор Аза Алибек–иҧҳа Тахо-Годи. Уи раҧхьаҙа ҳаудиториа данааѡнала, аҧсшәа наҳаҳәаны, дҧышәырччо днаҳалаҧшын, — Молодые люди, неужели вы все пишете?» ҳәа дҳазҵааит. Ааи, ҳҳәан, аҕу ааилҳаргеит, ҳхы ҳазгәдуха. «Бедные, бедные! Ведь вы ничего нового не напишете, всё давным давно написано, всё давным давно повторено, всё есть в античности!» ҳәа, дышҧышәырччац дҧышәырччо, ҿаалҵит. Иаҳҳәо ҳҿамшәо ҳашлыхәаҧшуаз, ллекциа дналаган, иара ус иаҳҳәо ҳҿамшәо, ҳгачамкны ҳшылзыҙырѡуаз лажәа даалгеит – убасҟак илҳәоз, дызлацәажәоз абырзен мифологиа иаразнак ҳхы-ҳгәы атҟәеит. Убри аҿены инаркны, ллекциақәа ринтерес ҳхыхны ҳшамаҙаз ҳаман. Ес-лекциацҧхьаҙа лара данаауаз, маҷк дагхашәа акәын дшаалоз. Ҽнак лаара иахыҧацәаҙеит, дааиндаз ҳәа ҳалзыҧшны, ҳгәы ҿыҕуа ҳахьеилатәаз, Перепиолка зыжәлаз ҳѡыза лафҳәаѡык, — «Вы не ждите Тахо-Годи, она очень тихо ходит!» ҳәа ҿааиҵит. Зегь ҳааибарччеит. Лара уи амҭаз ашәхымс даалагылт, ишлаҳаз ҳдырын, ҳаиҵанычча — ларгьы дҳацыччеит. Изҳәаз дарбану ҳәа данҳазҵаа, абар, абри иоуп ҳҳәан, «автор» дналҳарбеит. «Сгәы иахәеит иеиҿауртәыз улаф» ҳәа деиҵаапышәырччеит лара. «Антикатәи аамҵақәа рзы зегь рыѡхьеит, ирҳәахьеит, шәара ҿыцс ишәҳәаран, ижәыѡран иҟоузеи шәымҳәази, шәгәы иалымсын аха,

уаҟа маҷк шәԥашьеит» ҳҳәахын, раԥхьаӡа ҳанеибабаз иҳалхәаз азы «аҿԥныхәа» налаҳҭахит. «Ааи, ааи, са сԥашьеит усҟан — адунеи ҿыцбарах ишәызбонаҵы, аҳәатәы амҵәаран иҟаӡам, шәыԥла, шәыԥла, шәгәы иааҵаху зегьы шәыԥла — уи азы ицхыраагӡа дууп, зеиҧьаҟаӡам ҿырԥшуп антикатәи амифологиатә ҳәамҭақәа… Шьҭа арахь шәӡырыԥла» ҳәа ҿыц лажәа ашьапы аалкын, ллекциа аԥхьара дналагеит, ҳаргьы, ҳсасақәа ҳанаханы, ҳгачамкны ҳалҿаԥшуа, ҳаилашьшьы ҭынч ҳааилатәеит… Ашьҭахь ла лҿы аԥышәарақәа анаҳҭиуаз, сара сшаԥсыуаз, сш-Аԥснытәыз анылдыр, лҭах гәакьак дылбазшәа, лыблақәа лхаччо, — «уара у-Колхидатәызаапеи» лҳәан, Колхаа раҳ Аети, ахьтәы уасцәеи, аргонавтааи, урҭ рыҧба «Аргои», Иасони Медеиеи, Прометеии… зегь рыӡбахәқәа аацәырылгеит. Исалхәеит Аԥсны дшаахьазгьы. «Уара амифологиа иагәылиааз уаԥызаапеи, убри аҟнытә аӡәы уиеиԥшымкәа убеиоуп» ҳәа салхәеит. Арҭ лажәақәа рышьҭахь, сара ууанӡа рацәак ҭак зысымҭоз — иаразнак рҵакы дуны, сыпсҭазаарагьы башамкәа, иҵаулаӡоу ак акәны иаасныриҭ…

Ааи, аӡә иатҵкыс аӡә деиҧьын ҳарҵаԥцәа, аха ҳарҭ апоезиатә семинарқәа ирылаз ҳзы зегь реиҳа ихадараз ҳарҿиаратә ус акәын. Уаҟа зегь неибеиԥшны ишпоетцәа дуқәамхоз еилкаан, аха уи аганахь иԥсыҽхаз — араҟа ҟаҵатә имамкәа даақәхон. Цәгьам бзиам аинститут далгаӡаргьы, баша литераторхон ауп – иара иага споетуп иҳәаларгьы. Изааӡарызеи, ус зыхьқәазгьы маҷԥым. Насыԥны, сара аханатәгьы, схаҭагьы цкьа исзымдыруа, ус иԥсабаратәны — «адунеи ҿыцбарах ишәызбозар, аҳәатәы амҵәаран иҟаӡам» ҳәа Тахо-Годи иззылхәаз, иҿыцӡа заартра саҿыз адунеи лаша ду ахь сыҟазаарын. Уимоу, аԥсуа мифқәа реиԥш, ажәытәӡатәи абырзен мифқәагьы, схаҭагьы рацәак сырзымхәыцуа, «хәдацәахьы» сыргәылагылазаарынеи. Урҭ еицхырааны адунеи еиҳагьы ҿыцбарах исдырбозаарынеи… Уи аханатәгьы сыртԥаԥы хазына Наровчатовгьы иазгәеиҭеит. «Вы видите мир в первозданном виде, у вас свежий взгляд на вселенную» ҳәа сырҿиамҭақәа ирзиҳәеит. Сроман «Аԥсҳа» анызыԥуаз убарҭ иажәақәа уажәы-уажәы иаасгәалашәон…

Ас гәык-ԥсыкала исзыҟаз, аханатәгьы сырҿиара ахырхарҵа еилкааны амԥа иаша сықәызҵаз сырҵаԥ ду Сергеи Наровчатов, аинститут саналга ашьҭахьгьы, дысхасыршҭуамызт. Ныҳәак ааицыԥхьаӡа идысныҳәалон. Иажәеинраалақәа еиҭаганы, усҟан, зформат ҭбаатыцәӡа, ибзиан иҭыҵуаз ҳмилаҭ газеҭ ду «Аԥсны Ҟаԥшь» адаҟьақәа инарҵбааны ирныстцеит – нас хаз шәҟәынгьы рҵыжьра сгәы иҭан. Уи агазеҭи, убри аамҭаз «Абхазиа» ҳәа иҵыжьыз альбом ԥшӡа дуи, аурысшәахь еиҭагаз схаҵа сажәеинраалақәа еидызкылоз ашәҟәқәеи ҳамҭас изысышьҭит. Урҭ аниоу иара гәахәара дула асалам шәҟәы сзиԥит: «Дорогой Виталий! Спасибо за поэтические сборники, прекрасный альбом, а главное – за память! Меня всё это очень трогает…». Нас, иажәа ркьаҿны иахьсзиԥуа азы, маҷк ихы днахашшааны, заҟа хҵацәыха имамыз иҳәоит: «Вы даже отдаленно не можете представить размеров моей занятости. Сейчас на мне блоковский комитет, сейчас идут заседания комитета по госпремиям, комитета защиты мира, журнал

«Новый Мир» - это уже всё время...». Твардовски ишьҭахь аиҳабыра редактор хадас дзырҭаз уи ажурнал ду, СССР ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла амазаныҟәгаҩыс дахьыҟаз уҳәа, ҳәарас иаҭахузеи, ари ҕаҕәала еилахаз уаҩын. Уи аҳәынҭқарраз дыгәрагаҩын, ҳәынҭқарратәла дагьхәыцуан иара — дпатриот дузҳан, шьакаҭәарыла иҩызцәеи иареи еиқәдырхаз Иԥсадгьыл ду — Асовет Еидгыла — дахҳызаауан, уи гәык-ԥсыкала амаҵ азызуаз зегьы иара иашьцәа гәакьаҟәан. Насыԥын сара иеиҵбгьы урҭ сахьрылаиԥхьазоз. «Сердечная благодарность Вам за переведенные мои стихи. Хорошо бы потом составить тот сборник, о котором Вы говорите – любой поэт радуется расширению своей читательской аудитории, Да тут еще такой поэтический, восприимчивыи народ, как абхазцы. Словом, желаю Вам всяческой удачи. Поздравляю Вас с Первомаем. Желаю добра и правды! Посылаю Вам новую свою книжку. Крепко жму руку. Счастья!» Уи ашәҟәы ус ақәиҩит: «Дорогому Виталию Амаршану с самими лучшими пожеланиями расцвета его таланта. От молодого Наровчатова». Ашәҟәы иахьзуп «Ширь», данычкәынзазтәи исахьа ԥшзакәакәараза иануп. Уи ианакәызаалакгьы мыцхәы иналкааны бзиа ибон аҽар. ҕаҕәалазагьы игәы иалан ирацәаҩны абаҩхатәра злаз иқәлацәа аибашьра иахьалазыз. Урҭ рыхьызқәа рзыргара дашьҭан еснагь дрыхцәажәон, ицәыригон, иҭиҵаауан, акьыԥхь иаништон. «О моем поколеньии спросите меня: В списке жестоком и строгом Погибших поэтов встают имена: Майоров, Суворов, Коган!» ҳәа дырзыҕьаҵәыҕьаҵәуан...

«Герцен Иҩны». Араҟа Шолохов, Фадеев, Федин... иара Горки ихаҭа уҳәа имааицыз уаҩ дыҟам. Герцен ихаангьы Урыстәыла иреиҕьзоу апоетцәеи афилософцәеи рыла иҭәын... Москва иҟан, иагьыҟоуп Ломоносов ихьз зху ауниверситет, иҟан, иагьыҟоуп Горки ихьз зху Адунеизегьтәи алитература аинститут, иҟан «Дом Советов», иҟан «Калонный зал Союзов», ԥаса аҳцәа реизарҭа Ҩны. Аҩбатәи акурсаҿ сантәааз, зысцена аҟнытә Асовет Еидгыла Акоммунист партиа изаамҭанызтәи Аизара ду аделегатцәа рҿаԥхьа Апсадгьыл иазкыз схатәы жәеинраала аԥсышәала саԥхьаз. Амузыка аиҭагара шаҭахым аиԥш, иԥьоушьартә, ибзианы ирыдыркылеит, агәырқьхәа зегь рнапқәа сзеинырҟьеит, аиашаз, саргьы изаҳауа инырыртә, аԥсы ахаҵаны гәык-ԥсыкала саԥхьеит. Уи аиԥш ахҭыс ахаан иҟамлазацызт. Уи Зегьеидгылоутәи арадиои ателехәаԥшреи рылагьы ирышьҭит...

Москва иҟан, иагьыҟоуп убас ирацәаны егьырҭ аҩнқәа, агуманитартә ҵараиурҭа дуқәагьы, аха урҭ зегьы аиҳарак хырхарҭас ирымоу анаукоуп, аҭҵаарадырратә хырхарҭоуп. Иҟан, иагьыҟоуп Москва ихадароу даҿа ҩныкгьы – «ЦДЛ» ҳәа изышьҭоу, ииашангьы, «ашәҟәыҩҩцәа» ҳәа акәымкәа, «алитераторцәа рцентр ҩны» ҳәа хьзыс измоу. Уаҟа, ҳәарас иаҭахузеи, зыԥсҭазаара иалҵхьази, зыԥсы ҭази асовет поетцәа дуқәа рымширақәа, рыхәылпазқәа уаҩы игәы иҭымҵәо ибзианы имҩаԥыргон, аха ианакәызаалак еиҳа неирҭа-ааирҭас измаз алитературатә ҭызшәаҟаҵаҩцәа, аинтриганцәа, аграфоманцәа ракәын. Урҭ дара зегьы геницәас рхы рыԥхьазон, рыжәтә ԥьбарак инаҿыхәо, иагарааны иубаргьы

еибарҽхәо, абар аҷы еидтәалан. Бзиа иагьырбон дара уаҟа азал ду аҷы, реиԥш зеиԥшу ауаа рацәа адгаланы, уажәы-уажә автортә хәылԥазқәа рымԝаԥгара. Еиҳа иԥсыҽʒоу рԝыза «Сулеиман Стальскик» даалхны, асцена ықәырцәажәаауа абадақь изасуан, Пушкин диеиҳаушәа ихцәажәон. Иҟан гәыԥԝыла рыхәылԥазқәа анеицымԝаԥыргозгьы, усҟанк рыжьтыбжь цәгьаʒахон — изыԥхьоз аʒәгьы изеилкааʒомызт, аха азалаҷ итәаз, «апоезиа цқьа» пату ақәызтцоз, «еилызкаауаз» ғәғәала рнапқәа рзеинырҟьон, даргьы уи акәу ԓьшьа, еиҳагьы ихагахон... Анцәа «ицҳаражәҳәаԝцәаз» апоетцәа иашақәатцәҟьа ари «Ахан Ду» ахь анеиха рымаʒамызт, насгәы ианакәызаалак урт рԓьыба «атца таԥсгәышьон»...

Иахьагьы, мшаҽнеиԥш, иҟоуп ари Аԝны – ишнеиц инеиуеит уахь, уажә еиҳагьы зхыԥхьаʒара рацәаԝхаз аграфоманцәеи иҟам-ианым аԝымтақәа рзы апремиақәа занаршьо аҭамғьарасыԝцәеи. Урт рыбжьара иҟоуп ԥасатәи аешьаратә республикақәа рҟнытә, шьцыларыла, зкәымжәы-зкаба, зхылԥа-қәацә ҳаракқәа уҳәа, атцас ишатцанакуала зҽеилаҳәаны, хаала-мчыла ахʒыргараз инеиуа, зынʒа уи ааигәара ишыҟаʒамгьы, «жәлар рпоетцәа» ҳәа ахьʒгьы зху, ԥаса икоммунистцәа «ғьеԝқәаз», аиҳабыра зжьоз, уажә ххәыҥқарра хзырбгалаз ешьара рзызуа, дырԝегьх аиҳабыра ҷыц зжьо, «аполитикатә зыхәашь» иаанахәахьоу аграфоманцәа дуқәагьы. Урт «жәытәаахыс» аинтригаҟатцарақәа ирышьцылоуп аҟнытә, атрибуна ҳаракы ҳауит ҳәа, иҟоуп араҟа иқәгыланы, имшәа-имԥхашьа, рԝызцәа рзы ҷтыʒәʒәаала ианцәажәалогьы, уи ала аҳамҭақәеи апремиақәеи аныргалогьы...

Ааи, иҟан, иҟоуп Москва еиуеиԥшым аԝнқәа, аханқәа, аха ҳара ҳ-«Герцен Иԝны», ҳара ҳ-Литературатә институт — урт шеибакәу зегь инарҷыданы адоуҳа иагәеисырҭахеит, ԥсыцкьаҭыԥхеит – ауаԝытәыԝса иламыси игәырҭҟәыли рыԥсы ахьҭатцәҟьоу тып ԥшьахеит, доуҳа ԥышәарҭахеит, доуҳа ʒрыжәырҭахеит. Сԝыза Иури Кузнецов, — «звольт ҳараку афымца – звольт еитцоу аԥушьыр – иԥыххааса иқәнатцоит», — иҳәон. «Звольт» ҳараку адунеизегьтәи апоезиа иаша ашҟа анеиразы — уаргьы «увольт» ҳаракызар акәын, уашьашәалазар акәын. Убри ауп ҳарт араҟа атцара анаҳҭоз зегьы инарыцкны хықәкы хадас иҳамаз, разҟны, ҳхы ҳақәзыргәыҕуазгьы ыҟан.

Ҳара ҳзы инасып дуун — Горки «ипрофиль» зныз азначокқәа ҳаԥхьа ҳгәышԥы иахьаркыз, хьʒи-ԥшеи змаз ари аинститут ду ҳашҭоу зыртцабыргуаз, иахьабалак ҳамԝақәа аазыртуаз астудент билеҭқәа ҳӀьыбақәа иахьырҭаз. Ҳара ҳзы иразҟ дуун - Ишьхатәылоу Алтаи инаркны, Киргизиа, Узбекистан, Ҟазахстан... Кавказ нхытц-аахытц, Молдавиа, Белоруссиа, Украина, Болгариа, Чехословакиа, Венгриа, Иугославиа, Балтика иаԥныз ареспубликақәа рҟнытә, Азиеи Африкеи рзаарыкʒа, аҳәаанырцәынтәгьы аʒәаʒәала, ԝыԓьа-ԝыԓьала иааны араҟа атцара зтцоз, еиуеиԥшымыз адунеи амилатқәа ирхылтцшьтраз, урт рдоуҳа иацҳаражәҳәаԝцәаз аҷар ҳахьрылагылаз, дареи ҳареи аиԝызара ахьҳабжьаҳтцоз... Араҟа ҳинститут агәарԥ уахьаатәало егьи азганк аҷгьы хазы итәгылан «Иреиҳау алитературатә курсқәа» ахьыҟаз даҽеа хыбракгьы. Уаҟа атцара рцон здырра аизырҳара иашьтаз ашәҟәыԝԝцәа аиҳабацәа. Убарт акурсқәа дрылгеит

адунеи зегь еицадыруа асовет шәҟәыԥԥы Чингиз Аитматов. Убас абраҟа ԥышқәсатәи урҭ акурсқәа дрылгахьан алитературахь раԥхьаӡатәи сшьаҽақәа анеихызгоз, дсеигәырҕьаны, — «...Алшара бзиа ианашьан сгәаҽы инсырхеит. Ах, аиашаз, Амаршьан иусушьа сгәаԥхеит!» ҳәа зыбжьы сықәзыргаз, ажәеинраала сыхьӡнызԥылаз, хашҭра зқәым апоет хазына Кьыршьал Чачхалиа. Са схаан араҟа абарҭ алитературатә курсқәа рҿы аҵара рҵон Нхыҵ Кавказтәи ҳашьцәа абаза поетцәа Бемырза Ҭҳаиҵыкәи Ҧасарби Цеиҟәеи. Ахаан исхашҭуам урҭ рашьеиҵыб гәакьак иеиԥш заҟа исыхӡыӡаауаз, заҟа исхылаԥшуаз, заҟа пату сықәырҵоз... Алитературатә курсқәа ахьыҟаз убри ахыбра ҵаҟатәи аихагылаҿ акәын ҳарҭ астудентцәа есымзатәи ҳастипендиа ахьҳауазгьы – уи амш ааира ҳа ҳзы ныҳәак иаԥызахон. Аинстиут агәарԥаҿ иҟан афатә цәгьа ихааны, ицқьаны, ҷыдала ҳа ҳзы ахәгьы рмаҷны иахьыҟарҵоз акрыфарҭа. Зҕаби ҷкәыни ҳҿеибаркны уи ҳныԥнеибаҳәон, астолқәа еиԥшьны ҳнеидтәалон. Араҟа арыжәтә ԥьбара ажәра ҟаломызт. Уи мыцхә «пату ззақәыз» ҳԥызцәақәак ҳа ҳахь имааиӡакәа иныҵышьшь, зымԥа аҿаԥьара ицон... Ҳинститут аԥадахьтәи аганаҿ, нҵыҵ ааида инадырххыланы, араҟа иара убас иҟан хьӡи ԥшеи змаз ажурнал «Знамя» ахьҵыҵуаз аредакциагьы. Ҳакәша-мыкәша урҭ зегьы наҟ-ааҟ ихеибарҭәааны, иссиру, гәыҕырҭала иҵәыз дунеи лашак ҳзаԥырҵон...

Игәхьаазгоит, сыԥсы аҿҳәароуп сарԥысра аамҵазы хәышықәса дуӡӡа аҵара ахьысҵоз Москва! Иахьа уаҟа иҟоуп Урыстәыла Афедерациа аҟны Аԥсны Ацҳаражәҳәарҭа. Сара сзы оума зегьы аҵанакуеит: «Уважаемый Виталий Джотович! Направляем Вам поздравительное письмо Чрезвычайного Полномочного Посла Республики Абхазия в Российской Федерации И. М. Ахба, поступившее в МИД Абхазии по дипломатическим каналам» ҳәа, 2014 шықәса ииун мза 5 рзы исоуз асалам шәҟәы. Уи иаҳәон: «Увожаемый Виталий Джотович! Свидетельствуя своё высокое уважение, имею честь от имени Посольства Республики Абхазия в Российской Федераци и от себя лично поздравить Вас с присвоением почётного звания «Народный поэт Республики Абхазия». Ваши заслуги в развитии художественной литературы, народного творчества Абхазии внесли значительный вклад в культуру и искусство нашей республики. Вы настоящий гражданин и патриот, талантливейший поэт и писатель. Ваши стихи, поэмы, исторические романы популярны и пользуются большим успехом у читателей и ценителей художественной литературы далеко за пределами нашей Апсны. Дорогой Виталий Джотович, долгие годы ещё сохраняйте великолепную творческую форму, истинных Вам писательских исканий, радостей и побед, крепкого здоровья, благополучия и добра! С любовью — Чрезвычайный и Полномочный Посол Игор Ахба».

Аԥхьан аԥадахьҟа сызлацәажәоз ашықәс лашақәа ируаку – 1967 шықәса рзоуп, Алитературатә институт аԥбатәи акурсаҿ сантәаз, Аҟәа ҳашәҟәтыжьырҭаҿы сажәеинраалақәа раԥхьаӡатәи реизга шәҟәы – «Агәеисыбжь» анҵыҵыз. Уи сара схаҵа сгәеисыбжь акәын, сахьиз, сахьа-

аҙаз сқыҵа гәакьа Џьгьарда агәеисыбжь акәын, сыԥсадгьыл Аԥсны зегь агәеисыбжь акәын, зыԥсы сахылҵыз Сан илгәеисыбжьын, заа зыԥсҭазаара ҷахҵәахьаз Саб игәеисыбжь акәын... Адунеи зегьы иагәеисыбжьын... Аҵара ахьыстҵоз Москва дуҙҙа иагәеисыбжьын.

Иара убра, Москватәи амҩадуқәа зегь раасҭа бзиа избоз, ахы инаркны аҵыхәанҙа шьапыла сызныслоз, Горки ихьҙ зху апроспект аҷы иҟаз афотоҭыхырҭаҷоуп уи сышәҟәы аҭыжьра ианазсырхиоз иара аԥхьатәи адаҟьаҷ ианыларан иҟаз сфотосахьа ахьҭысхызгьы. Иара ашәҟәы шеибакәу зегьы адәныҟала иахҟьоу ацәа сахьала иҩычеит Москватәи асахьаҭыхыҩ-график ҟаза Иури Максимов. Уи дысирдырит январ 28, 1962 шықәса рзы агазеҭ «Аԥсны Ҟаԥшь» раԥхьаҙатәи сажәеинраалақәа ҷыцххараҙа иананылоз, «Мҩамш» ҳәа дсықәныхәааны, аԥхьажәа бзиаҙа рзызҩыз аԥсуа шәҟәыҩҩы ҟаимаҭ Алықьса Гогәуа. Иара убри Максимов иоуп, уаанҙа иаҳзымдыруаз, усҟан ҷыц зҩымҭақәа цәырҵуа иалагаз Борис Пастернак иажәеинраалақәа рышәҟәы – «Дорогой Виталий, это один из последних могикан нашего времени - бери и учись» ҳәа знапы ақәыҩны исызҭазгьы. Сгәы иҵнымҵәогьы иаанхеит уи апоет ду, ироман «Доктор Живаго» дахырҟьаны, аполитикатә напхгаҩцәа раасҭагьы, иҩызцәа – иҵашьыцыҩцәа иԥсахы анеиларҵоз аамҭазы ииҩыз иажәеинраалак аҷы, игәы камыжькәа, гәыҷра дула ииҳәаз иажәақәа:

...Но и так, почти у гроба,
Верю я, придёт пора –
Силу подлости и злобы
Одолеет дух добра!

Москва Горки ипроспектаҷ раԥхьаҙатәи сышҟәы иану ссахьа анҵыс-хуаз, егьырахьгьы аҭыжьра ианазсырхиоз, иахьабалак схәыцқәа рангьы дыԥшҙакәакәараҙа дсыцын. Ахаан исхашҭуам, ҿенак лареи сареи Третиаков игаллереиаҷы ҳаннеи, уи азал дуқәа ҳнарыҩныга-аарыҩныго, аекскурсиамҩаԥгаҩ адунеи асахьаҭыхыҩцәа дуҙҙақәа рҵыхымҭақәа анаҳлырбоз, ҳгәыҳҿеанҙамкәа, ибыхьҙуи ҳәа иаалырҟьан дышлазҵааз. Сара саашанхеит, лара, — Венера, — лҳәеит дыԥхашьаԥхаҵо. «Прекрасное имя, божественное.... Ваши черты лица напоминают лицо древней римлянки, италянки», — ҳәагьы нацылҵеит. Араҟа ҳәсеи хацәеи еилагылаз ауаа, аҭҙы икыдыз асахьақәа рыхәаԥшра иаҟәыҵны, зегь хьаҳәны лара илҷаԥшуа ианалага, дыԥхашьаны лхы ахьылгара лзымдыруа, агәилшәҭ аиԥш лхы-лҷы еикәаԥхо, еиҳагьы дааицрашәеит. Сара уаҩы ишимбац уи сааигәырҷьеит. Иара усгьы игәаҭан исымоуп – сыԥсҭазаараҷ ихәыҷы-иду абас хҵысс иааҟало шеибакәу зегьы машәырла ишыҟамло, сырҷиаратә ус иацхраарц, сгәацԥыҳәара шьҭнахырц жәҩангәашәԥхьарантә мчык ишысзылбаанашьҭуа... Исарҕьажәҩан исывагылаз Лара лхаҵагьы разҟ дуҙҙа лыманы лхы лыԥхьаҙон абас есааира сырҷиаратә ус дахьалахәхоз, лцәа иалашәан иҟаз ҳасаби хәыҷ леиԥш, раԥхьаҙатәи ҳашәҟәы аҭыцрагьы лгәы цыхцыхуа дазыԥшын. Ашьҭахь — ҳаҙҕаб хәыҷ Амра лышықәс иреи

уи аҭытцреи ахьеиқәшәазгьы — ҳарҭ ҳзыҳәа ҷык-бзык иазымҳәо насыҧ дуӡӡахеит! Убас – сызҭаз Алитературатә институт 1970 шықәса рзы салгареи, Зыҧсадгьыл азы ифырхаҵахараны иԥагылаз, 21 шықәсагьы цқьа изхымҭыцкәа, зыхгьы наӷәызҵаз ҳҵеи лаша Беслан иира шықәси ахьеиқәшәазгьы — адунеи аҷы иреиҳаӡоу разѣы дуӡӡахеит ҳҭаацәара қәыҧш азыҳәа!..

Ахаан исхашҭуам — аинститут саналга ашьҭахьгьы, Москва, — «Цветной бульвар» захьӡу амԥаду аҷы иѣоу – Пушкини Горкии рпрофильқәа наѣ-ааѣ актәи адаѣьа аханы изныз, миллионла зтираж рацәааз «Литературная газета» аредакциахь раҧхьаӡатәи сымԥахыҵра. Уаѣа алитературатә ѣәша еиҳабыз, аредколлегиагьы иалаз, Дырмит Гәлиа ду иҧа – иеицырдыруз асовет шәѣәыԥԥы Гьаргь Гәлиа иакәын. Уи дсеигәырҷеит уаԥы ишимбац. Аурыс бызшәа ашѣа иеиҭагаз сажәеинраалақәа данрыҧхьа – агәахәара ду ирҭеит, иаразнак ркьыҧхьрагьы днахыццакит. Заҧхьажәа рыцаҳҵарыда ҳәа дансазҵаагьы — сара сымлакԥакӡакәа Баграт Шьынқәба сҳәеит. Уи акәхеит — бзиа избоз, иахьагьы аӡә иласмырԥашьо ҳпоет ду иаҧхьажәа рыцны, «Новое имя» арубрикала, ҳҳәынҵқарра дуӡӡа зегьеидгылоутәи аҧхьаԥ ишѣа, ишырҳәо аиҧш, шьаҷаҭбаала сԥымҵақәа цәырҵит. Убри инашьҭархны, миллионла иара убас зтираж рацәааз, зхыҧшагьы, аиҳаракгьы аҷар рыԥнытцѣа, усѣантәи аамҵаз, даараӡа иҷәҷәааз ажурнал «Юность» иааиқәырццакны знык-ԥынтә сажәеинраалақәа анылеит. «День поэзии» ҳәа хаз шәѣәны иҵытцуаз альманах ианылеит. Ажурнал «Смена» иануле-ит... Дук мырҵыкәагьы, зыпату ҳаракыз, зымҿехак ҭбааз ашәѣәҵыжьырҵа «Советский писатель» аҷы, «Время сева» ҳәа хыс иаманы, хаз шәѣәны иҵытцит споезиатә рҷиамҵақәа реизга. Аѣәагьы иҵытцит уи иашьашәалаз, «Там, где люди, там и я» захьӡу, сырҵаԥ ду Сергеи Наровчатов иаҧхьажәа зцу даҿа шәѣәыкгьы... Убарҵқәа зегьы ирыласырԥашьомызт 1964 шықәса рзы ажурнал «Алашара» ахәбатәи аномер раҧхьаӡакәны инарҭбааны иануахьаз сажәеинраалақәа. Урҭ «Зхы ԥытцызхыз аӡыхь» ҳәа хыс ирыҵаны, гәык-ҧсыкала иаҧхьажәа рыцицеит, ууанӡа ахаан исымбацыз, иагьсзымдыруаз, зарҧысраан «аполитикатә» хҵынѣьа зҵаны, харада ахара зыдҵаны идырӡыз, 20 шықәса дуӡӡа Колыма аҵааршәыра цәгьа зыхган ииаз аҧсуа поет-философ хазына Шьалуа Ҵәыцьба!

«...Абраѣа абасѣак гәбылрала, гәхьаагара дуӡӡала узлацәажәаз убарҭ ашықәсқәа раан Аѣәатәи шәпедагогтә институт, уажә иуниверситетхаз, Максим Горки ихьӡ ахын, иахьатәи «адемократцәа» иахырхит умҳәо-зар. Ари аурыс шәѣәыԥԥы, ажәа азѣаза ду иҷкәынраан хаҵала ихҵигаз Аҧснытәи ихҵысқәа ирыххәааны иицыз иажәабжь ссир «Ауаԥ иира» адаѣьақәа рҷы, — «Превосходная должность — быть на земле человеком» иҳәеит. Убри ауп уҳәартә иѣоуп ашьҭахь деицырдыруа данықала иаҧитцаз ироман ду «Ан» зхылҵызгьы. Уи прототипс иамоу, иара данҧсы — 1936 шықәса ииун мза 21 рыҿны, 87 шықәса зхытцуаз, асоциалисттә ҷьа аҧхьагылаԥцәа иреиуаз афырҧхәыс ѣаимаҭ Анна Кирилл-иҧха Заломова

1970 ш. рзы Алитературатә институт ҳаналга, ҳарԥаҩцәеи ҳареи еицҭаҳҳыз

зегьеидгылоутәи радиола лықәгылараан илҳәаз лажәа иахаанаҵ, изаҳаз, игәнаҵкылаз апоет Михаил Исаковски Горки изку игәалашәарақәа рҽы бзанҵык ҩашьара ақәымкәа иаанижьит: «Свою прощальную речь, полной материнской любви и печали, она закончила словами, которых нельзя забыть. Она сказала: — «Прощай, Алеша! Прощай, сынок!» Сказала и безудержно заплакала. И вместе с ней в ту минуту плакала вся Советская страна, навсегда прощавшаяся со своим любимым сыном — великим писателем, пламенным борцом за дело рабочего класса, лучшим другом трудящихся всего мира. Вместе со всем народом и мы, советские литераторы, встретили весть о смерти Алексея Максимовича с невыразимой скорбью, встретили как величайшее горе, постигшее нас всех...».

Горки зуасхыр шьҭеиҵаз СССР ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла, уи анап аҵаҟа иара хаҭала иаԥиҵаз, иахәҭаҵәҟьангьы иахьауажәраанҳа мшаҿнеиԥш ихьӡ зху Москватәи Алитературатә институт иуцалгаз, уажәы-уажә гәадурала узыхцәажәо уҩыза бзиахә Иури Кузнецов, шәырҵаҩы Наровчатов иеиԥш, ихаҭагьы акыр шықәса лахьынҵала ишәызгәакьоу абри «Герцен Иҩнаҧы» апоезиа асеминар мҩаԥигон, дышпоет дууз аиԥш, дагьырҵаҩ духеит. Уи шәаныҷкәынҳаз инаркны иааҭытҵуаз ишәҟәқәа зегьы инапы рытҵаҩны ҳамҭас иуиҭон. Руак — «На золотую звезду нашей дружбы» ҳәа инапы ақәиҩит — уи хаҭалатәи шәеиҩызара инаҷыданы, ҳаҭыр дуӡӡа изақәын асовет жәларқәа реиҩызареи реидгылареи. Уаҩы ишимбацгьы Ҳсовет тәыла дазгәдуун. Ҕаҕәалаҳагьы игәнигеит, игәы инархьит урҭ реиҩызара, риешьара аеҵәахә шеишеиуа ажәҩан иахьҟыдыз уаа хәымгақәак

5. "Алашара" №6, 2019 ш.

ирыхҟьаны иахькыдшәаз — убри шхьааигоз, ишигәырԥоз дагьахԥсааит. Дахԥсааит аха, агәаҕь ҕәҕәа зызҭаз Апоет ҵабырг ныҟәгаԥ ду ԥ-хәҭакны иҟоу ипоема ду «Путь Христа», «Сошествие в ад» аҿы заманала дахьӡеит урҭ ацәгьаршыԥцәа, «амаркитантцәа» зегьы ԥьаҳанымҟа рышьҭра, уаҟа ахаан изҭымҵуа наӡаӡа рҭаргәаҟра. Данте иԥымҭа «Божественная комедия» аҿы апоет нарцәытәи «иныҟәарақәа» раан ԥызара изиуеит апоет Виргили, Иури Кузнецов иакәзар — Анцәа ихаҭа дицуп. Абри амацарагьы иаҳәо шьардаӡа ирацәоуп, адунеизегьтәи апоезиаҿы зеиԥш ҟамлац ауп…

* * *

Ҳсовет ҳәынҵқарра аԥызҵаз иреиуаз Сталин ианакәызаалакгьы жәлар рыҵауларақнытә иаауаз, «Мать», «Жизнь Клима Самгина», «Старуха Изергиль», «На дне» уҳәа реиԥш иҟоу, инарҵбааны жәлар рыԥсҭазаара аазырԥшуа, ирхәыцгоу аԥымҭақәа раԥҵаԥы Максим Горки иаԥшьигоз, адоуҳа иаҵанакуаз, атәыла ԥхьаҟатәи аԥеиԥш иахәашаз аус дуқәа зегьы шамахамзар дрыдгылон, урҭ рынагӡараҿы ацхыраара ииҵон. Ленингьы лымкаала Горки ҳаҭыр ду иқәиҵон. Аҳәынҵқарра шьаҭазыркыз «авожд» даныԥсы иаргьы –«Проницателен и мудр был этот человек, а «в многой мудрости – много печали» ҳәа гәбылра дула иажәақәа ихиҳәааит. «В. И. Ленин» захьӡу иԥымҭаҿы уаԥы иааԥьеишьартә иҟазшьақәа дрылацәажәоит, маҷк ихьеиршшақәо ыҟазаргьы, аҵабырг нарҵаулан иааирԥшит. Аиҳараӡак Горки иԥьеишьон авожди иареи реиқәшәарақәа раан уи заҟа ииашаны атәылаҿ имԥаԥысуаз ахҭысқәа зегьы дрыхәаԥшуаз, иара убас ҷыдала ақәԥара ду ицоз иалахәыз ауаа, ргәи ргәаҵәеи дҭаԥшны, заҟа ҵабыргыла ахәшьарақәа риҭоз. Зынтәи реицәажәараан, Горки оумашәа ибеит, иагьигәамԥхеит Ленин азныказ Троцки дахьирехәаз, аха нас, — «…Троцкий сумел организовать военных спецов, но все-таки он не наш! С нами, а — не наш! И есть в нем что-то… не хорошее, от Лассаля» ҳәа иихәаз маҷк «дааиқәнакит». «…Надо бороться, необходимо! Вы думаете мне тоже не бывает трудно? Бывает — и еще как! Но — посмотрите на Дзержинского, — на что стал похож он! Ничего не поделаешь! Пусть лучше нам будет тяжело, только бы одолеть!» Горки иҳәон: «Мне часто приходилось говорить с Лениным о жестокости революционной тактики и быта. – Чего вы хотите? – удивленно и гневно спрашивал он. – Возможна ли гуманность в такой небывало свирепой драке? Где тут место мягкосердечию и великодушию? Нас блокирует Европа, мы лишены ожидавшейся помощи европейского пролетарята, на нас, со всех сторон, медведем лезет контрреволюция, а мы – что же? Не должны, не вправе бороться, сопротивляться? Ну, извините, мы не дурачки. Мы знаем: то, что мы хотим, никто не может сделать, кроме нас…», «К Маяковскому относился недоверчиво и даже раздраженно: – Кричит, выдумывает какие-то кривые слова, и все у него не то, по-моему, — не то и мало понятно. Рассыпано все, трудно читать…» (Ленин ихаҭа абас ззиҳәаз ари «аҕьатамахжәаԥ» изы Бунингьы иԥуеит: «Советская Москва не только с великой щедростью, но даже с идиотской чрезмерностью отплатила Маяковскому за все его

восхваления ее, за всяческую помощь ей в деле развращения советских людей, в снижении их нравов и вкусов. Маяковский превознесен в Москве не только как великий поэт. В связи с недавней двадцатилетней годовщиной его самоубиистваа московская «Литературная газета» заявила, что «имя Маяковского воплотилась в школы, самолеты, танки, улицы, театры. Его именем назван пик на Памире, улицы в пятнадцати городах, пять театров, три городских парка… Десять пароходов «Владимир Маяковский» плавают по морям и рекам…. Имя поэта носят: площадь в центре Москвы, станция метро, переулок, библиотека, создан его музей…». Ара Аҟәагьы иреиҕьу амԝадуқәа руак иара ихьӡ ахҵан, иахьагьы иахуп. Уҷкәынӡаны, ԥьара ҵарак сҵап, уаԝрак сазкылсып ҳәа ақыҵантә уанаа, уаҟа ԝны лаҟә хәыҷык аҿы, шәыуацәақәк рҟны унхон. Уажәы — аԥсҭазаараҿ абасҟатәи зегьы зхызгахьоу уара — Аҟәа, Кавказ ахақәиҵтәраз ақәпаԝ, уи иахҟьаны ажәларқәа зқәыӡыз, ахҵәара зықәшәаз Имам Шамиль ихьӡ зху амԝаду аҿы унхоит. Абас аԥьашьатәқәа ҟалоит аԥсҭазаараҿы!.. Маиаковски ихьӡ зыхқәоу ҳәа Бунин акакала иԝымҵаҿ зегьы анеиқәиԥхьаӡоз аамҵаз, иҟаларын иара уа Москва агәҵаны ибаҟа дуӡӡа ықәдмыргылацзар. Иԥьоушьаша, убра, дԥаԥаӡа, игәышԥы ҭырсакьа, ишьапқәа еимҿырҕаҕа, дқәацәӡа, ихы ажәԝан иаҵасуа дырдуӡӡан дахьықәгылоу ибаҟа ашьапаҿоуп ашьҭахь, асовет мчра ҵызшәаауаз «метропольраа» ажәлар еизганы, Маиаковски иеиԥш (дара уи ипоезиа иааӡаз ракәын уеизгьы) еибарҳәаҳәо, инапҟьа-шьапҟьо, иара иеиԥш рыбжьқәа рдуны, жәеинраалапҳьарҵас иахьрымаз! Урҭ Аԥсынгьы аибашьра аламҵалаз «Дни советской литературы в Абхазии» ҳәа аҿерапшраҟнытә иахьӡҵаны, дара аазгаз, уи «зинициативаз» аҭыпантәи апоет-кариерист дырҿақьақьо, ԥшәымас зхы ҟаҵаны қарҭынтә ииаз «апоет-академикцәеи» дареи еилагыланы, мцла еибаркыз «рфестиваль» мԝапыргахьан). Горки абольшевикцәа рнапынҵала «командировка» Америка дахьыҟаз иицыз ироман «Ан» — Ленин заагьы анапылаԝыра ихала иԥшааны, измаз имхны даԥхьеит. Ианеибаба — игәааанагара иеиҳәеит, гхақәакгьы азгәеиҵеит, иааидкыланы ашәҟәы даара ихәарҵоу ԝымҵоуп ҳәа азиԥхьаӡеит. «До 18 года, до пошлейшей и гнусной попытки убить Ленина, я не встречался с ним в России и даже издали не видал его. Я пришел к нему, когда он еще плохо владел рукой и едва двигал простреленной шеей. В ответ на мое возмущение он сказал неохотно, как говорят о том, что надоело: — Драка. Что делать? Каждый действует как умеет». Ахачҳара ҕаҕәеи ахықәк дуи змоу ида ас аҿеаӡәы изҳәом… Ленин акыраамҵа аҳәааныркә дыҟан, еиҳарак Германиа. Урыстәылан ареволиуциа аҟаҵара гәаҕшақә иабжьызгаз, дазыҟазҵаз афранцыз революциа алҵшәақәа здыруаз, аурыс монархиа жәытәӡаахыстәи аҕацәа роуп, зыхшыԝ ҵарыз, агәырҵҟәыл ду змаз иара ихаҵагьы, уи «ажьы» дшалҵызгьы, данычқәынӡаз аахыс уеизгьы ҕаҕәалаӡа ацәымгра икхьан, насгьы Радишьчев хара дыԥшны – «примеру Франции последуют и другие страны» ҳәа иихәаахьазгьы гәынкылан иман, убри аҟнытә, – «Прощай, немытая Россия, Страна рабов, страна господ, И вы мундиры голубые, И ты, им преданный народ» ҳәа Лермонтов игәы ԥыжәжәо иззиҳәоз, Пуш-

кин иакәзар, уи ус иахьыѣаз еиҳагьы дазгәдуузшәа, — «Смирись, Кавказ, идет Ермолов!...» ҳәа дыззышәаҳәоз, Кавказнхыҵ-аахыҵ, аҭоурых ду змаз, аҧсуаагьы убра иналаҵаны, ажәларқәа реиҳарак бӷьармцала ирабашьны, мҳаӷьырра ацара рықәзыршәаз, ихзырҵәаз Урыстәыла амонархиа хаҳәырҵәиаа дажәланы, шьаҭанкыла иҵжәан икаижьит, уи аҭыҧан аҿыц аргылара ҳаґеимшхара усын, аха ари ареволиуциатә қәҧара ду иалеигалазгьы мшаҭо, ихаҭа ихгьы мшаҭо, уахгьы ҿынгьы дмыцәа-дымтәа убри даҿын!... Горки иѡуеит: «Меня восхищала ярко выраженная в нем воля к жизни и активная ненависть к мерзостям ее, я любовался тем азартом юности, каким он насыщал все, что делал. Меня изумляла его нечеловеческая работоспособность. Его движения были легки, ловки, и скупой, но сильный жест вполне гармонировал с его речью, тоже скупой словами, обильной мыслью. И на лице, монгольского типа, горели, играли эти острые глаза неутомимого борца против лжи и горя жизни, горели, прищуриваясь, помигивая, иронически улыбаясь, сверкая гневом. Блеск этих глаз делал его речь жгучей и яркой...». «Его отношение ко мне было отношением строгого учителя и доброго «заботливого друга». – Загадочный вы человек, — сказал он мне однажды при беседе шутливо, — в литературе как будто хороший реалист, а в отношении к людям – романтик. У вас все – жертвы истории? Мы знаем историю, и мы говорим жертвам: опрокидывайте жертвенники, ломайте храмы, долой богов! А вам хочется убедить меня, что боевая партия рабочего класса обязана прежде всего удобно устроить интеллигентов...». Абас ицәажәашьа ӷьашьатәха иѣан адунеи еиѣәзырҧаз, аменшевикцәеи абольшевикцәеи ҳәа ихырзаманцәгьаха ауаа еиҿазыргылаз, ганкахьала аӷьажәлар рзы абзиа иашьҭаз, даҿаганкахьала аныхаҧшьақәа шаҭарада иқәызхуаз. Ашәѣәыѡѡы ду арҭқәа зегь ибон, иаҳауан, аха «ирҵаѡ дуи» иареи «реиѡызарагьы» дзаґрагыломызт, ҳзықәшәаз ауп уеизгьы ҳәа, дызлахәоз ала ҿыц «зуасхыр» ашьҭаҵара иаҿыз аҳәынҭқарра дацхраауан – маʒа-аргама иахьынʒаилшозгьы акультуреи алитературеи рус аҿы ихы иаирхәарцгьы дашьҭан. «Я говорил, что жду много, но считаю совершенно необходимым организацию литвуза» ҳәагьы иеиҳәахьан. Убасѣан ауп, хымҧада, ашьҭахь иаҧҵахаз шә-Литературатә институт ашьапы анакызгьы... Ленин дыӷьбаран, аха, Горки излеиҳәо ала, алафгьы бзиа ибон: «Он любил смешное и смеялся всем телом, действительно «заливался» смехом, иногда до слез...». Асовет аамҭа иахыччо «пенклубаа» дрыхьʒазҭгьы, рхы ахьыргара рзымдыруа, иага ирониала дырхыччарын иара ихаҭа!.. Ленин дыгәцаракѡын. Уи иѣазшьа заѣа дақәшәаны иҭихзеи аҧсуа поезиа ахьʒырҳәага ду Б. Шьынқәба «Ленин иѣны» захьʒу иажәеинраалаҿы. Уи хиркәшоит абарҭ ацәаҳәақәа рыла: «Аимѡалацәа рымч еибыҭа иқәуп Ленин амѡа изқәиҵаз. Имаҷума қалақь, қыҭа, Абзанхара урҭ иаҧырҵаз! Идгьыл зѡыдан, баҳча хкыла, Еизҳа-еизыґьеит Аҧсынтәыла!» Ари иашамызт зҳәарыда!.. Ленини Горкии анеицәажәоз иагарааны Аҧсны аʒбахәгьы иалацәажәахьан. Зны рыгәҭыхақәа иарҳәарц иара иҿы инеиз аҧсуа нхацәа ракәзар — «Ихаҿсахьа усѣан ирбаз Иҧсуам, иʒуам, раҧхьа игылоуп. Акызаҵәык урҭ ирзымҳәаз, Науна-

гӡа гәалсс ирымаз: — Мчыбжьык акәзаргь, Аҟәа унеины, Уӣсушьандаз, ҳгәакьа Ленин!» ҲаҒацәа ирҳәо рыцырҒызны ари изахыччатәузеи иахьа, аҳәарагьы изацәыӣхашьатәузеи!

* * *

Уажә абраҟагьы еимгеимцаракала иаасгәалашәеит, бзанҵыкгьы исхашҭран иҟам, аӣсуаа ҳҭоурых ҿыц аҿы наӡаӡа ишықәсеиқәаҵәаны иаанхо – нанҳәа 14, 1992 шықәса аламҭалазы сыҷкәын Беслани сареи ӣхынраказ Москва ҳаныҟазтәи аамҭа. Уаанӡагьы ҳашҭаацәаныз – иаҳәшьеиҳаб Амра, иан, сара – ӡынраказгьы ҳаиццахьан, аха усҟан ҳзыхьӡаны иаҳбаз, иҳаҳаз маҷын, убри аҟнытә, уажәтәи иареи сареи ҳаиццараан, цәгьа исҭахын сара, аҭоурыхи аҟазареи ирызҿлымҳаз сыҷкәын қәыӣш Ҳаӣсадгьыл ду аҳҭнықалақь аҭыӣ ӣшӡарақәа, амузеиқәа, атеатрқәа, нас схаҭа аҵара ахьысҵоз Алитературатә институт уҳәа исырбарц. Жәохәымш ҳаҟанаҵ ҳзыхьӡаз рацәоуп, акызаҵәык иахьагьы аҵәымаҒ жьакца еиӣш сгәы иалоу, Третиаковтәи агалереиаҿы ҳаннеи – ашә аркын, аус ауӡомызт, аремонт ахь иқәгылан… Беслан зегь реиҳа даршанхеит Ҳтәыла ду Ашҭа Ҟаӣшь. Уи ахы-аҵыхәа ҳнеиааины зегьы аабеит, Минини Пожарскии рыхьӡала иргылоу ауахәама ҳаѡналеит, ҳандәылҵ урҭ рбаҟа ду ҳахәаӣшит, нас ахьеѡ-сеѡҳәа зыбжьы гоз Кремльтәи акурантқәа рҿаӣхьа ҳнеивагыланы ҳпатреҭ еицҭаҳхит. Уантә Кремль агәашә дуқәа ҳнарҭаланы, аѡныҵҟа ҳнеиааит, «Царь-пушка», «Царь-колокол», иара убас аурыс аҳцәа дуқәа рабӵьар палата, рҳаҭгәынқәа уҳәа иаабаз зегьы, - ауаѡ игәаҵанӡа дзырхәыцшаз ракәын… Уаҟа урҭқәа анаҳба, ҳаахынҳәын, Кремль агәашә дуқәа ҳаиҭаарҭыҵын, иаҳбаран иҟаз зегь рахьтә еиҳа ихадараз ахь ҳаццакы-ццакуа ҳҿынаҳхеит – уи Ленин имавзолеи акәын. Усҟан ҳҳәынҭқарра аҵшәааѡцәа ҳтәылан аҭагылазаашьақәа шдыруадаѡхьазгьы, уаҟа еицрыхәхәа агәаран иқәгылаз - ӣшра-сахьала, цәеижьыла, бызшәала еиуеитәымыз, адунеи акәакьқәа зегь рҟнытә иааз ажәлар ҵѡа рымамызт. Заа аҭыӣ ахьаанаҳкылахьаз ҳнеины ҳнагылеит. Кремль аҭыӡгәара ду ҳаваланы, хәыҷы-хәыҷла ҳнеиҭаҵуа, рацәак мҵыцкәа, наҟ-ааҟ забӵьарқәа кны, зҿеикәаӣса игылаз аҟарулцәа ҳнарыбжьысны, амавзолеи «ашәхымс» ҳанхыҵит. Иаразнакгьы маӡала иҭәыз, адунеи аҵахьтә иаауаз ззуҳәаша, ӣша-ҿыхьшәашәак хрыжь-хрыжь иааҳнырит. Араҟагьы ашьшьы-ашьшьыҳәа «ҳгәаран» аиҭаҵра иаҿын – зегь гачамкны Мысратәи афараон иеиӣш зыӣсыбаѡ хәшәыркны изҭаз Ленин иҭоубыҭ ахь иӣшуан. Уи аҿаӣхьа аатгыларагьы зынӡагьы иҟалаӡомызт. Уанавсуа аимгеимцара иалагӡаны унаиҿаӣшуан заҵәык ауп — иара убригьы азхон наӡаӡа угәалашәараҿы даанхарц азы. Ҳара уаҟа иҿаӣхьаҵәҟьа ҳаниасуаз, — «шәгәышәҿаныз, амарӵьа, шәгәышәҿаныз, шәгәышәҿаныз!» — ҳәа хынтә еиқәырццакны бжьык аасаҳаит, схәы-сжьы қақаӡагьы иааилагылеит. Сыҷкәын исмырбеит, исмырдырит. Абыржә иахьысҳәогьы сцәа сыҭнарӡыӡаауеит! Аибашьра ҳанақәшәа — иаразнак уи ахы снардырит, аҿсгәаланаршәеит, аха ацәгьаршыѡцәа ирыхҟьаны иҟалаз атрагедиа ду хырӣашьа амоуит!..

«Ааи, Асовет Ҳәынҭқарра аҧызҭаз Ленин ганкахьала дгәымбыл-ҷьбаран, аха даҽаганкахьала аҳәынҭқарреи ажәлари ирыхәоз рҽы дыгәцаракыѡ дуун. Апролетартә шәҟәыѡѡы Горки, иааҧсарақәа ихьӡаны, игәабзиара ануашәшәыраха – уи дааҟәымҭӡакәа ҽыхәшәтәра аҳәаанырцәҟа асанаториақәа рахь ацара иабжьигон. Усҟан уи залыршамхеит. Сталин иоуп ашьҭахь Горки ҽыхәшәтәра Италиаҟа дзышьҭыз. Уи уаҟагьы хѡаха ныҟамҭо рҽиаратәла аусура даҽын – «Италиатәи ажәабжьқәа» ҳәа зеиҧш хыс изиҭаз арҽиамҭа ссирқәагьы аҧиҭеит… Сталин ихаҭагьы, Ленин иеиҧш, ианакәызаалак алитературеи аҟазареи ҳаҭыр ду изрықәын, аиҳаракгьы акиноҟазара. Агәырҭҟәыл ду змаз аҳәынҭқар идыруан ауаа рхы-ргәаҽы аҟазара амчхара уоума зегьы шаҭанакуаз. Убри ауп аибашьра анцозгьы хшыѡзышьҭрала дзашьклаҧшуаз. Убри аамҭаз иара иҟаиҭаз абжьгаралоуп ишҭыхыз аурыс жәытә дгьылқәа зегьы реидҭара, аурыс жәлар ҳәынҭқарракны Москва акәша-мыкәша реидкылара раҧхьаӡакәны изылшаз аурыс аҳ Иван Грозныи иҧсҭазаареи иаамҭеи аазырҧшуа, игәашьамх рҧәҕәагаз акиноепопеиа ду «Иван Грозныи». Уи ҭихит «Броненосец Потемкин» ҭызхыз, акинорежиссиор ҟаимаҭ Езенштеин, амузыка иѡит акомпозитор хьӡырҳәага Прокофиев. Убас иаҧҭан Дмитри Донскоии адмирал Ушакови ирыхҳәааy аҭоурыхтә фильмқәа… Иаҧҭан — Аҧсны иаахьаз, «Ешер» ҳәа ажәабжьгьы ахызҳәаахьаз ашәҟәыѡѡ ду Алексеи Толстои ироман «Пиотр Актәи» иалхыз, иаҧҭан иара убас Аҧсны иаахьаз, «Адлер», «Гагра», «Афон» захьӡу аочерк ҟаимаҭқәа аҧызҭаз ашәҟәыѡѡы Дмитри Фурманов ироман «Чапаев» иалхыз, Николаи Островски — «Аҷыр шӡрыжәхаз» иалхыз… Сталин иҧсы анҭаз аҭыхра ргәы иҭан Аҧсны иаахьаз, бзиагьы избоз асовет шәҟәыѡѡы ду Михаил Шолохов игениалтәу ироман «Иҭынчу Дон» иалху акинофильм. Усҟан изхьымӡаз уи агәҭакы нагӡахеит 1956 шықәса рзы. Афильм ҭихит акинорежиссиор ҟаза ду, СССР жәлар рартист Герасимов. Афильм аҽы раҧхьаӡакәны, Шолохов иара ихаҭагьы дазыразны, аѡымҭа афырҧҳәызба хада Аксиниа лроль назыгӡаз, лхаҽсахьа аҧызҭаз Елина Быстрицкаиа – уинахыс дкиноактриса дуӡӡахеит, ахаан жәлар рхы-ргәы дҭымҭәо наӡаӡа иахьагьы ргәалашәараҽ дыҟоуп…

Ишдыру аиҧш, Сталин ҟазара хкыс иҟаз зегьы пату изрықәын. Уи -рашәаҳәашьеи ҧсабарала Анцәа ирыцишаз рыбжьы ссирқәеи рзы – Шалиапин, Утиосов, Казловски уҳәа ашәаҳәацәа дуқәа рзыӡырѡра бзиа ибон, аиҳарак дигәаҧхаӡон Утиосов. Уи ииҳәоз — «Широка Страна моя родная», «Чёрное море» уҳәа егьырҭгьы иҧсы рыҽҳәараӡан… Москватәи Атеатр Ду аҽы опероума, мамзаргьы даҽа ҭоурыхтә қәгылароума ак аныҟоу - иара хымҧада днарҧхьон. Аполитбиуро аилатәара шцогьы, дахьнаҧхьоу аопера ашҟа аамҭа анааилак, иѡызцәа иманы дцон. Уа иара аҳәынҭқар изалхыз иложа аҟнытә аопера еицахәаҧшуан. Аопера ықәзыргылазгьы, ихәмарызгьы рзы оума зегьы аҭанакуан Сталин уа инеира, русумҭа хаҭала дахәаҧшны хәшьарас иеиҭоз… Аопера анынҭәалакгьы, иѡызцәеи иареи иара убра иложа аҽы иахьтәаз, аҧхьан арахь ианаауаз Аполитбиуро аилатәараҽы изхьымӡаз рызҭаарақәа ҽыц иаацәырганы ирылацәажәон,

аамҭа мгакәа иара абра ирыʒбон. Уи аиԥш ахаан ԥьара иҟамлацызт, аҳәынҭқарра анапхгараҿ иҿыцʒаз акакәын…

Авожд ҷыдала бзиа дырбон Гитлер ифашизм иацәынирхаз аславианхылҵшьҭраҚәа. Иара иаԥшьгаралоуп, адунеи ажәларқәа еиднакылап, уаҳа ахаан еибашьра ҟамло, дасу дара рзинқәа дара ишырҭаху ирықәиҭхап, изыхьчалаша рзеиԥш усбарҭа дугьы роуп ҳәа дазхәыцны, раԥхьаʒа ООН шаԥҵахазгьы! Иара дақәшаҳаҭымхар, 1948 шықәса рзы – Израиль ҳәа изышьҭоу иахьатәи аҳәынҭқаррагьы зыҟалаʒомызт! Уи зҭахыз ауаа, ҳаргьы иаҳԥырхагамхо уахь иахнагап, уахь рҿеидыркылап ҳәа дақәгәыҷит, аха иахьа уажәраанʒагьы ари аҳәынҭқарра хамхаԥагьа аҿамырманшәалацт, иааҟәымҵʒакәа араб ҳәынҭқаррақәа ҭаха рнаҭом, аиҳарак иара зыдгьылқәа зымпыҵанакыз Палестина, уи аҳҵныҚалақь Ерусалимгьы ҳара ҳ-Израиль ауп изаҳҵныҚалақьҵәҟьоу ҳәа уажә ааигәаʒагьы апровокациа ду ҟанаҵеит. Зегь реиҳа ишәарҭахазгьы – уи Америка иахьатәи анапхгаҩы Трампгьы дадгылеит, ирымаирҿхәеит, дныҚәлан дцан, америкаа рыцхәражәҳәарҭагьы Тель-Авивинтә уахь — Ерусалимҟа ииаргеит! Ари еиҳау гәыԥжәагас иҟоузеи Палестинаа рзы! Израиль ауп Сириа атәыла хазынагьы Голантәи аҳаракырақәа амакуа, ииаҟәымҵʒакәа иабашьуа, аҵыхәтәангьы еилаԥыхха иқәырҵартә аамҭа мыжда иҵазыргылаз! Аҵыхәа анбаԥҵәо, адунеи зегь зларгалаз арҭ рҭыʒшәа!» — абас аҳауа иалыҩуа игон хаҵак ибжьы, хаҭала ҳаргьы, ҳлитературагьы бзиан издыруаз, Зыԥсадгьылгьы, зыжәларгьы зыԥсы рыҿҳәараз, зыхгьы рыҚәызҵахьоу ԥасатәи совет уаҩык ишибжьу мҩашьо! «Горбачиов «иперестроика» мыжда иасакьаҳәымҭан ианаацәырҵ, — иҳәан, даҿеаʒәгьы уи зыбжьы гоз инаицирҷызит, — ҳаԥхьаҟа аҵыхәтәа ахьКылсшаз заа игәаҭаны, гәҿанҵарак аҳасабала, 1991 шықәса рзы, саркьалбжьык иаҩызаз ажәеинраала ԥьашьатә иҩит, иахьа дахьыҟоу ҳәа зхабаргьы ҳзымдыруа аурыс поет ҟаимаҭ Геннади Ступин:

Ни на что не надеясь,
Ни назад, ни вперёд,
Спит великий мой демос,
То бишь русский народ.

К телевизору задом,
Где беснуется рок,
Спит ногами на Запад,
Головой на Восток.

И покуда не утро,
И будильник молчит,
Поступает он мудро,
То есть попросту спит.

Он устал, ему рано
Надо завтра вставать.

Так что лучше не надо
К нему приставать.

Всё совиное племя,
Все смутьяны и власть,
Не будите, не время,
Дайте выспаться всласть.

Клоп, что кровушку тянет,
Ерихона ль труба…
Сам он, выспавшись, встанет,
И на место всё встанет.
А иначе – труба!

Мап, усҟан ихала дзымҿыхеит, дзырҿыхозгьы димоуит аолигархцәа арԥышьыга зырҭахьаз ари ауаԥ! Дшыцәааз иагьааит, — «а иначе – труба» ҳәа апоет дызҿыз аамҭа бааԥс. Ажәлар еидызкылаша аԥхьагыла данырмоулак — ус ауп рлахьынҵа шыҟало! Иахьатәи Урыстәыла аиҳабы Владимир Путин, ауадаԥра ҭәҭәаҙа дышҭагылоугьы, дасу иаиашьа ихаҵашьоуп ҳәа, адәныҟатәии аԥнытҵҟатәии ҳаҭацәа СССР зыкәдыршәаз ахырзаман еиқәаҵәа Урыстәылагьы ақәдмыршәарц азы, есааира бҧьарла иҿеибыҭо, гәҭакык-гәҭакык змоу, зхатә интересҟәа ирышьҭоу адунеи зегь аҳәынҵқарцәа днарыҿцәажәа-аарыҿцәажәо, ҟәышрала ихы мԥаԥго, иааилшо зегь ҟаҵо дарауеит! Асовет жәлар афашизм иаҿагыланы реибашьраҿы иргаз Аиааира дуҙҙа ҿааны 75 шыкәса ахыҵрагьы нарҭбааны, уи лазырҟәуа, аҭоурыхтә ҵабырг еицазкуа рцасҳәаҟнытәгьы, ибзиаҙаны амԥаԥгарагьы игәы иҭоуп. Ҳицхраап уи, аҙәк иеиԥш ҳажәԥахыр еибыҭаны, анкьа еиԥш ешьара ҳзеибауа, аҕьараҳәа ҳивагылап!.. Ҷыцгьы иаҳгәалаҳаршәап, шыкәс 45 раԥхьа зны, аԥсҭазааратә ҟыбаҙыба дуқәа зхызгахьаз аԥсуа поет философ, харанаԥшԥы Шь. Ҵәыцьба, иахьагьы зҵакы ҷыцххараҙа иҟоу, «Аибашьрақәа» ҳәа хыс изиҭаз иажәеинраалак аҿы ииҳәозгьы:

— Актәи цеит, ицеит ус аԥбатәигьы.
— Ахԥатәи?
— Убри атәы умҳәан!
Мап, изыҟалашам шьҭа бзанҵыкгьы, —
Ажәа «хԥатҵәкьагьы» ҳхаҳаршҭыр ахәҭан!
— Ажәа ухаршҭ, ахаҭа аҿеҳаднахалеит –
Аԥбагь ххазыршҭуа ацәгьақәа иреицәоу, —
Адунеи зеиԥш амбац дунеихаангьы!..
О ажәларқәа, рыцҳа, иҟоузеи шьҭа шәа шәзыхьчо?!

Адагәацәа ирмаҳауа, алашәцәа ирымбо, иахьабалак аԥсабараҵәкьа иазымчҳакәа ҙхыҵралеи фырҭынасралеи еилазырԥынтуа, маҙа-аргама ацара иаҿу ахԥатәи!.. Амарԥьа амарԥьақәа, шәгәышәҿаныз!..

* * *

Горбачиов иԥсшьарҭа ҩны шаҟа уада амоу, ашьҭаларҭақәа, акрыфарҭақәа, асасдкыларҭақәа уҳәа ҳнарыҩныга-аарыҩныго акгьы ҳаимырбеит уажә араҟа ҳазцыз аекскурсиамҩаԥгаҩ – зегь хыхь-хыхьла ҳаргәыдирԥшылеит ауп. Абригьы иахьатәи «афырхацәа» рымаӡақәа шаҭаз ҩашьомызт. Убри гәҩарас иоузшәа, — араҟа, ԥсшьара уахык-ҩаха уаҩ даангылозар, ахә зыԥсахарызеишь ҳәа аӡә дҭааит. Аекскурсиамҩаԥгаҩ уи дазԥшызшәа, — ԥхнума, ҭагаланума, изыкәшәо иарбан аамҭоу еиԥш, насгьы иарбан уадақәоу ишәҭаху — зегь рыхәқәа хаз-хазуп ... уахыки ҽнаки 6 инадыркны 12 нызқь доллар ирыԥсоуп!..»

Сара уаҳа ара агыларагьы аӡрыҩрагьы сылымшакәа, ицәажәозгьы, изеиҳәозгьы ашьшьыҳәа саарыцрыҵит, «уахык иадамзаргьы, ҳаҭоу дыҩнаԥхьааит ара» ҳәа схәыцуа – Лерикгьы днасышьҭалеит. Иубартә иҟан, саатқәак ирҭагӡаны асҟатәи иаҳбаз, иҳаҳаз иаргьы дышдыраағьсаз.

Аҩны ҳанаадәылҵ — даҽеа ԥытраамҭак уи акәша-мыкәша ҳлеиҩеиуан, иԥьашьо-илакәшьо ҳахәаԥшуан. Уаҟа иара аҿаԥхьа ҭып ҳаракырак аҟнытә агаҿахь ҳаԥшит, аха араҟагьы, Сталин идача аҟны еиԥш, амшын ахаҭа убаӡомызт, ашьҭыбжьгьы ааҩӡомызт. Ҳҿынаханы, иара ашҟа ҳа ҳалбаait. Амшын ара ԥьанаҭ зыхьҵас аҵа кеикеиуа, оумашәа ицқьоуп, иара аплиажгьы оумашәаҵәкьа иԥшӡоуп – ахьтәы ҟәара ҳәа шазырҳәаҵәкьо иҟоуп! Сара интересс икны Раиса Максим-иԥха зны Болгариантә иаалгаз аԥслымӡ уажәыгьы иҟоумашь ҳәа аҟәара снықаԥшит, аха аӡы иаӡәӡәаны, ицқьакәакәараӡа иҟаз абҕанҷра еиҳан, аԥслымӡ зынӡа имаҷын – ацәқәырԥақәа иқәӡәӡәаа иргахьазар акәхарын. «Иахьа уажәраанӡа уи «аҳкәажә» лыԥсы ҭазҭгьы, иагараан абаржақәа шьҭны ҿыц Болгариантә уи «ахьтәы ԥслымӡ» ааганы ара иқәлыԥсахьазаарын» ҳәа сгәы сынҭахәыцит. Саанаԥшааԥшит, аха араҟа «аҕбақәа» рҭаларҭа ҳәа иҽеиу сқьалак ыҟангьы исымбеит – «Герои Абхазии» анааилакгьы, «Пицунда» ишыҟанаҵо еиԥш, «ақьышә» абҕанҷра иҩаларшьшь акәхап ишаангыло...

Арантә сҩыза Лерики сареи ҳаахынҳәын, аплиаж ахь инагоу амҩала, арахь адгьыл ҟьаҟьарахь ҳаиҵеиҩхашәалеит. Ҳгәыҳҿеанӡамкәа, ара иааҳҿагылеит Дон Кихоти Санчо Пансеи иреиԥшыз анҭ аҩхацәак – еихыҳәҳәа-еиҵыҳәҳәо, аӡә дпылтыҟсаӡа, егьи дқәацәӡа, ԥатлыкак-ԥатлыкак ауарашгьы ркуп. «Иагьанбарԥшааи, иабарԥшааи?» — аасгәахәт ачча сакуа. Сталин иԥсшьарҭа ҩнаҿгьы избеит урҭ, даргьы наԥшыхақә сырдырит, аха уа аицәажәаха ҳмоуит. Уажә санырба, жәытәаахыс еибадыруа шьоук реиԥш, аԥсшәа ааибаҳҳәеит. «Ҵаара ԥхашьарам, шәабантәааи шәарҭ?» ҳәа санразҵаа, — «Амшын Шкәакәа ахыҷә аҟнытә ҳааит — Амшын Еиҷәа ҳбарцаз!», — иҳәеит «Дон Кихот», «ааи» ҳәа уи инаицирҷызит «Санчо Пансагьы». «Ишԥажәбо нас?» «Ҩынтәуп ҳаауеижьҭеи... иԥьашьатәуп араҟа иаҳбо зегьы!» — рҳәеит еицҿакны. «Амала, — иҳәеит «Санчо Панса», — ҳара ҳҿы Сталин ибаҟа иахьағьы еибгаӡа иқәгылоуп, иқәыргар ҳамуит, ара уи ԥьаргьы иаҳбом!... Ара мацарагьы аума, иахьа ԥасатәи Асовет Еидгыла иахьаҵанакуа ԥьарамзар ԥьара ихьӡ зху мҩахәасҭакгьы

6. "Алашара" №6, 2019 ш.

ыҟам» — ҳәагьы нацитцеит. «Алахшақәа ирыхҟьеит зегьы! Урҭ рхарала Киев игылаз Суворов ибаҟа ықәыргеит иахьатәи «бендераа», Харков игылаз Жуков ибаҟаҵәҟьагьы рымшаҵеит! – иҳәеит «Дон Кихотгьы», — Ҧаса ҳтәыла ҭбаатыцә дуӡӡаҷы иҟамызт қалақь заҵәыкгьы, ихадароу уи амҩадуқәа руак Сталин ихьӡ ахымкәа. Азауадқәа ихьӡ рхырҵон, аҕбақәа, аҳаирпланқәа, урҭ зыӡбоз аконструкторцәа иара ихьӡ зху аҳәынҭқарратә премиақәа ранаршьон... Аибашьра ду аан ихьӡ зхыз «Сталинград», ҳар ақәнибарҵәааны, ҳаҕа ирымҭеит, усҟан урҭ ирхьчоз «Волгоград» акәӡамызт – «Сталинград» акәын! Изахыхтәызи уи ахьӡ! «Санкт-Петербург» акәмызт аблокада иҵакыз, «Ленинград» акәын – иахыхтәызма уи ахьӡгьы! Уи ала еиҕьыртәыз ҳәа акрыҟоума — аахьхьи инаркны нахьхьынӡа, ҭаацәакны иҟаз ажәлар ҳацҟьашәҟьа ҳақәырҵеит! Амчхара дуӡӡа змаз, аимпериалистцәа зегь еилазырӡыӡоз СССР аҭыҧан, СНГ ҳәа ахьӡ ҟагәаӡа, изеиуоу цқьагьы иаҳзымдыруа, ак ҳзаҧырҵеит... Уажә ааигәа екскурсиа ҳасабла шәаҳҭнықалақь Аҟәагьы ҳаҟан, уаҟа ага аҧшаҳәаҷы, — «Комсомольцам, павшим в борьбе с врагами советской власти» ҳәа, 1924 шықәсазтәи арыцхә арбаны, аҩыра зну баҟак, збаа хыжәжәарахқәа рбганы еилажьу, аҧсуаа раҳцәа ржәытә қьаҧҭақәа рҷы иаҳбеит. Уи ааҩсгьы, иара убра ага аҧшаҳәала ҳашнеиуаз,- «Здесь захоронены останки войнов – защитников Кавказа от фашистских захватщиков в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Поклонись их памяти!» ҳәа зну, асовет солдаҭ ибаҟа ахьықагылаз, ҳгәыҳеанӡамкәа, ҳнадгылеит. Уи бзианы иҟаҵоуп, — иҟәгылоу аибашьҩы деинаалаӡа, длаша-лашо. Иҷаҧхьа асаара ҳхырхәеит. Излаҳарҳәаз ала, уа есышықәса, Аџьынҷьтәылатә еибашьра анеилгаз амш – маи мза 9 рзы, амитингқәа, ар «рпарадқәа» мҩаҧыргоит. Ауаа неиуеит, рабацәа ирхыргаз рхадыршҭырц рҭахым – ҧасатәи Асовет Еидгыла иахьаҵанакуа атәылақәа рҷгьы усоуп, Москва – ҧасатәи ҳаҳҭнықалақь аҷгьы инарҵбааны имҩаҧыргоит. Уахьыӡырҩлак «Ден Победы... со слезами на глазах!» ҳәа ашәабжь уаҳауеит, «Бессмертный полк» амҩадуқәа анырҵәааны ирнысуеит. Уи Аиаариа дуӡӡа зыбзоураҵәҟьоу рыӡбахәык, рсахьак шумбо-ишумаҳауагьы, ари маҷк угәы аҟычуеит, аха иабаҟоу, абасҟатәи зегьы рхы зыхҭныртцаз иара Асовет Ҳәынҭқарра ахаҵа!.. Хышә шықәса аурыс Ҳәынҭқарра ду ныҟәызгаз, еиҷкааны измаз Романоваа рахьтә аҵыхәтәантәи раҳ ихала иаҳра шьҭеимҵар амуа аҭагылазаашьа хырзаман цәгьа дҭаргыланы, уигьы азмырхакәа, исабицәа оуҧшәылқәеи иареи шаҵарада, гәбылрада рныртцәара, ашьҭахь иага рылшақәазаргьы, абольшевикцәа ишранармыжьуа аиҧш ауп, абарҵгьы иаҳзыруз ацәгьара дунеихаангьы Анцәа ишранеимыжьуа!» — иҳәан, Горбачиов иҧсшьарҵа ѡны ашҟа иҧаҵлыка шикыз инапы ааирмақарит. Иахьатәи «донкихотраа» роуп, ргәыпҳәара алархыргарцаз уарашк инахәо, иашак ҳҳәоит ҳәа иаҷгәышьоу, аха шьҭа изхәарҵоузеи ҳәа аанаго, Лерии сареи ҳнеиҷаҧшын, арҵ уаҳа рылаҷымҭкәа ҳнарҧырҵит. Ус, — «Лакоба идачахь ҳлеиуама... иаҳбома уи?» ҳәа сгәысҽеанӡамкәа дҵааит Лери. Адыд бжьы саҳазшәа, иааџьасшьеит. «Ишҧаа, ҳара ҳзыҳәа зыхьӡгьы, зыжәлагьы, зхаҵарагьы ҧшьоу, зхи зыхшареи ҭаацәаныла зыҧсадгьыл азы иҧсаҵатәхаз ари Ауаѡ

лаша, аҩадахьҟа иаҳбаз, «шә-цәак» зхарԥоу аԥсшьарҭақәа абра рганаҷ ихьӡ зҳәо ус акыр гылоума, иҟазҵада, ианбаҟарҵеи, иара дахааныҙма, зныкыр дыҩнаԥхьахьазма… уи ара иатыԥума, иара ус хыҵхәаала иаԥшьгоу ак акәхап!.. Мысра иԥсы злаҷҳәараз, ара шәарыцарҭас излаимаз ала, убри иадҳәаланы, форма бзиак азыԥшааны, имырдуцәакәа, аҭоурых атәы зҳәо ԥьара ак ргылазар – уи ак иамоу усуп, мамзар, снарԥшны уажә исурбо аҩнеихагыла қәацә ду закәызеи… шьоук алахәаахәҭуазар акәхап, — сҳәан, уахь анеира сҵахымхеит. Леригьы дышсыкәшаҳаҭу мҩашьо сылаҷимҵит. Ус акәзар бзиоуп аанаго даахьаҳәын, имашьынахь иҷынеихеит. Уа ҳаннеи ашәкәа аартны ҳанҵалеит. Аус ааирун, каҵран мҩала ҳхынҳәны, аамҵала шьҭа Мысра бзиала ҳәа ааныжьра гәҭакыс иҟаҵаны, арахь ҳдәыкәлеит. Сара алмҩанык дырҩегьых сшынаԥшааԥшыц снаԥшааԥшуан – «Бла иабо хы иаԥсоуп» ҳәа ҳажәлар жәытәӡаахыс ирҳәо ажәаԥҟа ара сааижьҭеигьы иҷыцӡа иахьабалак ахы снардыруан, иареи сареи ҳаизгәакьаха ҳаҟан…

Ҳмашьына ашьшьыҳәа, мыцхәык ашьҭыбжь мыргаӡо ҳшаайуаз, Мысра аҳәаа ахаҵаҵәҟьа цқьагьы ҳнахымсыцкәа, Лери уи арыгьарахь зымҩа инымҩахиган, даҷеа мҩак днанылеит. Арахь ҳабацо сҳәарц егьсыгымкәа, санԥшы, нымҩахыҵ анаара ашьапаҷы, ҧсыуа шҭа бзиак аҟара ашҭа аҵакны, ԥацха ԥшӡак сылаԥш накәшәеит. Лери уи аҷаԥхьа амҩа аган иҷенаваикын, имашьына ааникылт. «Абра ҳнеины ҳаԥсы ааиҵаҳкып, какалкгьы ҳнацҳап… маҷк амлагьы ҳакит, аиаша уасҳәап», — иҳәан, имашьына аусура иаакәихит. Имаскуа салагар ишимуаз здыруан аҟнытә, ҷымҵ саргьы снаицҭытцит. «Ари ара иабаанагеи» ҳәа сиазҵаait Лери, аԥацхахь ҳнеиуанаҵы. «Аибашьра ашьҭахь шьоукы идыргылеит…» «Иара бзиоуп аха, ас араҟа, «Сели – поели», «Живите здесь и сейчас» ҳәа лозунгс измоу, ауаҩ иҷҳәара зыркьаҷуа, иԥсҭазаара ҷенак ада нызымҵуа ахәаҷа аԥсҭазаара еиԥш илазырҟәуа хара мхәыццәакәак — аԥацхакәа, ахәаахәҭырҵакәа дыргыло иалагар, изеиԥшрахои Мысра?» «Уаҳа аҷеак дыргылар рурым ҳәа сыҟоуп иахьа хылаԥшцәас иамоу…» Ҳабжьы нытцакны ҳшеицәажәоз аԥацха ашҭа ҳанҵалеит, зны, иара аҷаԥхьа арымарахьтәи аганаҷы иҟаз анапыӡәӡәарҵакәа рҷы ҳнеины, ҳнапкәа ааҳазәӡәан, аԥацхахь ҳҷынаҳхеит. Ҳшыныҩналаз еиԥш, аԥшәмацәа бзиала шәаабеит ҳәа инаҳԥылеит, иахьышәҭаху, шәара еиҳа иахьышәзыманшәалоу шәҭыԥ ылшәх, нас ҳара иҳалшо ала шәыматц хуеит, рҳәеит. Рцәажәашьа иаразнак ҳгәы аарԥсаҳәеит. Ҳаанаԥшааԥшын, абарҵаҷ атәара еиҕьашьаны, столк ҳнахатәеит. Бзиоуп, ишышәҭаху рҳәан, иаразнак аҳәсахәыҷқәа ныкәгьежьааны ираҳҳәаз афатә ххқәа зегьы ҳзааргеит. Лери ҳаҵәцакәа ѿыла иааирҭәын, руак са сахь даахеит, егьи иара иаанкыланы дѿагылеит. «Макьана чаҕьа ҷаҵакгьы ҳҷахьы иҩаҳамгацт, Зылԥхаҳаура сакәиҭутәуазар, уажәнатә ажәакәак сҳәарц сҵахуп… Ҳара иахьа абас Ҳаԥсадгьылаҷ гәатабҕата ҳныкәартә, ҭынч ҳхәы ҳахатәартә ҳҟазҵаз, ҳаԥсы еиқәзырхаз ҳажәлар рҵеицәа зегьы ныҳәазааит, улԥха-угәаԥха рыгымхааит… Сара ас зысҳәо, урҭ ыҟам ҳәа знымзар зны сгәы иҭамшәацт, урҭ бзоуп, ахаангьы имҵсуа фырхацәа ҕьеҩқәоуп! Дара еиқәдырхаз Ҳаԥсалгьыл хьымӡҕ ақәҳамгаait. Сынтәа 25 шықәса дуӡӡа ҵуеит Аиааира ду, Уара Ҳазшаз уцхыраарала,

иааганы ҳнапы иадыркиижьҭеи, ахақәиҭреи ахьыԥшымреи ҳарҭеижьҭеи… Нагӡара рықәзааит Аԥсни уи аҵеицәа хазынақәеи!..»

Лери иныҳәаԥхьыӡ ажәақәа ахьсаҳауаз, нас иахьа избаз-исаҳаз, ҳаԥсҭазаара ҭәҭәала иадҳәалоу аҳәынҭқарцәа рхырҷсахьақәа инадыркны, зегьы кинофильмкаҷ еиԥш, еимгеимцаракала иааины сыблақәа иаарыхгылеит. Ҳаԥсы иаҳзалымхуз ҳамаалықьцәа, ҳагәлымҵәаахқәа зегьы аасгәалашәеит, иахьа уажәраанӡагьы рылымкаа адунеи сахьыкәу, уаҩы ишимбац сгәаҵаҟынӡа сааиланарӡыӡан, сылаҭырӡқәа ѿхаҟәҟәалеит. Амцхә сгәыԥшаара Лери имырбакәа, аҵәца ѿышьҭысхын, Лери иеиԥш, саргьы уи, зыԥсы ҭоу рныҳәаҷа еиԥшҵәҟьа, сажәақәа рыххәааны аҵанӡа иаатарцәны изжәит. Иаразнак уи сда-сшьа инҭахәмарын, ҳжәытә-ҳҷатә сеиҭанарызнархәыцит, схы-сгәы аҵанӡа сеиҭаналнарԥшит, зҳәоуи зажәеи меиқәшәо, жәла хкыс иуҭаху зегь зқәынхо абри ҳдунеи ду иахьатәи аҭагылазаашьагьы мацәыс еимҟьараҵас иргәаҭеигаха иаасыдцәқәырпалеит. Хазгьы, «анаԥьалбеит, ишыҟазаалак, ҽнактәи адунеи ақәзаарагьы зыԥсоузеи!» ҳәагьы сгәы инҭысҳәааит!..

Аԥацхаҷы рацәак ҳаидымхалакәа, Лерии сареи ҳаныѿеибаргыла, пату ҳақәызҵаз аԥшәмацәа иҭабуп ҳәа раҳәаны, ҳнеины ҳмашьына ҳанҭалан, иаақәырҵәиааны, ԥаса ҳанаауаз ҳазлааз акаҭран мѿала арахь ҳҷыѿаҳхеит. Сара дырѿегьых, ԥасагьы сеиԥшымкәа, сааҟәымҵӡакәа снаԥшааԥшуан. Уажә еиҳагьы иҵарын сылаԥшгьы, сцәаныррақәагьы. Ҭабыргны, иахьа уажәраанӡа исымбацыз дунеи ҷьашьатәык ахьтә саауазшәа акәын схы шызбоз. Уи инаҷыданы, даҽазныкгьы агәра згеит, ҳарҭ аԥсуаа жәытәӡаахысгьы адунеизегьтәи аҭоурых ҳаузаҟәымҵхо ҳшаларсу!..

15 верс ахьыбжьоу акаҭранмѿа ҳанысны, ани, «Мысра» ҳәа амѿахыҵырҭа узырбоны икыду аѿыра ду ашҟа ҳаныѿхала, ҳаахьаҳәын, дырѿегьых Пицундаҟа ҳхы рханы, атрасса мѿаду инанҳаршәалеит! Лери имашьына арадиодкылага аус анаairу, акаѿхәа Москвантә аҙә иашәаҳәабжь ааҭыѿит:

«Мой адрес ни дом и не улица,
Мой адрес Советский Союз!..»

— Ииҳәо уаҳауеит уеизгьы… абас лассы-лассы, иаатәымҵӡакәа, абри ашәа аҳаир иаларҵоит, асценақәа рҷы ирҳәоит, измаанои, иқәырхыз атәыла ду иахыччоу, мамзаргьы ргәы азыбылуоу? – ҳәа даахьаҳәны днасҷаԥшит Лери. «Ԥсажәами шьҭа ирҳәо!» — аҭак ныҟасҵеит, аҵәымаҭ жьакца еиԥш уи ашәа зҳәоз ибжьы сгәы иалакьакьо.

Ус ҳашнеиуаз, ишьацԥшшәылаӡа, иԥшӡакәакәараӡа, жәытә «Победак» ааҳԥылеит. «Ари зтәу пату ақәҵаны имоуп, маҷ ахыҵуама, аха иахьагьы ицырцыруа дақәтәоуп» иҳәеит сѿыза. «Макьана Аҟәагьы акык-ѿбак змақәоу ыҟоуп» сҳәеит саргьы. Иахьак избахьоу, исаҳахьоу азымхошәагьы, мацәыс еимҟьараҵас иаасгәалашәеит зны исаҳахьаз хҵысҟәакгьы. Ԥасатәи Аԥьыԥьтәылатә еибашьра Дуӡӡа ашьҭахь, абас еиԥш иҟоу амашьыналас аҟаҵара аидеиа зхаҷы иааиз нԥьнырцәақәак рмакетҟәа, рмодельҟәа ры-

маны Сталин иҽы инеизаап – азин риҭар рзауадаҿ хыԥхьаҙара рацәала аҭыжьра ргәы ишҭоу, «Родина» ҳәа хьҙысгьы иарҭарц шырҭаху рҳәазаап. Сталин зхы-зҵыхәа изеиҭарҳәаз амашьына, аҭеиҭԥш иара, аиҿкаашьа игәаԥхеит, аха «Родина» шаҟа ҳәа аҭира шәгәы иҭои» ҳәа дразҵааит. Ирмаананы ириҭаз ари азҵаара иаҵаҵәахыз дырны, ирҳәо рҿамшәо иаакәхазаап дара! «Победа» ахьҙышәҵар еиґьымхари» аниҳәа – рыԥсҟәа аарылалазаап! Убас уажә ЕГРГЕС ахьыҟоу аҭыԥан атомтә гидрофымцатә станциа ду аҟаҵаразы цәгьа иҭып заманоуп ҳәа Сталин иабжьыргарцаз даҽеазынгьы ҵарауаа «хшыѡтрақәак» неизаап! «Шәгәы ишԥаанаго, уи аԥсабара иаԥырхагамхари» ҳәа, убарҭгьы иажәа ырмаананы дразҵаазаап. Уи акәхеит — ашәарҭа ґәґәа зцыз атомтә гидростанциа Егры ахыкәан аргылара аҵыхәа аапҵәеит! Изларҳәо ала, ашьҭахь убри ауп, аиҳабыра ҿыц анааи, Чернобыль иҟарҵаз, ахырзаман еиқәаҵәагьы зхылҿиааз! «Уажәтәи ашәарҭақәа ҳарцәызыхьчода, урҭ «атомшьчикцәа» роуп иахьа иахьабалак зҳәатәы ыҟоу, дара роуп зегь зымчу, — сгәы саатахәыцит, — шьоукгьы ҳамшын аҵан анефт аҵхра иадҽеырбалоит!..»

«Ачарҳәацәа ианакәызаалак иҟан, иҟоуп, иагьыҟалоит, — бжьык аасаҳауеит ус, — аибашьра ҟалаанҙа аґацәа мѡахыган зыѡны иѡназдоз, аибашьра ианалагагьы маҙала ирымадаз, аибашьра анеилгагьы – дырѡегьых аҵх зҽалакны аҙәаҙәала урҭ рымѡахгара, рыѡнадара, шәҟәыла-быґьшәыла реиқәыршәара иалагаз иеицәоу ԥсахѡы, чарҳәаѡ дзыҟалаҙом!.. Наполеон Урыстәыла дақәланы, Москва данааи – ҳаґацәа ԥсымцқьақәа сыѡны иѡнатәо, рыжәҙала ирҟьашьуа аҵкыс иҳәан, иҳәынҵқарратә усзуѡыз, иуаѡаамысҵашәаз Ростопчин иханхьыҵәцараха иҟаз иѡн ду инапала амца ацраҵаны иблит! Иара иоуп, рҳәоит, Кутузов иҳәатәала ажәлар ақалақь иалҵны ианца, Москва шеибакәу зегьы аґа имыхәап ҳәа мцала абылра аԥшьызгазгьы. Убри ахҵыс ауп акыр шыкәса анҵы уи ашьҭахь, - «Скажи-ка, дядя, ведь не даром Москва, спаленная пожаром, Французу отдана?..» ҳәа, ахаан еицакрак рмыхьуа, Лермонтов ицәаҳәақәа зхылҵызгьы... Ара ҳа ҳҿы уажә ишԥаҟоу? Изусҵәада ҿыц маҙала «аицынхара» иаҿу, ахан хьыҵәцарақәа зыргыло, ԥьара былрак ҟаларгьы хыма-ԥсыма еицзырцәо... ѡаԥхьа ҽыҵ-ҽыҵ Ҳаԥсадгьыл аҭира иаҿу?!»

Ҳахьнеиуа амѡан иаҳԥылоит ахаан Аԥсны иамбац, еиҵыхәхәа, дәыґбак иаҟароу аидарамѡангага машьынақәа. Урҭ ѡныргылага маҭәахәқәоуп аиҳарак ирықәу. Убригьы иаасгәаланаршәеит даҽеа хҵысҟәак. Сталин зны Аҟәа далсны машьынала данцоз амѡа аҿыкәан ѡын дук аргылара ишаҿыз ибазаап. Изтәыда ҳәа данҵаа, ақалақь аҿы маҵура дук иахагылаз чынуаѡык иҙбахә рҳәазаап. «Ас еиԥш иҟоу аҳәынҵқарратә усзуѡы иаҭәоума зегь рылымкаа абри аиԥш ахан ду аргылара» ҳәа игәынамҙара ааиҳәеит ауп. Уи акәхеит – адырѡаҽенытәҟьа иҟазамызшәа аҭып ґьашҙа иаадрыцқьеит, аԥшәмагьы имаҵура даамырхит!.. Москва амҵангьы убас ргылара дук анибалак – мыцхәы дацрамлакәа, аҽеԥныҳәа ныҟаитҵозаарын. Иаразнакалагьы изҿу иааҟәнахуан! Иажәа убасҟак ԥхылнадон аҳәынҵқар! «Уажә уахьгьы арахьгьы, иахьабалак аґьычцәа еицлабны идыргыло ааныскылода! Хырзаман зхызгахьоу, ашәҭыц иаѡызоу ҳ-Аԥсны ԥшҙа

рыцҳа иалаʒома асҟак иазаарго ахырзаманеиқәаҭәа, асҟак иахдырҭәаз амашьынақәа, урҭ рылѡақ амацарагьы изалҭуама!» — дырѡегьы сгәы сааҭауазыргәышьеит.

Пицунда ҳарҿиаратә ѡны агәашәаҿ ҳанааи, — идуʒʒан иҭабуп, Лери, иахьа сызлаурҧшыз азыҳәа, — анысҳәа, — узхаҭабуеи... уаҭәы, ма уаҭәашьҭахь Ауадҳараҟагьы ҳахәнап, аамҭақәа анбзиаз ахәыҷқәа ҳаман ҳцалон, игәхьаазгот, снықәҧшырц сҭахуп ҳәа соуҳәахьан, — ҳәа днасҿаҧшит. Иахьихамшҭыз сгәы ишахәаз аниба, — амала, амѡан Сталин Риҭатәи идачахь ҳзымѡахыҭуам – дара зегь еиҧшуп уеизгьы. Насгьы уаҟа уажә ааигәа, Аҧсны анҭыҭынтә иаази, аратәиқәеи, бизнесменцәақәак «астол гьежь» иахатәаны русқәа ирылацәажәон ҳәа саҳаит. Ҳнеиргьы ҳзыхҭыгәло сеидроу», — ҳәагьы нациҭеит. «Ҳаи, шәанаҷьалбеит, уахьгьы инеихьоума арҭ ҳфырхацәа!» ҳәа сгәы иааҭысҳәааит. Лери ииҳәаз сазыразны ҳнеиҧырҭит.

Жәашықәсала ирацәаны сахьаахьоу-сахьцахьоу Ҳарҿиаратә Ѡны ашҭа сынҭалеит, ҭабыргыҭәҟьаны сыѡн-гәакьахь снеиуашәаҭәҟьа, аха, уи абжара ааиѡысымҭәацкәа, акы сахҟьашазшәа, иаалырҟьан сааҭгылеит, сзаҭәны, стәымааʒарангьы схы аазбеит. «Исҧылода араҟа, сеилызкааауада? — сгәы сынҭахәыцит. – Адунеи аҭантә иаазгазшәа, уажә мыцхәы ирацәаны Мысрантә ҿыц сызҭалан сааз сыгәҭыхақәа зегь засҳәода?... Ақьаад, ақьаад ианысҭароуп, – схала аҭак ныҟасҭеит, — ибашоу акәымкәа — амсыр қьаадыш, егьырҭ ианысҭахьоу реиҧш, ахаан ианымҭуа, уаҳа ҧсыхәа сымаʒам!»

«Иаҧхьода!» ҳәа ҿыҭбжьык аасаҳаит абри аамҭаз. «Иаҧхьо дҟамлар — Аҧсынтәылагь ҟалом, Аҧсны жәларгьы!» — сыҳәҳәарц егьаасыгымхеит. Еимгемцаракалагьы, сус сацәхьамҭырц сгәы иааҭакны, схы-сгәы еиқәҳәаланы, ашаца-шацаҳәа сҿынасхан, Ҳарҿиаратә ѡны ашәқәа аартны снарыѡналеит, ашәхымс сынхыҭит! Зназы араҟа арыҕьарахьтәи аган аҿы, авестибиуль аҿы икыду Д. Гәлиа исахьа ду аҿаҧхьа снагыланы, — «Урҭ аамҭа еиқәаҭәақәа раан хаҧсырацәгьа зхызгаз уоуп уаргьы, аха ухьамҭит, «ушнеиц унеила» ҳәа угәы зырҕәҕәоз аѡызцәа бзиақәагьы уоуит, ҳҿахәы злаҳҳәо ҳлитература ауасхыр азышьҭаҭара улшеит. Иҭабуп идуʒʒаны!» - ҳәа наиаҳәаны, нас саақәгьежьаан, акоридор сныбжьаланы, сышиашоу снеиуеит «Пицундатәи абаталион» иалаз, аибашьраҿ хьыʒла-пшала иҭахаз жәларык ҳҭеицәа Фырхацәақәа рсахьақәа ахькыду астенд ду ашҟа. Ара ирылубаауеит ҳара ҳ-Беслан лаша исахьагьы! Уи ари абаталион далаʒамызт, дызлаз «Аконфедерациа Ар» рбаталион акәын. Уи ахьыҟаз, ара дук набжьамкәа аладахьы игылоу, ҧаса «Акинематографцәа рырҿиаратә ѡны» ҳәа изышьҭаз егьи аҧсшьарҭаҿоуп, аха уи, шьоукы ирзеимакыразар акәхап, иахьа уажәраанʒагьы ажц ахиааны, ааигәара узымнеуа игәыгәҭажьны иҟоуп! Уи ҧшʒаʒа, ҿеила еиҿкааны иҟаҭазҭгьы, уаҟа, Аконфедерациа рыр иаланы, зхы-зыҧсы Ҳаҧсадгьыл иахҭнызҭаз ҳашьцәа рсахьақәа шеишеиуа икыдызҭгьы — рыгәҭаҭәҟьа иҟалон хацәнымырха ирывагыланы иеибашьуаз Бесик қәыҧш исахьагьы! Ара уажә иахькыду, иан ҧсаҭашкәакәа илҭахханоуп ишыҟалаз – «Ҷьгьар-

да иабдуцәа рыԝнаҭаҷы, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ԥьгьардаа рҵеицәа рыгәҭаны исахьа шкыду аиԥш, изгәакьоу ҳашәҟәыԝԝцәа рыԝнаҭаҷгьы икыдзааит», — лҳәеит!

Уажә араҟа рҷаԥхьа сахьгылоу, иара ҳҵеи лаша дназлоу жәларык ҳҷар, рыблақәа ҭҳацаҙа, рхырҷқәа рхаччо исыхәаԥшуеит. «Изныкымкәа ҳаԥсадгьыл бзиахә, адунеизегьтәи авантиурақәа ирыхҟьаны, ахырзаман еиқәаҵәақәа ирыԛәшәахьеит, аҵыхәтәантәи убарҭ зегь иреицәаз акәын, - шәарҭ уи хаҳәырҵәиаа шәаҷагылеит, фырхаҵара дулагьы шәаиааит!.. Шәара шәакәымызҵгьы, иахьа НАТО ар Ԥсоу аҳәааҷы игылазаарын, бџьарла еиқәных еибыҭоу рыгбақәагьы шаҟьо, Кавказ рыбзарбзанқәа ақәкны, ҳамшын ихызаараын! Ишԥаҟалашаз усҟан, Аԥсны моу, ҳзыԛәгәыгуа иара Урыстәыла зегьы алахьынҵа!.. Иахьагьы адунеи уашәшәыроуп, ҳаԝныҵҟагьы гьангьашрыла иҭәуп, макьанагьы иҟалаша...»

«Умшәан!» — сажәа анагҙаха сымҭакәа, рыбжьқәа аасаҳауеит. — Ҳарҭ иаҳдыруан, ҳхы зқәаҳҵаз ҳшьамдгьыл, ҷеыҵәахра ицан иҟаз адизертирцәа ааны иалачо, ҳиааирагьы дара ириааироушәа иалаҷехәо иалагар шалшоз! Ус иҟан ажәытәан, ус иҟоуп иахьагьы!.. Сынтәа аибашьраҷ аиааира ҳгеижьҭеи 25 шықәса дуҙҙа ҵит! Иаадыруеит, ҳаб, уи иазкыз аиԥыларақәа изакәызаалак ак ашҟа ааԥхьара шумамыз, узықәгәыгуаз ауаа ушыргәаламшәаз. Уимоу «Аиааира згаз Реизара ду» зыхьҙырҵаз реиԥыларагьы ушаладмырхәыз. Уи иалатәаз аҙәырԝык ҳиааира зынҙа заапсарак адҙамыз ракәын! Ҷыц итрыжьыз «Аиаааираз амедалқәагьы» шаны ирырҭеит. Иаадыруеит, аныҳәамш аҷены ҳарбџьарқәа злахәыз аиааира апарад ду ашҟагьы ушнаԥхьамыз... Иаадыруеит, ҳаб, угәы узырхьуа шырацәоу, ҳҷахәы еиҵаҳәо асҟатәи шықәса амԝа уахьықәу, иучҳахьоу, уцәа иҵоукҙахьоу ҵԝа шрымам, иахьагьы иубо-иуаҳауа адунеи аҵанҙа ушдыргәаҭеиуа, ҭаха шурымҭо!.. Иаадыруеит, ҳаб, адунеиаҷ уара узы аҳамҭақәа зегьы иреиҳау, апатуқәҵарақәа зегьы ирыцку Уԥсадгьыл шакәу, уи алахьынҵа шакәу уахгьы-ҷеынгьы хьаас, гәҭыхас иумоу! Жәытәҙаахыстәи ҳҵоурых цәырганы иззымдырҙогьы идырбо узаауа – ҳажәлар ԥхьаҟатәи рҵеиԥш, рлахьынҵа уахьазхәыцуа шакәу, иахьатәи аамҭагьы иаҵаҵәахны иамоу агьангьашрақәа – алашәцәагьы рыблақәа хтны идурбарц шуҭаху!..»

А П Р О Л О Г

Шықәс ԝынԝажәа иреиҵам уеизгьы абри адгьылԥшьа ашҟа саауеижьҭеи, сырҷиамҭақәа, сҵоурыхтә романқәа «Аԥсҳа», «Ашьхақәа раҳ», «Сбааш хьыҵәцара» абраҟа иаԥысҵеит. Абра агаҷан леиԝеирҭас иахьҳамоу абетон-еилашәыгәмԝаҷы ианҕгала ианны ҷенак шьыжьы избаз ашәарах-шьапышьҭақәа роуп ахы инаркны аҵыхәанынҙа исзырԝыз «Амшын ҵаула» захьҙу егьи сԝымҭа – мыцхә бзиа избо аурыс шәҟәыԝԝы ҟаимаҭ Лев Толстои, зегь зыҕрагылоз, анышә иларкәаҳауаз, аха хыларҟәра ҟазымҵоз, «репеиник» ҳәа изышьҭоу ашәҭ-чыкь хәыч иповест «Ҳаԥьы Мураҭ»

шинарԥыз еиԥш. Аибашьра анцоз, смашьхәылҭ амца шацразгьы, хымаԥсыма абра изԥит ҳзыԛәшәаз агәаҟра дуӡӡа атәы зҳәо сԥымҭа «Уашхәа мақьаԥсыс». Абра иаԥыстцеит ирацәаны сажәеинраалақәа, споемақәа. Иага амчымхара сҭагылазаргьы, ишыжәбо еиԥш, ахала аҿееиҷкааны, абра иит уажә ишәзеиҭасҳәо абри сажәабжьгьы...

Абраҟа еиԥш арҷиаратә гәацԥыхәара ахьсоуа даҿа дгьылк ыҟам са сзыхәа адунеи аҷы! Аԥсҭазаараҷ иага уадаԥра сырҭагылазаргьы, араҟа скалами сԛьаади еиԛәымхуа аус зуеит. Иахьагьы, уи аиԥш аҭагылазаашьа шыҟамгьы, ари аԥны ԥсшьарҭа ԥынӡам са сзыхәа – рҷиаратә гәацԥыхәарҭоуп, рҷиаратә усурҭоуп! Ҳаԥсуа литература ауасхыр азышьҭазҭаз ҳхыбаԥ ду Дырмит Гәлиа ихьӡ ахын иара ԥаса, уажәгьы иахуп, аха «Арҷиаратә ԥны» аҭыԥан, «Литфонд» ҳәа аҵакгьы, ахьӡгьы еиҳа иаармаҷны иҟаҵоуп. Иара ахаҭагьы ԥаса иссирын, Асовет Ҳәынҭқарра анеибгаз, СССР ашәҟәыԥԥцәа Реидгыла ду аныҟаз, уи иатәыз Алитфонд ҭбаа ду ари аԥынгьы анаҵанакуаз, ҳҳәынҭқарра ду еиуеиԥшым акәакьқәа рҟнытә асовет шәҟәыԥԥцәа дуқәа анаауаз, араҟа иреиғьу рырҷиамҭақәа анаԥырҵоз, дара-дарагьы анеибадыруаз, аиԥызара анрыбжьарҵоз, каҳуак ыжәуа инеидтәаларгьы, арҷиаратә ус ада аҿакы ианаламцәажәоз. Аҳ иараби, закә насыԥзи сара схаҭагьы усҟантәи аамҭаз исымаз, шаҟаԥи сареи ҳаибадырхьази, гәтыгьгьаала ҳаицәажәахьази! Дара ҳаԥсуа шәҟәыԥԥцәа Аҟәантә иаауазгьы — араҟа ҷыцбарах еибабазшәа иҟалон, еиҳа еилаҵәон, еиҳа еизааигәахон. Амала усҟан ҳа ҳдыԥшылацәан араҟа, ԥшәымара ҳәа егьҳамамызт. Қарҵаа ракәын 12 еихагыла змоу абри аханхьыҵәцараҷ ишеибаку инеиужьны ԥ-еихагылак гәатабҕата измаз. Урҭ ирҵаххар ҳарҭгьы номер хәыцқәак рҷы апутиовкақәа ҳзаарышьҭуан, ирҵахымхаргьы – иҳамчызи! Уажәы, абасҟатәи еибашьреи гәаҟҵәаҟреи анаҳхаага ашьҭахь уеизгьы, ҳлитература згәы азыбылуа, исылшо ҷьара ак сзадҵандаз ҳәа ихәыцуа, иага баԥхатәрала еиҟарамзаргьы, шьцыларыла макьана ԥыҵԥык аагәышьоит. Сааит саргьы, анкьа сшаалац еиԥш акәымзаргьы. Бзиа избоит араҟа – сҷараамҭақәа раахыс сыԥсы алоуп, ан иреиғьу лыхшара ахьлоуз ахшараиурҭа исзеиԥшуп!

Сентиабр 17, 2018
Маи 10, 2019, Пицунда-Аҟәа.

ВАХТАНГ АҧҲАЗОУ

Ажәеинраала ҩыцқәа

АҧСУА МАҭӘА УШӘЫЗ, АҧСНЫ!

Аҧсуа маҭәа ушәыз, Аҧсны,
Иухаршҭ, иушәых ашәы!
Аҧсуа маҷа уаах, Аҧсны,
Иуҟәга ашьа зыхьшу!

Алаҕырӡ азхааит, Аҧсны,
Иароуми ан дызшьуа!
Ублақәа ччалааит, Аҧсны,
Икамҭәааит уаҳа ашьа!

Аҧсуа бжьы галааит, Аҧсны,
Иҧшӡоуп, ихааup сбызшәа!
Аҧсуара еиқәхааит Аҧсны,
Иароуп изцым ҭыӡшәа!

Аҧсуа маҭәа ушәыз, Аҧсны,
Иунаалоит уи уара!
Уашьҭамлан ҩакы, Аҧсны!
Уҧеиҧш чаҧоуп ара.

АМШЗЫРҲАГА

Аиаҭәара иҭалаҳау
Ашьха қыҭа уеилаҳап...

Бжьы хаа зхоу аҧсаатәқәагьы,
Жәҭыс назлоу аратәқәагьы,

Рашәа хаауп, еихсыҕьӡауам,
Мап, уаха егьсыхьӡауам.

Амшзырҳагагь рыҭахом,
Мап, фатәык аҷыҭахом.

Амшзырҳага рацлабуеит,
Уи абжьы хаа иацлауеит.

Млак иакыргьы, иачҳауеит,
Иацызҳәогьы маҷхауеит.

Амшзырҳагагь иагнархеит,
Атԥла амахә иқәнархеит...

Шьҭа иныкәпраашт амала,
Ашәа ҳзызҳәаз гьамала.

Уанӡа амахә зҽыкәызкуа,
Атԥла иналпраарц иакәызкуа,

Ашәа аҳәоит иныҵакны,
Псаатә дунеик агәыҵакны:

Ҟыррыт, ҟыррыт,
Ҟыррыт, ҟыррыт...

ПИЦУНДА

Пицунда, Пицунда,
Уахи-ҽени ҳаицында,

Урылоуп сыԥхыӡқәа,
Сааԥшыргьы сзызхәыцуа.

Умшын цәқәырпа сацуп,
Гәыблыракгьы сзацуп.

Зны аԥсара сыҵоуп,
Мѡахәасҭаз, сзаныҵуам.

Сыхнахуеит ашыцра,
Исылам ашьыцра.

О, бзиабарала,
О, ҳаибабарала,

Разҟыла сеиқәымшәои,
Ҳаицнеилап ҳаиԥымшәо.

Угәхьааганы сыҟан.
Саауашәа аҩныҟа,

Сузааит даҽазныкгьы, —
Исаҩмыжьуа ԥхныкгьы.

Уааныжьны сызцашам,
Избан ҳәа, уазҵаашам.

Ҳаишьцылеит, Пицунда,
Сзеиԥхыӡуаз иацынӡа.

Исҳәон: «ҳаибабароуп!» —
Абар, уԥсабара,

Иаҵәарала иҩычоу,
Иахьеиқәгәырґьо ҩыцьа.

Агәыҵбаа амшынгьы
Схыԥшылоит снаԥшыргьы.

Пицунда, Пицунда,
Уахи-ҽени ҳаицында.

АҴЫС ԤШҚА ԤХЬАРЫЛЕИТ

Амахә иқәтәоу аҵыс ԥшқа, цәамҵхаа бзиа.
Шьҭа уҩызцәагь ԥхьарылеит, ҵхы бзиа.

Ашәа зҳәаша аԥсаатәқәагь уахынла
Ԥҟарак рымоуми, рҵыԥқәа ирхылоит.

Ҽынлеиԥш, амрагьы убла ихыӷӷалом,
Шоурам, ҽеԥныхҳәас иурҵом – ачала.

Ҭынчроуп, уҵԥла зхагылоу акәароуп
Ицәам, зыбжьы хаа ыҵыҩуа аккара.

Амза кыдзаауеит, ажәҩан кеикеиуеит,
Ус инеилоит акәарагь кәеикәеиуа,

Аҵх аҽалак, иуҿахәыҵхәыҵуа,
Гәҭыхак амоушәа, агәы хыҵхыҵуа.

Уцәа ҭынчыз, акәара уҧырхагам,
Ҭоуп, уанеишьцыла, абжьы хаа ҧсыршьагоуп.

* * *

Аҧҭақәа хыҵхьеит,
Ақәагьы хкәахьеит.
Рымѡақәа рхәыцхьеит,
Ҩаԥьара еихеит.

Амра гәыбзыԓуа,
Ахаҷы лашеит.
Аҧсаатә бжьы еихсыԓьуам, —
Шьыжьнаҵы иааҧшит.

Схы саназныжьу,
Избаʒом акгьы.
Схәыцрақәа аансыжьыр,
Иауʒарым сыгәгьы.

Аҧҭақәа хыҵхьаз,
Ақәагьы хкәахьаз,
Исымами гәыҵхас
Иахьазы иҭахаз.

СЫҦХЬАРЦА, УБЖЬЫ УРГАРОУП!

Сыҧхьарца, убжьы ургароуп!
Инрылаѡааит ҳфырхацәа.
Ишахәҭоугьы ахьʒ ду ргароуп,
Урҭ алахарым ацәа.

Сыҧхьарца, ирххa урахәыцгьы,
Иҭахазгьы убжьы нархыѡроуп.
Ихәыз рызгьы хәрабԓьыцуп,
Аԓа дҭацал иҭыѡра.

Сыҧхьарца, идыр улшара,
Шәыргәындакгьы ушиаҭәам,
Ахьʒырҳәага дшоуп, дуҧшаароуп,
Дхарамзароуп, даагәаҭа.

Сыԥхьарца, уԥсы удыршьома,
Еихымсыҕьуа убжьы дурҳароуп!
Афырхацәа рзы ушами.
О, ахьʒ-аԥша урҳароуп.

ДАЛ АԤСҬЕИ ԤАНАԨИ

Дал аԥсҭа ианҭадыдуа шәарҭоуп,
Аԥҭакәа рыла ашьхақәа аныхԩоу,
Амшцәгьа иақәымшәац, зхымҭа кашәарҭоу,
Имчгьы данақәгәыҕ, атыша изыхиоуп.

Дал аԥсҭа амҽехак аԥстҳәагьы хчылоуп,
Уаԥхьа игылоу дгәоуҭарым зынʒа.
Ашьха аҵас уаԥгыларгьы мчыла,
Зны уахьнархәуеит, уазыԥшʒамкәа, маʒа.

Зных уазԥшы Наҳар акаҵәара,
Абахә уҽенавак уарҕьарахь, ууаҭгыл.
Аԥстҳәа узалԥшыр, иубо иаҵәароуп,
Амԩа уахҟьар, еиҭамԥауеи угәы.

Тәымк, уазшамзар аԥсуа ԥсабара,
Хаҵарак ушашьҭоу ухы ҭаумырхан.
Дал аԥсҭа уҭысуа уҳамбароуп,
Қәылаԩк ухала ухы лаумырхан.

Бзиа иубап Ԥанаԩ уаҽаԥшыргьы,
Ахьʒ лаша иашьҭоу иалахап уԥсы.
Сцоит ҳәа зных угәы неилашыргьы,
Ашьха уаҽалар, иаҽамхашеи уԥсы.

Ухы уанақәгәыҕ, еимҟьаракгьы ухыҵуам,
Ашьха узхалом – лакәуп изеиԥшу.
Уҳәаҭҳа ухых, Ԥанаԩ ԥшʒа узхыҵуам,
Еиқәных абжьыуаа рҵеицәа узыԥшуп.

АФЫРԤҲӘЫЗБА ЛХЫԤША

Цаца Казанба лгәалашәара иазкны

Дахьаԥсыуаз дадыргон аныʒба,
Хаҳәи-мҿыхәи шьҭырымхыхи шәѡык.
Агыгшәыгқәа дырбылуан аԥҳәызба,
Агыгшәыгқәа дрыламызт уаѡык.

Очамчыра агәанытцәкьа, ашҭаҿ,
Аԥсынтәылахь ргәаҭ лара илыхга,
Ирзаныхуазар ҳәа аԥсуаа рышьҭа,
Дырбылуан аԥҳәызба алахшақәа.

Ашәыргәындақәа лыцәшәон ҳа ҳ-Цаца,
Афырԥҳәыс дышхәыдамыз рбахьан,
Ирзымгәаҭит илҿаԥшуаз ахацәа, —
Дзымбацыз лыʒбахә раҳахьан,

Илықәыркуаз рабԥьар ҭымкьеит,
Афырԥҳәызба лыдгьылаҿ дышьҭан. –
Афырхацәа ҳәа ззырҳәоз ргәы рымкьеит.
Афырԥҳәызба дзыцәдыршәоз, нас, шьҭа.

Дахьаԥсыуаз дадыргон аныʒба,
Хаҳәи-мҿыхәи шьҭырымхыхи шәѡык.
Агыгшәыгқәа дырбылуан аԥҳәызба,
Агыгшәыгқәа дрыламызт уаѡык.

* * *

Аԥша ԥьашьахәын, —
Иацы агәил шәҭы афѡы хаа ахын.
Аԥша ԥьашьахәуп, —
Иахьа шьҭа алѡақ афѡы цәгьа ахуп.
Иацы ашәа хаа мҵарсны иагеит.
Абар, уажәы аԥсʒы аанагеит.

* * *

Амра аԥсыгага ҭнахуеит уажәы.
Сылаԥш сзаҟәыгом, измааноузеи?
Сшахәаԥшуа аԥсыгага иашәылоит ашәы,
Иамам уажәытцәкьа мѡаныза.

Иҟам, аԥсыгага нытҵаба ицеит.
Сылаԥш аҟәыгоуп ҽаҳаҽымҭрак.
Амра абзагага аҭыхшьагь аҵеит,
Адгьыл ианымҵындаз ҳамҭак.

* * *

Уажә анаҟә хытҵхьазаргь, иқәарԥссон, —
Амш азԥшын ақәаршаѡы.
Џьара амацәыс ацыԥхьқәа каԥсон,
Адыд быжьгәаѡа еилашын.

Ҭагалан аҵлақәа рыбґьы
Ѡеижьхахьеит, рымчқәа каԥсахьеит.
Макьана иҟам аԥшаґьы,
Аҽаанахар, ргәаҵа нҭыԥсаауеит.

Шьҭа раамҭа цеит инҭакәкәа.
Мшәан, адыд быжьгәаѡа иаршәоу, —
Ирыцҳаушьап, рылаґырʒ рҽыкәкәа,
Абґьѡеижьқәа ԥшьаала иҽышәшәон.

* * *

Амаҵә аʒа иадызбало,
Амзаҽа кыдлеит ажәѡан уаха.
Амаҵә аʒа ԥсҭазаарак алоуп,
Аҵла иаанахәеит, аҵлаҽ иазҳаит.

Амаҵә аʒа иадызбалаз,
Амзаҽа амшра ицуп ҳәа ишьоуп.
Бзиарак иазҳәазар, хәҭак шысзалоу,
Амшгьы сшазхәыцуа – ус исыршап.

* * *

— Ацаҟьа иалҟьо арѡаш хьшәашәа,
Уцыԥхьқәа абахә иаҽаʒыҵ ицоит.
Умѡа абахоу, амѡа иԥнашәо?
Ушыццакуа ала – зегьы урыхьʒоит.

— Аарѡара азхымгар ҳәа акәара гәырѡоит.
Ԥсҽыхгоуп – сахьымʒар акәара ҭабоит.

— Умҩа хароума? – снаҙцааит акәара.
Мап, иаазқәылаз абжьы ҭнагаҙом.
Аԥхын абжьы цәгьа атцлақәа аркаром,
Амш цәгьақәа хҭазкуа ҙынрам, — ихәашьҙом.

— Сымҩа харамзаргьы, бзиароуп сзышьҭоу,
Сҙиас са сыла аԥсахәага ҭоуп.

Абахәаԥшь иалцуа аҙыхьгьы сзаҩсуам,
Ацa кәеикәеиуа сынхықәгылт аҙха,
Еиҭаҳәашьа змам дунеиуп агәеисра.
— Умҩа абахоу?» — сцаауеит, иазсырхом...

— Иааиуа сырԥылоит, иаартуп сара сгәы,
Зыхьцас, гәырԥсаҳәагас срымоуп зегьы.

АЦӘҨЬА ЗХӘАУА

Ҭоуп, аԥсҭазаараҿ иуԥылоит егаҩы, —
Зны-зынла ииуа ԥьашьатәуп ауаҩы.
Иахьак аԥсаатәқәа рзы ацәҨьа зҳауа,
Мап, агыгшәыгқәа рыбжьы иаҳауам.

* * *

Адгьыл сара сзы имыцхәхома?
Ҳазшаз исаҭәеишьеит схатәгьы.
Амра аҙәы изыҳәа иԥхома?
Мшаҿенеиԥш, ирзеиԥшзароуп зегьы.

Шьардаҩгьы анызаауеит рымҩа,
Ианыз, ԥырхагасгьы исшьом,
Ҿԥныҳәамзаait исзымҳәо, исзымуа,
Сахумбаан сыдгьылзаҵә, са сшьам.

Уаҳа гәырҩа змам иеиԥш ихҭоукыр,
Исхыцуа, иныстцуа сыҿҳәара.
Уашьҭаҙамшәа, ҳәаақәак сырҭоукыр,
О, сымҩа нагазаргь хара...

Гәыцхак уамырҭынчҙо уаанхаргьы,
Ҿҳәара шсымам уасҳәап маҙашәа.
Скарахаҙар, дыҨам ҳәа уаҳаргьы,
Сеицакуам иҨанаҵ сбызшәа.

АФЫРХАҬА ИЗКУ АБАЛЛАДА

Ари адгьылаз зшьа цқьа казҭәаз,
Згәы еиҭампаҙоз зынҙа,
Аиашагьы амҩа азҭоз,
Аҙбахә зхазмыршҭуаз имҙа,

Узлеиԥшхомызт аԥсуа ҭаца,
Ҷыц инанагаз аҩны,
Ишуаҭәаз еиԥш, аԥсуа хатца,
Ужәлар ртцеира уаԥсаны.

Унагылеит иахьшәарҭаз гәаҭан,
Удгьыл, уаԥсуара ухьчон.
Дшаԥсыуоу даанхарц умаҭа,
Имҩа дақәиҭзарц дахьцо.

Иацы зармашьап зцәыҙыз уакәхеит,
Дцеит ақәылаҩгьы хагәха.
Иазыԥшымызгьы ирбаз лакәхеит,
Мап, уи ҭабыргуп, уеиха.

Ари адгьылаз зшьа цқьа казҭәоз,
Аԥсуа хатца, уҷеырҷәҷәа.
Ҳаиҟарауаахар, ҳпара гәазҭо,
Рымч мырхакәа иаҳпырха.

Угазҷеазрым ахьҙ урҳазар,
Уақәгәыҷ, уарҷьашьап еибгоуп.
Илакҩакуаз ус иаанхазаргь,
Рыцҳа изыкәымсит, ибгеит.

Аха гәнаҳароуп рыжәҩа еидыртцар,
Згәы зымҟьаз ианаҭахыз,
Афырхацәа рбираҟгьы шьҭартцар,
Аԥсуа хатца узызхьуаз.

Ихьаԥшкәаԥшуа рнапы ҳанумтцан,
Суҳәоит, суашьапкуеит ҳазшаз.
Изыхәҭам агәыргьын ихоумтцан,
Уҳақәныхә, ҳадгьыл зыԥшьаз.

Абаа ду абаагәара акәшоит,
Гәыԥрас иамоуп, агәра гоуп.
Афырхаҵа, абаагәара уабжоуп,
Ҳԥеиԥшгьы шәарҭам, еилыргоуп.

* * *

Анцәа ду, шьарда зымчу, ҳамԥахкьозар,
Улыԥха ҳхумбаан, улаԥш хаа ҳхыз.
Ҳара ҳтәыла ҳашьҭоуп, ҳахдыркьозаргь, —
Агәнаҳа ду иаҵоуп ҳгәаҵақәа зхәыз.

...Аҙы иашьыз аҙы иҿадырхәхәон.

Ҳҭазырхоз ҳахәрақәа ғьазшәагьы рбама?
Рышкагьы ҳхьаҳәрашәа рбама дара?
Ргәыблра змоу рыԥшаахьазар аргама?
Хәдықәҵасгьы зхы рызҭаз цәырҵыр ара?

...Аҙы иашьыз аҙы иҿадырхәхәон.

Анцәа ду, шьарда зымчу, ҳаумырԥашьан.
Ҳаԥсуара зԥырхагоу – ҳаргьы ҳарҭахым.
Ҳамԥа лашарбагаз, ҳахмыркьакәа ҳиаша,
Ҳрыцҳашьа, ҳазшаз, ҳахумбаан ҳҿаҵахәы.

...Аҙы иашьыз аҙы иҿадырхәхәон.

* * *

Агыгшәыгқәа жьышуа еицын, –
Срымбаҙакәа сраԥсит жәацы.

Агаҙа акәыға дирԥьон,
Абаԥдан ажәала дирчон.

Ақьачақьцәагь срылсит иацы,
Зны ушьҭыхны уоузыжьуа хланҵы...

Аикарауаа рзырҳәон, еиуацәан,
Ҭыгьҙаа реиԥш еилан ианцәыцәы.

Ишарԥхац иарԥхон рхәышҭаара, –
Армаґьырма иахон дара.

Аамыстәшәак сиқәшәеит иахьа,
Дызбаланда сҳәартә еиԥш ѡаԥхьа.

Аҽехырцәажәаѡ иакәны дубом,
Сара соуп ҳәа дыћам, дуҽаԥом.

Сазыԥшымзи, – срылоуп ауаа,
Имѡахымћьо, хьӡыла иааua.

Агыгшәыгқәа рымѡа хазуп,
Уахьдырԥшуам, еснагь имаӡоуп.

Агыгшәыгқәа сԥымларц уатҵәы,
Сара сымѡа санытҵуам бзанҵы.

* * *

Ашьхақәа рышлара иацҵауа
Ирықәнауеит асы.
Аԥҵақәагь ԥша ласык иаццауеит,
Ирытҵаҳәҳәоит: «Шәласы!»

Аԥҵақәа ирымоушәа аизара,
Жәѡантәыла иахьыгӡоуп.
Ашьхақәа рымҽехакуа рҽеизыргоит, -
Асыбымбыл разуп.

* * *

Шьҭа атҵх акыр иаухазаап,
Аҽеатҵәахт амзагь еикәаҭәы.
Асы шьҭаҳәҳәы иаухьазаап,
Ашарагь ықәлахьеит адәы.

Ачыхь аҽам макьана,
Зынраз, имҵаацкәа иахнагеит.
Избаз аӡыхь агьама,
Ҷамѡак иӡышра ићәнагоит.

Ааигәа ибом зыхтарҵак,
Ћәадас измоу хара цатәыс.
Днаҽыхәоит, дашьҭам тәарҵак,
Аҭыԥгьы имаӡам ҵатәыс.

Инацҭа дныкәлоит имҩа,
Имииц изымдырҙауа хьҙык.
Арахь дзаауам атәымуаҩ,
Шьхатәыла ззымдыруа аҙәы.

Мшаԥенеиԥш, иаауеит ицыҩцыҩуа,
Аҙыхь иныԥеԥынгылт аԥеацә.
Ашьапышьҭыбжь адгьыл ианыҩуам,
О, малсгьы иамаҙоуп аҽацә.

Агәыԥшқа иамам ԥеԥныхҳәа,
Шәарахк зыҙымкуазар еиҵас.
Мшаԥенеиԥш, аҙыхь иаҽыхәоит,
Иаздыруам иамоу лахьынҵас.

...Уажәыҵәкьа аҙыхь иахыкәшаз
Аԥсаатә ахыԥашам рҵас,
Иацәшәом аԥеацә ахьрықәшәаз.
...Аҙыхь иаҽыхәоит ашьхарҵыс.

* * *

Мшаԥенеиԥш, адгьыл ианылоит,
Ианыҵуеит ауаа.
Мшаԥенеиԥш, адгьыл ианыҵлоит,
Ианылар ауаа.

* * *

Шарԥазынҙа аршәаа еиқәтәаҙомызт,
Аршәаа иасуанаҵ аԥша.
Қәаршаҩыцәгьак атҵх иаҳзаанагаҙомызт,
Цәгьак ампыҵкьома ҳәа ҳаԥшуан.

Қәаршаҩык аакылкьар ишәакьома,
Ҭынч иаҙаҵәкьару абжьы.
Даушла, зных ҳагәқәа ҭнакьома,
Амчгьы иақәгәыҕру шьыжьы.

Қәаршаҩык абжьы цәгьа еиқәнакызаргь,
Иаҵанарҙзаргь, игәышуеит.
Аԥеазмырцәгьеит кырҙа аԥеакьазаргь.
...Бажәк ланашьҭырц иазыԥшуеит.

* * *

Заа еибыҳәаны ҳаиқәымшәеит,
Излабҷыҵшәои: «шьҭа иазхоит!»
Сгәаҵаҷ амцажәла еиқәымшәа
Ибшьаʒаргьы, сгәы нбырхоит.

Бышьҭа схыланы смааʒазаргь,
Имариам ара ббара.
Зных сышбышьҭаʒаз сбыхьʒазаргь,
Самырҟәылк бымҳәеит бара.

Кыр бааигәазаргь сызхаҵаҵәҟьом,
Ишбызхамҵо збоит баргьы.
Шлабҷабоугьы, сыббаʒаҵәҟьом,
Абжьааԥнеиԥш, бхароуп уажәгьы.

ЗАИРА ҬҲАИҬЫКӘПЊҲА

Ажәабжь кьаҽқәа

АБЫРЛАШ ЕИПЊШ ИЦҚЬОУ...

Кәтыҽырҳасымҭак ада иҟам аҧсҭазаара иҭаугъаз ауп иазынужьуа. Иуҭахы-иуҭахым, ууазыниалак уцәа иҭагъо, узцозар – уцаларoуп.

Ихароуп умҩа.

Ухы-уҧсы еинрааланы, ес уажәы-уажәы иушьклаҳәуа, иуцрыхо, ушьара уқәызҟьо уҳәа, «ахызаҵәқәа» шуқәку шудыруагьы, уцоит амҩаду ахь укылызго мҩахәасҭала. Угәы-уҧсы зыҽҳәароу ашьха цыҩцыҩқәа ургәыдыпшыло...

Ахаҳәгәқәа ицәырҟьахьоу угәыпшқа иану ахәрақәа хәырбгьыцк нарҿаршәуа...

Уҧсы еипш бзиа иубо удгьыл уеиҷаҳаны уахъызо, ушьаҿақәа шәо-изо...

Ашьыжь ушәхымс уанхыҵ нахыс, ажәҩан ахьтә, уан лыблақәа реипш ихааъа, ишаҳәшаҳәуа иухапхо амра ахьышәахәақәа еизго... Мҩанызас.

Унапшны игәоуҭоит амҩан ираъза иупыло рхаҿқәагьы. Урҵ, уара уира, уеизҳара иахаану еҵәақәоушәа уреихырхәоит, бзиа ибаны.

Агәи агәи еиқәҿырҭуазаап!..

Ана-ара ихахаъа иакуа ацәашьқәа улапш рхуп, – умҩахымҟьарц.

Анаԥьалбеит, сзынаъандаз ҳәа уҽеизганы, ушьамхы уақәгәыҷны уандәықәлоз, угәы уапысны ҵәҩанҵәы ианҩеиуаз, ацҳа ҵәрырсҭақәа шыҟоугьы ухоумыршҭъеит. Усҟан амҵәыжәҩа зыпсаз шудыруазгьы, угәынхәҵысҵа иуҵанаҳәоз еиҳа агәра угон...

Абыбыц зеиҩзмыршәо ублақәа ирбарҭан иахьцатәыз.

Амаалыкь иеипш унапы уанкны уаннарга-ааргоз аамҵа ушҵысхьоугьы, гәыпшқарак узцәырҵлоит, абырлаш еипш ицқьоу лабжышқәакгьы уъамҩа инахьыслоит, ууапсара ухьъаны.

Аха, уцаларoуп...

Убзара изаламъаз шьоукгьы, ауарбажәқәа реипш иухаҟыруа иушьҭазаауеит уҧсы апара рбаанъа...

Узымпсахуа угәы-цҳафыр ухоит ԥхьаҟа.

Ацыхаъеипш ицқьаъа, угәаҿы иныҵхәрааз уажәақәа уҿытҵшәаанъа, аматеипш иноуҿасны, убз уҿыхра иашьҭоугьы урцәымшәакәа, унархыкәшаны унаскьоит. Урҵ, узлацаз амҩа рхатәык рцәаныълар ҳәа ишәозшәа, рымчыдара гәынгауа, изаҵәъа иаатәалоит.

Уара уцоит...

Уцоит уахь, аҳаракыра зыпсҭазааpоу угәыцкьа еиқәырханы!

АГӘЫ АХЬАА

«Итҵозеи ари аидара сатҵоуижьҭеи? Уаҳа ԥсеивгарак смоуран сыԥоума? Абри аума аԥсҭазаара захьҙу?» – ахала ахы иацәажәон Агәы. – «Саагылеижьҭеи бзиарамзар цәгьарак ҟасымҵац. Еснагь схы-сыԥсы раҙа адәы сықәуп... Сыхә зшьода? Сеилызкаауада?..»

Зны-зынла Агәы аҿаарҭынчлон, амра ашәахәақәа анцәыртҵлоз, аԥсабара лаша-лашо аԥшҙара иакны ашәтқәа анышәтлоз, абгьқәа анпытлоз... – «Адунеи ақәзаара абри азын мацарагьы иаԥсами... Егьырҭ зегьы уарооуп. Уҟанатҵ уацгәыргьала амш ашара, ажәѡан аиатҵәара, атҵар рашәаҳәабжь...» – абас ахы агәы ахшәаҙаны ианыҟалоз, ѡнытҵҟала, иара иатәны иатәҙамызшәа, даҿа бжьык алымҳа инҭахәыҭхәыҭлон.

«Нас, снеилап макьаназ ус, аамҭак ааины егьи адунеи ахь сцаанҙа. Исымчузеи? Иааукәыршаны иҟоу ауаа зегь анылашәу, иандагәоу. Урҭ арыцҳашьара, агәыбылра, уара ухьаа хьаасгьы ианрымам... Урҭ рхы-рыԥсы мацараз адәы иқәуп. Ак улшонатҵ, ак уманатҵы – рхы уадырхәоит, нас, есс... инаугәҭасны, ахылаҧьарахь рхацкы урышьҭуеит. Урҭ ишрылшогьы ууанкылара, уеиқәырхара – хьаасгьы урымам... Уимоу шаҟа уара угәы ухьуа – дара ажәѡан иалахалоит...

Хара сызцозеи, зынҙа иузааигәоу иаҟара угәы урхьра зылшода...

Сыкәша иҟоу зегьы: бзиа ирбо, пату зқәырҭо рхы заҵәык ауп... – дара уи рындмырԥшырц ишаҿугьы – сара избарҭоуп... Рыцҳарас иҟоу, дара ирхароу – уара ианухарарҭо, уара убзиара –дара пату анырзақәым...»

Абас игәжәажәон Агәы ариабжьарак. Кырҵуеит уи аԥсҭазаараҿы аҟазаара итҵакыданы иахәаԥшуеижьҭеи.

«Абри атҵкыс еиҧу ԥсҭазаарак саԥсаҙами сара? Уԥшыр, зегь қьафла адәы иқәуп, дара ишаарҭаху, рхы ишҭашәо... Иубацыҳьаҙа рыгәгьы алаҟоуп. Аԥсшәагьы рҳәахуеит икарҵәаны... – абарҭ зегьы гәыкалатҵәҟьоу? Ех, ус акәындаз... сара ахьаа сызҭодаз? Атәымуаа – егьаурым... Аха, уара утәқәа...

Сара, исгәалашәом идырны аҙәы игәы нсырхахьеит ҳәа, еснагь аҙә игәы иахәо сзыҟатҵозар ҳәа адәы сықәуп, исылшо азгьы схы самеигҙац. Еснагь зегьы сара сгәы иасуеит... Иазымхаҙои уи азы сара шаҟа сгәы сагахьоу? Сара сиашараз, сыуаѡраз аума абас изысзыҟоу?

Абас еснагь хьаала, гәырѡала адәы ақәзаара атҵкыс аҟамзаара еиҧуп, ҳәарада.

Аха...

Алшара Анцәа исыҵ, абарҭ, схәыцра хьанҭақәа сыриааиртә...» – аҳәон Агәы, иақәыҧәгәоз аидара азымычҳакәа, изхәаҿуаз ахьаа мчыла ацәа итагҙо.

АМШЦӘГЬА

Шьыжь шаанӡа ажәѡан аҵа еимаҷыѡны, ԥсҭхәала иҵҟьан. Ана-ара ирмацәысуа, адыд амшын иазаҕьуазшәа иҭагәыргәыруан, митә амшха. Амшын уаҳа налымшо, агәы кыдгылан, игәаан, агыгцәа ргылан аҟәара аҽыԥәнажьуан, ахаҳәԥәа аҽерынҟьаны, нас ҭынч ахы ныԥәҵан уа иԥсырц аҭахызшәа. Аҵла рымахә еиларҵәиуа-еилархынҳәуа, али-аԥси рыбжьара зегь ҟәыбаса иагарашәа аԥша жәылон…

Рҳарҭасырҭа умбо ишәаҟьаз аҵар, рыбла хәыҷқәа кәи-кәиӡа, абардракәа ирхәыҵатәаны иԥшуан, амш аилгара иазыԥшны…

Зҽеихарчны, еиԥәаҵәаӡа адгьыл иахатәаз аԥсҭхәа, аҵа ацәыԥжәазшәа еимагыланы ақәаршаѡы аҽаанахеит. Али-ԥси рыбжьара илеиуаз ақәа адгьыл иалабаанӡа, аҽееизганы, ихыҵны адәқәеи амѡадуқәеи рымҽехакны ижәылт…

Аѡнеихачаԥақәа ирҭасаз аԥенџьырқәа рыбласаркьақәа ранахан, ишанханы иԥшуан. Аѡнхыбқәа ирықәтәахьаз асабақәа ықәрыӡәӡәаарц рҭахызшәа, рызқәа ажәѡан иаҵакны иркын.

Дгьыли-жәѡани еимаздоз ақәа иаразаҵәык еиҳа иазгәакьазшәа, агәы рҭынчны, изакәызаалак шьҭыбжьык ахәлымшәаӡо, зегь азеиԥшны, аҽеиҵыхны ишьҭан Адгьыл.

Ақәаршаѡи, аԥшеи, амшыни, аӡиасҟәеи, аѡарқәеи ирхылҵуаз ашьҭыбжьқәа анеилаӡѡа, – ԥсы зхоу зегь еиџҽакны, рыбжьы ҭганы, рҽеилаӡѡаны, иҽыцӡоу мелодиа ссирк рхылҵуазшәа, ҳамҭакы зегь ихаршҭны, ихы-игәы рзышьҭны дырзыӡырѡуан Ауаѡы, – Анцәа иаԥҵамҭа.

Џьыка ԥуҵк

Ахәрақәа, ахәрақәа, ахәрақәа…

Имҕьаӡо ахәрақәа.

Ҟамаҽыла ирҕҕоу агәы еиқәырхашьас иҟоузеи?

Ахәрақәа ирҽыкьасоит ашьа…

Агәаҕ.

Агәаҕ аума аԥсҭазаара еибаркны изку?

Абзиабара, аиѡызара, ақьиара – нҵыра абанӡамоу?

– Амра гылан инҭашәааанӡа, ушнеиуа унышьацәхныслан унцәыҵасаанӡа, ԥхыӡла аӡәы иумбаӡакәа ишьацәкьыс уаҕрагылаанӡа…

Каин иашьа дишьит дшьыцганы, – иигәаҕьызеи?! Изакәытә гәузеи изҭоу зашьа дызгәаҕьуа…

Ауаатәыѡса закәу, изыԥсоу рыхә ушьарцаз ԥуҵк аџьыка уфароума?!

Иззымфаз?..

ВАЛЕРИ КАСЛАНЗИА

АҴЬНЫШ ЛЫМҨА[1]

Аповест

III ахәҭа

АМРА АШӘШЬЫ АНАҬОУ

Хҩык ахацәа акызҕы ашьаҭа ахьакуаз ашьаҟьасҭала иҿеыжәланы анеира иаҿын. Анкьа иҳәысҭаз ари адгьыл ужәра агәҭахьшәа имнеицкәаны иааҭгылан, Ҭемыр иқьаҧҭахьы аҧшра иалагеит.

– Еҳ, анаҷьалымбеит, аҧсҭазаара шҧашоу уҳәарауазеи!.. Абжьааҧны акәзар, Ҭемыр инхарҭа ҳавсны, ҧсышәак наиамҳәакәа ҷьеи ҳауцарыхыз, иаргьы инапала иҭеиҭәаз иҳардан ҩыцқьа ҳадимҧхьалар иураны дауҟахыз, – иҳәеит, қәрала аҧыжәара зуҭашаз руазәк.

– Изхарада? Иара иеиҧш егьаҩы рыҳәсақәа рыҧхахьеит, аха ргәы камыжькәаны еиҭах аҭаацәара аҧырҵеит, инхеит-инҵит, рдац-ҧашә иаздырҳаит, иаргьы ус ҟаиҵар амуаз, – иаааиаҭеикит иааигәа ивагылаз егьи аҿеыуаҩ.

– Азәы итәы ҿаҙәы издыруам ҳәа ишырҳәаҵәҟьо иҟоуп. Дзызхәыцыз, ус ҟаиҵартә еиҧш игәы изаҭаххаз цқьа уазхәыцыр, ауаҩ ҧшьа диҩызаны дубо уалагоит Ҭемыр. Уи Маиана диҧхагәышьеит, аха игәы дҭымҵит, аҿаҙәы даднамкылеит. Абзиабара ианбзиабараха убас иҟазар ахәҭазар ҟалап, аха ус аҙәык-ҩыцьак рыда зегьы ирылшо иҟам. Уаныҷкәыноу, уқьаф анҵоу, умч ухшыҩ ианаҧнаго рацәоуп. Ус акәу, егьыс акәу, ишыҟазаалакгьы абзиабароуп аҧсҭазара уаҿгәыҳәаартә еиҧш агьама аманы иузырбо, – ацәажәара аханатә ахы зкыз ахаҵа иажәа анагҙаха имҭо, макьана зажәа бжьазымгалацыз ахҧатәи рымҩанызаҩ иҿеы ахәда ааиҵнахын, ахы ҩышьҭнахит, еиқәызырҩуа. Алымҳақәа ааркьакьан, алақәагьы нҭҟәазаахеит, угьы азмырхакәа аҧхьатәи ашьапхьыш ала анышә рпуа иаабҕьаҭ-бҕьаҭит. Аҿеы ахымҩаҧгашьа еицгәазҭаз ахацәа иаразнакы иаазҿлымҳахеит. Абри аамҭазы лак аҟу-ҵәыуабжь рлымҳа иааҭасит, дук мырҵыкәангьы инеиужьны ауубжьы ахәы инықәыҩҩит. Аҿеқәа, ахацәа ргәы иҵаркыз еилыркаазшәа, ашькыл рдырбаанҙа рҿаарццакны, акызҕы иаҿалакьуаз амҩахәасҭахь инеишьҭалеит.

Аҿеышьҭыбжьқәа еиҳа-еиҳа иааигәахон, шьоукгьы рцәажәабжьқәа аҳауан Ҭемыр иҧырымҵуа, дыхьчо идтәалаз Гәыблы. Аҿецәа ахәы ианаақәла, алақәа ирхымҵуа ирхыҟәҟәалаз алаҕырҙқәа наҿышәшәан, агәы иҵаҵәыуо, аҿерыцҳатәны дара рахь иҧшуа иаахәантеит: «сыжәба, арахь

[1] I-II ахәҭақәа рнуп аж. «Алашара» № 4, 2015; № 6, 2017.

ауп ацхыраара ахьаҭаху» аҳәарашәа, нас имагамаго Ҭемыр инеихалан, еиҭах инеихафԥы-ааихафԥит. Ҭемыр қәацара имамызт, деиқәыхьшәашәа дшышьҭаз абон, аха ҧсыхәак иазыҧшын Гәыблы.

Ахәы иаахалаз ахацәа, ари аԥызаҵәкьа иаииоит ҳәа ргәы иаанагазомызт. Рыла иабоз еилнашьааит, рылахь еиқәнаҵеит. Ҭемыр, дара рыҟәла, ианыхәыҷқәаз аахыс еибадыруаз, рԥыза бзиа, қәрадук нимҵыкәа абас иҧсҭазаара далҵит ҳәа ҧхыҙны ираҳаргьы ирызхаҵараны иҟамызт, уажәы рыҽеқәа ирҽеыжәҵны, рылаҕырҙқәа ргәаҵаҷы иаанкыло, изеиҭамҵуа ихагылан дхьааго, нас ирулакгьы рхаҵагәы мышьҭыкәа, иԥныҟа игара шыҟаҵатәу, иҷкәын, иаҳәшьа, иҭынхацәа, игәылацәа рҷы ирҳәаша, ируша иналацәажәеит. Гәыблы, харак адызшәа, алақәа еиқәыршьшьы ахацәа рааигәа игыланы инарыхәагъш-аарыхәагъшуан, аамҭа зырго, ргәы иҭоу азеилымкааua, нас архахь улбаазгоз амԥахь маҷк инагәагәаны иаахьагъшуан, Ҭемыр дрыманы ианбасышьҭало ҳәа ипҵшуа. Издыруада Гәыблы гәыҕуазҭгьы, Ҭемыр иԥны днаргар, ԥагъхьа ипҵсы ҭаларашәа. Уи имԥашьо иадыруаз – иԥныҟа дышгатәыз акәын.

Ҭемыр инхарҭа ҷыцахь игара шымариамызгьы, ари аус хьанҭа аамҭа дук ақәмырҙҙакәа иҙбан Даҭо ибзоурала.

Даҭо напҟазак иаҳасабала Аҧсныҟа иқәнагалаз дреиуан. Ақыҭақәа дрылсуа, ана-ара идыргалоз аусутәқәа қьырала ишынаигҙоз, шықәсқәакгьы цеит. Дышҟаза бзиоу, ихәҧсагьы шылаҟәу уҳәа иҙбахә раҳауа иалагеит аханатә ара инхоз ауаагъсыра. Иаргьы уаԥы маншәалан, зҷы аус иухьаз «инапы ахьы аҧссоит» изырҳәон. Уахи-ҽени зускәа наигҙоз аҧшәмацәа рбызшәа гәынкыло дшааиуаз, ҧымкрыда далацәажәартә дҟалеит, рқьабзқәагьы рҵара даҷын. Макьана иара иитәыз хыдкыларҭак имамызт, аусутә ахьиоуаз идырбоз акәакь иҽалаигҙон. Ус дшааиуаз, Венгриа иҟалаз бцьаршьҭыхлатәи аиҷагылараҷы асовет аруаԥык иаҳасабала хабарда ибжьаҙыз Денуари, зыԥны ҧсышьацәгьа зауз иҧҳәыс Неллии еибакәеибаха игылаз рыԥны қьырала дыԥнарҵеит Нелли лҭаацәа.

Аамҭа цон. Ақыҭауаа Даҭо ишьцыло, дара ртәык иеиҧш ихәагъшуа иалагеит. Рыцәгьа-рыбзиа дагмызт, егьа умҳәан дҳасасуп ҳәа азҷелымҳара игрыжьуамызт, ус рқьабыз иааҙахьан. Неллии Денуари забдуи зандуи рҷы изызҳауаз рыҧҳазаҵә Есмагьы дҭыҧҳахеит. Лхәыҷра ахьылхылгаз лыԥны-лгәара еиҳа-еиҳа игәхьаалго далагеит. Аамҭа-аамҭала даҭаалон, аҧҳәыс напы зғыз аԥны ҟаҵатәы агхомызт. Данааилоз Даҭо даниқәшәалоз ыҟан, усҟан реиниара митәык илгәагъхомызт, иныкәырыԥшәа акәын аҧсшәа шиалҳәоз, жәақәак неимырдаргьы, уаҳа цәажәарак рыбжьалҭомызт. Аха ҽенак, илызшазшәа, Даҭо лылагъш аҷы дааит, ҵаны иаргьы ҧшреи-сахьалеи ихәыдамыз иакәын. Ари иаргьы игәеиҭеит, игәаҳәарагьы уи акәын. Уажәы урҭ рыхшара иҷырҷыруа, иԥуа Денуари Неллии рышҭа иқәуп, рыԥнгьы ашә аартуп, аха ахатәара аҧсуаа иркьабзны иҟамызт, иара ахатәагьы, егьа бзиара игымзаргьы, хаҵа наганы ишьара иаҟәыҵуан, иламысгьы лаҟәны иахәагъшуан. Ус ихьит Даҭогьы. Ибон аргама, дхаҵоума, дыҧҳәысума дызланхоз, уажәы даҽеакала ишихәагъшуаз, ишиацәажәоз.

Дук мырҵыкәа Есма лыла еиликааит ари зызхәаз, уиаҟара хьаас имкырцгьы наиабжьылгеит лара, аха Даҭо егьаиундазгьы дыршьак изамҭеит бзиа иибоз аҧхәызба лыԥнаҭаҷы лыцынхара цәгьарас иатцаз.

Абыржәы, Ҭемыр ихагыланы иҵыҧ иқәцара аус иалацәажәоз ахацәа абрахь ихалаанҳа, Даҭо ауардын дақәтәаны ахәы аҵаҟа иамаз абнахь маҭәахәқәак раагара дышцоз дрықәшәахьан. Иааизхәыцқәан, уажәы иара иеиҧш изырманшәалашаз ҽаҳәы дырбомызт. Руаҳәк ишҟа дрышьҭын, иҟалаз иаҳәаны, иуардын рыманы иаахалеит.

Аха уаанҳа акәара ахықә амҽехакны изызхауаз аҭырас рхны ачарҭ ирҭәит, шьҭа акгьы зымбоз, акгьы зхьаамыз Ҭемыр дылеиҵарц. Даҭо Ҭемыр уажәы дибазма, ианакәызаалакгьы лымкаала дизыҟан, избанзар иаҳахьан, иара иимбацыз иабхәа Денуари иареи шеиԥызцәаз, уи анаԥсангьы Есма илхалмыршҭуа шаҟантә иалхәахьааз, иара лара лахь иааирҧшуаз агәыҳалалра – ашкол данҭаз зныкымкәа шәҵатәыла, шьаҵатәыла деиқәиршәахьан, лхаҵацарагьы дазыразын – ибон Даҭо дшынхаԥ бзиаз, лгәы дазыргоз аҳәы шиакәмыз. Аҧсшәа иҵахьан, убригьы акыр дыхнахуан Ҭемыр.

Даҭо ауардын дагьгыланы, хԥык аҽцәа рхаҽқәа ҭакәаҳа, рҵыхәахь Гәыблы ахы лашьҭны, икараха, макьанагьы Денуар инхарҭа ҳәа изышьҭаз Есма лыԥни ргәыла Џьарма иԥни еиҟәызшоз агәарабжьара ианаабжьала, Даҭо изымычҳакәа: «Уара, арыцҳа! Уара арыцҳа!» ҳәа ибжьы ҭганы Ҭемыр иҵәыуара далагеит. Есма дназлоу, ааигәа-сигәа инхоз, аԥны иахыз ҳәсеи-хацәеи дәылеибаҳәаны, Даҭо ибжьы ахьгоз рҽаархеит еиқәыҙырыԥуа. Еизаз ауаагьсыра иҟалаз анеилыркаа, даара рылахь еиқәнаҵеит, рыбжьы духеит, аҳәса рыҳәҳәабжь хара инаԥуан ашәаӷьҳәара ауа. Аҳәҳәабжь Ҭемыр иԥнгьы иныԥналаны, атҳамцқәа ирыдҵәыуаланы инықәха ацара иаҽын. Ари аԥнаҭа аҙәгьы дахымшәа иқәықәмашәықәмаха акәын ишубоз. Ҭемыр ашьыжь ирахә аҧшаара дандәықәлоз илымҳа иааҵасыз, акыр зхыҵуаз имҽтәы каруаҭ ачыжьчыжьыбжьы еиқәтәахьан. Уаҟа Вика лқьышә пахәқәа ахаара рықәыжжы дҵаҳәахаа дыцәан, Баҭал иакәзар ииарҭахь диасхьан. Аамҭа аангылан далахазшәа, еилганы хәыцракгьы изымаайуа такәы ус дшыҟаз, изгәамҭакәа ацәа неихалеит иаргьы. Абас хаҵеи пҳәыси еидыҵны, цәыблаҟы дырзыраҳаҭны ацәа изалымҵуа ианыцәаз, ақыҭа агәҭа иалгаз амԥаду азааигәара инхоз зегьы русҟәа кажьны, аҧсҙы ахьраҳауаз ахь еиханы ацара иаҽын. Амԥа ҭаын уааҧсырала. Дук мырҵыкәа ақыҭан зегьы ирылаԥит пату зқәырҵоз, зажәа кыр пхылнадоз, ауаԥ гәыҭбаа ду Ҭемыр иааиқәшәаны иҧсҭазаара дшалҵыз.

Амра ахаламҭазы, атәыԥақәа ирхаҽаҳәаз аҷапырхәа ҽаҧҵәаха ыркәаталеиуа игьежьыз рыжә, аҳәыси иареи амҙырха агәашә наҟ-ааҟ илагыланы шаҟа аамҭа еибарҟаахьаз здыруада, Баҭал рыбжьы игәы ианықәыԥԥыз? Даагәыргьаны дԥаҵкьеит. Ҳәҳәабжьык ааԥуан, аха уиаҟара азҽлымҳара аимҭеит. Зәыр идунеи иҧсахзар, Марҭа лакәхап ақәиҵеит. «Аранҳа данааи, амшаҧы даҧылазҭгьы…» – ааигәахәит. Инапы ҙык нақәиҭәан, аныга аашьҭыхны агәашәахь иҽынеихеит. Аҳәыс алеишәа цәгьан, уақәымчым-

кәа ажә унархьаʒомызт азы, Вика димырҽыхарц, ангьы иаргьы абора инҭеицалеит.

Ауардын иашьҭагыланы жәларык Ҭемыр инхара иазааигәахон. Ицәырҳаны иааҧшыз Вика ари анылба, лгәы нҭыҧсаан, лцәа дааҭаʒыʒеит. Лыҧсы анеивылга «Баҭал! Баҭал!» ҳәа дыҳәҳәо аҽыҭра даҟәыҵуамызт. Аҳәыси иареи еибарххо абораҽы ажә ахьара дахьаҽыз аҟынтәи ибжьы ааиргеит Баҭал. Вика, лҽылзаанымкыло, дындәылҟьеит. Дышнеиуаз, дааҭрысны дааҭгылеит. Лхы дназыҧшит. Лыҧсы шааивылгаз убон – лыҵкы лшәын, ишылшәылаз лхахьы илзаамго. Ҭырасла икәыршаз абора ашә анаалырты, убасҟан ауп, аҳәыс ахьаха знамҭоз Баҭалгьы иҟаз анеилирга. Уи иаха абгыʒ рыдыҳәҳәаланы ицеижьҭеи игәы ҭынчымрак изыннажьхьан, иҳаҳарызеишь цәгьарас амшаҧха ҳәа дхәыцуан. Баҭал ауахәамахь иныҟәо аʒәы шиакәмызгьы, аиқәҧарахь данцәырҵуаз аламҭалазы илахь-иҷьымшь иʒатәуан, насгьы иара дзааʒаз ианду, ахәаҽы ианынхоз, зны-зынла, уахынла рыҵаҟа ииасуаз акәара нырцә бгыʒк аҳәҳәабжь анаалаҳалак: «Абна улʒааит. Иубо ухазын акәхааит», — лҳәон дгәамҵуа. Убысҟан аахыс Баҭалгьы ицәымҕын абгыʒ аҳәҳәабжь аниаҳауаз, иҽеимыз цәалашәарак изааиуан. Уажәы ахаан дыззымхәыцхьаз, иаалырҟьаны ибараны дшыҟаз дыршьа имамызт. Анра зымбацыз Баҭал, ианду лыҧсҭазаара далҵижьҭеи, иаб абра анаҩсангьы анрагьы андурагьы изызуаз иараʒәзаҵәык иакәын. Арҧыс ҕәҕәа Баҭал, аиқәҧараҽы Европа ачемпион иаҧызгахьаз, зыбҕа адашьма амбацыз, ихы ааҭууаан, иныга неимҟәыҵыҩрит, иаргьы даагазҽазит, аха лассы иҽааизиган, ицгәырҩарц ашҭа иҭалахьаз аҷьар даарҧылеит, ихы дзымҩахо, деидараха. Вика лхала абора данааҩнаха, днышьҭасын, икаршәыз ҷынк аашьҭылхын, ажә инахылҟьеит, илзырҟаҵаз ҳәа акгьы лзеилымкаауа, нас абора ашьҭахь ала иаҽаз ашә днагәҭасын, дындәылҟьеит, уантә, зны агәараанда лҽавакуа, нас аҩнашьҭахь ала иамаз амардуан дхаланы, иаха илзалхыз ауада лҽыҩналкит, аха ара амыткәмабжьи аҵәыуабжьи еиҳагьы иҕәҕәаны игон. Зны лцәамаҭәа шылшәыз лиарҭа дылаианы лхы ахчы ақәылҵеит, аха угьы митәык ианылмыхәа дгылт. Ус лан лҵәыуабжьы лаҳаит. Аҧсы иҵәыуара акәым, ихамгылацыз, дагьзымбацыз Вика, лгәы ааҕәҕәахеит. Ауаҩы наунагʒа дшыҟам, ибзоу зегьы рыҧсҭазаара мышкызны иалҵраны ишыҟоу Вика илзымдыруа дауҟахыз, аха дхәыҷаахыс лани лаби ҧсрак ахьыҟоу днарымгацызт, ларгьы ҕәҕәала илцәымҕын, акәтыҵәҟьа аныршьуаз лыла иалырбаʒомызт.

Асҭанда лҵәыуара анеиқәылк, азал иҩнагылаз аҳәса дынрылаҧшит, сыҧҳа дызбозар ҳәа, аха Вика лылаҧш дыҵашәомызт. Зыʒҕаб лҟазшьа здыруаз Асҭанда, гәҩарак лмоукәа дыҟам, Вика ҷьара лҽыҵәахны дыҟазар абра акәхоит ҳәа, дахьыҩназ ауада ашә лыҽнадҵаны хәыҭхәыҭла лыбжьы аалыргеит. Ашә аартны лан уахь даныҩналҵа, лыхәда лҽынахылшьын, лхы лыдырҕәҕәало аҵәыуара далагеит.

– Мамочка, мне здесь страшно! Возьми меня к дедушке и бабушке, – лҳәеит, лылаҕырʒқәа лҽыҵкьасо.

– Быбнауаҩымхан зынʒа! Ус ҧхашьароуп, Вика! – Асҭанда лыҧха длаб-

жьар лҭахын, аха ус ианлаҳәатәыз аамҭа лыцәцахьан, ушьҭа Вика илҳәоз акәын иҟалоз.

Асҭанда цқьа илҳәара дақәымшәо Баҭал дынидгылеит: – Баҭал, дорогой, избоит угәырԥа шаҟа ихьанҵоу, аха иуасымҳәар ауам... – дааҭгылеит, лгәы иҭаз аҳәара лцәыхьанҵан, – иудыруеит Вика ақыҭа дшамарам, ԥсракгьы даламԥшыцызт иахьада... Сышиашам еилыскаауеит, аха иҳанаужьып ҳәа сгәыҕуеит – Вика ландуи лабдуи рахь дзымгар ауам уажәы. Сшәоит дызлаԥшуа лҟазшьа аԥсахыр ҳәа. Деилкаа, суҳәоит, – лҳәеит. Адамыр иқьышәқәа ааихаирҕәҕәан, агәамҭра иныԥшуа ианхәа даалҷаԥшит.

– Ибзиоуп, шәара ишышәҭаху, аха лабду иԥны дыҟазаргьы ашәы лшәылҭароуп, убри шәхашәмыршҭын, – иҳәан, ианхәа даалыдҭын, аԥьабаԥцәа рханы даагылеит.

Амра аԥсы шҭаз Адамыр ишофиор рыԥны агәашә даадгылт. Вика лгәыргьара ҳәаак амамызт, лаб аԥсраҟынтәи дшаагьежьыз, Аҟәаҟа дицымцар лураны дшыҟамыз лҷеазыҟалҭахьан.

Вика лаби лареи ахәылбыҷеха Аҟәаҟа ианыхынҳә, убасҟак лгәалаҟазаара шьҭытҵит, ууанӡа дызлаԥшыз, илхылгаз зегьы налхыԥраан, луада еилырго дахьыԥназ, шәаҳәараха иаалысит. Лаб Адамыр Вика аԥны дааганы, иара иусурахь дцахьан, уаҵәтәи аныҳәамш иусуцәа рыҷешазыҟарҭаз еиликаарц.

Амшаԥымш Анцәа дхазҭозгьы дхазымҭозгьы ианакәызаалакгьы ирзеиԥш ныҳәаны иаԥылон, ара инхоз аԥьыԓьуаа. Ауахәамахь имцозгьы, акәтаҕьқәа шәыгаҟаԥшьыла иршәуан, ацәашьқәа адыркуан, чысла реишәақәа ҭәын, рыԥнқәа рҿы иҟаз гәыргьаран.

Аныҳәамшазы Вика данааԥш, лан ақыҭаҿы дшаангылаз уажәоуп даназхәыц, лылахьгьы ааиқәылҭеит. Лара дааԥшааӡа Адамыр иусурахь дцахьан, лхалазаҵәык аԥны дшыҟоу анылба, гәҿыгьрак аалызцәырҭит. Лгәы акы амыҳәо ԥытраамҭак лиарҭа дылаиан. Ус Баҭал лхы дааҭагьежьит. «Ишԥаҟаларишь ҳаиԥылара? Дышԥасзыҟаларишь уажәшьҭа?» – ҳәа, хәыцрақәак лызцәырҭра ишаҿыз, лиарҭа даалҟьеит, лхылҿгьы аалхалашеит. «Ауахәамахь... ауахәамахь сцароуп!» – лҳәеит даалҟьаны. «Баҭал иаб дахьысымҭәыуаз азы гәыбҕан сиҭо далагар, иасҳәап амшаԥаҷены ауахәамахь сцаны ацәацәашь шизасыркыз. Хымԥада уи аниаҳалак, игәы хьамԥссар ҟалом», – ҳәа даахәыцит.

Лҷеырхианы, анкьа зны лԥызцәақәаки лареи ауахәама аԥнеиԥнытҵҟа архиашьа аабоит ҳәа знык ада иԥнамлацыз Вика, гәахәалаҵәкьа уахь анеира даҿын лыхьӡ лаҳаанӡа. Илаҳаз абжьы днеилууаа даақанаҵеит. Аҳауа иналкьаны ахытҟьеиԥш ллымҳа инҵасит Арзамеҭ ибжьы. Вика зегь лхашҭит: ақалақь агәҭаны дшыҟоу, ауахәамахь ԥымкрада ауаа лывсны анеира ишаҿу; иаалыдгылаз Арзамеҭ ихәда лнапқәа накәлыршан, лгәыкра нымҵәаӡо иқьышәқәа дызрыдҵуамызт. Аҷены Вика лзы ԥ-ныҳәак ыҟан: актәи – амшаԥы ахаҭа, егьи – амшаԥы илзаанагаз Арзамеҭ. Убас шакәызгьы, Вика илхалмыршҭит ауахәамаҿы Ҭемыр изкны ацәацәашь аркны ақәыргылара.

Ҩымшзаҵәык ракәын Викеи Арзамеҭи ишыҩкуаз рыбзиабара аамҭас иамаз. Уи, Москваҟа дҧырраны дыҟан Ҭемыр иҧсыжра амш аҽны, ахәылбыҽха.

Ҭемыр иаҳәшьа Марица, зегьы збоз, зегь гәазҭоз, аҧсраҽы рҭаца Вика дшыҟамыз, лабхәа дшылымҵәыуаз илызгәамҭар ҟалозма, аха иақәҽылымҭит. Иаразнакы иаарызцәырҟьаз агәырҩа хьанҭа азмырхакәа, аҭыӡшәа зхылҵшаз ацәажәара иахәҭаны илымҧхьаӡеит. Лгәы ҭганы, дырқьынцыцны ақалақьаҽ иааӡаз аҭыҧҳа дара дышрышьашәаламыз аханатәаахыс илдырхьан Марица, аха убасҟангьы лгәы ишыҵхоз, Анцәа имчала Баҭал иаб деибга-дызҩыда дидгылоуп, иара ибап, иӡбап ҳәа лҽаанылкылеит. Шьҭа акгьы узыриашомызт, аха ҵыхәтәа бзиак ахь икылсып ҳәа дгәыҷуамызт Марица. Аҧсыжра ашьҭахьгьы лашьеиҧа ихала дууаӡа аҩны даанлыжьыр лҭахымхеит, дрыцҳалшьеит. Илыӡбеит, лыӡҷаб аиҳаби лареи мчыбжьык, жәамш раҟара абра, лыҩнаҭаҽы иаангыларц, Баҭалгьы ҧхьаҟатәи инхашьа-инҵышьа азхәыцраз аамҭа иоурц, иахьынӡауа ирманшәаларц.

Хыҧхьаӡара рацәала иааиуаз хаҵагьы ҧҳәысгьы алҧсаа дызмаз ирыдышшыланы рашҭа ҭырҭәаа, еилымҵуа ианеилагылаз, усҟан Баҭал ажәҩан иқәыҷәҷәозшәа деидараха дышгылазгьы, игәырҩа дарҟәуамызт, ҧсыуа хаҵак ишиаҭәоу еиҧш ихы мҩаҧигон. Уажәы, Марицеи уи лыҧҳаи рыда досу рыҩныҟақәа рахь ианца, уаанӡа дызиааиуаз игәырҩа-еидара еиҳагьы изыхьанҭахеит – изыҧшыз шьҭатәи иҧсҭазаара еишьылха днахьыҧшит, аха уи макьана еилкаашьак аманы ҳәа иҟамызт. Рашҭа-ргәара, ркәаскьа, рмаҵурҭа, урҭ иаарыкәыршаны ила иабоз егьырҭ зегьы ишьхныҧсыланы, иҟаларызеишь шьҭа ҳәа иууаӡа, мҽеик иазыҧшны ицҷьабозшәа акәын игәы ишинарбоз. Шәара ззымдырӡоз Баҭал ицәа нихыбзаауан абри аамҭазы. Абас даныҟалоз ишҧеиҭахыз Гәыблы иааигәара иҟазар, ахы ааишьышьыр, иара алахь еиқәҵаны, ахы нырҵәины, ақьышә илымҳа инадкыланы иаагылар, «уаргьы саргьы ҳзықәшәаз убагәышьоит» ахәарашәа, усҟан иаргьы дызҧахуаз игәырҩа иаададахарын, иҧсеивгарагьы изымариахарын, аха иабаҟаз Гәыблы?!

Ҭемыр ауардын данҵаны аҩныҟа данаарга инаркны анышә дамардаанӡа, акәаскьа аҵаҟа иҵатәаны, аҧхьатәи ашьапқәа ахы рыбжьакны, ала еиқәарақәа зны ихтуа, зны ихҩо, ҵәыуара ашҭа иҭалоз ирзыҧшуа ииан, агәырҩа аҽарганы. Аҧсыжра аҽны, амч азымхо иҩагылан, игыргыруа аҷьабацәа инарышьҭалеит. Аҧсыжцәа анықәҵ, Гәыблы анышәынҭра агәы ахьылгаз иҩхалан, инагьежьы-аагьежьын, аҽеикәарҳәны инатәеит. Итәан уа уахгьы-ҽынгьы. Баҭал ма Марица анааиуаз иҩагыланы инагәагәон, «Ҭемыр сара сеиҧш шәаргьы дышәтәуп, шәааскьа», аҳәарашәа. Иагханы, амгәа ҭаҳаҳа ишыҟаз рбон, аҩныҟа иргарцгьы зныкымкәа иалагахьан. Иара аныҟәара ацәыуадаҩхахьан. Ирышьҭаланы ишнеиуаз иааҭгылон, игьежьыр аҭаххон. «Ароуп сыҟазарц ахьысҭаху, сааншәыжь...» аҳәарашәа, алақәа алабжыш аҽарҩаны, мчык алаӡамкәа, рыхәаҧшра иалагон. Баҭал шаҟантә ишьҭыхны, игәыдырҷәҷәала аҩныҟа иааигахьааз, аха зегьакоуп,

уахынла, хыҧсырацәгьа баны, уаҳа налымшо, Ҭемыр инышәынҭрахь имаар ауамызт. Еихеигәо анышә гәылганы иахьыҟаз, аҭыҧ ахьылнаххьаз, ашьапқәа инрықәҟәаҽны инатәон, аҧсы алышәшәо. Ҽнак иахьааиз, Гәыблы Ҭемыр инышәынҭра агәы ылхны иахьтәалоз, аҧсы ахыҵны ишықәыз инахагылеит. Баҭал ииҳәара иҽамшәо, игәи-илаҕырӡи еилаҵәо иааигәалашәеит Гәыблы ласбаҧшқаны Аҟәантәи ианааигаз амш. Уинахыс Ҭемыр иакәын ааӡаҩыс иамаз. Аби аҧеи ианырҵаз ала рыҧсы ирзалымхуа бзиа ирбеит, иаргьы дара рзыҳәа аҧсы ҭнахуан... Убри азыноуп аҧшәмацәагьы Гәыблы ахьӡҵаны изрымаз.

Згәы ҭбааз Баҭал, арыцҳашьара згымыз Гәыблы даназхәыцлак, даҽа гәҭыхакгьы изацлон.

– Баҭал, иухьзеи?!.. Асеиҧш уареи сареи ҳада уаҳа уаҩы данымиац ҷьушьома, уҽурҕәҕәароуп, саргьы шьҭа сыҩныҟа ҳәа сыздыҧшыло уараӡәк уоуп, – ҳәа, Марицагьы ишьара дықәылҵарц ацәажәара дналагон, Баҭал ихәыцрақәа дрылаханы, ҷьара дамкуа дшыҟоу анылбалак.

Баҭал егьа дхәыцзаргьы, рыҩны-ргәара ҧсҭазаара наӡак иоураны ибомызт, даргьы гылан ишгылац – еиқәышьшьы, ашәшьыра иҵахазшәа. Акәаскьа ахьатә ҭӡамцқәа ирыдыҧхалоз амра ашәахәагьы ҧхаррак азаанмыжькәа, ихьшәашәаӡа, инадҵны ицозшәа акәын ишибоз.

Амшқәа цон, имч зқәымхоз Баҭал хәыҷы-хәыҷы данышәо дшааиуаз, ихәыцрақәа Вика лахь ииасуа иалагеит. Уаанӡагьы дигәаламшәо дыҟамызт, аха ус ихшыҩ аҽы даацәырҟьон ауп, акгьы дадҳәалаӡамкәа, уажәы иблақәа даархылон дҽыхаӡа, лхы-лҽы гәыкны, аҧсҭазаара иазгәырҕьоз, ихәыцра пылҳаҭқәа дрылнагон, игәаҭеиуаз игәы аҽеиқәнакуан, иҟәандаӡа ҧхаррак нахыҵәон. Уаанӡа, иаб дахьылымҵәыуаз, игәырҩа ахьицлымшаз ҕәҕәала игәы лзынханы дыҟан, ажәала лықәымчра азмырхакәа имч иаҧнагар ҳәа дшәон аҧхьа, аха игәы ашыра анеиқәтәа, дхьаҧссо далагеит. «Деилыскаап, нас... цәымҕшақә иауҟалҵах... Зегь зхароу лааӡашьеи лҟазшьеи роуп», – ҳәа дхәыцуан, шьҭа гәыбҕан дук лымҭо. Аха абри аамҭазы иааизцәырҟьон макьана ӡбашьак аманы иимбоз зҵаарак: «Нас, иасыркуама наӡаӡа ҳабацәа, урҭ рабацәа рышә-гәашә?..» – Ус изырҳәоз мҩашьарада идыруан, Вика нхара ҳәа ақыҭарахь дицаараны дшыҟамыз. Иара уа Аҟәа даангылар, иҧсы шҭаз иқыҭа гәакьаҽы иҩны қьаҧҭахон. Иҭагылазаашьа ззеилымкаауаз егьа изырҳәарын усҟан: «Ҭемыр рыцҳа адамра хыла даирсит, зегьы ҳзықәгәыҕуаз иҷкәын заҵәы». Баҭал иаб дыҧсижьҭеи, рынхарагьы ашәшьы хны мрашәахәак рықәымҧхацшәа еишьылӡа ишгылац игылан.

«Макьаназы ақыҭеи ақалақьи срыбжьазаауеит, нас сахькылнаго иара аамҭа иснарбап...» – уажәы дызлаз ахәыцра митәык иҽамҭакәа, ихы инапы аҵыргәаны, амаҵурҭаҽы игылаз аҟәардәхәхәа дықәианы ахәыблы дшаҵаҧшуаз, аҽа хәыцрак ахь дианагеит. «Еҳ, уара арыцҳа, ахәыблы еиқәаҵәа, шаҟа лҩа уҵачхьоузеи, шаҟа мца уҵашхьоузеи... иулачу алҩақ анализ азузар, узыргылаз сабду иакәу, ма уи иаб иакәу еилаҳамкаарыз», – рмаҵурҭа ҭбааҭыцә ду зыргылаз иаб ишиеиҳәахьазгьы, уажәы дымҩашьо

иҳәартәеиԥш ихы дзақәгәыҕуамызт. «Аригьы акы иазҳәамкәа иҟам», – ҳәа даахәыцит.

Аҽены иара ихала иакәын аҩны иахыз, Марица лыԥҳаи лареи иналаршә-ҩаларшәны рыҩныҟа инабжьысны иаауан. Ифатә ҟатҵаны, ачуан иҭатҵаны ишизкнаҳазгьы, шьыбжьхьафара ҳәа гәаҳәарак иманы дыҟамызт. Ус, рыжә Орух ааигәалашәеит. «Макьаназы ииашаны исыʒбахьоу убри заҵәык ауп...» – аԥҳәыс бырг Ҭеуа, зхала змоҭа иааʒара иаҿыз иахьлиҭаз дазыразын, дагьеигәырҕьон. Иаб иԥсра иара иадҳәалоушәа ибон, зегьы ҿыц игәаланаршәон азы, аҩны изаанымкылеит, иара иахароу изаҟаразаалак акы ыҟаны ишизымбозгьы.

Аԥхьаʒа Орух Ҭеиуа лыхкаара ԥжәаны, иҽыгәҽыгәуа изышьцылахьаз, сыҩны ҳәа издыԥшылоз, иҟарауа агәашә иаадгылон, ахы раҳаны ашҭа иҭаԥшуа. Уаҩы данамбалак, алақәа ҭырзза, аматҵурҭахь аԥшра иалагон. Аматҵурҭа ашә анымаатлак, ахаԥыцқәа еиқәымхʒакәа, ақьышәқәа аҩада ихьарҽены, агәышҵантәи иаауаз, хьаагарак зҵаз бжьык аатҵнагон. Есҽены ашҭа-гәара ҭацәын, амʒырха иқәыз кәытқәак раамҷыдрахаз. Орух анааиуаз уаҩы дыҟамкәа иауҟахыз, аха аʒәгьы иҽцәыригомызт – аԥшәмацәа ирыцҳаршьон Орух, иатҵаҟьаны Ҭеуа лахь ирыздәықәтҵомызт, гәнаҳараны иршьон, аха уаҳа ҽа ԥсыхәак рзаҭомызт. Дабомызт, дыҟамызт ианхәыҷыз аахыс изышьцылахьаз, аԥшәымас иадыруаз Ҭемыр. Ах, ишԥаҭахыз уажәы уи даацәырҵыр – изыниаз, иахнагаз, ас игәианны аҩныҟа изыхынҳәыз, лаԥшыла егьа ианаҳәараны иҟан... аҵыхәтәан Ҭеуа лнапы иалмыршьцылакәа иҟам, ахабар днарбомызт, уи акәын даргьы ирҭахыз.

Баҭал дзықәиаз аҟәардәеитҵҳәа маҷк иааилсызшәа ибан, дҩагылеит. Абарҵахь дааин, агәашә ахь дыԥшуа даатҵылеит. Рашҭа еитҵҳәа дахьнықәыԥшыз, игәы ааитҵнахит, иахьада имбацызшәа. Аҩнытә ԥсаатәқәа гәыԥ-гәыԥла амʒырха иқәланы алпса афара иаҿын. Насҵхашәа, аанда аваракәы ҩ-рбаҕьк ашьа рҿашы, рҿеирзеиҟәымхуа аисра иаҿын, рцынакгьы рывараҿы иҟәбаҟәшәо, аҽеыршәшәо, абҕьатра иаҟәыҵуамызт.

Баҭал абарҵаҿы дышгылац дгылан. Цқьа дызмышьцылацыз иабдуцәа ржәытә нхарҭа, абыржәеиԥш шаҟа ҭыԥ ԥшʒароу иахьизгәамҭацыз иааԥьеишьеит. Иибоз аԥшʒара дызлаз ихәыцрақәа дыккаʒа дрылырган, ауарҳал жәпа дықәланы, бҕарҵахьы данықәпозтәи имч ааитҵасын, даалахҿыххеит, аха инақәырццакны лоунытә даақәыпсычҳаит – ҽааны, ашықәс алагамҭазы аиқәпаразы иҟалараны иҟаз Европатәи ачемпионат аҽазыҟаҵара шааигәахоз изгәалашәахьадаз...

Уажәы, иԥсы аҟара бзиа иибаз аспорт хкы анигәалашәагьы, цқьа аҽалагалаха иамраʒакәа, машьынак, рзааигәа ииасуаз ақыҭа мҩаду ааныжьны, дара рыҩныҟахь уназго абҕанҷ мҩа инанылеит, абласаркьақәа иаркуа-ирцәо. Иҩашьомызт уи дара рахь ишааиуаз. Баҭал рашҭа-еитҵҳәа агәашә ааиртаанʒа, амашьынагьы аадгылт. Иабхәа Адамыр имашьына уажәы ибазма, аха иааԥьеишьаз, уа амашьына аԥсҟы зкыз Кансоу идагьы, Марицеи лыԥҳа Ланеи ахьҭатәаз ауп.

– Баҭал, баша ҳџьашьаны уҳахәаԥшуеит... Сара уабхәа ихаҭыԥуаҩыс

иҟарҭаз соуп, ҳаибадырып, – лҳәеит Марица. Лыпҳаи лареи еидараха амҩаду ианыланы ишааиуаз, Адамыр имашьына ахьаарыхьӡаз, лгәалаҟара шышьҭнахыз ҩашьомызт. Ҭемыр иҧсҭазаара далҭижьҭеи аҩнаҭаҿы угәы зырҿыхашаз, узырччашаз раҧхьатәи лафын ари.

Кансоу ихала данааи, еилкаан уск азы дшаашьҭыз. Иаргьы аамҭа мгакәа ҿааиҭит: – Баҭал, Вика улымбар ада ҧсыхәа лымам, ҳәатәык уара уҟны илымоуп, уааларoуп, – иҳәеит.

Викеи Арзамеҭи ҩымштәи реицыҟазаара ҧхыӡшананы ацәацәашьеиҧш аҭаара иаҿын. Хықәкыс илымаз уажәы, Баҭал игәы аҟаҭара акәын. Иуада еилырганы, ихәы ырмазеины, ҵьарак дзымтәо, иаара дазыҧшын, аха Кансоу дышицааyа агәра гаҭәҟьангьы дыҟамызт.

– Арахь сабоуго?! – Иааҵьашьашәа дҭааит Баҭал, инхарҭа аҭыҧахь Кансоу имашьына ахы анирха. Уи агәраганы дыҟан Вика лыҩны дшизыҧшыз.

– Унхарҭахь, – иҳәеит Кансоугьы иҿырҩысҭааны. Кансоу Баҭал ауада ахьимаз аҩны дшаавалазҭәҟьа, амашьына аҧсҟы днақәыҕәҕәан, абжьы ааиргеит. Аҧенҵьыр иадгыланы раара иазыҧшыз Вика, амашьына абжьы лаҳаанӡа, ишааиуаз гәалҭахьан.

Баҭал ауада иамаз аҭәҭәа асха иамраӡакәа, Вика ашә изаалыртын, аган лҿаҭаны даагылеит. Цқьа аҩналаха имҭо, иаразнак лнапы наикәлыршан, ихәда лҿынахылшьит.

– Извини, Баҭал, за все извини, если любишь меня, — лгәы лырҧшаан, иаахаддылаз лылаҕырӡқәа Баҭал иӡамҩа дырцәаакит.

– Ас есымша бхәыҷызаауама?.. Ибзиоуп, уажәазы ибнысычҳап, аха нас ҳашҧаҟало?.. – уаҳа ацимҭеит Баҭал.

– Ауахәамаҿы сыҟан, – даалҟьашәа даацәажәеит Вика.

– Иҟабҭооз?! – иааҵьеишьеит Баҭалгьы.

– Уаб изы ацәацәашьы асыркуан, - Вика аурысбызшәа иааӡахьаз, уажәы Баҭал игәы ҟасҭоит ҳәа, ларгьы аҧсшәа шылцәтәыммыз илырбон.

– Ииашаны ибҳәома?!

– Уара умсааит, Баҭал. Клянусь тобою, Баҭал, аиаша сҳәоит, – ианамуӡах, ма абас ахьыҟалҭаз азы иаалҵьишьеит, ихаҿгьы лашарак нықәлеит, иблақәагьы ҧхаррак нархылан, Вика дналҿаҧшит Баҭал.

Вика Баҭал атәаха илҭомызт. Лыҩнапык ижәҩахырқәа инарықәылҭан, дгәыкы-ҭәыкуа, илақәа дырхыҧшыло ҿаалҭит:

– У нас будет ребенок, Баҭал!

Ари аҩыза агәырҕьаҿҳәаша иазыҧшымыз Баҭал, игәырҕьара убысҟак иҳәаадахеит, Вика даашьҭиҧаан, ишьхәа дықәгьежьааyа диргьежьуан, диргьежьуан, хәыҷҭас дигәыдырҕәҕәало, дгәыдкыло.

Вика шьҭа илбон Баҭали лареи рыбжьара гәалак шыҟамыз. Дҩашьомызт уи иҧсаҟара лара бзиа дшибоз. Инапҵаҵа дуқәа дахьырныз, шәага-загак змамыз игәалаҟара ахьылныруаз, абыржәыҭәҟьа Баҭал иеиҕьылшьоз ҿаӡәы лхахьы дылзаагомызт. Вика, Баҭал игәыжәла здыруаз, ас зегьы ланажьны, ихаршҭны, игәалаҟара хыжжуа данылба, исҳәару, исымҳәару ҳәа дшылакҩакуаз, лгәы иамукәа ҿаалҭит: –Уаб имшьҭа бзиазаарын, Баҭал...

– ҳәа. Баҭал азныказы илҳәаз зхылҳәааз изеилымкаазт, дааџьашьашәа дналҽаҧшит, аха аиқәҧараан иацлабуаз игәы иҭоу амаʒақәа заа иҭыздыраауаз, изеилымкаар ҟалозма, дагьыҟаҧшьхеит, Викеи иареи иаб имҽтәы каруаҭ аҽы аиара илымҭуа ианылаз анааигәалашәа.

Амшҩынҩажәа ашьҭахь, Ҭемыр игәараҭа амч алʒааны, икараха, еиқәышьшьы, амш иналаʒны ицарц аҭахушәа акәын улақәа ишырбоз. Баҭал еиҭах мышқәак даангылазаргьы, ркәасқьеи рмаҭурҭеи рышәқәа ус иныдҭаны, Аҟәаҟа дымцар амуит.

Баҭал Аҟәаҟа дшыхынҳәыз иажәабжьны иаразнакы ақалақь иналҟьеит илахҽыхраны. Аҽар ҽырҧшыгас ирымаз рыспортсмен ду дахьырбоз, дахьрылагылаз ргәы ҭгәырҧьаауан, иҩызцәа ракәзар, ихынҳәра ргәыршьамхы арыҧәҧәеит, изыгәдуун. Егьа умҳәан, Баҭал иаалырҟьаны иоуз агәырҩа идырҧсыҽырц, идымхаларц рҭахын изхьаҧшуаз зегьы. Иаргьы урҭқәа ибон, еиликаауан, игәы ҭнагон, хәыҷ-хәыҷы дҭышәынтәалон. Вика лакәзар, лцәаныррақәа лзыҭәахуамызт. Баҭал абыржәы дылбазшәа, абыржәы деилылкаазшәа, лызхара дызиацәажәомызт, дзихагьежьуамызт, аҩны даныҟамыз, данбааришь ҳәа лгәы изхьаауа дыҧшын. Иҟалап, иаб иҧсраан лхымҩаҧгашьа ахьланаижьыз илнарҟаҭозҭгьы. Ақыҭаҽы ииз, ҧсыуа қьабзла иааʒаз Баҭал, ианаҭахха злеишәагьы џьбараз, агәала илҭаз ас мариала изҧыргараны дыҟамызт, лара лахь имоу абзиабара амч еиҳамызҭгьы. Ари еилылкаауан Викагьы. Убри дыхнахуан ларгьы. Ақыҭаҽы иҩнқәа рышәқәа ныдҭаны дгьежьижьҭеи, еицынхон Баҭал иуадаҽы еиқәынасыҧха. Вика лыҧра иҭшараны иҟаз лхәыҷы дизыҧшуа далагеижьҭеи, иаалнубаалартә еиҧш акырʒа лҟазшьа аҽаҧсахит. Ихҧараз лқәыҧшра злахәны ииасхьаз аамҭа еиҳа-еиҳа илцәтәымхон, лхәыцра ишылзалымхуазгьы.

Баҭал аспортзал ахь дцон есҽны, аҽар азыҟаиҭон, иаргьы иҽазыҟаиҭон. Аханатә аахыс иара азыҟаҭаҩ бзиа диман, зныкымкәа Асовет Еидгылаҽы аҧхьахәқәа згахьаз, пату зқәыз, ауаҩ нырҳа ду Ардаш Сурен-иҧа. Баҭал Асовет Еидгыла еизгоу акоманда далан азы, Москваҟа ацара аниқәшәалоз ыҟан, уаагьы аҽазыҟаҭарақәа дырхыслар акәын, шаҟа дазыҟаҭоу елкаатәын. Аҟәа ааныжьра аниқәшәоз, Вика лани лаби рахь дцон Баҭал дхынҳәаанʒа. Ус лымзагьы дааҭагылеит, Баҭал иакәзар, ҩаҧхьа Москваҟа дымцар ҟамлеит, шьҭа уа иҽазыҟаиҭалар акәын – мызкы ашьҭахь Париж зхы иақәиҭу аиқәҧаразы Европа ачемпионат иалагараны иҟан.

Аспорт абзиабаҩцәа ргәы хыҭхыҭуа иазыҧшын ари амш. Иҟан Аҧснынтәи Парижҟа ицазгьы Баҭал идгыларазы, игәы арыҧәҧәаразы. Урҭ агәра ганы иҟан, Баҭал изы дара рыдгылара еиҳа ишхылнадоз, еиҳа игәамч шарҧәҧәоз, егьырҭ зқьҩыла иааира зҭахны иазҽлымҳаз раасҭа. Баҭал икапан аҽы иандаҭлараны иҟаз зегьы зыхьʒ раҳахьаз ракәын, ари аспорт ахкаҽы зныкымкәа аҧхьахәқәа ргахьан, досу итәыла дачемпионын, аха зегь реиҳа ишәарҭаны иҟаз Европа ҩынтә иачемпионхахьаз, ҭахара ззымдырʒоз Бронтозавр ҳәа ахьʒ ҷыда зманы иҟаз иакәын. Уи еиҳарак Бронто ҳәа акәын ишишьҭаз. Аиашазы, иаргьы ажәҩан каххаа

ишыҟоу адыд бжьы ахҭҟьареиҧш ианаацәырҟьо еиҧш акәын иандаҭлаѡ иҽирқәацаанӡа дшиҳәынҷоз. Аиндаҭларақәа шцоз ала иубарҭан афинал ахь Бронтои Баҭали мѡашьарада ишнеиуаз. Ус егьыҟалеит.

Аӡбаѡ ашәыршәыр дасны, инапы ҟьаны, аиндаҭлацәа еиҧигалон. Бронто Баҭал датәеимбошәа, иааигәа дааимышьҭкәа ихы днацәхасит. Баҭал аҭак ҟаиҭар иҭаххеит, аха араагьы инапы днаҭасын, зымѡа инаирблаҟьеит. Абас игәы ырҭкапны, реибарххарақәа руакаҽы, иҟаиҭаз амаанала, Баҭал кәаталак ицәигеит, уинахыс иреибарго ишааиуаз актәи азбжа иарбаз аамҭа нҭәан, минуҭбжак аҧсшьара радраӡеит. Абри аамҭазы Москватәи азыҟаҭаѡ, уа дымѡақәызҭоз, иаҭахыз иҭазҳәоз, Баҭал диҽаччо ҽааиҭит: – Батал, сегодня в Сухуме у тебя сын родился, поздравляю! – ҳәа. Уажәыҭәҟьа ақәҧарада акгьы иазымхәыцуаз Баҭал, азаара изаазшәа, дахьгылаз ашьҭыҧара далагеит, аха нас ихы инапаҽы иааиган, иҽааникылеит. Ари гәазҭаз ахәаҧшцәа ирзеилкаауамызт ас иаалырҟьаны Баҭал дзыргәырҕьаз, арахь макьаназы иандаҭлаѡ иакәын аҧыжәара змаз.

Аӡбаѡ еиҭах аиндаҭлацәа ауарҳалжәпахь даарыҧхьеит реиқәҧара хацдыркырц. Адомбеиқәа реиҧш иааиҽагылан, рмаҽақәа неидырсланы инеидыҭит. Баҭал ѡ-шьаҽакгьы ҟаимҭацызт, «Фыча имаана!» ҳәа ѡ-ажәак наиҽыҭҟьан, Бронто днаижәлеит. Ахәаҧшцәа адҭа роузшәа адруҳәа иѡаҭҟьеит. Баҭал Бронто дышьҭыхны, игәы дшықәкыз рылаҧш нахьӡеит ауп, ашьҭахь шьапҽаршә шыҟаиҭаз, ихы ларха ҭаҟа дышлеиз, уи зегьы еимгеимцаран. Бронто дкарахаӡа дыҟазшәа, дҟьаҟьаӡа ибҕа дықәиан, ишьапдуқәа мырҭысӡо, еимҽыхны икын, хыхь Баҭал имч зегьы иқәыҕәҕәон. Ачемпионат аҽы ари сенсацианы иҟалаз акакәын.

Баҭал аҧа дышиоуз аниаҳа, иааизцәырҟьаз агәырҕьара мыч ҷыдакгьы инаҭеит, аха аицлабраҽы амч мацара азхомызт, иаҭахын аѡсҭаареи аласреи згымыз амаанагьы. Уи здыруаз, рқыҭан ианеицлабуаз есымша аиааира згоз, икалаӡа иҟаз арҧыс наӡа Фыча иакәын. Иара Фыча иакәын, Баҭал илшарақәа гәаҭаны, имаана зирҭазгьы. Усҟан Баҭал дыҭәрышкәаӡа дыҟан, аха Фыча инаѡсан иҭыҧ аанызкыло иакәны ихәаҧшуан.

Зхы иақәиҭу ақәҧараҽы аҧҟара шеиланамгозгьы, Фыча имаана иамоу аҧыжәареи иаҭоу амаӡақәеи, ҭаны, аӡәгьы иҽҧимшәацызт уажәада.

Баҭал Европа аҳра ирҭазшәа акәын Аҟәаа шиҧылоз; рызхара дрызбомызт, рызхара изиацәажәомызт. Иара гәаартыла иҳәон: – Сара счемпионны сҟазҭаз Фыча имаанеи аҽены ииз схәыҷы Инали роуп, — ҳәа.

Аҧсуа телехәаҧшраҽы Баҭал иаара иахыццакуа иҧшын, ааҧхьарагьы ирҭеит аҧсшьаха имҭо. Уахь иара инеиҧхьеит зцьабаа идыз ирҭаѡцәа – Вазген Сурен-иҧеи Фыча Сақан-иҧеи. Фыча нхаѡык иаҳасаб ала дыздыруаз шҧаҟамыз, аха Аҧсны зегьы Вазген Сурен-иҧа иеиҧш ихьӡ еицырдыруа дҟамлацызт. Ателедырраҭараҽы Баҭал ицәажәара хыркәшо ҽааиҭит: – Аҽар, аспорт абзиабаѡцәа, шәхы иашәырхәала, уажәы абра ижәбо, пату зқәу, бзиа иаабо Фыча Сақан-иҧа имаана, - Фыча иахь инапы наирххеит Баҭал.

Зегьакоуп, Баҭал игәырҧьарақәа зегьы иреиҳан иҧа иира. Вика илеиҳәара, диргәырҧьарц илыҵеигалара издыруамызт. Уажәшьҭа урҭ еиҟәызгоз аусқәа маҷхан, Баҭали Викеи еиқәынасыҧха рхәыҷы Инал иааҙара иаҿын. Аҭагылазаашьа бзиагьы рыман. Баҭал Парижынтә даныхынҳә шықәсыбжак аатҵхьан, ақалақь аиҳабыра рықәҵарала х-уадак змаз аквартира ацаҧха наидыркит – ақәҧараҿы иааирҧшыз агәамчи аҟазареи пату ду ақәырҵеит. Аҟәа зегь реиҳа иахьыҧшҙароу аҭыҧ аҿы, убла адхало идыргылаз аҩнеихагылаҿы анхара ахьраҭәаршьаз Викагьы Баҭалгьы ргәы рытҵҧрааua акәын ишыҟаз. Рҧа Инал шьҭа иани иаби еиликааuан, дрыхәааччон, илақәа ҭгәырҧьааua дрыхәаҧшуан. Баҭал иускәа рҿырхаршәаланы иаб инхарҭахьгьы днабжьыслон. Еиқәышьшьы ашҭа иҭагылаз ақәасқьеи амаҵурҭеи агәашә алыкә ылиршәааиҙа дгәаҭаны рҿееиҭаркуан. Ирхаҧаз ашәшьы ныркытҵны лашарак ныркалон. Ирбон макьаназы ишнымҵәацыз дара рахь агәыбылра.

– Уаама, ҳаҧшәма? Макьана ҳаҧсы ҭазаап, нас?! – иаалырҟьаны ироуз агәырҧьара цқьа агәра рзымго Баҭал ихәаҧшуан. Хархәара зоураны иҟамыз абоура акәын зылахь ааиҵызымхуаз. Ҭырасла икәыршаз, иагьхыбыз ажәҭра, ԥьарак-ѡыԥьара аганқәа кылххахьан, ахыбгьы аҭаҳарақәа аухьан. Шықәсыла иаадмыртыцыз ашә, алыкә шыларшәымызгьы, ахьанҭара ашәваз аҿадҵаны иҿарбаҧьа идын, «иубома суалҧшьа шынасыгҙо» аҳәарашәа. Ҳәарада, асеиҧш асахьақәа ззааиуаз, избоз Баҭал заҵәык иакәын, урҭ рцәажәарагьы гәыла акәын ишиаҳауаз. Абас ианеиҧылалак ашьҭахь, рыѡны-ргәара иагу-иабзоу гәеиҭон, уахык ҳәа иаахылаз аҧшәма. Абабира ахымҵәарц, аҙәы дшаху рбаратәеиҧш, ацқьара агижьуамызт Баҭал, аха ихала уахык аангылара ицәыхьанҭан. Данышьҭалалак аҵх агәы еиѡнашаанҙа ацәа иҿизаргомызт, зны ихәыҷра дамырцәо, иахьахытцыз Ахәы ҧшҙаҿы ишьапы хырҟьаҟьа дыѡуа ашьацра дылан, ус ашәырҵлақәа ршьапқәа дрыцәхьынззало дрыкәлон, ацаҵла акьышәкьышәраҿ дшықәтәаз иануд лыбжьы иаҳарын, ан гәхьаазгаз рҳәысгьы, алымҳақәа рқәацо, ашҭа иҭагыланы агәҿыҧьра зхыѡуаз абжьы дхьанарҧшларын. Игәалашәарақәа дандыргәамҵлак, анаҳәааҳәра далагон. Усҟан иаб Ҭемыр игәы даацалон, имҿтәы каруаҭ аҿыжбжьы еиқәтәомызт, нас дыҧхашьаны аҧхҙы иқәнамҭәар ауамызт, Викеи иареи уа аамҭа анырго анааигәалашәалак, аха нас дхәыцуан, «издыруада убысҟантәи ашьыжь шамҭазы ҳҧа хәыҷы Инал Вика лцәа даламшәар амуа иҟазҭгьы» ҳәа. «Уаб имшьҭа бзиазаарын» зхылҳәааз Вика лара еиҳа илдырып... Ихәыцрақәа Инал хәыҷы иахь иасуан, нас уи дшизгәырҧьоз, изгәамҭаҙакәа ихааҙа ацәа дынҭанагалон.

Инал даныҙҟыз инаркны шьыжьла, хәылбыҿехала аколиаскаҿы дырианы амшын хыкәахь дларгаѡаргон ма иан, ма иануд, иҟан ан лыҧҳа длеигәырҧьо, аҧҳа лан лгәадура лыманы еицны иануылеиѡеиузагьы. Аамҭа ҧыруан, зыҧсы ҭоу мыцхәы иранахар ҳәа ишәозшәа. Иналгьы аизҳара даҿын, шьҭа хышықәса наихыҧраахьан. Уажәы инапы аанкыланы акәын агаҿахь дшыргоз. Ишнеиуаз, дрымпытҵҵәрааны агамѡа амшын аганахь

ала ихызкаауаз, ахаҳәгәаралаҟәы дыѡуа днықәлон, ицызгьы еихьымʒаеиҧымʒо инаишьҭалон, дыхбыкьны машәыр ихьыр ҳәа ишәаны. Амш ианацлоз, Аҟәа театрк ирзаѡызаз рымшынҷыкә акыр еилахәлаанʒа ианыҵʒомызт. Абас амш ианазҳауаз, Баҭал аспортзал аҟынтәи аҷар азыҟаҵаны агаҷахь даацәырҵуан, ара ихәыҷы дрыманы макьана ишылеиѡеиуаз идыруан азы. Инал хәыҷы иаб дшаауа анибалак, ибжьы ҭганы, дгәырҧьо, дыѡны диҧылон, ирхаханы иикыз инапхәыҷқәа ихәда инакәиршон. Уажәы еиҳагьы игәалаҟара шьҭытҵуан, иеилҟьеилҧәыцәра иацлон. Баҭал ихәыҷы зны ижәѡахыр дыкәиртәарын, ма дышьҭыхны дигәыдырҧәҧәало иҷынеихарын, иахьала изхара дшизымбацыз умбар залшомызт.

Агаҷаҷы аҳауацқьа ыфо аамҭа згоз ауаа Вика лҭаацәа ззымдыруаз усгьы уаѡы дыҟамызт, лаҧшгьы рыгрыжьуамызт. Баҭал иакәзар, уи рыхьʒырҳәага, ибара иамеигәырҧьоз дарбаныз! Даргьы уи рдыруан азы, рхы иацклаҧшуан ҧагьарак аамырҧшуа. Вика лакәын урҭ рҟазшьа еилазгоз – дымҿырбар ауамызт. Егьа умҳәан, уи лқәыҧшра иацыз шьцыларан.

Инал ҧшьышықәса инагʒаны ихымҵыцызт х-бызшәак рыла дцәажәо даналагаз. Акы – аҧсшәа, еиҳарак иаби иабду Адамыри ирыбзоураны; егьи – аурыс бызшәа – ателевизори адәахьы дызцыхәмаруаз иқәлацәа хәыҷқәеи рҟынтәи. Арҭ аѡбызшәак рыдагьы англыз бызшәа ицәгьамкәа идырҵахьан. Инал ажәақәак аҳәара далагаанʒагьы, иани иандуи рзанаат – англыз бызшәа ашьҭыбжьқәа идырҳахьан.

Инал ихы ибартә ианизҳа, Баҭал ақытарахь игара далагеит, иҵахын ржәытә нхара агәыбылра икыр, мышкызны, ианизҳалак, ма дача ҳасабла имазарц. Вика зынʒаск илҵахымызт Инал хәыҷы уахь дахьигоз, агәынамʒара анаалмырҧшуаз ыҟамызт, аха иара Иналгьы иаб дахьцоз дицзар иҵахын, иан длыҳәо далагон. Усҟан Вика лтәы иамгошәа ианылбалак, дара шыҟаз лҿааилаҳәаны, лсумка аашьтыхны лани лаби рахь дцон, ишәҭаху ҟашәҵа лҳәарашәа. Ианыхынҳәуаз, рапҳьа Баҭал иабхәараахь инкыдгылон. Уаҟа Вика лани лареи игәырҧьаны ирҧылон, мшын дук иххаланы иҟаны иааʒхыҵызшәа. Адамыр аҵыхәтәантәи аамҭазы имилициатә усҟәа дырхашәаломызт, даара имаҷʒаны акәын аѡны дшубоз.

Аапын мшқәа еиҳа аҧхарра ацҵо аҧхын ааскьаргон. Аҧсабара ҧштәык анаанахәа, ажәи аҷеи рҿеиларѡашьаны, еинаало еилагылан. Уахьынаҧшлакгьы иҟаз бзаран, ҧшʒаран убла иабоз, ухызхуаз. Абыржәы акәын ақыҵа аха҉сахьа ссир инагʒаны ианубоз, ҧыжәарас иамаз ианеилукаауаз. Ишәҭраны иҟаз ишәҭны еиқәтәахьан. Ашәырҵлақәа рҿаѡра аʒы рылалара иаҷын. Ацаҵлақәа еилыҧраахьан. Заа иҟало ажь шкәакәа агьама убартәеиҧш шьҭа излан. Ари аамҭа Баҭал даныхәыҷыз аахыс зегьы иреиҧьишьон. Уи азы акәхап игәы изаҭаххаз Инал диманы ақытарахь ацара. Уажәадагьы егьараан Инал диманы рынхарҭахь дцахьан, аха уажәы игәы иҵеикит еиҳа ақыҵа дналаирҧшырц. Зегь рапҳьаʒа, ууанʒа иахьынхоз Ахәы ҧшʒахь дхеигаларц. Уа знык уаннеи, ахәы аҧшʒара анаѡсгьы, уантәи лада, амшынынʒа иубоз асахьақәа угәы ҭгәырҧьаауа ухырымхыр залшомызт.

Шықәсқәак раҧхьа Ҭемыр ижә иҧшаарц дызнысыз амҩа, Баҭали Инали уажәы ианыланы инеиуан, ари аҳаблаҽы иҟаз-ианыз, инхоз-инҵуаз рҭоурых изеиҭаҳәо. Разан иқьаҧҭаҽы ианнеи, ахәыҷы еилыҷча Инал аҧшӡара дыхнахын, иаб иӈьашьаны димазҵаар амуит: – Избан, ари аҭыҧ ҧшӡа Разан изаанижьыз?! – ҳәа.

– Уи аҩыза азҵаара, уара сануқәлаз саргьы исзааихьан, Инал. Ирҳәоит, абыржәы, абна ааигәа ҳазныҵыз амҩаду азааигәара сынхара ииазгар, ҳцара-ҳаара иарманшәалоит, аӡын уа еиҳа ихбарроуп ҳәа дхәыцзаап. Ашьҭахь дахьхәызаргьы, ҽымҭкәа дымҩасит, ихраҭ бзиахааит. Уи аҩызами ҳаргьы иҳахьыз – зны арха ҳҳәеит, зны ашьха ҳҳәеит... Ауаҩы ӈьара дакуазароуп, Инал. Ухылҵышьҭра ахьыҟоу ауп уара есымша уахьыҕәҕәоу, уахьаҭаху, – Баҭал ацәажәара дшаҽыз еилабганы, аҟармеи ажыци зхиааны иҟаз ҩнык инадгылт.

– Ара Руфеҭ ҳәа ҳаҵа бзиак дынхон, уажәы иқьаҧҭахеит, ишубо. Уаҩы дахьахым абас иҟамлар ауӡом, – аҵыхәтәан иациҵаз ажәақәа игәы иныҵасит, иара инхара анааигәалашәа, аха уи инимырҧшкәа абагьыр ахьхыз ахь анеира иаҽын. – Ари ҳазнылаз амҩа «Аӈьныш лымҩа» ахьӡуп, иудыруазааит, – иҳәеит Баҭал. Араагьы Инал азҵаара изцәырҵит, аха ус изахьӡхалаз иаартны, аб ихәыҷы изиамҳәеит. Ари аҩнаҭа Ника даныҩнанагала инаркны шаҟа хҭыс ыҟаз аӡәгьы ила иабаны издыруамызт, иаарҳәоз зегьы досу иихәыцыз гәаанагаран, гәҩаран. Баҭал иаб Ҭемыр уахык абра иширшахьаз Ника лыда издыруаз уаҩҧсык дубашамызт. Иара убас еилкаашьа амоуит араҧ Шьақьыр Ҭандел ихәы акалҭаҽ, амра аҭашәамҭаз диеихсны дызшьыз, насгьы дызхишьааз. «Абри аҳабла хәыҷыҵәҟьа шаҟа маӡа цәыҵаҵәахны иамоузеи?!» – ҳәа, дшанхашәа даахәыцит Баҭал, Ҭандел ихәы иаҵакәшаны Ахәы ҧшӡахьы рымҩа андырхоз. «Ауаҩы игәы аныразу изгәамҭо, ихахьы изаамго рацәазаап!» — ҳәа ихы дацәажәон уажәы.

– Абракәын ҳахьынхоз, с-Инал хәыҷы. Лада-ҩада унықәыҧши ахәы, шаҟа иҧшӡоу убап. Ари ихыбжаҽыбжаны ихкаау адгьыл, анкьа ишҭан, ӡынгьы-ҧхынгьы ашьац агмызт, саргьы сыҩуа сылан ааҧсарак сызгәамҭо. Ара аҳауагьы ҽакуп, аха аҳәыҳәкцәа реиҧш саб ихала дзаанымгылеит. Ахәы иқәынхоз сабду иашьцәа, егьырҭ атәымжәлақәагьы рыхшара реиҳараҩык Аибашьра Ду иалаӡит, аҳәынҭқарра уаҕоуп ҳәа ихҵаны идырӡыз дубап, иаанхазгьы агәырҩеи ажәреи рымч дмырхеит, иниасит. Абас иҭацәит абри Ахәы ҧшӡа, аха иудыруаз, ара ҳажәлантәқәа шракәыз анхара ашьапы зкыз. Сабгьы абри акәын исеиҳәоз, еиҭа исеиҳәоз. Уҭоурых удыруазар, уаҧхьаҟазы ихәарҭоуп, с-Инал. Уара Ухәыҷеилыҷҷоуп, ҳаҧхьаҟа акыр сургәырҕьап ҳәа сгәыҕуеит, – абас наиаҳәаны, маҷк игәы хьынаауа, ихәыҷы инапы кны амхырҭа иаваз аҧсыжырҭахь иҽынеихеит Баҭал. Инал арахь иаагара иҭахымызт, аха ара дааины иара иҧсы ихазҵаз наӡаӡа ираӡаз аҭыҧ днықәымҧшыр игәы иауамызт, Анцәагьы иаҭәеишьарымызт. Уантәи аби аҧеи ибардымхацкәа акаҧсара иаҽыз аанда иахагылаз ацаҵла ашҟа

рҿынархеит. Иубон аца иаамҭаны ишыҟаз – акыр шахыҵхьазгьы акакал аҿассы иаҿан, ибзиангьы аҕырла алаҕсахьан.

– Уара ара угылаз, сара уажәы аца сықәланы иҟалахьоу узҿысхып, аха аӡыхь ахь ҳналбааны имыӡәӡәакәа иуҿасҵар, Вика дҳацәгәышуа далагоит, ишҕаҟаҳҵари, Инал? – Баҭал, ари изҵаарала Инал хәыҷы дҕишәон.

– Папа, уара ишуҭаху, сара зегьы срықәшаҳаҭуп, - «аҵәы мблыкәа акәацгьы зӡуа» ҳәа ирҳәо иаҩызан Инал иҭак. Баҭал шаҟантә дықәлахьааз ари аҵла, ҕхьаӡашьагьы узаҭомызт. «Уажәшьҭа ашәырҵла ақәлара саҭәам, иҕхашьароуп, сахыҕахьеит», — абас дышхәыцуазгьы, ихәыҷы еилыҕрааӡа иҟалахьаз ацаҵла дамҵганы дизымгеит, агьама имырбакәа. Илаҟәыз махәҭак дҩахьынҕашалан, иаразнакы ахыцәқәанӡа дҩеит. Уа еиҳа аргәыцқәа шәхьан. Ицелофан арҭәра дшаҿыз, иҟатаз махәҭак аҿы зегь ҟаланы ишҿаз илаҕш нақәшәеит. Анаӡарагьы уадаҩын, аха иҿаархханы амахәҭа аапиҵәан, уантәи иршәыр, иаҿоу ҿышәшәар ҟалон азы, аҵла абжаранӡа дааины Инал инеизҿиҭит: – Арахь уааҕшла. Ари амахәҭа узыласышьҭуеит, иузкыр бзиоуп, иузымкыргьы егьаурым, уа икажьзааит, уаламкьысын, – иҳәан, иҕырхаганы иҟаз амахәҭақәа днарыха-аарыханы иҵагылаз ихәыҷы иахь днаҕшит. Абри аамҭазы, дызнахоз амахәҭақәа реимҟьамҭаз иааркылыххаз амра ашәахәақәа Инал иниҿаҷҷеит. Иаразнак Баҭал ихы нҭууаан, даагазҿазит, дызқәыз аҵла зны арымала, зны арыҕьала иаагьежьыхынҳәит. Инапы иакыз анимпыҵҟьа, иханы иҟаз махәҭак днамҵасит. Инал иаб акы дшаргәамҵыз аниба, даашәаӡыӡан, ибжьы наиқәиргеит: – Иҟалеи, папа, акыр ухьма?! – ҳәа. Баҭал макьанагьы ихы ҭууа ицон, акыр ишеиқәтәахьазгьы. Инал ибжьы иарҿыхаз имчқәа рҿеизыргон. Ҩаҕхьа Инал днаихәаҕшит. Иибахьац, дзышьцылахьаз ихәыҷы аҵла дамҵагыланы диҵаҕшуан, саб аҭакс ииҳәарызеишь ҳәа дыҕшуа.

«Иабасзаанагеи, нас, абасеиҕш иҟаз алаҕшҵашәара?!» – ҳәа иҷьашьаны даахәыцит, аха зегьакоуп, инагӡаны ишьара дзықәломызт Баҭал.

Аӡыхьахь имцакәа, ирымҩатәны, Разан иқьаҕҭаҿы ианнеи, анкьатәи арасаҭра иаваланы ицоз акәараҷҷаҿы Баҭал иҿихыз ацақәа нҭеиӡәӡәан, ацелофан инҭаҕсаны Инал инаииркит. Инал, аца иазыҕшыз, игәарҕханы акәын ишифоз. Абри аамҭазы Баҭал дхәыцуан: «Ианбыкәыз, аца ма даҿа шәырк ӡәӡәаны ианысфахьаз, сара исеиҕшыз ракәын еицыз амаҷҟарагьы?! Счемпионхара иамыхәазар иаҕырхагамхеит уеизгьы»... – игәиҿанӡамкәа ҕышәарччарак наиҿықәлеит.

Баҭал имашьынала Аҟәаҟа амҩа иқәнаҵы, акырынтә Инал илаҕш дыҵигеит. «Мап, избахьоу схәыҷы иоуп Инал, сгәы еиҭаҕартә сызжьаз сзеилыргом!» - ҿымҭуа дхәыцуан Баҭал. Амамеиқәара ихарҕаны акәын дшаауаз. Имашьына зны ирҕьӡаны идәықәиҵарын, нас маҷ-маҷ аццакра агырхо иҿынеихон. Инал хәыҷы иаб иаалырҟьаны игәалаҟара аҿшеиҭанакыз гәеиҭеит, насгьы уажәы-уажәы илаҕш идырхаланы дызихәаҕшуаз изеилкаауамызт.

– Папа, ас узсыхәаҕшуеи, иугәамҕхо закәи?! – димазҵаар игәы иамуит ахәыҷ ҟәыш.

– Акгьы, с-Инал хәыҷы… иҕәҕәаʒаны бзиа узбоит, сызхара усызбом, – иҽааирнаан, ихы днагәʒит. Иналгьы игәы аақәандахеит. Дук мырҵыкәа Баҭал иабхәараа ахьынхоз аҩны даадгылеит. Есымша аби аҧеи ҭыҵны уахь инеиуан, уаагьы ишеибаргәырҕьоз сааҭк ақара аамҭа рыцәцон.

– Инал, ухалан Вика даага, сара сгәы еиқарам, сызхалом, – иҳәеит Баҭал. Инал хәыҷы иаб дицʒамкәа ихала дахьхалаз ҵаҵҕәык шамаз Асҭанда лцәа иалашәеит. Лмаҭа еилыҷҷа ила акыр сзеилкаауазар ҳәа азҵаарақәа илҭон, аха лкаак злақалҵаша ажәак Инал иқынтәи илмаҳаит. Баҭал иқазшьақәа здыруаз анхәа ишқа дналбааны, лымаҳә днеиҽаҧшыр лҭаххеит.

– Вика, бааласы, саргьы Баҭал ажәақәак наиасҳәап, дзымбеижьҭеи шьҭа мчыбжьык ҵырц егьагым, — лҳәан, лыҧҳаи лмоҭеи дрыцны Асҭандагьы лҽыналхеит. Баҭал ианхәа дшааиуаз аниба, даарагьы иҭахцәамкәа амашьына дааҭыҵын, дналҧылеит. Асҭанда лымаҳә лнапы ааикәлыршан, анҵас илахь днагәʒит.

– Ҳашқа уаадымгылеижьҭеи… угәхьаазгеит, — лҳәеит лҽырхааны, дыҭҵааyа дихәаҧшуа.

– Саҭамыз, маҷк сгәы рахәым, сызхамлеит… Вика, шәҭал амашьына, – ибжьала игәалақазаара шықам убон.

– Вика, бқәышыз… – лҳәеит ан, иандәықәлоз, иаалырқьаны лцәагьы дааҭаʒыʒеит.

Уаҳа ажәак иҽыҵымшәакәа, Баҭал иҭаацәа иманы рыҩны даадгылт. Амҩан, Вика Инал иакәын илырцәажәоз. Иахьықаз изҽыз, иибаз, игәаҧхаз илырҳәарц даҽын, Баҭалгьы лылаҧш неихылгон, игәы иалсшаз акыр иаҳазар, уи аҩны ҳаннеилак ицәыригап ҳәа дгәыҕуан, аха аҩнгьы акгьы иҳәаʒомызт.

– Исыздыруам исыхьыз, абас иаалырқьаны акы сажәагәеит, сарҭынчуам, – иҳәеит аҵыхәтәан, Вика даниқәамҵʒа.

– Мама, ари бара бзыҳәан иаагеит, аа бысҭ, – иҳәан, иан лзыҳәа иаанижьыз ацақәа зҭаз ацелофан налиркит Инал.

– Иҭабуп идуʒʒаны! – мышкы илымбацыз лхәыҷы, дыгәхьааго ихы аалшьышьын, иʒамҩа днагәʒит, – шьҭа астол ахь шәааи, нанду ишәзылʒыз ахаҷапыр агьама жәбап, – лҳәеит Вика. Инал ахырҵәы нацҵо ахаҷапыр анифа, иуадахь иҽынеихеит, уакәын ихәмаргақәа ахьықаз. Баҭал ишәыз имаҭәақәа ҧсахны адиванаҽ даатәан, ателевизор наҽеикит, сгәы схазыршҭыша кыр санаҳәозар ҳәа, аха ихшыҩ ззишьҭыша акгьы ианаҳәомызт.

– Уааи арахь, Инал, ʒык науқәысҭәап, нас саргьы… – иҳәан, аҽыкәабарҭахь ихәыҷы диманы дныҩналеит. Инал иара ихала иҽеилихуеижьҭеи, иҽеилеиҳәоижьҭеи маҷ ҵуазма, аха Баҭал дмыццакʒо имаҭәақәа ишәихуан илаҧш ихымго. Дшеилихуаз, иармарахь ала ижәҩашәақьаҽы иамаз, ициз ашьана илаҧш нақәшәеит, ихаҭагьы аиҧш зеиҧшыз ашьана иман, амала иарҕьарахь ала. Ари уажәада имбацкәа дықазма, аха хырҩа аиҭон, уажәы иахьада идимбалацшәа илаҧш надхалт, дагьарлахҽыхит, иҧсыршьаганы, инарҵауланы даақәыҧсычҳаит. Даникәаба ашьҭахь ихы днагәʒын, «сымш, сфырхаҵа» иҳәарашәа ишьҭахь иаартаташәа днас-

насын, ауадахь ддәықәитцеит, иаргьы зык никәиҭәар иҭахын. Иқәҭәоз аҙи иқәзыҭуаз асапын шәахи зҽызтцәахуаз ихәыцра еиқәарақәа иныкәызәҙәа иргозшәа, абжьаагънытәи иҧштәы ихалон Баҭал. Аҽыкәабарҭа данҭытц, Инал хәыҷы астол дахатәаны асахьаҭыхра даҽын. Днахәагъшызар, абар ассир! Аҟәатәи агаҽагъшаҳәа асахьа акәын.

– Избан ари зҭухуа, иахьа ҳахьыҟаз иубаз агъшҙарақәа руак ҭухыр бзиамыз?!.. – Баҭал ахәыҷы игәы иаҭахны иҭихыз азы иажәақәа гәынҷыхьрак ирымҭарц азы ихы ааишьышьит.

– Сухумская набережная самая красивая на свете! – иҳәеит Инал, даалҟьаны. Ахәыҷы макьана иибахьааз, аха диашан, избанзар, данҙкыз инаркны ила иабаз, дкаҳабҕало дахьныҟәаз, нас дахьыѽыз, иани иаби, иандуи иабдуи шьыжьла, хәылбыҽхала дахьыларгаѽарго еиҧьишьарыз иарбаныз! Баҭалгьы ихы дазхәыцны, ибзианы ихәыҷы деиликаауан.

Вика Баҭал ишьара дықәлазшәа анылба, лан илҙыз ахаҷапыр еиҭах изцәырылгеит, уаҳа угәы иаҭахузеи ҳәа диазҭааит, ус ала игәшәамшәа ҟаҵаны, игәы лырҽыхарц лҭахын, аҳәатәгьы лыман, иахьа-уаҵәы иасҳәоит ҳәа иаалгоз.

Инал изалхыз иуадаҽы данышьҭарҵа: – Шьҭа ҳаргьы иҳаамҭоуп, – лҳәан, Вика рышьҭалароҭахь лҽыналхеит, уаргьы усышьҭала лҳәарашәа Баҭал дынихәагъшын.

– Уажәшьҭа иуасҳәар сылшоит, – лхаҵа аѽналаха иамраҙо агәырҧьаҽҳәаша илҭон Вика, – я вновь беременна!

–Ишҧа?! – даагачамкшәа дааҟалеит Баҭал.

– Да, да, милый ты мой! – ихәда лнапқәа накәлыршан, даагәыдылкылеит. Баҭал азныказ иихәара иҽамшәеит, гәырҧьара дукгьы иныҧшыртә дзыҟамлеит.

– Береги себя и не нервничай, я рядом с тобой, – есымша ҧсышәала ицәажәоз Баҭал, аурысшәахь иҽы зцаз изеилымкааит, иихәашаз аниҳәа ашьҭахьгьы. Иҟалап уи игәы иҭымҵкәа ус изааиз ажәақәаны иҟазҭгьы. Зегьакоуп, иахьа аҵла данықәыз иоуз алагъшҵашәара игәаҵаҽы аҭыхара иаҽын зны еиқәтәо, зны аҽцәырго.

– Сара макьана сзышьҭалом, аспорт жәабжьқәа сырзыҙырѽыр ст̣ахуп, – иҳәан, азал ахь иҽынеихеит. Иҭахшәа-иҭахымшәа, абжьы ларҟәны ателевизор дшахәагъшуаз аҭел абжьы геит. Азали дара ахьышьҭалоз ауадеи ҭелла еимадан азы, иара ианышьҭих, Вика лани лареи аицәажәара иаҽын, иара ҽымҭ дырзыҙырѽуан.

— Не бойся, мамочка, все в порядке. Батал телик смотрит, а я уже сплю, — лҳәеит Вика.

— Маҷк сгәы быртынчит, шьҭа сзыцәар здыруада... - иубон Асҭанда гәамҵрак шлымаз. Ани аҧхаи шеицәажәоз Баҭал иикыз атрубка аҭыпҧ аҽы иныкәитцеит. Ашьшьыхәа дѽагылан, Инал хәыҷы дахьыцәаз днеин, иҽаанкыланы дихәагъшуан.

«Егьа слагъшҵашәара ҵабыргны иҟаларгьы, уара сара устәуп, схәыҷы

уоуп, Инал…» – абас игәы инҭиҳәаан, ахыза нивацьгәаны, днеины, иҭацәны игылаз адиван днықәиеит, испортмаҭәақәа шишәыз.

Днаҳәааҳәуан дахьыкәиаз, ҭынчрак изааиуамызт. «Знык ыр абас игәианны аҭел дасхьазма Асҵанда?! Дзыргәамҵуа, дзыцәшәо арбану?» – Баҭал ихәыцрақәа ирыцлон. Иара иабеидыруаз жәацы, ашьыбжьышьҭахь, Асҵандарааҷы иҟаз аицәажәара.

Асҵанда астудентцәа рҷы дзыҧхьараны иҟаз алекциа лҷешазыҟалҵоз, ашәахь аҵәҵәабжьы геит. Ашә анаалырт, илзымдыруаз ҧҳәыск деиқәмодаха дгылан.

– Мшыбзиа! Шәышҟа снеир ҟалома? – лҳәеит, дхамаҧагьаха.

– Быԥнал, бымԥашьакәа ҳара ҳахь баазар! – Асҵанда лажәақәа иуарҳәон, лаҧхьа игылаз аҧҳәыс лылаҷы дшымааиз.

– Сара Вика лԥыза Арзамеҭ иан соуп, – атәара дазымҧшыкәа даацәажәеит иааиз.

– Сара, Арзамеҭ ҳәа бызҷу, иҙбахәқәа роуп исаҳахьоу, харантәи снеихьыҧшхьазаргьы, исахьа сгәалашәом, - лысас лцәажәара ахы шылкыз зынҙаск илгәаҧхомызт Асҵанда.

– Шьҭа ибҭахы ибҭахым, сыҷкәыни бара бмаҭа Инали… саҭамыз!.. ҳмаҭа Инали ԥ-ашәахак реиҧш еиҧшуп, Вика ибалымҳәацкәа дыҟоума?! – иааиз асас лажәа аанымкыло акәын дышцәажәоз. Асҵанда гәԥарақәак лызцәыртцхьан, иахьеи-уахеи изызҳауаз лмаҭа иҭеиҭыҧш аҿашаҧсахуаз лгәаҧхомызт, аха еицәоу ала дгәыҕуамызт. Вика агәра ллыргон ҟьашьрак шыҟам, Инал хәыҷы Баҭал дшитәу ала.

– Сгәы ҧыбҵәеит… Ибмузозар Инал сцәа дахьалашәааз басҳәап, – Баҭали сареи сабхәа имҷтәы каруаҭ ҷыжь-ҷыжь арҳәо, қьаф анаауаз ауп, – лқьышә аатырчаашәа лан дналыхәаҧшит. Абри аамҵазы Вика лхы аатууаартә еиҧш аҷаца аалыҷгеит.

– Мама, ты что! – иаразнакы лҙамԥа еимлагәа илкит, ишлыхьыз ԥашьомызт.

— Сара сакәын уи заахашаз… зегь зхароу – сара. Бысзымааҙеит, Вика, бысзымааҙеит!..

Вика аханатә лакԥакрак лмоуцызт рхәыҷы изыҳәан, аха Инал убриаҟара иҿееиҭеикуа далагеит, агәрагара лцәыҙыртә аҟынҙа. Илгәалашәеит Арзамеҭи лареи ԥымштәи реицыҟазаара, аха Баҭал Инал убриаҟара диҷынҵәаауа бзиа дибон, иудыруеи убри ибзиабара иблақәа хыркыр, длашәны дҟарҵар ҳәа гәыҧра хәыҷык лырҙуамызт. Уажәы Арзамеҭ иан Асҵанда лҷы дааны ари ирзеиҧшхаз аус аҭыҧ ишықәҵатәу лабжьылгон.

– Быҧҳа иаарласны лхаҵа дилҵыроуп, макьана акгьы изеилымкаацкәа дшыҟоу. Сара саҵкьысгьы ибзианы ибдыруеит бымаҳә илеишәа зеиҧшроу. Ианлыҵидыраа, быҧҳа ҿеирак дшақәимыршәо усгьы еилыбкаауеит. Сыҷкәын иҧҳәыс длылҵуеит, еиқәшәом ҟазшьала, насгьы хшара дызмауа дабаҳҵаху. Москва анцәа ишиҳәара дынхоит-дынҵуеит ҳаҷкәын, даҿеаԥьара, аҳәааныршә акәзаргьы, анхара рҵаххар, ҳрыцхраартә ҳаҟоуп, – иааиз аҧҳәыс дцәажәонаҵ, Асҵанда аҧхҙы хьшәашәа лықәнаҵәон, Баҭал

Вика дахьирхәырц лыҧшаара даҽызшәа акәын лцәа шылхыбзаауаз.

– Сара шәхәыцӡ схәыцӡ рзы абзиара зҭаху соуп, ишыббо. Ибасҳәаз бхатцеи бареи цқьа шәназхәыц, шәааилацәажәа. Ари аус ырццактәуп, макьана ишыбзиоу, –дѡагылеит лхы-лгәы азҭаны, – абзиараз! Исхашҭыз, сҭел аномер џьара иантца, ибҭаххоит, – Асҭанда длырҟәышырц даазшәа акәын, Арзамеҭ иан лцәажәара шыҟаз.

Асҭанда рыѡны иҟаз ацәажәара игәаҕьны лхатца Адамыр иахь илызцәырымгеит, Викагьы зынӡаск ари алацәажәара лҭахымызт.

– Усҟантәи сгаӡаратә аамҭа цахьеит, иахьа Баҭал иоуп сара сразҟы, сыбзиабара зыстоу, иаргьы убасҭцәкьа сиҭахуп, – ас анылхәоз Вика, Баҭали Инали ақытарахь ианыҟаз аҽены акәын…

Ақытантәи иааижьҭеи Баҭал жәаҟәандак ма лафк аҳәара ицәыуадаѡны дыҟан, ихы-иҽы лашарак ныкәломызт, Инал даниацәажәоз ибжьы ҭахәаҽуан, амч ауамызт, шаҟа иҭахыз аҟара хаарак изатцатцомызт. Дирхәмарлон, аха ҧасеиҧш дызилашыѡкуамызт, ууанӡа иауаз агәалаҟара ибжатан, изхарҭәаауамызт. Ааигәа ацатцла амҭан иҭагыланы иҭацҧшуаз Инал мацәысеимҟьараны ихибааз Арзамеҭ иҧшра уаҳа ихаҽы изыкәкаауамызт егьа иундазгьы, мацара ибон иҽешеиҭеикхьаз, аха… Инал ижәѡашәаҟьаҽ иамаз амгәарҭа иҭигаз ашьана ахатаҧсаҭа иара ицәагьы иахьамаз ҧсгарак инатон, дышхәыцуа данеилашәалак – деиқәнакуан. Убри ашьана акәын ахәыцы азҽелымҳара ииҭартә амч изҭозгьы. Зны зхы изырбаз амаӡа, гәѡара еидарак датцатцаны зҽеаазмыртуаз, убриаҟара иргәамҭра иаҽын, ахаан иҽеимкыцыз аҭатынгьы дамыхар амуит, ихәыцра еишьылқәа аҭатын лѡа иаиргарц иҭахызшәа. «Ишҧа, Инал сара дысҧамкәану?! Дысҧоуп, зегьакоуп дысҧоуп. Сара соуп дзааӡаз. Избоит сҟазшьа шилалахьоу, снықәашьагьы шьҭиххьеит. Уҟазшьа змоу маҷк иадамхаргьы уҭеиҭыҧшгьы шьҭихыроуп», – иҧырымҭуаз ихәыцрақәа дандырааҧсалак, абасеиҧш иҟаз даҽеа хәыцрақәак деиқәдыртәарц иааизцәырҭуан. «Иҟалап мыцхәы ахыбаара сылазар, аха гәрамган Вика дҟасҭаратәеиҧш акгьы лыдсымбалац…» –бзиарак ихы иҭеигӡарц иҭахын Баҭал, аѡны ихала данаанхалак. Абас деиқәызмыртәо ирнирҧшыр шиҭахымызгьы, уахык иадамхаргьы ииарҭаҽы, Вика лыараҽы дзышьҭамлеит, дыззымиааиуаз мчык днанашьҭуамызт. «Уажәы бҭагылазаашьа шыҟоу ала, ҳҽеивганы ҳаҟазар еиҳа еиҧьуп», – ҳәа аҽыҵга ҟаиҵон Вика лҽы. Аха Вика илбон ус шакәмыз, изыхҟьогьы агәѡара шьҭа илыман. Игәашәымшәа лҳәон, блахаа иглыжьуамызт, аха Баҭал инагӡаны дҭышәынтәалартә дзыҟамлеит, анкьа илбоз дыҟамызт, длызбомызт. Ари аѡыза аҭагылазаашьа Вика даргәамҭуа иалагеит. Лгәы баапҧсхеит, лнервқәа лымхәышәтәыр ада ҧсыхәа амоуит, ахәышәтәырҭаҽы дыдмыриар ҟамлеит. Баҭал еилаҳанто изаииуаз ахәыцра еиқәарақәа Вика лчымазара иҧырнагеит. Лгәамбзиара иара ихараны ибон, ихьааны игәы иҭысуан. Мышкы ѡынтә-хынтә лбара данымнеиуаз ыҟамызт Инал хәыцы диманы. Ас зҽеызыҧсахыз Баҭал, зшьара иқәлоз Вика лзы дыхәшәны дҟалеит, лгәамбзиара еиҧьхо иалагеит.

Иацы аахыс Вика апалатаҽы лхала лакәын ишьҭаз. Иҭацәыз аҭыҧ ахь

макьана аҙәгьы даарымгацызт, ларгьы лгәабзиара шышьақәгылаз ԝашьомызт, ԝымшь рышьҭахь дҭырԝаараны иҟан. Есымша дзызгагаз ашәҟәқәа атумбочка ахы иахьықәыз руак аалылхын, абҕьыцқәа неихлыршәшәеит. Иахьа англыз бызшәа апҳьара иаҳа лгәы азыхәо дыҟан. Апҳьара дшаҷыз дааҭгылан, лсаат днахәапҳшит. Баҭал иааира ԝажәаҟа минуҭ агын макьана, иагьаарацәалшьеит. Абар-абар дааԝналарашәа лгәы илнарбон лара. Ус, ашәгьы ааимҟьеит, днапҳшызар, ахалаҭ шкәакәа ижәԝахырқәа ирхарҧаны, шьыҵәарак ашәҵқәа игәыдкыланы, Арзамеҭ ашацаҳәа дааԝналеит. Илақәа гәырҕьон, аччапҳшь иҷықәыхәхәын.

– Москвантә сыбзаит, Вика! – иҳәеит Арзамеҭ игәырҕьара нымҵәо. Вика лышәҟәы налымпыҵҟьан, ашырҳәа лыбҕа даахтәалеит.

– Наҟ удәылҵ, абыржәыцәҟьа! Уаҳа ухабар сумырбароуп! – апалата дныԝныҵәааит иаразнак.

– Бҿеырҭынч, Вика, сара иббахьац Арзамеҭ соуп, шықәсҟәак ҳаибамбацзаргьы. Ибдыруаз, бара быда ҧсҭазаара шсымам, насгьы атәымнапы дааҙарыма иҳабжьагылоу ҳхәыҷы? Ҳамаҙа зегьы рзы иаргамахаанҙа Баҭал билҵроуп, сан ишәалҳәахьеит, сара сыбзыҧшуп, — лгәамҵра хҿены сажәахь дысзаагозар ҳәа ацәажәара даҷын Арзамеҭ, иҿахьааникылаз деиҭамҵуа.

– Ԝаҧхьа сцәастәым. Сумыргәаҟын. Сыҧсҭазаара умырцәгьан, суҳәоит, - дҕьаҵәыҕьаҵәуан лылапҳш дыҵамгало.

– Уи бцәа иалоу иапҳыхра мариаҙоуп уажәы. Атәым сара дысҭахым.

– Уца уласны! Удәылҵ, Баҭал дааираны дыҟоуп, Арзик! – лыбз иазырҳәаз лзымдыруа, лгәы хьапҳссазшәа, игәыбзыҕыз ихьʒ ҷыда аалҷыцҟьеит Вика. Дшәаҙыʒон лхаҵеи Арзамеҭи еиҷаҳар ҳәа, аха Арзамеҭ дцомызт. Абри аамҭаз, апалатаҷы Арзамеҭ дшыҟоу заҳахьаз Баҭал ашә ааимиҧаан, афы ихьымʒо Арзамеҭ дынидыххылан, ихәлымшәа еимлагәа икны ихәырра далагеит. Вика лгәы ҭҟьаны, апҳшалас даԝызаха дындәылҟьеит, апҳсʒеипҳш дыҳәхәон, ацхыраара даҳәон. Аҳақьымцәеи амедеҳәшьцәеи еибарыԝны апалата ианыԝнашыла, Арзамеҭ деизҟәыҷны адашьма дыкәжьын, уаҳа ҳақьымк ицхыраара иҭахымкәа.

Баҭал дмыццакʒо, ахәышәтәырҵа ааныжьны, имашьынагьы дақәымтәакәа, амилициа ақалақь аҟәшахьы иҿырҭынчны анеира даҷын. Уахь днаҙаанҙа, ашықәсҟәа иргәылҟьаны мшаҿнеипҳш, агәынамҙара зҵаз иаб Ҭемыр ибжьы илымҳа иааҭыԝит: «Уара ҳаԝны ашә ауркырц уаҷуп, Баҭал. Дынцәахшоуп уи гәырҭәыла иааҙоу ақалақь ҧҳәызба, аха ҳаԝны акы дамаран дзыҟалашам. Ақыҭа иалиааз уоуп, ҳаԝнашә амкырц уҭахызар, иуқәнагахаша қыҭаҭыпҳхак улызхьапҳш... Сыҧсы сзеиқәыртәом... Шьҭарнахыс уҧсҭазаара амра ашәшьы анаҵоу иаԝызаны избоит, сыҷкәын».

Иҟалап аҵыхәтәантәи ажәақәа иара Баҭал ихы иазааиз хәыцрақәазҭгьы, иаб ибжьы уаҳа иаҳауамызт. Ихы данааԝаха, игәеиҭеит азинхьчаратә усбарҭа аусзуԝцәа ршьапы ишықәгылахьаз.

ЕНВЕР АЖЬИБА

Ажәеинраала ҩыцқәа

СЫШЬҭАҚӘА ЗЫНХАЛАЗ АДӘЫҨШЗА САҭААИТ

АРҭҚӘА АХЬЫҞОУ ҲАРА ҲҩОУП

Имаакырадоу амзацҳа аʒиас ихуп,
Аеҵә блацеиқәа уи рылагъш ахуп,
Атҵх агәы каршәны апъсабара иахатәоуп,
Умыцәан, аҩыза, иблахкыгоу рацәоуп.

Ҧшаласкгьы асуеит хаа-хаа игәыкʒа,
Абгьиаҵәа ирылоуп уахак ираззʒа,
Абгарымҵқәа ирҟьо акәиц рацәацәоуп,
Умыцәан, аҩыза, иблахкыгоу рацәоуп.

Абгасса уахак ихырҵаʒеит рыбжьы,
Уашьцыламзар еилагылап ухәы-ужьы,
Иҟаз нас урҭгьы, абна иапъацәоуп,
Умыцәан, аҩыза, иблахкыгоу рацәоуп.

Арашәыгагьы ирзымҵеит умҳәозар ҿеа шәак,
Ҷааихак рымам, еиларгъсеит уахак,
Ашьха хажәаақәа зынʒа иааигәацәоуп,
Умыцәан, аҩыза, иблахкыгоу рацәоуп.

Иҟоуп мшқәак, ус иҟоуп ҵыхқәак,
Зегьы-зегь рыблаҷы имааиуа рацәак,
Урҭ ҿаблакала уҽырхьугʒарц ухәҭоуп,
Умыцәан, аҩыза, иблахгыгоу рацәоуп.

Атҵх лаша мҩасуеит хьаа-баада икашьшьы,
Лашырбага ҳасабла имыцхәуп ацәашьы,
Арҭқәа зегьы-зегь ахьубо ҳа ҳҩоуп,
Умыцәан, аҩыза, иблахкыгоу рацәоуп.

МГӘЫЗЫРХӘА

Сахьыԥазаалак уара уоуп сыԥсҭазаара амаҵәра,
Уара уоуп са схьаақәа хызҽеуа, слахьынҵа.
Уара уоуп сара сынасыԥ амҵәыжәѡақәа рыласра,
Уара уоуп сара снысымѡа анаѡстәи амшынҵа.

Иахьагьы уаҳа рныҵшьа сымам умѡахәасҭақәа,
Ԥыԥа икәара ҭыҵшьас исымоузеи иахьагьы!
Усҟантәи ҳдәыԥшҙа ианаҳҵалоз ацәҟьарсҭақәа,
Иахьагьы еимамлацт, ус инхозар акәхап уаҵәгьы.

Хьаас исымоуп угәеисырҭаҿ зҽеимыртаҷа игылаз,
Аԥьҵла ду уаҳа налымшо ажәраамҭа ахьахьҙаз.
Ҳбыргцәа хатәрақәа еснагь сыблақәа ирыхгылаз,
Уи амҵа рҽааидыркылон, сара санахьҙаз.

Сахьыԥазаалак уара уоуп сыԥсҭазаара акәицқәа,
Иҽеҳәалашо схәышҭаара змырцәо уара уоуп.
Ишырацәоу збоит иаартым уҭоурых ахыцқәа,
Зегьы-зегьы нҭаршә иахьыҵәаху сгәаҽоуп.

ЗЕГЬЫ РЗЫ ИҬАБУП!

Мышкы аԥсҭазаара ухугеит уеибганы,
Ухылҵ-ԥылҵ рлакҭахаа ҽа знык ибаны,
Аҵх ԥсыршьага уажәшьҭа иузыԥшуп,
Ҳазшаз имчала: «Зегь рзы иҬабуп!»

Уҵхгьы мѡасит уаха ҭынч икашьшьы,
Ажәѡан арлашон Еҵәаԥьаа рцәашьы,
Иацеиԥш иахьагьы уара умра разуп,
Ҳазшаз имчала: «Зегьы рзы иҬабуп!»

Аҙымҵарахь уналбаан унаҿыхәоит аҙыхь,
Иухыԥсаауеит иаразнак иумазар агәыхь,
Учамѡахә уѡны иҟоуп, убригьы разҟуп,
Ҳазшаз имчала: «Зегьы рзы иҬабуп!»

Адунеи ду атәылақәа иреиґьу – Аҧсны,
Иуаҭәашьоуп нхарҭас, биԥарала ихьчаны,
Арыц нкауршәыр ибзахоит, ҿаҵахәуп,
Ҳазшаз имчала: «Зегьы рзы иҬабуп!»

Иаҳхаагаз аибашьра, еиҭаҳәашьа змам,
Иҭахаз ҳара ҳҵеицәа, хашҭра зықәҙам,
Изыхшаз ранацәа рдоуҳамч еилкаатәуп,
Аилкаара улшазар: «Зегьы рзы иҭабуп!»

Иҭабуп уара бзиа дузбазар ауаҩы,
Уа уакәзар агәыразра аамҭа арҿиаҩы,
Зегьы-зегьы ҳахьҙала – ус исҭахуп,
Ҳазшаз сиашьапкуеит: «Зегьы рзы иҭабуп!»

ААТРА ИАҨУП ҨА ДУНЕИК

Еинышәашьа змамыз еинышәеит,
Ҵхи мши рҳәаақәа еилалан.
Расалабак ахышәареи-аҵышәареи,
Еиқәҳәалагас урҭ ирыбжьалан.

Шьҭа еилырга амш ахьыҟоу,
Аҵхгьы ашамҭа иахьынҳалоуп.
Дшақәымшәо аҟьала иҩныҟа,
Амзагьы цәышҳабиҙа икынхалоуп.

Аеҵәақәа шкыдыц икыдуп,
Иналаҙуазаргьы ашьыжьтәи ашара.
Аҵх еиқәдырхарц урҭ ирыдуп,
Ахаангьы ирымҵәом лашарак.

Араҟа аҧсҭазаара еиҭашәеит,
Иацәыхьанҵоуп аҧсабара агәала.
Еинышәашьа змамыз еинышәеит,
Ҵхи-мши рҳәаақәа еилалан.

Х-КӘАРАК РЕИҧШЬЫРҬАҨ

Х-кәарак реиҧшьырҭа сақәшәеит сышнеиуаз,
Ассир, ари аҩыза ашана збахьазма...
Слахьынҵа ианырызшәа еимдақәо сышреиуаз,
Маҷ-саҷқәак избахьаз сызхоуп ҳәа стәахьазма.

Х-кәарак реиҧшьырҭа, аҙаҳра саниазаап,
Хныҳәара, хрыцқьара араҟагьы исыхәҭан.

Издырқәоз раасҭа исзымдыруа еиҳазаап,
Ус шакәыз аргаман, аха ҽыц сгәысҽеанҵан.

Х-кәарак реиҧшьырҭа – аҳиас ду иамчроу,
Аҧсҭазаарагьы абасшәоуп ишыҟоу ишаны.
Хазы-хазы иеихаз ирҧеиҧшугьы гәамҵроуп,
Рхыҵхырҭеиҧш рынҵәамҭагьы ҧшуп иааигәаны.

Х-кәарак реиҧшьырҭа аниарагьы насыҧуп,
Ҽа мҩак сзаадырт, сахымҟьакәа сцарц.
Уи ҳәоуеиқәшәаа рымҩоуп, иахьанҳагьы сықәуп,
Рдоуҳамч ахьаларсу са сыблала избарц?

УАҲА ИАНЫҞАҲАМ ҨСЫХӘАК

Уаҳа ианықаҳам, ианықаҳам ҧсыхәак,
Сындәылҵуеит суада, снаҧш-ааҧшырц еиҭа.
Анцәа заҵәык иоуп сзықәгәыҕуа, исыхәо,
Зәыр дсыхәозар, сиашьапкуеит сҭаҧшуа илакҭа.

Ирҳәоит: уи аҳәыр дибахьоума, диаҳахьоума,
Дышҧеимбои блеи гәи зызҵоу ауаҩы.
Уи ида ҳшамкәа аҳәыр ҳаишахьоума,
Рхы иақәгәыҕцәоит ҳаамҭаз башаҳа аҳәырҩы.

Аира. Аҭәымҭа. Ажәра. Нас аҧсра. –
Аамҭак иҭазыгҳаз дарбан, ишәҳәозар.
Ауаҩытәиса ианимга иеиҳа зымчу игәра,
Аҳиасеиҧш дниасуеит – уи акраҳәозар.

Уаҳа ианықаҳам, ианықаҳам ҧсыхәак,
Ҳазшаз дырҩегьых исзиҧшаауеит мҩак.
Ахаангьы сашьҭамызт уаҩ иимбац ҽыхәак,
Ҽамҩак аҳыхьцқьоуп, аҳауагьы ҽамҩак...

ИНЫМҴӘЕИТ УИ АМҨА, ТАИФ

Аибашьра еилгеижьҭеи иҵҳозеи, ианбыкәу,
Ҵеи лашак иира, ишәраамҭагьы ҭаҳоит.
Таиф, сахьзымнаҳо мҩак сара сықәуп,
Амшқәа, асаатқәа, аминуҵқәа сыҧхьаҳоит.

Сгәы иснаҭоит Аҟәа амҩадуқәа урнушәа,
Уажәы-ушьҭан уххаччо уаасҧыларашәа збоит.
Уахьаҳзымхьчаз азыҳәа ҽыҧныҳәалагьы уҭәушәа,
Аха издыруеит, ахаан еиҧш, еиҭагьы сыгәра угоит.

Иҧхоит иахьагьы амра уашәақәа зырҿыхоз,
Усҟан еиҧш иссируп иахьагьы ианҭашәо.
Реизгара улшамашь иҩымкәа угәы иҭыхоз,
Ҳа ҳҟынӡа урҭ мааир ҳәа еиҭахгьы урыцәшәоу?..

Заҟа ажәа сырзыҧшузеи, Таиф, уара уҟынтәи,
Жәа еинраалала уцәажәон еснагь иҧшӡаны.
Иудыруан ажәа шаагатәыз аҧсы аҟынтәи,
Уахӡыӡон уи ажәа уа иурҭазшәа ихьчатәны.

Аибашьра еилгеижьҭеи иҵӡозеи, ианбыкәу,
Аамҭа наскьацыҧхьаӡа ухьаахоит иаҳагьы.
Инымҵәаӡо амҩа иахьанӡагьы сықәуп,
Таиф, снауҿаҧшырц сҭахуп еиҭагьы...

ИАЦЫ СЫЦЦАКУАН

Акалашәа сара иацы сыццакуан,
Сныҟәашәа исхымхәыцкәа иагхоит.
Са стәала ҷьара амца асыркуан,
Нас ужәрак хызтуаз са сакәхон.

Иахьа, ус ҭынч снатәаны,
Еиҿыбаан сзызхәыцша еизызгоит.
Имаҷым сызхьымӡаз иҟаҵатәны,
Инсыжьыз ҽакала уи гәнызгоит.

Ԥсҭазаарак исызҭамгӡаз рацәоуп,
Ҩынтә аиҭаира дарбан изқәашьу.
Иҧымҵәандаз,
Сгәы арахәыцқәа рххацәоуп,
Имаҷмызт усҟан сзырҩашьоз.

Сыццакуан, иацы сыццакуан,
Аццакра баҩ аналамгьы ыҟоуп.
Мцак сырцәон, ҽа мцак асыркуан,
Сыҧшаара уадаҩын, сахьыҟоу.

Шьҭа сықәра акыр сеизнагеит,
Суалшәаҩны капангак сангылоуп.
Аамҭак даҽеа аамҭак саҟәнагеит,
Исзымдыруа ҽеа аамҭамҩак сангылоуп...

СНЫҞӘАШӘА ГӘАЗҬАЗ

Снықәашәа гәазҭаз снысымҩа данымҧшылеит,
Имбеит сахьынтәааua, сахьааихьоу иахьа.
Аихарҭәеиҧш сзырҭәалоз шоуракгьы инымшылеит,
Иаҳарцгьы дашьҭамлеит са сабацәа рҳәахьа.

Сара сааyеит Аҧснынтәи, Аҧснықа амҩа сықәуп,
Сыҧсҭазаара акәаҧ аҟынʒа уи амҩа сануп.
Зны лахьеиқәрак саркароит,
Зны гәырґьашәахәак сҷықәуп,
Зегьы-зегьы сызлареиҧшым, са сымҩа ҽакуп.

Ирҳәоит, аҽыҩцәҟьа алыркааyеит жәлала ҳәа,
Сара сабшьҭра адаракәац лашәам, иагьыʒхәым.
Амҩан акгьы еизысыҳәҳәом, –
Уаазықәшәо зегь гала ҳәа,
Са салаʒоит исаҭәашьоу – имаҷым, имыцхәым.

Снықәашәа гәазҭаз снысымҩагьы унанҧшыла,
Уантәоуп иаҳа иахьубо сахьынтәааua еилырганы.
Агәы еилнакааз аиашоуп, ирҩашьагоу лаҧшылоуп,
Насыҧ имоуп маʒа змардаз ауаҩы игәра ганы...

СБЫХӘАПҬШУА СГЫЛАЗАР СҬАХУП

Ҭынч сбыхәаҧшуа сгылазар сҭахуп,
Иахьа амаҵ ахьыбуа ачараҷ.
Бықәлацәа шьҭа сылаҧш рхуп,
Схәыҷыҷараа ишәыцуп гәырҧхарак.

Беинаалоуп, акалашәа быҧшʒоуп,
Бныҟәашәаҵәҟьа исанаҳәо маҷым.
Ажәытәтәи аамҭақәа брыцәʒоуп,
Иахьатәиқәа быздыскыло дмаҷуп.

Сахьгылоу сақәиҭымкәа акгьы,
Уажәы-уажәы сыбла баахгылоит.
Шьыри, еиҭагьы, еиҭагьы,
Ба ибеиҧшу ииландаз уаҵәгьы,
Смаҭацәа рызҳараамҭа иҭагылоуп!

ИАХЬАКӘУШӘОУП

Иахьакәушәоуп, иацтәи сыблақәа ирхыҵуам,
Иаци иахьеи рыбжьара маҷ аамҭа бжьаӡам.
Иѡу қьаадҵас сыхдырра шьҭаҵәҟьа акгьы аныҵуам,
Зегьы анҷаблеит, арахь алыхәҭа икылхны ираӡам.

Ираӡазҭгьы усҟан сгәы азыҳәа иҧсыршьаган,
Нас жәѡан зѡычо аеҵә гәарҭеиҧш илашарын.
Уажә исзымхо, са сабдуцәа аамҭала иуаа наган,
Сырхааныздгьы сара усҟан егьа ҟәышажәа саҳарын.

Ҳашҧабжьнахи вирусла иҭәу ҳара ҳшәышықәса,
Ҳшьа ишҧалалеи атәым шҳам ҳамчқәа змырхо.
Дабаҟоу зҟамала зны еиѡызххьаз ахаҳәеиѡса,
Егьа ҳцьеишьарын ҳаибозҭгьы иахьа зымч мхо.

Исаҳауеит иҧымҵәац ажәытәашәак ҧсыршьагаха,
Сгәы сыхьуеит есааира иахьа уи амчқәа ахькаҧсо.
Саргьы уи сашьҭоуп ара зегь схаршҭны, схагаха,
Са саҟара издыруада уи ашәа ссир зыҧсоу.

Иахьакәушәоуп иацтәи ахҵысқәа са санрылаз,
Иахьакәушәоуп схәычра адәиаҵәа санықәыз шьапыхты.
Сыбла ихгылоуп аӡәаӡәала са исҧылаз, сызҧылаз,
Хьӡашьа шамам збоит уажәашьҭаҵәҟьа са сгәахәтәы.

Ҳашҧабжьнахи вирусла иҭәу ҳара ҳшәышықәса,
Ҳшьа ишҧалалеи атәым шҳам ҳамчқәа змырхо.
Дабаҟоу зҟамала зны еиѡызххьаз ахаҳәеиѡса,
Иахьагьы уа дықәгылан дыҧшуамашь, ҳаигәаҧхоу?..

МАКЬАНА СЫЧҲАГӘЫШЬА

Зҧа изыҧшу ан лылаҧш амҩаду ахь ишхоу,
Зхьаақәа зҵәахуа аб игәырҩа шхьанҭоу,
Сыҧсадгьыл, уеинҭәылара еснагь сазыҧшуп,
Уҵеицәа гәымшәақәа рхаҵамҩа сахьҧшуп.

Зхылҵ-ҧылҵ рыла ан еиҵа зыблақәа ччаз,
Аб игәы арҟәандарц шәахәахаак зхаҧхаз,
Среиҧшха сыҧсадгьыл угәеисра сагәзуеит,
Ухацкы сцароуп, нас смаалықьны схынҳәуеит.

Схынҳәуеит схы рыцқьа, сыҧсы рыцқьа сласзә,
Уҳәаақәа реимдара ансылшалак срыхьзә.
Аха уаанзә гәнаҳарақәак изырцәымцаз ауаҩы,
Макьана сычҳагәышьа, иучҳахьеит иагаҩы.

АТӘАНЧАҨЫ

Абзиараз, унеишь-ааишьтәи аҧсҭазаара,
Са сеиҧш ас рҳәахьеит иагаҩы.
Шьҭа ҧсшьара, ҭынч аҩны атәазаара,
Иазҳәоуп хьзыс исху – атәанчаҩы.

Иниакәкәа ишҧацеи урҭ сышықәсқәа,
Ихәахәа-жьахәа ауардынмҩа иангаз.
Есааира сҷахозма, нас, снықәымскәа,
Аатҵәахыла ачамҩахә рыц злагаз.

Шьҭа хшыҩла сраҟароуп сара смаҭацәа,
Иаарҭаху рҷы иҭшәаанзә иҟасҵоит.
Срыхьзароуп урҭ рҟынтәгьы аҭацацәа,
Иахьатәи сҵаца зегьы дреиҷьны дызбоит.

Даазоуп лара аҧсуа ламысла,
Сҧеи лареи мҩа ҧшзак еицануп.
Саргьы срыцны уи амҩа санылап,
Сахьрыцу сара сзы ираскуп.

Бзиала ҳәа ҧсҭазаарак нсыжьзар,
Ҽа ҧсҭазаарак иҷыцзә саҭоуп.
Сҷараамҭазы инамцхәзаны сгәыҷзар,
Шьҭа зхарҭәаара сыду рацәоуп.

О, ажәра, згәашьамх уашәшәыроу,
Макьана сыҽусҭаӡом, мап.
Схы здыскыло икынхалаз ашәыроуп,
Сгәы иаанагоит зегьы-зегь срыхьӡап.

Иниакәкәа ишҧацаҭәҟьеи, иӈьоушьап,
Сызмеигӡаӡоз сышықәсқәа еишьҭала.
Ҳаҧсыжырҭагьы иадыруеит уахь снеишьа,
Иадыруеит сшацәымцо сыбналан.

СЫҢШАЛАС

Иниаҟьеит хҽаҭас аҧшалас,
Лаҧш ахьымӡо ишьқьырны.
Саалҭызшәа ҧхыӡхаак сшалаз,
Снахьыҧшит ауп сцәырҳаны.

Сҽаҧхьа ихәмаруан ацәқәырҧасса,
Снаҩсшәа – ақалақь ашыкь.
Иҟамызшәа иахьа ҧшасрак,
Иқәацомызт ӈьара бҕьык.

Иарбан хәыцроу сызҭанагалаз,
Исыздыруам сара уажәгьы.
Исымаҭәҟьамызт иахьа гәалак,
Дысҧырхагамызт аӡәгьы.

Сгылоуп схала сыршьаҳазшәа,
Сызлоу ҧхыӡым, лаҧшҽабам.
Ауаа сывҟьҟьоит ҧсӡык раҳазшәа,
Иахьнеиуа аҭыҧ сара сарбам...

СЕРГЕИ ЧАКВЕТАЗЕ

АШЬАҚӘЫҒӘҒӘАРА

(Аиумортә сцена)

Иалоуп**:**
Маадан — аукы, еинаалак, 80 ш. ихыҵуеит
Марица — уи иҧшәма, 70 ш. лхыҵуеит
Мадина — аҳақьым, аукы-еинаалак, 25 ш. лхыҵуеит

Актәи асахьа

Маадан инхарҭа ҩны. Уи ӷьара ацара иҽазикуеит, иҽеиҽкааны иҽеилеиҳәоит.

Маадан. Иабацеи, бара, абра зны деколонк сыман иҵәахны, иахьца збом?!

Марица. (илабашьа, ичабра ҧарақәак нарыдкыланы иҭауа). Уи афҩы ухамышҭӡаци, уаҟәыҵ наҟ.

Маадан. Ҧҳәыск убас лҳәо смаҳацт — адеколон афҩы ухаршҭ ҳәа. Аҳақьым лҟны снеиуеит, сыфҩы хааӡа сыҟазар, сара сеиҳагьы бара пату бықәнаҵоит.

Марица. Аҳақьым дызҭахыз сара сакәын, аха сызгода, сумго саргьы уахьцо.

Маадан. Уи лара лхаҭа ҳара ҳахь дысзаагозар ҳәа ауп сызҽу, нас былбалап дбыдтәаланы шаҟа бҭаху.

Марица. Урҭ уажәы ӷьара ицаны аӡәгьы дырбаӡом, дара рҟынгьы ҧарада неишьа амаӡам.

Маадан. Ӡҕаб ҳақьым ҧшӡак лыӡбахә саҳаит, араионтә поликлиника аҟны аус луеит рҳәеит, Даур изы слеиҽырбар сҭахуп.

Марица. Аҳақьым аҩныҟа дыбзаазгоит ҳәа уанцәажәоз убри лоума ухы иҭагьежьуаз?

Маадан. Убри лоуп.

Марица. Даур уиазҵаахьоу?

Маадан. Уи ҧыҭҩык идырбахьеит, аха игәаҧхом, саб дысзиҧшааит иаҳнаалаша иҳәеит ҳәа саҳаит, дажәит бымбаӡои, 40 шықәса ихыҵуеит.

Марица. Уаргьы иара уиқәлан Анхәа усышьҭаланы уанлеиуаз. Уахьнеиуа уи аӡҕаб лгәы цәызҟьаша акы ала ухы ныҟәумган, ӷьоук рыӡҕаб лаҳаҭыр баны улацәажәа. Саргьы сумгауа, ҳаицны ҳцап.

Маадан. Иахьатәила уа бара баҭахӡам. Уи илнымаало ала схы шым-

ҩаҧызымго агәра бсыргоит, бысцәымшәан. Снеиуеит дахьтәоу, чмазаҩык ҳақьымк лѣны дышнеиуа аиҧш, аҭаҳмада-қабада шаѣа срызхьаауа здыруада.

Марица. Уахьлеиуа иудыруа рахьтә лара дыздыруа аӡә дубозар уразҵаа.

Маадан. Уа ҳашьак уажәааигәа хирургс аусура далагеит ҳәа рҳәоит. Ибзиангьы ихцәажәоит, уигьы дызбап.

Марица. Дарбану уи? Шәара ишәашьоу ахирург ҳәа ахаан аӡәы изы ирҳәо смаҳацт.

Маадан. Бара ибмаҳац шаѣа ыѣоу бдыруоу?! Қардиа хирург рыҧсы нирхеит ҳәа шаѣаҩ рзы ирҳәахьада. Ҳашьцәа Ҭырқәтәыла иѣоу дреиуазар акәхап.

Марица. Абар удеколон ҳәа узышьҭаз, иааухьыршаны уца, уманшәалахааи!

Маадан. Бдеколон аиҳагьы убри ибҳәаз акәын исҭахыз. Сцеит. *(Дцоит.)*

Аҧарда.

Аҩбатәи асцена

Аполиклиника акабинет. Халаҭ шкәакәак лышәӣаны, лыстол дадтәаланы қьаадк акы анылӣоит Мадина. Дааҩналоит Маадан, иику ақьаад бҕьыц лаҧхьа инықәӣаны иҽаариашаны даагылт:

Маадан. Мшыбзиа, дад, сыҩналар ѣалома ҳәагьы сымҵааӡакәа сааит, абрахь уҩнал ҳәа ақьаад исырҭаз сыманы.

Мадина *(лассы иқәҽымҭуа, иқьаадгьы дахәамҧшуа, илыҩуаз данаалга, лхы ҩышьҭыхны иааиз днаиӣаҧшын, лыстол иадгылаз аскам ахь лнапы нарханы).* Шәтәа абра.

Маадан *(дтәоит иахьилырбаз).* Иҭабуп, дад, насыҧ лаша ҳазшаз ибиҭааит.

Мадина. Шәаазгазеи, дедушка, ҳара ҳахь, хьаас ишәымоузеи?

Маадан. Еи, дад, агәамбзиара захьӡу сыздырӡом Анцәа имчала, аха имааир ауам уи амыжда. Иабаҧырхагоу ҳәа иҧхьаӡаны заа аҳақьымцәа сырбар ахәҭоуп сгәахәын, сышәзааит.

Мадина *(ашәѣәы ианӣо).* Шәыжәла, шәыхьӡ, шәабхьӡы, шәахьынхо, шәықәра...

Маадан. Қардиа Маадан Шьаадаҭ-иҧа, ақыҭа Уаҭҳара, 80 схыҵит сынтәа.

Мадина. Хьаас ишәымоу ҳәа акрыѣоума?

Маадан. Абри абри ауп ҳәа акы алкааны исыхьуа ҳәа акгьы сыздыруам, абра схыхь ада. Уажәгьы исыхьуеит иара. *(Илахь инапы адкыланы илирбоит.)* Нас абраагьы. *(Иҷапан инапы ақәкуа.)*

Мадина. Шәықәиа абра, шәмаѣа ҧшәыртла, шәкьаҽ акалҭ шәҩаха.

Маадан. Маԛк игәгамшәа сгәы иабоит, баб иқәлоу аҙә соуп…

Мадина. Аҳақьымцәа рҟны гәырԥас ишәымоу зегьы ртәы аҳәара ауеит, уи аҟны ԥхашьара ыҟаҙам.

Маадан. Ус акәхап, дад, аха ҳхатәы ламыск ҳамами.

*(*Иахьилырбаз акаруаҭ дықәиауеит. Мадина лыҙырԥыга ала игәы дазыҙырԥуеит. Уимоу ллымҳа изқәа иадкыланы ирԥҳақәа дырзыҙырԥуеит, Маадан ииура изымдыруа ашьҭыԥара далагоит*).*

Мадина. Шәықәтәеи шьҭа, шәшьақәыҕәҕәара ҳшәап. *(Илшәоит, илнарбаз ақьаад ианылԥоит.)*

Маадан *(икаруаҭ дԥылԥны иҿааиҿикаауеит, Мадина лтәашьа-лгылашьа, лхы инаркны лшьапаҟынҙа лара илымбартә еиԥш длыхәаԥшуеит)*. Дад, аказы сбазҵаар сҵахуп. Абра шәара шәҟны ҳара ҳашьак хирургс аусура далагеит уажәааигәа, икабинет ахьыҟоу сабҳәондаз.

Мадина. Ахирургцәа аус ахьыруа ахәшәтәырҵа аҟны ауп, ҳара аполиклиникаа ҳауп, ижәлоузеи шәара шәзызҵааua?

Маадан. Д-Қардиами, дад, ҳа дҳашьоуп.

Мадина. Аа, аиеиҵәҟьа, шә-Қардиами, исхашҭыз, аха уи зыжәлоу иҟада? Мап, дыҟаҙам.

Маадан. Қардиа ахирург ихаҵкы ҳцааит, ҳаԥсы еиқәирхеит ҳәа аҙәырԥы ргәы даахәаны ихцәажәоит ҳәа ҳаҳауеит, арахь ус аҙәгьы дыҟаҙам ҳәа исабҳәаз иаххәаатәузеи?

Мадина *(дыччоит акыр-кырҳәа инеиԥыхны)*. Дедушка, ааигәа ииаз акардиохирург дкабардинуп. Нальчикынтә дааит. Ҭхамоков ижәлоуп, дкардиологиатә хирургуп, убри атәала ауп акардиохирург ҳәа зизырҳәо.

Маадан. Д-Қардиа хирургуп ҳәа ансаҳа иҳабаргәузеи шьҭа ҳәа ҳиеигәырҕьон, уажә дкабардинха дабаҳзыҟала.

Мадина. Еиҵашәасҳәоит, уи иҟазара ус иахьҙуп, акардиологиа ҳәа ыҟоуп амедицина аҟны, агәы чымазара ахәшәтәра знапы иану, ада ԥсыхәа анықамлалак агәы аҟны аԥҟара – аоперациа урысшәала иаххәозар— аҟаҵара иазку акардиохирург ҳәа ауп хьҙыс имоугьы.

Маадан. Исаҳаит, иагьеилыскааит. Дқардиазар ԥьара дааҳмыхәарызеи ҳәа акәымзи.

Мадина. Уи шьҭа изаауазеи, шәшьақәыҕәҕәара сгәаԥхаҙом, дедушка.

Маадан. Уаԥы игәаԥхаша ала иҟазар арахь саауазма.

Мадина. Нижни шаҟа шәымазеи уажәраанҙа?

Маадан *(иихәара изымдыруа)*. Ҟоҳ, изакәызеи, дад, ибҳәо? Дедушка ҳәа бсыдгылоуп, арахь ибҳәашьоузеи?!

Мадина. Амедицина аԥҟара ала, аҳақьым лҟны акгьы уамашәа ибатәҙам, иҟоу шыҟоу, иахьыҟоу, иахьраны иҟоу аахтны иҳәатәуп, аԥхашьара аҭахҙам, ишәасҳәеит ҳәа сыҟоуп шәанааи.

Маадан. Иҟоу шыҟоу иҳәатәуп бҳәама?

Мадина. Ааи, иҟоу шыҟоу иҳәатәуп, еицәамхаразы акы азутәуп, ацәыԥхашьара аҭахҙам.

Маадан. Ус анакәха изысымҳәахуеи, акы акәымзи саадырижьҭеи, уи аҟара ауп иахьагьы.

Мадина. Шәара зыӡбахә шәымоу акы ада ахацәа ишрымам саргьы издыруеит.

Маадан. Ҟоҳ! Ҳаи амарԥьа! Сшьапқәа ԥҵәандаз арахь санаауаз!

Мадина. Сара еилыскаарц исҵаху ҵаҟатәи, нижнее давление, ус иҟоуп дара — нижнее и верхнее давление ҳәа, сазҵаауагьы шәара шәнижнее дуцәаны избоит.

Маадан *(зымҩа дыԥшуа, лара уаҳа лыгәхьаа мкӡакәа).* Идуцәаны илбоит, убама! Ее, Маадан, ажәымҵа бзиа! *(*Илабашьа ахьқыдгылаз иаадганы ашәахь деихоит*).* Аӡә дықәны иҳәаргьы ихасҵомызт абри аӡғаб абас лыҟазшьоуп ҳәа, сара сгәы иҵақәаз абаҟоу.

Мадина. *(*ақьаад акы анҵауа*).* Дедушка, ҵаҟатәи аларҟәра иахәарҵоу ахәшә азы арецепт шәзызыҩуеит, шәаамццакын.

Маадан. Бхы аԥьа абмырбан, дад, уи ахала иҟалахьоу акы акәны иҟоуп.

Мадина. Ахала иҟалаӡом, иауеит уи иҵегь ашьҭыҵра иалагаргьы.

Маадан. Ҳазшаз ҳрыцҳашьа, ари уамак салалырԥшуеит. *(*Дцоит ҭабуп ҳәагьы ламҳәаӡакәа*,* Мадина лрецепт кны дишьҭалоит «дедушка, арецепт*,* арецепт», ҳәа ҿыҵуа*).*

Аԥарда

2004 ш., Гәдоуҵа

СЕРГЕИ АГЫНДИА

Ажәеинраала ҽыцқәа

* * *

Уснули птицы
Салман Рушди

Сара исҭынчроуп
аҧсаатә аныцәо –
Иргәеисыбжьуп
сыҵх иахьыкәкәо.
Мза шәахәакгьы
ахала изыччом –
Агәҽыҷьра иагазшәа
шәҭыкгьы ҽырбом.
Ажәѡан иахагьежьуеит
аҧҵақәа еишьылʒа –
Ҽыѡцас имѡасуеит
ашьхақәа рҟынʒа.
Адунеи иалаʒуеит
аеҵәақәа рхала,
Рыжәѡахыр иныҵакны
аҧсаатәқәа ргәала.
Сара исҭынчроуп
аҧсаатә аныцәо...

2017 ш.

* * *

Ажәѡан иаҽагьежьуеит
амра шаша –
Иара ашәахәоума
иахьа ҳзырҧхаша?!
Блақәак ирзымбо
сахьак цәыртлоит,
Амш иʒхыҵыз
гәыҷран ирыцлоит.
Макьаназ шьыжьуп,
усшәа шәааила...
Аҷныш ʒса-ʒсоит
амшын ихиаала.

Сылапҵш ашәҭқәа
рыччапҵшь аҟәшәоит,
Ииасуа ʒиастцас
сыбзиабара шәыхьʒоит,
Ажәѽан иаҿагьежьуеит...

2017 ш., Пицунда

* * *

Баша сыгәжәажәоит
баша сҿажәкуеит,
Гхақәак сымпытцҟьозаргьы
сыпҵсы цқьоуп.
Схьааи сгәырѽеи
сгәы еимаркуеит,
Сдунеи ршьаҳазшәа
мцак сыцроуп.
Шьаҿа-шьаҿа
шықәсқәак сыргәылсуеит,
Сызпҵыло сымшқәа
бжьы хаак рхоуп.
Сгәыҷра-блы
еиҳагьы аҿабылуеит,
Сыпҵстазаара сзыласхарц
ашәала сырпҵхоуп,
Башаʒа сыгәжәажәоит...

2017 ш.

* * *

Быблақәа рыʒмыжьра инҭыркәкәаны изжәхьада –
Еихсыҷьуа, еиқәтәом сгәаҭеира ақәауреипҵш...
Ба быжәѽани быдгьыли бырҭахымкәа бызцәыʒда –
Исқәашьмыз быбзиабара исцәыʒыртә асеипҵш.

Сарҭынчуам исыцәҟьалаз сгәи-сыпҵси –
Ашьха инхыҵыз мрашәахәан быстааит.
Сгәы рыцҳа иуҵазҳәода шьҭа, упҵсаси?! –
Изʒоит ҳәа саҿызаргь, шәарҭарак сзааит.

Сымч зқәымхо цәқәырпҵак сышьҭнахуеит –
Пстазаарак ҽырба-ҽырбоит инаскьаны.

Адунеи сахьагәылагылоу, зны сыччахуеит,
Арахь, исызмырцәо мцак сыцраны.

Быблақәа рыʒмыжьра...

2017 ш.

ТАИФ

Ахәылпҧаз ажәѡан шьак наҷашәит –
Ашәапҧшь былы-былит еилаарцыруа.
Арахь уабаҟаз?.. Таиф ухьҭакит –
Ҷааиҭит Лорка ʒиаск дызмыруа.

Ѡ-лахьынҵак нзыжьыз ҧсаатәк натҵысит –
Еикәагылоуп ашьхақәа рыпҧсы рхыхуа.
Ишьаҳиҭхаз адунеигьы хара инапҧшит –
Бзароума? Ԥсроума? Сахьак ҭызхуа.

Ицәырҳазшәа аамҭа маҷк иааццакит –
Ажәѡахыр ауапа ҧшʒак азшәымхуа.
Апҧсҭазаара аʒиас харантәи ҷнаҭит –
Иҟазарц цҳак иқәсызгьы изхымхуа,

Ипҧхьарылон ажәѡан...

2017 ш.

* * *

М. К.

Сдунеи ахаара – быблақәа рыʒмыжь –
Амца сшәыбҵоит, былапҧш насхыжь.
Схьаа салызгаша сҷеыхәа ҷаҳәоуп –
Игылаз ашьхыц еипҧш махәык саҷатәоуп.

Сыблақәа бырцәыʒыр – сгәы быҵтаауеит –
Адунеи еиқәыхьшәашәа ахара ипҧшуеит.
Арѡаш ҭакнаҳа ацаҟьа иахьыршоуп –
Абырлаш шәахәацқәа ашьхара иахьыгʒоуп.

Сгәыҕрақәа ирҿахәмаруа ҧшак сахьыҧшуеит –
Аҧсҭазаара абнаршәыраҿ сызаҭәра хәаҿуеит.
Ҭагалантәи аамҭа кылаҧшкылӡырҽуа исзыҧшуп –
Сара быблақәа рааҧынра сацыччаларц сҭахуп,
Сдунеи ахаара...

2017 ш.

САМҬАРШӘУП

Самҭаршәуп аамҭа еикәшара –
Ихагамхац схәыцрақәа шаҟьоит.
Сыҧсы сцәалаӡуеит аҭх еиқәара –
Еишьылӡа лашьцарак сҿаҭәоит.

Сзыбжьымҭит сышқәсқәа рыбжьара –
Ҭагалантәи абыҕьҽежьқәа сырҟаҭәоит.
Иҿырҳасуеит акәицқәа рыҧхарра –
Икарахаз сгәы амца сҷаҧшьоит.

Сахьҭәыуоит, сахьҭәыуом ашара –
Ӡиасҭас сгәыҕрақәа лакьҭоит.
Сишь! Исыцәҿыхаз аҧсабара –
Ҧсҭазаарак амра сҿанарҧхоит.

Сҿыхеит аҭх агәҭаны...

2017 ш.

* * *

Ҳаит, абааҧсы! – исцәыхьшәашәеит быблақәа –
Игәхьаазго быблақәа ҭааршәк рхуп.
Ихьыдышьшьит, ҵьымхеит, ааҧынтәи агәилқәа –
Ааҧынтәи аҭәаҭлеиҧш сшьапқәа хтуп.

Шьҭа аҧсҭазаараҿ сгәы сцәыӡны сабацои –
Зны исыхәаҧшыз амаалықь – днаскьацәоит.
«Шәышықәса наҟьак азаҭәра» — азхасҭон –
Схала схы савсыр, тышак сҭанархоит,

Ҳаит, абааҧсы!...

2018 ш.

КАБУЛТӘИ АҬӘА ҠАҔШЬҚӘА

Кабултәи аҬәа ҡаҕшьқәа, ишәуп ршьапқәа, –
Сириатәи аҬәа ҡаҕшьқәа ирхьыкәкәоит акәа.
Аамҭа гәыҕжәага хьшәашәоуп, иҷацоуп –
Адунеи алаҕш са схьааҷ еизгоуп.
Аҕсҭазаара аӡиас меигӡарахда иааҕсазшәа –
Ишәаӡыӡоит иазхымго Ҭәыуабжьҡаҧшьыкгьы.
Шьҭа сахьцалакгьы исҕеиҕшу саҳазшәа –
Сналаӡыр шҕасҭаху даҷа ччабжьыкгьы,
Кабултәи аҬәа ҡаҕшьқәа —
Сҭынчра зырҡьалаз...

2018 ш.

* * *

Иаха измыцәаз,
ашьыжь саанарҕшуеит –
Аҭаҭын ҳаицахарц
мцак аҳаркуеит.
Аагьынрами?..
АҬла махәқәа тартаруеит –
Ашьацра зырччаша
қәакгьы ҳнахьыҕшуеит...

2018 ш.

* * *

Сахҭыгәлеит аӡы шыцәаз –
Акгьы сҷыҬымшәеит исыгәҭыхаз.
Хара ажәѽан снаҷаҕшит –
Схы-сгәы зегьы неилашит.
Хьаа шәкы анысныруа –
Сзыҡамлеит аӡы сныруа.
Еилаарцыруеит наҡ сханы –
СлахьынҬа махәҭа каҷаны.
Аагьын шәҭырацәа икакаҷуа –
Схьаргомашь зны санырцәыӡуа?
Быблақәа ршәахәа сышәҬаны –
Саныччо сѽызцәа рыгәҭаны...

Ацәашьы рацәа анысзаку –
Асар рымҩоуп са сызну.
Ажәҩан шылашоу, снаскьар, –
Издыруада, нас сыҧсы еиқәхар?

март 31, 2018 ш.

* * *

Аҧсҭҳәақәа рхырхит ашьхақәа кәашо –
Уаргьы узыхьӡаша уҽалархә!
Аамҭа ааҭгылеит анаҟә аҽыкәкәо –
Бжьык инадхәашалоит абахә.
Ажәҩан аблақәа хәмаруеит аҽша –
Схәыцрақәа шәшьырак ршәырҵоит.
Адунеи сахызбаауа Ҧақәашьтәи аҧша –
Ҭагалантәи шәаҧшьны ихәыҵҟьоит,
Аҧҭақәа сгәыҕрақәа ирҽаҭәҳәоит...

2018 ш.

АҦСҬҲӘАҚӘА

Шьхатәылантә аҧсҭҳәа
цыҧжәахақәа кәараҵо –
Шьыжьӡа иаҽахәмаруеит амахә!
Аамҭа шьапӡыфа
исаҩсны иахьцо –
Аҧсҭазаараҽы иснаҭом тәамҩахә.
Ахра ҭакнаҳа
ӡыхьқәак рҽаҳәуеит –
Ихьчатәу аҧсаса нгәарх.
Саҧхьаҟа ласбоушәа
мҩахәасҭак шьқьыруеит –
Ҧсҭазаарак аҟырҟы сынкылх,
Аҧсҭҳәақәа
рышәшьыраҽ
скабоит...

2018 ш.

УИ АМШ

Уи амш сазхәыцыр сҭахҙам –
Амра шәахәагьы сышьҭа ихҙам.
Усҟантәи схьаа ҧырҷушәа ицоуп –
Атҵх ҭылашьца исышәнахыз аупоуп.
Ажәѡан атҵкар акырҙа иҳаракны –
Ашара иаҧылеит цәашьқәак былны.
Аҙиасҟәа рашәа – исзымбжьац амархәац –
Исҭахуп рыбжьы еснагь игаларц,
Исыгәҭыхоу –
уи амш аҷыҭыбжьы...

2018 ш.

УА УҞАН

Валентин Дбар игәалашәаразы

Уа уҟан, уагьыҟаҙам уаҳа –
Зиасҵас уаамҭа лакьҭеит.
Иныҵак духәлаччеит аҧсцәаҳа –
Алуқәак ҧыххааса ицеит.
Адунеи анаҙараҷ аҿеша –
Сабиҵас иухьҵәыуоит аҧша.
«Зызлан» лыхынҳәра ушазыҧшыз –
Иузгәамҭеит ашәҭқәа ирыҧштәыз.
Улахьынҵа анысит мѡақәак –
Иҵәаатҵәааua иушьҭоуп шә-цәаҳәак.
Аамҭа уагәылсны уаauеит –
Цәашьык аҧсы ҷыблаauеит,
Ԥсылаша.

2018 ш.

СНАГАН СЫҚӘДЫРТӘАРГЬЫ...

Снаган сыҚәдыртәаргьы
ажәѡан абҕаҷ,
Сҭакушәа збоит
адунеи абахҭаҷ.
Асакара каршәара
абҕа ԥьыҟәуп –

Сгәыҕра рнымӡалартә
рнапы еиҵыхуп.
Дгьыли жәҩани
сыбжьы еимырдоит –
Сықәсны сызлацаша
цҳак сызхырҵоит.
Сылаҧш рхьымӡартә
шаҟа ихароузеи? –
Сыҧсҭазаара ашәымҭак,
уара исцәуӡозеи?
Адунеи абахҭаҷ...

2018 ш.

«СА ИСҬАХЫМЫЗ АШӘА ИСЗАМҬЕИТ АҲӘАШЬА...»

80-тәи зирамш сынтәа Аҧсны иазгәаҭоу иналукааша аҧсуа поет Таиф Шьаадаҭ-иҧа Аҧьба (1939–1992 шш.) Анцәа иаҭәеишьаз аамҭа кьаҿ иалагӡаны иаҧиҵаз асахьаркыратә рҿиамҭақәа зегьы, шамахамзар, аҧхьаԝ иҟынӡа инеихьеит ҲҲәар ауеит, данҳалагылаз адунеи збаз ипоезиатә аизгақәеи, данҳаҧха ашьҭахь иҭыҵыз ишәҟәқәеи ирыбзоураны. Аха иагьа ус акәзаргьы, сынтәатәи ашықәс иалагӡаны имԝаҧгоу аҧшаарақәа излаҳдырбаз ала, макьанагьы иҟоуп иахьатәи аҧхьаԝ изымдыруа, шықәсы 50–60 раҧхьа еиуеиҧшым апериодикатә кьыҧхьымҭақәа (еиҳарак агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь», ажурналқәа «Амцабз», «Алашара», альманахқәа «Риҵа», «Ерцахә» уҳәа) ирнылаз ипоезиатә рҿиамҭақәеи иеиҭагамҭақәеи, иара убас арецензиатә ҟазшьа змоу, насгьы журналистк иаҳасабала апоет дҳәаақәызҵо астатиақәагьы. Убарҭ иреиуоуп абраҟа ицәырааго, еиуеиҧшым амзызқәа ирыхҟьаны апоет ишәҟәқәа иргәыламлаз, аҧхьаԝцәеи алитератураҭҵааԝцәеи рзы хәарҭара злоу ажәеинраалақәа жәаба: «Ҳбираҟ», «Ашықәс ҿыц», «Апионерцәа рмарш», «Сара сныҳәа», «Баагәаран игылаз, игылоу уажәгьы...», «Аӡын ҵхы», «Аибашьра афырхацәа», «Маитәи ашьыжь», «Ленин имра», «Ақалақь лақәа рашәа».

Иқәымгылар аушам азҵаара: избан автор иануааз ишәҟәқәа ргәылаҵара зрықәнаимыргаз дара?

Збаԝхатәра ԝашьара ақәым ашәҟәыԝԝы еснагь иҭакҧхықәра ҳаракуп, арҿиаԝы-ахәыцԝы еснагь ахара дыҧшуеит, ибаԝхатәреи иҟәыгареи ирыбзоураны, егьырҭ рыла иамбо, рыхшыԝ иазышьҭымкааува ҧхьаҟатәи аизҳазыгьарақәеи аҧеиҧш лашақәеи иара иаҳа ибарҭоуп. Иҟоуп заамҭа аидеологиа иамазкуа, уи иаҿаапкны изку аҳәынҵқар ичынуаа хацәнмырха ирҿагылоу – «аиаша иачычоу», уимоу, уи зхы ақәызҵауа ашәҟәыԝԝцәа. Аҭоурых иарҵабыргуеит, инагоу аҧсуа аинтеллигенциа рхаҭарнакцәа (Гь. А. Зиӡариа, К. С. Шьаҟрыл, Б. У. Шьынқәба уҳәа реиҧш иҟаз), хәҭакахьала ашәҟәыԝԝцәа хатәрақәа, аҳәынҵқарра аидеологиа ҿырдагәа-ҿырлашәарала аҿамариашара, ачынуаа дуқәа ирыдгыланы рыбзырӡы аҳәара – рхы иакәнадыргомызт, ирҿагылон акәымзар... Ус иҟан, ус иҟоуп, ус иҟазаауеит идеалла аринахысгьы. Аха убри аамҭазгьы, иҳәатәуп, дарбан шәҟәыԝԝзаалак иаамҭа даҧоуп, дызлахәу аҳәынҵқарра, ауаажәлар иныҟәырго аидеологиа, иааӡаганы иҧхьаӡоу, иргьацаганы ирымоу ацәаԝа ҷыдақәа, иҭахы-иҭахым, анс акә, арс акә иаргьы дышрыхәҭаку. «Асовет литература зегь аҟны иҟаз аидеологизациа, – иазгәеиҭон Т. Аҧьба иҿцәажәарак аҿы, – ҳлитература аҧырхага анаҭеит... апартиа иаҳәо, аиҳабыра ирҳәо аҿамадара, уимоу, ус ада ашәҟәыԝԝцәа алитературахь изцәырымҵуа иҟалеит. Уи изацәымцаз рацәаԝуп ашәҟәыԝԝцәа дуӡӡақәагьы»[1].

[1] Аҧьба Таиф. Иԝымҭақәа ԝ-томкны. II атом. Ахәыҷтәы рҿиамҭақәа, ажәабжьқәа,

Аҧсҭазаара излаҳнарбаз ала, Т. Аӷьба асовет аамҭа аидеологиа ихәаҿны иамаз, мамзаргьы уи ашҭа иҭагьежьуа иҭаз, иагьалаҭхаӷьуаз поетмызт. Убри иахѣьаны акәхоит иара акьыҧхь ашѣа ицәырҭра уеизгьы-уеизгьы изымариамыз, уахь ашә-гәашә ѣьаѣьаʒа изизаартымыз. Илирика аамҭа ахаҿра, аидеологиа аныҧшуам ҳәа азырыҧхьаʒон апартиеи аҳәынҭқарра аиҳабыреи ирхьыҧшыз асовет редакциақәа рнапхгаѡцәа. Уи зырҭабыргуа акоуп Москвантә иҧшәмаҧҳәыс лахь 1984 шықәсазы иааишьҭыз асалам шәѣәы ацыҧҭәаха: «Агазеҭ «Аҧсны ѣаҧшь» аѣны подборкак рысҭан уа саныѣаз, аха аредактор иҧсы ҭаны имкьыҧхьуазар акәхап <...>. Борис Қаӷьаиа дыббозар, имхны ига урҭ ажәеинраалақәа, уаҳа акгьы иамҳәакәа»[2].

Абраѣа ицәырааго ажәеинраалақәа раґьырак адунеи ианыʒаахьоу асовет аамҭа ишалиааз, уи ахьʒы шырхьыршоу – рацәак иазыѣаҭам аҧхьаѡҭәѣьагь ибарҭоуп. Апоет, ишдыру еиҧш, 1971 шықәса инаркны 1975 шықәсанʒа аус иуан агазеҭ «Аҧсны ѣаҧшь» аредакциаҿы. Иѣалап, аредакциа адҭала иѡызар урҭ рыхәҭак. Иага шәымҳәан, усѣан азҿлымҳара ҷыда аман хра злоу ҳәа ишьаз аидеологиатә цәырҭрақәеи (акомҿарра, апионерра, акоммунисттә партиа уҳәа) еиуеиҧшым аныҳәатә рыцхәқәеи (март 4 – Аҧсны Асовет мчра ашьақәгылара амш, маи 1 – Аӷьажәлар жәларбжьаратәи реизыразра амш, февраль 23 – Асовет ари Арра-амшын флоти рымш уб. егь.).

Асовет аамҭазтәи аидеологиа ахыҧша ахьрымаз, уеизгьы-уеизгьы иара иҭахыҭәѣьаны иѡыртә иахьыѣамлаз[3] азакәхашт хадарала абарҭ иаҧҭамҭақәа рацәак игәы зрызҭамыз, рцәыргарагь ахәҭаны изимҧхьаʒаз апоет. Мшәан, «Абиҧара ҿыцқәа рахь» (1975 ш.) захьʒу иажәеинраалаҿ иаахтны имҳәеи иара: «Икажь нас, уамеигʒан са сашәа – иажәызар, / Иумҳәан аҧхашьараз, ижы нас – ижтәызар» ҳәа!

Аҧхьаѡ иҿаҧхьа уамакала зҭакҧхықәра ҳаракыз апоет заа дазааит арҿиаратә хақәиҭра иашьаназ иҧѣара хада. Уи атәы иаахтны иѡуеит иара убри зыʒбахә ҳҳәаз иѡымҭаҿы:

астатиақәа, амшынҭа / Еиқәиршәеит, акьыҧхь иазирхиеит, аҧхьажәеи азгәаҭақәеи иѡит В. А. Кәаґәаниа. Аҭакз. аред. Ш. Хь. Салаѣаиа. Аѣәа, 2000. Ад. 247.

[2] Тамф Аӷьба исалам шәѣәқәа / Акьыҧхь иазирхиеит, азгәаҭақәагь ациҭеит В. А. Кәаґәаниа // Алашара. Аѣәа, 2018. № 2. Ад. 189.

[3] Амала аредакциа «адҭала» иаҧиҭаз ҳәа ҳгәы ззаанаго ажәеинраалақәа рахьтә иѣоуп апоет иеизгақәа иргәылеиҭазгьы: Ашықәс Ҿыц ахьʒала иаҧиҭаз ажәеинраала «Ҳара ҳныҳәа» (аҧхьаʒа икьыҧхьын: «Амцабз». 1971. № 6. Ад. 1) агәылеиҭеит ахәыҷқәа ирызку иеизга «Ааҧын ашәа» (Аѣәа, 1978. Ад. 25–27); ииун 1-азы иазгәарҭауа – Ахәыҷқәа рыхьчара жәларбжьаратәи амш ахьʒала иаҧҭоу ажәеинраала «Ахәыҷра» (аҧхьаʒа икьыҧхьын: «Аҧсны ѣаҧшь». 1980. Маи 31) агәылалеит ишәѣәы «Ашәҭқәа рыччаҧшь» (Аѣәа, 1980. Ад. 5–6); асовет-америкатәи акосмонавтцәа акосмос ахь 1975 шықәса, ииуль 15 рзы (аґбақәа «Аполлон-Соиуз» рыла) реицыҧырра иазкны иѡу «Ҳазлахало лакә уарҳалым...» (аҧхьаʒа икьыҧхьын: «Алашара». 1975. № 8. Ад 1) аниҭеит иеизга «Амѡа иқәу» (Аѣәа, 1979. Ад. 42).

Са исҭахымз ашәа исзамҭеит аҳәашьа,
Иумоуааит ҳәатәыс уаргьы иуҭахым ашәа! [4]

Еиҭазгәаҳҭахуеит, Т. Аҷьба аҧхьанатәгьы хықәкыс ишьҭихит «арҿиаратә хақәиҭра» ацәхьамҭра, аидеологизациа аҽаѣәыблаара. Ари апоет изы зегьы ирыцкыз, зда ҧсыхәа ыѣамыз ҧѣарахеит, иагьазҳәахеит хәашьра злам, Баграт Шьынқәба ипоезиа иашьашәалоу, агәаҿынтәи иаауа апоезиа аӡыхь цқьа аҭыҭра.

Апоет иааиҧмырѣьаӡакәа дзықәныѣәоз убри арҿиаратә кредо иабзоураны, исахьаркыратә напкымҭа ҳмилаҭ рзы иҷыдоуп, агәыбылра ду рзаҭоуп. Иагьҷьашьатәым, аҧхьаѡцәа гәахәара дула иахьрыдыркылаз ирҿиамҭа ѣаимаҭқәа – ажәеинраалақәа, апоемақәа, ахәыҷқәа ирызку алакәқәа. Иахьа уажәшьҭа гәыѡбарада иаҳҳәар ауеит, Т. Аҷьба зыҧсы шҭаз зыхьӡ Аҧсны ладеи-ѡадеи еицеиҧшны ирылаҭәаз, жәлар ирпоетхаҭәѣьаз рҿиаѡуп ҳәа.

Ҿыц иаарҧшу ажәеинраалақәа – урҭ реиҳарак Т. Аҷьба ирҿиара заатәи апериод иаҭанаукеит – апатриоттә лирика ажанр ашѣа ихьаҧшуеит шамахамзар (иаҳҳәап, «Маитәи ашьыжь», «Сара сныҳәа», «Ленин имра», «Ашықәс ҿыц»), иѣоуп асатиреи аиумори рцәаѡа зхоу, иахьагьы аҳҭны қалақь Аѣәа зҭыҧ иқәҭам азҭаара иазку, ус анакәха, актуалра зҭоу ажәеинраалагьы – «Ақалақь лақәа рашәа».

«Ҳбираѣ» ҳәа хыс измоу ажәеинраала азкуп Аҧсны автономтә республикак аҳасабала излаз асовет ҳәынҭқарраа асимвол хадақәа руак – абираѣ ѣаҧшь *(«Иаҳкуп абираѣ ѣаҧшь / Шәарҭ иаҳшәыркыз»),* аха аѡымҭа иахьа иѡушәа иѣоуп: ҭакылеи идеиалеи, иахылҭуа апафоси рыла зынӡа иақәшәоит ҳаамҭазтәи ихьыҧшым аҧсуа ҳәынҭқарра. «Апионерцәа рмарш» захьӡу ажәеинраала акәзаргьы, уи ахьӡи атекстаҿ знызаҭәык иаҳҧыло ажәа «апионерцәа» раамҷыдарахаз, ацәаҳәақәа зегьы «аҧсыуоуп», «Аҧснытәуп» *(«Ашьха ҧшӡаӡа / Иҧшуеит иаҳхагылан, / Агагьы ҧшуеит, / Ҳа ҳбираѣ ҳаракуп!»; «Иҳану, иҳабу, / Ҳзааӡаз Аҧсынтәыла, / Иаадыруеит, иаадыруеит, / Ҳа ҳусқәа ирзыҧш*уп»). Убасҭәѣьоуп, иаҳхысыз ашәышықәса 80-тәи ашықәсқәа раан иаҧҭаз иажәеинраала шьахә «Ихнымҳәыз аибашьѡы ибжьы», Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьра (1992–1993) иахылҿиааз ѡымҭаны ҳаҧхьаѡ ишидикыло.

Ажәакала, ажәеинраалақәа рҿы уеизгьы-уеизгьы иуҧыхьашәом «ижьымдырны» ула ихысло ажәакгьы, цәаҳәакгьы – асовет аамҭа аидеологиа иатәышьҭроу, ма иақәҿызҭуа лозунгк, ааҧхьарак. Апоет Аҧсни аҧсуа жәлари рлахьынҭа даҧшноуп икалам аҧынҭа ширҭысуаз, исахьаркыратә цәаҳәақәа шеихиршәшәоз.

Агәра ганы ҳазлаѣоу ала, аѡымҭақәа рҭакы рцәымӡыц, рсахьаркыратә ѡаӡарагьы изаѣаразаалак иѣәнушьо иѣам, апоезиатә мцабз иазрыцҳам. Убри аѣнытә, иахьа Т. Аҷьба данҳалагылам аамҭазы, иахәҭаны

[4] Аҷьба Таиф. Иѡымҭақәа ѡ-томкны. I атом. Ажәеинраалақәа, апоемақәа, ааиҭагақәа / Еиқәиршәеит, акьыҧхь иазирхиеит, аҧхьажәеи азгәаҭақәеи иѡит В. А. Кәаҕәаниа. Аҭакз. аред. Ш. Хь. Салаѣаиа. Аѣәа, 2000. Ад. 79.

иҳаԥхьаӡоит урҭ аҩымҭақәа аԥхьаҩ иахымбаара. Иагьа шәымҳәан, ҳара ҳзы хә-рымаӡам апоет изаҟаразаалак ихәыцы-иду инапы иҵыҵыз – жәеинраалаоума, статиоума, салам шәҟәума уҳәа. Адунеитә практикаҿы ус иҟоуп: ашәҟәыҩҩцәа дуқәа (Џь. Баирон, Р. Биорнс, И. Гиоте, А. Мицкевич, А. Пушкин уҳәа) рҭынхажәаҿы иҟам амаҷ, аду; дара ркалам иҵыргаз закәызаалак – уи ԥхьаҟатәи абиԥарақәа ирдоуҳатә ҭынханы иахӡыӡаауеит изтәу амилаҭқәа. Ус анакәха, еиҭаҳҳәахуеит, иҳақым, игәнаалам аибашьра иаҳцәалаӡыз ҳпоет Таиф Аԥьба изаҟаразаалак иара иҟәырҷахоу аҭынхажәа ҳажәлар ахаҳбаар. Ус ҳахьыр, хымԥада, уи идунеи лаша, идунеи ҭбааҭыцә, идунеи ҵаула иатәу-иамааy доуҳамчк ҳалԥсаait ауп иаанаго.

Ажәеинраалақәа изаҟаразаалак лакьыск рыҭам, аорфографиеи апунктуациатә дыргақәеи рзааргӡа, иаԥызҵаз иҩышьа аформақәа зегьы рхаҿра ааныжьуп. Дара еишьҭаргылоуп ианҩу арыцхә инақәыршәаны.

ТАИФ АԤЬБА

ҲБИРАҞ

Ажәҩан иатҵәараҿ
Ҳбираҟ ԥырԥыруеит,
Ҳанасыԥ кыдуп,
Ҳамҩа лашоит.

Иаадыруеит, иаҳхашҭуам
Ари зыбзоуроу!
Иаадыруеит ҳбираҟгьы
Зшьала икәабоу!

Амшын ҩада ихалон,
Ашьхақәа бгон,
Адгьыл хыԥхыԥуан,
Ажәҩан лагон.

Ишыркыц ишьҭыхны
Иркын абираҟ.
Шәарҭак ааныжьны
Дымцеит аӡәгьы наҟ.

Хатҵала ахацәа
Аԥылон аԥсра,
Аб ихаҭыԥан
Дгылон аԥа.

Ахьʒ-аԥша шәымоуп,
Ахацәа иҭахаз!
Иаҳкуп абираҟ ҟаԥшь
Шәарҭ иаҳшәыркыз.

Мариала иаҳмоуит –
Мариала иаҳҭиуам!
Ҳаҟанаҵ иҟоуп –
Икаҳар ааиам!

Ҳанасыԥ кыдуп,
Ҳамԥа лашоит.
Ажәԥан иаҵәараҷ
Ҳбираҟ ԥырԥыруеит.

(«Амцабз». 1969. № 5. Ад. 1)

АШЫҚӘС ҶЫЦ

Шаҟа гәыгра уара иуцу,
Шаҟа ус ду узыԥшу,
Шаҟа иаҳамбац иҷыцу,
Шаҟа ҳзыҟамҵац, ҳазҷу...

Уара, ашыҚәс ҷыц, ҳазԥыло,
Урҭ зегьы-зегь ҳархьыгʒа!
Уара ушҟа инаҳаргылааит
Мышьҭабзиала ҳшьаҷа!

Адгьыл ҭәызаait шәаҳәабжьыла,
Гәаҟра рымамзаait ауаа.
Амра гылалаait шьыжьыла,
Ус ишгылац ихааʒа.

Иамуʒакәа ахысыбжь гозар,
Ажәԥан хысны аԥа анаруаait.
Иамуʒакәа ахысыбжь гозар,
Аҭаца инарго лгәы ҭнагаait.

Уара умшԥәа, ҳназлагыло,
Гәазырҳагазаait ҳа ҳзы.
Зегь насыԥк-насыԥк ҳазрылаз
Уара умшԥәа зегьы.

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1970. Январ 1)

АПИОНЕРЦӘА РМАРШ[5]

Адгьыл хазыноуп,
Ажәҩан хазыноуп,
Ҳарҭ адунеи ду
Зеиԥш ыҟам ҳануп.

Ашәақәа заҳҳәо
Ҳарҭ уи азыноуп –
Ҳамчи ҳалшареи
Ҳаԥсадгьыл иазкуп.

Ашьха ԥшӡаӡа
Иԥшуеит иаҳҳагылан,
Агагьы ԥшуеит,
Ҳа ҳбираҟ ҳаракуп!

Иҳану, иҳабу,
Ҳзааӡаз Аԥсынтәыла,
Иаадыруеит, иаадыруеит,
Ҳа ҳусқәа ирзыԥшуп.

Ҳарҭ ҳагәра ргеит –
Идҳарбароуп иҳалоу,
Апионерцәа ҳаицнеиуеит
Ҳаицнеи!

Анасыԥ шкәакәа
Ҳчаԥароуп ҳнапала,
Итцегь ишәҭышха
Иҟаҳҵароуп ҳдунеи.

(«Амцабз». 1972. № 2. Ад. 1)

САРА СНЫҲӘА

Адгьыл шәҭуеит Егри Ԥсоуи рыбжьара,
Ас еиԥш адгьыл ҟалом ҿаԥьара.
Ара иуҽаҷҷоит хәыҷҵас аԥсабара,
Ара игәнаҳауп ашьацгьы арҟьыцра.

[5] Ажәеинраала иацуп акомпозитор Ражьден Гәымба уи иалихыз ашәа анотақәагьы.

Март аныҳәа – абри адгьыл аныҳәа,
Ахақәитра мраны иказырԥхаз,
Аныҳәақәа иреиґьуп сара сзыҳәа,
Сыԥсҭазаара – са стәыла еиқәзырхаз.

Абри амш ауп рыԥсҭазаара зқәыртцоз,
Иамеиґзакәа изыхҭныртцоз рыԥсы
Аринахыс Аԥсны-жәҩан мхәашьырцаз,
Наунагзаа икеикеиуа инхарцы.

Абри ауп иашьамху сара сашәа –
Сара сныҳәа саԥылоит иахьа.
Еинааламзаргь – ицқьоуп сара сажәа,
Ҩымҭ аганахь сызгылом насҭха.

О, сыԥсадгьыл, иудыруеит са исыгу,
Аха усымоуп уара – зегь рыцкы!
Уахьсықәгәыґуа – иреиґьу насыԥуп,
Уа уҟынтә сашьҭам еиҳау даҽеакы!

Адгьыл шәҭуеит Егри Ԥсоуи рыбжьара,
Ас еиԥш адгьыл ҟалом ҽаԥьара.
Ара иуҩаҷҷоит хәычҭас аԥсабара,
Ара игәнаҳауп ашьацгьы арҟьыцра.

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1972. Март 4)

БААГӘАРАН ИГЫЛАЗ, ИГЫЛОУ УАЖӘГЬЫ...

Абар, иахьа ҳашәа
Адунеи зегь иахьзоит!
Ҳаԥсадгьыл ҳазхылҭыз
Шәҭуеит, иґьацоит...

Ҳаԥсҭазаара шәарҭан
Зынгьы иҟамлахьеи,
Аґа цәгьа данҳақәлаз,
Ианзызоз геи-шьхеи!

Дарбан иԥылан
Уи дҭазырхаз,
Аґа дҭазырхаз –
Адунеи еиқәзырхаз?

Аруаа роуп, Ар Ҟаԥшь,
Аԥсадгьыл зыхьчо,
Ар Ҟаԥшь – аиааирахьтә
Аиааирахь ицо!

Рызҳаит, иуаахеит
Иацы ииз ахәыцқәа,
Ирхаччоит, ирҷаччоит
Амра ашәахәа...

Аусуцәа еицлабны,
Аԥыр андырҭәо,
Анхацәа еидгылан,
Амхқәа ианырҭоу,

Дарбан игылоу
Нахьхьи аҳәааҷы,
Абԥьар иреиғьу
Зку знапаҷы?

Аруаа роуп, Ар Ҟаԥшь,
Аԥсадгьыл зыхьчо,
Ар Ҟаԥшь – аиааирахьтә
Аиааирахь ицо!

Адунеиаҷ аҭынчра
Наӡаӡа иҟаларц,
Ажәларқәа гәырҭьо,
Насыԥла инхаларц,

Шьыбжьоныз, ҭхыбжьоныз,
Шьыжьыз – есқьынгьы
Баагәаран игылаз,
Игылоу уажәгьы? –

Аруаа роуп, Ар Ҟаԥшь,
Аԥсадгьыл зыхьчо,
Ар Ҟаԥшь – аиааирахьтә
Аиааирахь ицо!

(«Амцабз». 1973. № 1. Ад. 2)

АЗЫН ҬХЫ

Ицәоуп аханқәа рыԥсыҵәҟьа ҙаны.
Сыԥшуеит зегь збарҧоу-издыруа нцәаны.
Ҭынчроуп. Лашароуп. Амҩа ҭацәуп.
Ԥха-маҭәа шкәакәоуп адгьыл иашәу.
Ибахҵәаҙа илеиуеит, илеиуеит асы.
Иауланда, иаҟәымҵында, шьыри, лассы!
Избан сара сыда уаҩ дзықәым адәы,
Абри сара сыда иҧахымкәоу ҽаҙәы?..
Сгәаҵа кеикеиуеит, исныруеит уажә сымч,
Илбааздоит аҳауа ԥсхаҵага цқьа ҭынч.
Избоит аԥсабара – са сызхаҵку,
Изымбац, ҳәашьа змаҙам даҽакуп.
О, иҧабуп нас, абри сгәазырԥхаз,
Аҵхыбжьон ԥшьала сдәылган сызгаз!
Снеиуеит ашьшьыҳәа, снеишьа сгәаԥхоит,
Схәыцра мрахәаган иԥхоит, еилыԥхоит.
Зеиԥшыҟам ашәа хаауп сгәы иҧыҩуа уаха,
О, шаҟа ашәа хаа сзыԥшузеи ҩаԥхьа!
Мхы шкәакәа еиужьран ишьҭоуп адунеи,
Жәлеиқәаҵәа анымкәа ицқьоуп адунеи...
Сҙамҩаҿ ас-цырақәа цоит иҙыҧны,
Сыԥшуеит зегь зымчу-изылшаша нцәаны.

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1973. Февраль 3)

АИБАШЬРА АФЫРХАЦӘА

Шәара шәыԥсадгьыл агәра жәгон,
Шәара аиаша агәра жәгон,
Шәара аиааира агәра жәгон,
Шәара шәыгәгәан уи ала.

Ахьаҵра, агәаҟра... Зегь шәычҳаит,
Шәымч еизышәкит, шәгәаҕ иазҳаит –
Аҕа дшанхеит, аҕа дырҳаит,
Шәара ишәзыԥшын аиааира!..

Ицеит акыр шықәса нҵакәкәа –
Аха ирынхалаҙеит шәхы-шәҿқәа
Ҩынҩажәиактәи атсақәа,
Ҩынҩажәихәбатәи амра.

Гәырԥак – зегьреиҳа илашьцаны,
Шәахәак – зегьреиҳа илашаны,
Инхеит шәыԥсҭазаара иатәны,
Шәыԥсҭазаара хьӡырҳәага!

Шәара шәыԥсадгьыл агәра жәгоит,
Шәара аиаша агәра жәгоит,
Шәара аиааира агәра жәгоит,
Шәара шәоуп ҳаргьы ҳазҽыԥшуа.

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1975. Март 19)

МАИТӘИ АШЬЫЖЬ

Ибзиоуп ҳа ҳнеишьа,
Ҳазцәымҷугьы ԥсааит ишьыцны!
Иаҳҳәоит иаҳгәаԥхаҵәҟьаны,
Ҳабацәа рашәақәа рҽыцны!

Ашәҵқәа, абираҟқәа...
Инаргоит ахьыбҽар ишьҭыхны,
Ашлақәа неиуеит
Ргәалаҟа, рыбҷақәа еиҵыхны!

Ҳамчи ҳалшареи –
Аҭынчреи азҳареи иртәызааит!
Ҳамԥа наӡазааит,
Ҳажәԥан кеикеи ҳаракызааит!

Иҟоума иҳагу! –
Уи акәым – имаҷума иҳалшаз?
Иҳалшахьоу акәым –
Шаҟаҟоузеи иҵегь ҳзыхьӡаша!

Ибзиоуп ҳа ҳнеишьа,
Ҳазцәымҷугьы ԥсааит ишьыцны!
Иаҳҳәоит иаҳгәаԥхаҵәҟьаны,
Ҳабацәа рашәақәа рҽыцны!

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1981. Маи 1)

ЛЕНИН ИМРА[6]

Иахажьын аԥҭа еилачыра
Еиқәылашьца адгьыл гәынқьуан.
Аҽеыларҟәны, ашьха еибаркыра
Иақәыҷәҷәон ажәѡан-аҭуан.

Амшқәа цон еишьҭагыла,
Игәыҵшьаагаха агәаҟашәа ҳәо:
«Ианбыкәу нас амра ангыло,
Ианбыкәу нас амра анкаԥхо?»

Ишнеиуаз, абар, аԥсабара
Иныкәѡит игәакьаз абжьы:
Апрель мза ашьыжь ашара
Иналԥхеит шәахәа ссирк ашәшьы.

Иқәыԥсычҳаит Аԥсны аҟазшьала –
Даиуит уи ҷымҭ иззыԥшыз.
Ажәѡангьы ԥшит даҽеакала,
Ажәѡан – злакыҵа хәашьыз.

Аѡада игәыргәыруан ашьхақәа,
Алада амшын ду цәқәырԥон.
Аԥҵақәа еилагьежь-еилахынҳәуа,
Хгарҭа ҳәа рмоуа ишаҟьон.

Аԥҵақәа еилагьежь-еилахынҳәуа,
Ирыцҳаха иаҵан жәѡангәы.
Аԥҵақәа ирхыкны, аҽеыҳарак,
Амра ҭагәыргьон агәы.

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1986. Февраль 20)

АҚАЛАҚЬ ЛАҚӘА РАШӘА

(Ажәеинраала «Иама, иама ицеит» амотив ала)

Амра хыхьынтә ишеишеиуеит
Анцәа иҟынтә ҳа ҳзы.
Ҳақалақь агәҭа ҳлеиѡеиуеит,
Иалоуп уи ҳаԥсы.

[6] Ари ажәеинраала раԥхьаҙа акьыԥхь анабоз «Ауаѡ ду иира» В. И. Ленин изкны ҳәа ахьҙын («Аԥсны ҟаԥшь». 1970. Апрель 15).

Ажәырҭ ҳахо абна ҳалам –
Ҳарҭ ҳануп асфальт.
Аҿаԥшьара – мап, иаҳуалым,
Иаалашьцеит – ҳашьҭалт.

Хҭарԥа зхамгьы, хҭарԥа зхоугьы
Ҳара ҳзын еиԥшуп.
Ԥшьба зҵоугьы, ѡба зҵоугьы –
Мѡакы ҳаицануп.

Чили, Мексика, Ҭырқәтәыла,
Африкантә иарба –
Ҳара ҳауп зегь раԥхьа ирԥыло,
Хҵыхәаҟәа бгьаарба.

Ақьафурҭагьы ҳахыбаам –
Есымша иаартуп.
Уаҟа иҳауз ацә ахыбаѡ
Амхара ҳаҷуп.

Ауадазыҳәан шьоукы ргәамҵуа,
Рышәкәа ҵҳархаарбам,
Ҳаҟоуп ҳхала ус ҳацәгьамкәа,
Ахныҟәгараз ҳашшуам.

Иаҳԥырхагоу, ҳазҭахыҵәкьам –
Ҳхаҭагьы даабоит,
Ахыу-хыуҳәа знык ҳаизыҵкьар –
Агәыҵкьа дагоит.

Амра хыхьынтә ишеишеиуеит
Анцәа иҟынтә ҳа ҳзы.
Ҳақалақь агәҭа ҳлеиѡеиуеит,
Иалоуп уи ҳаԥсы.

Ҳазхараҵәкьа ҳшьапқәа еиҵаҳхит,
Ҳазхараҵәкьа ҳфеит.
Иҭабуп ҳәа ҳара иуаҳҳәоит,
Ақалақь совет!

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1990. Октиабр 10)

Иԥшааит, акьыԥхь иазирхиеит,
аԥхьажәа иҩит Валентин Кәаҕәаниа

АЛЫҚЬСА ГОГӘУА

ААМҬА АШЬҬАҚӘА

Амшынҭақәа[1]

2006, ианвар

25. Апрезидент Багаԥшь С. В., апремиер-министр Анқәаб А. З. ашәҟәыѡѡцәа рыдыркылеит. Урҭ азҿлымҳан иааидкылан ашәҟәыѡѡцәа рҭагылазаашьа атәы, ирыгу ирыбзоу, иара Ашәҟәыѡѡцәа реидгыла шаҟа ирыцхрааура, хыла иахьа изыргәаҟуа уҳәа ртәы. Ашәҟәыѡѡцәа асеиԥш иҟоу аапҳьарақәа раан, иахьаарыԥхьаз мацара ҳаҭыр шақәырҭо атәоуп еиҳарак излацәажәо. Саргьы сцәажәеит, исҳәеит агонорар атәы, уи егьырҭ амилаҭтә литературақәа рҟны аҭкыс ишеиҭоу, ашәҟәҭыжьырҭа атәы. Ҳашәҟәқәа Урыстәыла иганы ишыҭҳажьуа акәымкәа, абра убас еиԥш иҟоу алшара ҳазҭо атехнологиа ҳамазарц, иара убас ашәҟәқәа аԥхьаѡцәа рахь иагымхакәа инеиртә азы иҟаҵатәу ҳәа сгәы иаанагоз. Апрезидентгьы апремиер-министргьы урҭ зегьы ақьаад ианырҭеит. Ҳара хыла ҳахьаарыԥхьаз мацаразы акәым, апрезидентгьы апремиер-министргьы Аԥсны ахьтәы кадрқәа иреиуоуп. Иҟарҭогьы иҟаҵатәугьы рдыруеит, даргьы уахгьы-ҽынгьы убри аԥсҭазаараҽы анагӡара иашьҭоуп.

Март

29. Амшмыхәла ҟалеит. Асаат 4 рахь 10 минуҭк аус аухьан. Хәыҷыхәыҷла амра зегьы атыѡ иаҵәахит. Арҭ атерминқәа («Амшмыхәла», «Атыѡ») ирҳәоит аԥсуаа жәытәнатә аахыс ажәѡан ишашьклаԥшуаз, атәқәакгьы шырдыруаз.

Апрель

Д. И. Гәлиа имузеи аҽы имѡаԥаагеит Саида Делба лышәҟәы апрезентациа. Ашәҟәыѡѡцәа реидгыла аҟынтәи имаҷѡымкәа ашәҟәыѡѡцәеи апоетцәеи ыҟан.

Саида Делба илыхҵатәуп Аԥсны Афырхаҵа ҳәа ахьӡ. Уи аибашьра дшалахәыз, ҭахашьас илоуз ала аԥсуа Орлиантәи аҭыԥха длыдукылартә ишыҟоу. Аха ҳара ҳҽы ирымбаӡазшәа извысуа рацәоуп. Уи знапы иану рахь апоезиа аҽы акәым, аҿакы аҽгьы здыррақәа хьысҳау рацәаѡуп. Сара даара исҵахын ҽыц аѡра иалагаз С. Делба лѡымҵақәа ринтерес роурц, уааӡа ҳпоезиаҽы ирбахьоу акы ишзеиԥшым рхала еилыркаарц. Ус абжьаапнытәи, абжьаратә жәеинраалақәа ирышьцылахьоу, урҭ зызхоу, ари ихьаԥшынгьы иахәамԥшыр рылшоит. Иҟоу убри ауп, абарҭ изылгамшәа, иаабахьоу ажәеинраалеиԥш еиҽкаамшәа иубо аѡымҵақәа, аҷыдара ду рымоуп. Урҭ ацәаҳәақәа, еиҽкаау, ԥсҭазааран иҟалахьоу аматериал аҟынтәи акәымкәа, абаѡхатәра ахаҵа аҽы аус амоуп, уи ашьаҭаҽытҵәкьа

[1] Иацу. Алагарҭа ануп аж. «Алашара» 2017 №4–6; 2018 №1–6; №1, 2, 3, 4, 5 2019.

аформа азыҧшаара аҿы аҿашәоит. Сгәы иаанагоит ара даара акрызҵазкуа ҷыдароуп, даарагьы исҭахуп убри еилкааны ҳҟазацәагьы, ҳаҧхьаҩцәагьы рҟынӡа инагазар. Уинахысгьы аҧсҭазаара аиурц. Иахьауажәраанӡа уи еиҧшу ҿышәарак ӌьаргьы избом. Алитератураҭҵаарагьы, акритикагьы ззыҟоу убарҭқәа рзоуп. Аха ҳара ҳҿы урҭ ус узрызҳәом. Акрыздыруа алитератураҭҵааҩцәа, иаҳҳәап, Баграт Шьынқәба ирҿиамҭа иахцәажәо, уи изы иаарыҩуа ҧыҭк диферамбуп. Адиферамб гәаҩоуп, иҭацәуп. Ма, аҿаӡәы ипоезиа азы акәымкәа, ихаҭа дыргәамҧхар, убри дахьзырхәыша ҳәа, акритика акәымкәа, ихәҭоу дақәыршәатәуп ҳәа аиҳабыра рахь ирышьҭуа ашшыҧхьыӡ еиҧшны ирыҩуеит. Арҭ реиҧш иҟоу ацәырҵрақәа аҟазара, алитература хагәха иргоит. Уи аусҧшьа иаҿу рыуаҩреи рыламыси аҿаҟәоит. Убас иҟоу ахәшьаҩцәа рацәахеит аҟнытә, С. Делба лырҿиамҭеиҧш иҟоу зынӡа игәарҭарцгьы рҭахым. Убас иагьыҟалеит. Ус анакәха, ҳлитературеи ҳкультуреи ааидкылан рҭагылазаашьа иаабац, иҳаҳац мацара ишалаӡо инхоит. Ара еизаз, урҭқәа ирыламлакәа, хыхьхыхь ицәажәон, еиҳарак изықәдырҭәҭәоз лҭахашьа атәы акәын. Аха убригь уинахыс иҿырҧшыган аҟаҵара атәы рҿадыршәуамызт. Уи аҭацәеи ҳара ҳаҷкәынцәеи реидыслараан, ихьаҵуа ианалага, шьҭахьҟа ацарҭа ҳамаӡам ҳәа драҧыҟьан, ҧхьаҟа ддәықәлеит. Ихьаҵуазгьы, ргәы анышьҭылх, аҭа инаижәлан, иҧсгатәы иман дыҩт. Убри ажәылараҿы лара дызгашаз ахы лықәшәеит. Деиқәхаргьы ҟаларын, аха аакьыскьа дҧырҟахьан, акьатеилашә лымырххьан. Иара цқьа иҭьаанӡа дгылан арахь дааит, лнаркоз лылҵаанӡа. Уи анаркоз ҿыц амч анамҭеит.

11. Иахьа, Гагра, Цандрыҧшь ҳцеит, Башаран коллеӌь аабарц. Уахь ҳцара, ҳазлацоз еиҿикааит Сонер Гогәуа. Сышәҟәқәакгьы шьҭысхит, аҵаҩцәа ирысҭап ҳәа. Еицыз рахь иҟан: О. Дамениа, И. Асаӡба, В. Халбад, АБНИИ аҟынтәи Ҳагҧҳа Е., ашәҟәыҩҩцәа рахь – сара. Даара рҿееиқәыршәан иаҳҧылеит. Аколлеӌь адиректор Ҳасан дыҷкәыноуп, уаҩы ааӡоуп, зегьрыла дыргәаҧхартә дыҟоуп, ашколи азеиҧшнхарҭеи хыбрак аҿы еицыҟоуп. Европатәи иҿиоу тәылак ашкол еиҧшуп. Зегьынӌьара ицқьоуп, технологиала еиқәшәоуп. Уа аҵара зҵо аҷкәынцәа убар уреигәырҭьап, иҵәрышкәа-ҵәрышкәаӡа. Абызшәақәа – англыз бызшәа, аҭырқәшәа, аурысшәа рҵоит. Аҧсшәагьы рҳәоит, аха уи усҟак игәцаракымзар ҟалап. Уи ҳара ҳауп изхароу. Аҵара аминистрра инаркны ахәыҷқәа ранацәеи рабацәеи рҟынӡа. Еиҳа изызҿлымҳау, еиҳа ирыхәаша, еиҳа акрырзырҵаша ҳәа ирыҧхьаӡо абызшәақәа роуп. Ҳара, абӌьар кны зыҧсадгьыл зыхьчаз, ҳбызшәа ҳхы иаҳзацәымхьчеит. Ари ус ианца, ҳиааирақәа зегьы ыҟаӡамшәа ҳхы аҵаҳархоит. Башаран коллеӌь адирекциа убри еиҭьыртәыр рҭахуп. Аҧсшәа амш алхны аконкурс ҟарҵеит: ажәеинраалақәа раҧхьареи ахыҭҳәаа аҩреи. Нас, узеигәырҭьаша, аерманы ӡҭаби аурыс ҷкәыни абри аконкурс рҿаладырхәит. Убасҟак абызшәа рҵеит. Ҳара ҳашьҭам акәымзар, ҳтәыла иқәынхо егьырҭ амилаҭқәа рахь изҵарц зҭаху ыҟоуп, урҭ рахь 5–10% ирыдамзаргьы убас ҟарҵар акыр иаҧсами. Аколлеӌь аҿы аҧсшәа акабинет ду азалхуп, аха ишақәнагаҵәҟьоу имҩаҧызгаша дрымам. Егьырҭ акабинетқәа бзианы еиқәыршәоуп. Иара аколлеӌь ахь-

гылоу амшын иазааигәоуп, акурорт еиԥшуп. Ҳара еицыз зегьы ҳцәажәеит, абзиа шыбзиоу азгәаҳҭеит, еиҳагьы еиҕьхарц азы ҳгәы иаанагоз ҳҳәеит. Ҳәарада, аколлеԥь Ҭыркәтәылаа ара издыргылаз, раԥхьа иргылан рхатәы интересҟәа рзоуп. Урҭ ирҭахуп Аԥсни дареи ахәаахәҭреи, акрызлыҵуа аусҟәеи рзы реизааигәахара. Ҳаргьы уи ҳҳы иархәан, ҳажәлар рҕьырак убра иҟоуи ҳареи ҳаиҿцаарақәа еиҕьаҳҭәроуп.

Июль

14. Иахьа Еҭерии сареи Железноводскҟа амҩа ҳақәлеит. Сара акраамҭа схьышьарххон, аха нас сақәшаҳаҭхеит. Еҭери даара дааԥсоуп. Ҳаҩны зхагылоу лара лоуп, нас, лырҵаҩра, Аҟәатәи 4-тәи ашкол аҿы англыз бызшәа лҭиуеит. (Аколлетив аҿы даара ҳаҭыр лыкәуп, аҵаҩцәа бзиа дырбоит.) Псоу аҳәаа ахысра дырмариеит, аха уахь ицогьы, арахь иаауагьы рацәаҩуп. Аамҭа маҷымкәа иаҳцәагеит. Железноводскҟа ицоз адәыҕбаҿы цкьа ҳазмыцәеит. Асаат 4 рзы адәыҕба ҳҭытцит. Уантәи таксила ианааилашәшәуаз Железноводск ҳнеит. Тельман ихьӡ зхыз асаса-аирҭаҿы ҳаагылт. Апутиовка ҳамамызт, ҳанхарҭа ҳара иҳаԥшаар акәын. Асасааирҭаҿы иҳақәшәаз аномер (328) бзиан. Сара Кисловодск араион аҿы сахьымнеиц ыҟамызт, аха Железноводск уаҳа смааицызт. Уа ҿаҩоуп, иҳаракыроуп. Ашәаԥыцьаԥ рацәоуп, убра зхала игылаз шыҟаз инрыжьит – ахьаца, ажа. Апарк ҭбааун, аԥсшьарҭақәа амоуп. Аминерал ҵқәа ҩ-хкык ыҟоуп: славиановскаиа, смирновскаиа. Аца, акьатеиқәа, агәаҵәа, аҷаҷа – зегьы ирыхәарҭоуп. Ҳахьаагылаз асанаториа ара иҟақәоу иреиҕьуп. Жәа-еихагылак амоуп, ҩ-корпускгьы ыҟоуп. Урҭ руакы Бухартәи аемир ианиааз тәи иханқәа, идачақәа рыкәша-мыкәша иҟоуп. Аемир иҵынхаз зегьы ара иҟоу ахыбрақәа зегьы ирылԥшуеит, Мавритантәи астиль ала иҟаҵоуп. Еҭеригьы саргьы ҳшьақәа ранализ бзиоуп. Сара спротромбин ԥытк еиҳан, аха уи схы иқәыскып. Асанаториаҿы амаҵ зуаз даара ибзианы ируан, аҳәы ухахьы уԥьымшь ыҟоуп ҳәа иарҳәомызт, иҟарҵоз цкьан, ихаан. Телехәаԥшрала еснагь Аԥсны аҭагылазаашьа атәы рҳәон. Ашәанцәа Кәыдры ахахьы рыҿтарыжьит, абԥьар рацәаны иргеит рҳәеит. Ашәанцәа рхадацәа, квициани раԥхьа днаргылан, Қарҭ мап ацәыркит, рҳәеит. Қарҭааи дареи хыла-гәыла еиҿасааит, аха, акаԥаа рысакаса зҿанызҵаз еиԥш, Кәыдры ахахьы усыс ирымоузеи. Ҳара ҳаԥсшьарагьы рхәынгеит, аԥсуаа рыцкәынцәа дырҩегьых акы иаларгалар ҳәа ҳшәоит. Аҩныҟа сасит. Дима ус ҳзыршәашаз акгьы имҳәеит, уи мацара акәым, ҳзеигәырҕашагьы ҳаиҳәеит: Кан Италиаҟа, Флоренциаҟа дцоит иҳәеит. Абас, Железноводск-тәи ҳаԥсшьара амаҵ шаауаз, Аԥсны иҟало ҳшаҵәшәоз мацара иаҳхаагон.

Август

1. Атипографиахь сыҟан. Сҩымҭақәа аҩбатәи атом акьыԥхьра иаҿуп. Егьи сышәҟәы «Амра аԥсы шҭаз» ирулак аредактор инапаҿы иоуртә иҟарҵеит. Аредактор Макачааԥҳаи сареи ԥшь-саатк раҟара ақәҳарӡит ашәҟәы зегьы лаԥш ҿыцла ҳахысырц. Уи ашьҭахь сцан Н. Ҳашыг дызбеит. Никәала иҷаҷақәа рхьаа даара ҳаршәеит иара дыҵҳахыз зегьы. Уажәы, Анцәа иԥьшьала, хара имам, аха еснагь ихы дахылаԥшлароуп, ичымазара амаҵ иуларoуп. Никәалеи сареи акраамҭа аус еицызухьоу, еснагь аҩызара

бзиа зыбжьаз ҳакәын. Уи, уаҩышьала акыр исзааигәоу, ламыс змоу ҩызоуп. Ианакәзаалак даара ҳаҭыр иқәыстцоит. Уажәыгь ԥытрак ҳаицәажәеит, исылшоз ала игәы сыргәгәеит. Нас, дмырааԥсацәакәа, сцеит. Агәабзиара Анцәа иҵ!

10–18. Железноводскҟа ҳанцоз аламҭала, Сонер Гогәуа дысзасны дсыҳәеит иофис аҿы снеирц. Уа иԥшын О. Дамениеи О. Ҷкотуеи. Урҭ ирҳәеит Ҭыркәтәылаҟа ацара аҭахуп ҳәа. Уа иҟоу ҳауаажәлар ҳҭагылазаашьа раҳҳәап, абрахь рыԥсадгьыл ахь ирымоу аинтерес рыламбарц ҳәа.

Аусутәқәа рацәаны исыман, ԥьаргьы сцап ҳәа сгәы иҭазамызт, аха иаҭахызар сцап сҳәеит. Нанҳәа алагамҭаз ҳәа аҿҳәара аҳҵеит. Ашьҭахь еилыскааит Трабзонынӡа ҕбала ицарц шырҭахыз, сара ҕбала ацара даара исцәыуадаҩуп. Свестибулиартә центр урҭқәа азышьҭыхуам. Знык убас сцахьеит, уинахыс ҭоуба зуит ҕбак сҭалан ԥьара ацара сшаламго ҳәа. Арҭқәа зегьы анеимҵарк, уажәы ирыӡбеит ҳаирпланла ҳашиашоу Сҭампыл ҳцарц. Ҳделегациа иалан: Анатоли Лагәлаа, Гәында Кәыҵниа, Сонер Гогәуа, Октаи Ҷкотуа, Роберт Ломиа (аҭыхҩы). Ахәылԥаз Сҭампыл иҟоу ҳдиаспора реилацәажәара аҿеалархәра ҳахьӡеит. Олег Дамениа идаҳҵан, уи даара дааҭгылан Аԥсны иахьатәи аҭагылазаашьа атәы реиҳәеит. Ашьҭахь, азҵаарақәа рҭак Олег идагьы, егьырҭгьы иҟаҳҵон. Ус ацәажәарақәа раан саргьы сцәажәеит. Сцәажәара усҟак сгәы азҭамызт, аха егьырҭ иргәаԥхеит, ҳара ҳганахьалагьы, иазыӡырҩуазгьы. Уа исҳәеит Кәыдры аиҩхаа атәгьы, уи аполитика ду еиқәнарҿаҿаз акы шакәыз, иагьеиқәымло, иагьмыцәо амца еиԥшны инханы ишыҟоу. Уи аҭыԥ ҳҵоурых иадыруа ҭыԥуп, убра иҵган ажәытәзатәи Абырфын мҩа, Аҟәатәи аибашьратә мҩа ҳәа иашьҭан. Уи ахахьӡа иҟан Ерцахә – ҳажәлар рсимвол, нас ахыҵырҭақәа – Марыхә, Наҳар, Клыхә. Иахьа, анкьатәи автономтә республикаҟәа ҭыҵк реиԥш, ахақәиҭразы ҳақәԥара алҵшәа бзиа аиур, абарҭ аҭыԥқәа зегьы Нхыҵтәи иаҳзааигәоу ажәларқәеи ҳареи иҳаиҭанеиааиган иҟалоит. Кавказ хаҭа ашьхаруаа рреспубликақәа зегьы еидкылан ҳәынҵқарракны рыҟаҵаразы Ефрем Ешба ду имаз аидеиа еиҭаҿыцхоит. Уи еиҕьугьы абарҭ ажәларқәа зегьы мҩагьы, идеиагьы ҳамаӡам. Уи иаҵагылоу ҟалар, ианакәзаалак ихьшәахом.

Уинахыс ҳаҟан Анкара, Диузԥьа. Аиԥыларақәа, аицәажәара бзиақәа ҳаман. Аԥсуаа зыхьз рҳәо рқыҭақәа збеит: Лыхны, Мҵара, Есма-Ҳаным. Есма-Ҳаным қыҭа дууп, акаршәарақәа, анаарақәа, ахәқәа – зегьынԥьара расаҭроуп. Иҟоуп абнақәагьы маҷымкәа. Уахь асфальт зқәырҭәо амҩақәа нагоуп. Амшын аҟынӡа 10 километрк роуп ибжьоу. Ақыҭа агәҭа игылоуп аҕштҵла ду, аԥьаама. Ҳаибабеит, ҳаицәажәеит. Нас ачеиԥьыка ҟарҵеит. Абысҵа уны ишеибгоу ирҟьаҟьан ачарҕәы ианырҵеит. Иамԥыҟҟан иргоит. Аҟәыд хкы-хкыла, ачаԥақәа, акәац, аԥылгыдқәа шеибгоу, аԥьыка.

Мҵара арха қыҭоуп. Убра ацәажәарагьы, нас акәашарагьы ҟарҵеит. Даара ибзианы икәашоит, шьапыла мацара. Уи Ҵабалаа рыкәашара ауп. Ҵабалаа аҙәызаҙәык днымхакәа мҳаԥьырра ицеит, рыкәашарагьы убрада ԥьаргьы иҟаҳам. Амырзакан адырҳәоит, нас аҕәы лабала иасуеит, иацкәашартә аритм аҵан. Лыхны рха қыҭоуп. Аԥьықәреи, аишырҳәо аиԥш,

иҭытҵны излацо ала, адгьыл, анышә бзиоуп. Ақыҭа агәҭаны, адәҳәыпҵш аҽы, ашәаҧыцьаҧ рыҵаҟа аресторан рымоуп. Уа ақыҭа аҭоурых атәы зҳәо амузеигьы ыҟоуп: ажәытә уҩқәа, абԥатәы қәабқәа, аҟамақәа, аҳәақәа, аҳәызбақәа. Аресторан «Алашара» ахьӡуп. Уа аҧсуа апрофессорцәагьы аабеит: аӡәы дбызшәадырԥуп, аҭырқәшәеи англыз бызшәеи ҭиҵааугеит, егьи дфилософуп. Руми ифилософиа иҵоит. Иара убас Анкарагьы аиқәшәара ҳаман. Уа аҧсуаа рыдагьы иҟан адыгаа, ашәуаа, ачерқьезқәа. Аҧхьа сара, еиҳабык иаҳасабала, сдырцәажәеит, нас – ҟабарда ҷкәынак. Аҧснытәи иҟаз дрыдныхәалеит. Уи ашьҭахь ҳарган Ататиурк имовзолеи ҳдырбеит. Амра шуан, иара амовзолеи иқәызза идууп, абетон иалхуп, даҟьак аҽы, изтәу ихьӡ ахьаҳәо ада, уаҳа аҿакы адгалам. Акызаҵәык иаразнак иуныруа, иара шаҟа идуу, уара шаҟа ухәыҷу ауп. Уаҳа зыхьӡ уҳәаша архитектуратә ҷыдарак аныҧшуам. Аԥнытҵқа иҟоу амузеи аҽы, Ататиурк ицнагаԥцәа рыгәҭаны икнаҳауп аишьцәа Ашьхаруаа, Орбаи ҳәа изышьҭоу рпатреҭқәа. Стамбул аҵыхәтәантәи ҳаиҧылара мԥаҧысуеит аҧсуаа рдарныкь аҽы. Уи ҭбаан, илашан, азнаҵәкьагьы ауаа ыҟан. Ажәакала, мчыбжьык Ҭырқәтәыла ҳаҟазаара акыр алхҳаршеит, аӡәырԥи ҳареи ҳаибадырит. Ҳаҧсуара акыр ҳшеиднакыло агәра унаргартә иҟан. Иалахәыз ҳахь Олег Дамениа зегьреиҳа аинформациа риҭеит. Иара убас, ибзианы ицәажәеит, ибзиангьы ирзыӡырԥуан Анатоли Лагәлаа, Гәында Кәыҵниаҧха, Октаи Ҷкотуа иакәзар, зегьы дрыхьӡон; еиҭеигон, алаф иҳәон. Сонер Гогәуа иара дызҽу акоммерциа азҵаарақәагьы Ҭырқәтәылатәи аҧсуааи ҳареи ҳаиҿцаара аиҕьтәра иазкуп. Иихәо бзиоуп, ишәоуп, изоуп. Уа ҳнеира иахылаҧшуаз, еиҿызкаауаз Ирфан Аргәын, уатәи аҧсуаа ркомитет деиҳабуп. Аҧсны ахаҭарнакс Ҭырқәтәыла иҟоу В. Аԥӡба, Башаран коллеҽь адиректор Мустафа даара аҵакы змаз апрограмма еиқәдыршәеит. Уи ахылаҧшрагьы, ҳара ҳхылаҧшрагьы ирыгдмырхеит. Зегьы аҳәара уадаԥуп; иаабаз, ҳзырхәыцыз рацәоуп. Иара иахьатәи Ҭырқәтәылагьы аҵыхәтәантәи ашықәсҟәа рзы аҿиарамԥаҵәкьа ианылеит, аҿарҕәҕәеит, иқәынхо ауааҧсырагьы рхыҧхьаӡара акыр иацлеит. Ажәакала, Европатәи аструктура аҿиара амԥа шьҭырхит. Уа, ҳажәлар реиҳарак ахьрыланхогьы, адгьыл бзиақәа ирықәынхо, зыҧсы еивганы иҟоугьы маҷԥым. Зегьы дара роуп, урҭ макьана рыҧсадгьыл рхашҭны иҟамлац. 60–70 шықәса рҟынӡа иҟоу зегьы аҧсшәа рдыруеит. Ашкол рымамкәа, цхырааракгьы рымамкәа, абранӡа рбызшәа ахьааргаз иаҳәоит ҳажәлар, амҳаҷьырреиҧш иҟоу атрагедиа иақәымшәар, иахьа инеиҵыхны ирдыруа жәларны ишыҟалоз. Аха Ҭырқәтәыла иҟоу аҧсуаа рабиҧара ҿыцқәа рахь аҧсшәа ззымдыруа маҷԥым. Уи ҳалахь еиқәнаҵартә иҟоуп. Аха даргьы ҳаргьы уи акы азаҳхәыцроуп.

24. Ҳныҟәара аҵыхәала апрезидент Арӡынба В. Г. ҳидикылеит. Иаабаз, иҳаҳаз, алкаақәа иҟаҳҵаз ртәы иаҳҳәеит. Уи даара ихы азышьҭны даҳзыӡырԥуан. Ашьҭахь иҳаиҳәеит дук мырҵыкәа иаргьы уахь дцарц шиҭаху. Уи иҳаиҳәеит агәра ганы дшыҟоу, убра иҟоу ҳауааажәлар рылаӡааӡа ишхьарҳәтәу, ҳаиҭанеиааирагьы хараӡа ишеиҕьтәтәу, абызшәа ацхрааразы, дара рыҧсадгьыл злархамышҭыша аускәа реиҿкааразы ишрыцхраатәу,

арепатриантцәа рызҭаара мацара иазку аусҳәарҭа шыҟаҵатәу. Ҳаиҧылара, ҳаицәажәара бзиан. Ҳапрезидент иарбан усу дыззымхәыцуа, Аҧсны, аҧсуа жәлар реиҭеираҵәҟьа шаҭаху, иагьшалҵуа агәра игоит. Убри иазкуп ихәыцрақәагьы, иусгьы. Гәыҕрак ҳамазар зегьы уи идаҳҳәалоит, урҭкәа зегьы рҿы ажәлар раҧхьа агыларазы ицназго аҙәгьы дҳамам.

26–27–28–29. Абарҭ амшқәа зегьы Аҟәа агара амшқәа ирыҵаркуеит. Телехәаҧшрала, радиола урҭкәа ртәы иагмыжькәа ирҳәоит, иаҳдырбоит. Москвантәи уажәы-уажәы ирҳәоит Кәыдры аиҩхааҿтәи аҭагылазаашьа, Саакашвили ихы изкыдҟьом, уаҳа акы игым, даақәымҵҙакәа апровокациақәа дырҿуп. Аиҿцәажәарақәагьы акгьы рылымҵит, ирылҵырцгьы иҟаҙам.

Багаҧшь С. У., Шамба С. М. Москвантә иқәыргылан идырцәажәоит. Ақырҭқәа рышьҭахь Америка гылоуп рҳәоит. Урҭ аурысҟәа рполитика ахьыҟазаалак иаҿагылоуп. Ианбакаҳауеи убри адунеи ажандарм амчра. Уи, ҳара, сара сусураҿы иҟоу ҳахьымҙаргьы, иҟамлар ҧсыхәа амаҙам. Усҟан иара зышьҭахь игылоугьы ирбап, абаа егьа иҕәҕәазаргьы уҽеиужьны уадымгыларoуп, ушьапы уқәгылазароуп акәымзар, знымзар-зны икамҳауа баа ҟамлаҙац. Саакашвили ирылеиҳәеит Кәыдры аиҩхааҿы Аҩадатәи Аҧсны иахьҙиҵаз, Аладатәи лигитимтәым ҳәа. Уи ус егьа иҳәап, иҵып дықәызҵашагьы ҟамлеит.

Ҳара ҳаҩнытҵагьы ҳабзарыбзаруа ҳаҟам. Раҧхьа иргылан – ҳбызшәа, ҳкультура, ажәлар рганахьалагьы, аиҳабыра рганахьалагьы макьана наҟ иагәо ада арахь иаахо рацәак акгьы ыҟам. Ииашоуп, аҧсышәала ашәҟәқәа маҷымкәа иҵыҵуеит. Уи аиҳабыра, хыла А. З. Анқәаб дацхрааyеит.

30. Иахьа ныҳәоуп, Аиааира иамшуп. Ахьҙ-Аҧша апарк аҿы ауаа рацәаны еизеит. Амитинг ыҟан. Ашьҭахь ҳара Ешыраҟа ҳцеит. Уа, аибашьра амузеи аҿы аныҳәа азгәарҭон. Иҳаҳәеит ҳнеирц И. Асаҙба, Л. Чамагәуа, О. Шамба, А. Лагәлаа, сара ҳаицын. Ашьҭахь Рома Дбаргьы дҳахьҙеит. Ауаа рацәаҩымызт. Еиҳарак ҳәсақәан. Амузеи даара ибзианы еиҿкааyп. Ма изакә ҷкәынцәоузеи зпатреҭқәа кыду. Амузеи апарк бзиа аҵакуп. Ешыра Аҧсны зегьыньҷарантә аибашьцәа ыҟан – иҵахазгьы маҷгәышьам. Ажәақәа рҳәеит, Кә. Ченгелиа ачамгәырарҳәацәа иман дыҟан. Иашәақәа рымацара ракәын ирҳәоз, аха даҭаҳамҵеит. Аиқәшәара ирҧшҙеит. Аратәи аиҳабы Аҩзба даара ҳаҭыр ақәҵан дҳацәажәеит. Аха анхацәаҵәҟьа еилаҟәаҟәан урысшәала иахьцәажәоз даара иаҳгәамҧхеит. Ешыра ақытан амилаҭеилаҧса нхоит, уи акәхап изыхҟьа. Аха иаамҭоуп уажәшьҭа, ҳбызшәа ҳаҭыр ақәаҳҵозар, убарҭқәа ҳарҟәаҵырц. Аҧсшәа ззымдыруа аҙәы-ҩыҷьа ҳалатәоуп ҳәа, аурысшәахь аиасра. Анцәа иҷьшьала, еиқәшәарак аҿы еиҵазго аламкәа иҟаҙам.

Октиабр

23. Иахьа аҧсылманцәа аурычра ду баирам иҵалоит. Аҧснытәи аҧсылманцәа еизаны иазгәарҭоит. Убрахь саргьы снаҧхьоуп. Уахь, еилымхкәа, апозициақәа рахь иҟоугьы наҧхьоуп. Уи аидеиа бзиоуп. Ҳара, ара иҟоу, ҳанеинымшәа мшын ныpцәынтә иааз ҳарҧхашьоит. Ара иҟан ақьырсиантә уахәама аусзуҩцәа, аиҳабыра, апрезидент Багаҧшь С. У., авице-президент Р. Ҳаҷьымба, Шамба С. М., Кәыпраа Б. С. уҳәа. Астол ақьырсианцәа

раҳаҭыр аҟнытә, аѡгьы ацын. Ацәажәара бзиаҟәа ыҟан. Даара ибзианы дцәажәеит иара апрезидент Багаԥшь С. У. Иихәаазгьы иахьатәи аиҟәшәара даара ианаалон, иаԥсшәагьы бзиан. Аиашаз, апрезидент бзиа, апрезидент иаша даҳҳагылоуп, убри еилкааны даара ҳаҭыр аҟәаҳҵароуп.

25. Ашьыжь Никәала Ҳашыг дасны исеиҳәеит Котик Ҭнариа дыԥсит ҳәа. Уи иҭагылазаашьаҟәа здыруан, аха иԥсра атәы даара сгәы снархьит. Котик Ҭнариа аԥсуа милаҭ кадрҟәа рахь иреиɣьҟәаз дреиуан. Уи аҵара бзиагьы иман, алитература даара инарҭбааны издыруаз литератураҭҵааѡын, критикын. Ауааажәларратә усураҽы аԥьа рацәаны избахьаз, ажәлар рҽахәы зҳәартә иҟаз, дара ажәларгьы зыгәра ргоз, ирҭахыз иакәын. Атәылаҽы еицырдыруаз авторитетҟәа дырзааигәартәуан. Иаҳҳәап, Б. Шьынқәба даара дизааигәан. Уи ирҽиамҭаҟәа рзы аусумҭаҟәа имоуп. Даара сгәы далсит. Иԥсаҭа бзиахааит!

Ноиабр

3. Иахьа агәырҕьара ҳамоуп. Лана, смаҭа, Москвантәи дааит лгәалаҟазара бзианы. Иахьа илымшироуп. Лара абаѡхатәра ҷыда ахьлымоу, лых хәыҷы хшыѡла иахьҭәу дахьҭоу деицгәарҭахьеит. Ахәылпаз асаат 8 рзы, Флоренциантә дааит егьи ҳмоҭа хәыҷы Кан. Уи Италиа дыҟоуп, уахь ацара конкурсла игеит. Уа дышнеиз еиԥш, иаагылазар иҳаɣрымʒаауа ақырҭцәа рконсулра дыхҭанакит. Арахь ианааицҳа, Аԥсны Адәныҟатәи аусҟәа рзы аминистр Шамба С. М. иаҭахыз зегьы ҟаиҵеит. Уи дара Италиатәи аҭыпантәи аиҳабыра ацхраан, урҭ иҟәырцеит. Уажәшьҭа Кан иусҟәа бзиоуп, шықәсыбжак ала аиталиан бызшәа иҵахьеит.

4. Ажәабжьк саҽуп, аха макьана сара ишыстаху иалҵуам. Ажәабжь ажанр бзиа избо ажанрҟәа иреиуоуп. Аригьы акаҟны икылызгап, ус инсыжьуам. Аринахысгьы ари ашықәс азы хҵацәыха соуʒом. Сѡымҭақәа х-томкны иҭытҵран иҟоу, саԥхьан, снапы ахызгеит. Иара убас, алшықәсаныk ашәҟәқәа акыр срыԥхьеит. Алитература даара аҿаԥсахит, аҿарҭәгәеит адунеи зегьы аҽы. Даара аинтерес аҵаны иҽиоит Америкатәи алитература. Уажәы аакьыскьа саԥхьеит Австралиатәи ашәҟәыѡѡы Ельврида Елинеи лроман «Апианино арҳәаѡы». Уи 2000 шықәсазы Нобель ипремиа иаԥсахеит. Иара Австралиа ахаҭа наскьаган ишыҟоу аиԥш, ари ароман астильгьы даара иҽыцуп ҳара ҳзы. Уи атема хада, амраҭашәара аромaнқәа злеибарку атема хада, асекс, либидо уҳәароуп. Ҳара ҳакәзар, раԥхьа иргылан, аурыс литература, урҭ ԥхьаҟа ицеит ҳәа рҽыԥшрахьы ҳаниас, зегьы ҳцәеилагоит. Аурыс литература аиԥш, адунеизегьтәи алитература иреиɣьʒакәоу иреиуоуп, ахатәы ԥышәа, ахатәы мѡа амоуп, аҿиарагьы уи ала ицаларoуп. Иҟалап, аморали атема мыцхәхо иалагазар, аморали убасҟак аҿаԥсахит, абжьааԥны иаадыруаз зегьы рҿеиҵаркит, уи иахьʒаны иаарԥшлатәуп. Убри апроцесс иахьынʒахәҭоу иласны изымҽиозар ҟалап. Аха дара ртәы камыжькәа, дара рымѡаҽ убригьы аҭыпгьы ылырхыроуп, дара рымѡа аҷыдараҟәа ирԥырхагамкәа, ицхыраагʒахартә.

20. Иахьа Итаилантәи Кан аҭел даҳзасуан. Акраамҭа ҳаицәажәон. Уи ҳара ҳзы дгәадурахеит. Ҳматацәа зегь реиԥш, Италиа дахьыҟоу мацаразы акәым, шаҟа ирласны зегьы еиҽикааз – ҳара зегьы ҳзы, иан лзы иҟаиҵо

шидыруа, ишагимырхо уҳәа рзы. Нар орденатурахь ҳәа иацы Москваҟа амҩа дыҟәлеит. Убригь идыруеит, Аинтернет аҿы сара сзы иҭоу аматериал даара ирацәоуп иҳәеит Кан. Еиҳарак Германиеи Ҭырқәтәылеи. Абас рызҳауеит ҳхәыҷқәа, ҳмаҭацәа. Урҭ рыԥсадгьыл амаҭ ҳара ҳаҵкысгьы ишыруа агәра згоит. Кан ателефон данасуа аԥсышәала мацара дсацәажәоит. Игәхьааигоит.

22. Наргьы Москваҟа дцеит. Уа ординатура дҭалоит. Уи аҵарагьы аусурагьы иҭахуп, амаҷ иҿалеигӡоит. Аинститут данҭазгьы (Нальчик) мчыбжьык ахь ҩаха-ҩымш Ацхыраара ласы аҿы аус иуан. Убра мацара ирҳауаз ахьтә, иан, иаҳәшьа, иашьа рзы ҳамҭак анықаимҵоз ықамызт. Абар литератураҿы иҵоуроу ахаҿсахьа захьӡугьы. Уи дшеибгоу, дшықоу даурбар, ари рацәак зыгәра рымго атермин арҵабыргуеит. Лана, Ланачка, ҳаԥшӡа, ҳҟәыш, аеекономикатә институт дҭашәеит. Убри иҭоу зегьы изхысуа адисциплинақәа зегьы рзы заа азыҟаҵара рыман ауп ишҭало. Ус шакәугьы, лара заҵа дрыҵамхара, лкурс аҿы иреиғьӡақәоу дреиуоуп. Лара 18 шықәса роуп илхыҵуа. Актәи акурс аналыркы, нас дцеит. Уи аиԥш аинститут далгар, Аԥсны зегьы азы акыр даԥсахоит. Ус иҟоу акадрқәа хҭахуп. Абас, ҳмаҭацәа рзы ҳгәы дууп, абра насыԥ ҳамоуп ҳәа ҳхы ҳаԥхьаӡоит.

Декабр

1 – 3. Аамҭа сызхом, аусқәа сцәеилахеит. Сышәҟәқәа иҭыҵуа атипографиа ишаатыргалак саргьы исзаарҭиуеит. Хышә даҟьа инареиҳаны саԥхьа иқәуп, уаҵәы, уаҵәашьтахь еиҭааргоит. Ажурнал «Алашара» азы ажәабжь зҩит. Дара иргәаԥхеит, аха сара инагӡаны сгәы азҭам. Амза 6 рзы ҳажәлар аизара ду рымоуп, адунеи ажәларқәа рахь ааԥхьара ҟаҳҵоит ҳазхаҵара азҵаарагзы. Наԥьнатәтәи ҳаҕацәа, уи иахьӡаны иныркылар рҭахуп. Убра саргьы ажәакәак рҳәара сыдуп. Иара ҳара ҳаҩнықҵа уи азҵааразы еиуеиԥшым агәааанагарақәа ықоуп.

Аԥсны абара зымч ақәхаша, аиҳабыра ирылахәхаша иҟоу ҳәа ихтынгьы, ус иҷәырымгацәакәа цәажәарҭахәыс ишьҭырхит. Урҭ, ҳәарада, иҟоуп. Ариаҟара шықәса имҩаԥааго ақәԥара, ҳзинқәа рыхьчара баша имҩамсит. Ус иҟоу алидерцәа ҳәа иуԥхьаӡашагьы ааӡеит. Аха иҟоуп ажәлар иреиуоу рахь раԥхьа иргылан хаҭала зхы иақәиҭызар, иааз ҭаху ҟазҵалар зҭаху. Аха идыру усуп, ауааажәларра уреиуан, усӡа изыҟалаӡом, дара ринтересқәагьы урышьҭазароуп. Еиҳаракгьы, ҳара ҳҿы, абас ихтны ажәлар, атәыла рзинқәа рыхьчаразы аусура, ақәԥара ахьцо. Хаҭала саргьы, схатәы усқәа раҵкыс убасеиԥш иҟоу ауааажәларратә усқәа ирықәсырҷәҷәеит, иагьсыхәҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит.

6. Иахьа жәлары зегьы реизара аҿҳәара ԥырҵәеит. Убра адунеизегьтәи ажәларқәа, Урыстәыла аԥхьа инаргылан, рахь ааԥхьара ҟарҵарц, ҳхьыԥшымразы ҳақәԥара, ҳиашаҿ иҳадгыларц. Саргьы убрагьы ажәаҳәара сыдырҵеит.

Аҟәа иазымкуаҵәкьа ажәлар еизеит. Уи уаҩы игәы иахәартә иҟан. Ажәа ахҳәааны иааиртит Н. Н. Ашәба, апарламент аспикер. Иқәгылеит: зԥацәа ԥшьҩык ҭахаз Езыгәбаиа, нас – аурысцәа рхаҭарнак, нас – сара. Сгәы иҵакны исымаз, сзызхәыцхьаз сҳәеит. Убас аҿа ԥыҵҩыкгьы ажәакәа рҳәе-

ит. Аапҳьара даԥхьеит Сократ Џьыԥьал. Москвантәигьы телехәаԥшрала ибзианы иахцәажәеит. Сажәаҽы исҳәеит аиԥш, ацәыкәбар ахаҳә кылнатцәоит – ҳацрымҵроуп.

15. Иахьа аԥсуа-абазатә адунеизегьтәи ахеидкылатә конгресс мҩаԥысит. 34 тәыла рҟынтәи аԥсуааи абазааи рхаҭарнакцәа ыҟан. Уи, ҳәарада, акрызҵазкуа усуп. Аҭыԥантәиқәагьы рацәаҩын. Ақәгыларақәа рахь аинтерес зҵаз маҷмызт. Ирфан Аргәын иажәа маҷк еиҵыхцәан, аха ииҳәоз бзиан. (Аиҭагаҩгьы аурысшәахь ибзианы еиҭеигеит. Даара аинтерес аҵан иқәгылара Болгариантә ииаз, уа ииз, уа ииаҙаз, амаҵура дуқәа ныҟәызгахьоу, Аԥсны аҳцәа Чачба-Шервашиҙераа рышьҭра иаиуоу, уи атәы здыруа, иазыгәдуу. Иажәа даара аамсҭашәала еиҷкаан, ииҳәозгьы бзиан. Убас иаԥсшәа аҙы кылымкәо дцәажәеит Голландиатәи Ҭарбак. Уи иҳәеит, ацәажәара мацара акәымкәа, аусҷәа ҟаҳҵароуп, ҳаԥсадгьыл Аԥсны ҳацхрааројуп, ҳазлацхрааша амҩақәа рацәоуп ҳәа. Иааидкылан, ари, ҳәарада, ҳреспублика аԥсҭазаараҽы ихҭысуп. Адунеизегьтәи аконтекст аҽы ҳаргылоит, убриалагьы ҳхы ҳазнархәыцуеит.

Абри аизараҽгьы сделегатын. Убри адагьы, хыла сара суал, аҩраҽгьы хҭацәыха сымам. Хә-томккны иҭытҵуа сҩымҭакәа даара аус рыдызулеит, инарҵауланы снапы ахызгеит. Ароман ҷыц (макьана «Ашыцра» ҳәа хьҙыс измоу) абжараҟынҙа иназгахьеит. Ҩ-ажәабжьк раԥхьатәи рвараиантқәа ҟасҵеит, изҩит астатиақәа маҷымкәа, аԥсышәалагьы урысшәалагьы. Иаиз ашықәс азы сԥьабаа иацлоит. Насгьы, ари ашықәс иубилеи шықәсоуп сара сзы (75). Абасала, сықәра акры ыҟоуп, аҽакала сызҷу сзанаат аҽы сымч иагымхеит, аха сҭакԥхықәра еиҳахеит. Иҟасҵо еиҳа сацклаԥшуеит. Сҭаацәа рганахьалагьы сгәы шьҭызхуа акры ыҟоуп. Иҳахшаз, ҳмаҭацәа ҳдыргәыргьоит. Ҳмаҭа еиҳабы Нар Ҭаниа Нальчик аҳақьымра (астоматологиа) аҵара дызҭаз хыркәшан, Москва ординатура дҭалеит. Кан, уи еиҵбы, аԥсуа университет аҽы имҩаԥыргаз аконкурс аҽы даиааин, Италиаҟа ддәықәырҵеит. Флоренциа ауниверситет дҭалеит; Лана Базба, Амра лыԥҳа, ашкол хьтәы медалла далган, Москва аекономикатә университет дҭалеит; макьана ашкол иҵоу Инали Арзамеҭи ибзианы аҵара рҵоит. Уи аганахьала, насыԥ сыман схы сшьоит.

Дима, ҳаҷкәынзаҵә, дҭаацәарахар даара иаҳҭахуп. Аусурагьы далагеит, амобилтә компаниа А-мобаил аҽы. Иаргьы иԥшнуп, аҵара бзиа имоуп, дагьҟәышуп, данқәыԥшыз инаркны аҽаҙәы итәала акәымкәа, иԥсҭазааратә вердикт имоуп, аҙәгьы ихы иҵеиҵом. Уи иаанагом ҳара ҳҳәатәы дыкәныҟәом ҳәа. Бзиагьы ҳаибоит, иаҳҳәо иаауагьы ҳаҭыр ақәиҵоит. Ҳаргьы урҭ иҷыдараҟәа рҽы ҳаиԥырхагахом. Аҭаацәа аԥиҵар даара иаҳҭахуп, дахыԥар ицәыуадаҩхоит. Саҳәшьа Ада лыҷкәын игәырҩа дагеит. Толиа (Ҷыла) иеиԥшыз арԥыс дмаҷын. Иагьиԥшнын, агәгьы изҭан, дагьҟәышын. Гагра амузеи «Абааҭа» аҽы аус иуан. Убрагьы даара ибзианы дырдыруан. Аибашьраан аҩны дызтәомызт. Аилгамҭазҵаҟьа абзарбзан хы аҧҽыха иқәшәан, дагеит. Уи зегьы ҳзы цәыҙ дууп, ҳхьаагьы – убас. Сҩызцәа, сықәлацәа шамаха аҙәгьы днымхеит, зегьы ираамҭамкәа ари адунеи нрыжьит. Инханы иҟоу рахь сара исықәлоу Н. Ҳашыги Р. Қапбеи

роуп. Егьирахь исеиҵбацәоу рахь – Г. Аламиа, В. Занҭариа, Д. Чачхалиа. Аха урҭ аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы аполитикахь иахнаган, акыр ҳаиҵәыхҟьеит. Аҧкәынцәа рахь даара сыззыразу сԥызцәа аиҵбацәа ыҟоуп – Анатоли Лагәлааи Даур Наҧҟьебиеи. Урҭи сареи ҳаизыҟазаашьа даара ҳаҭыр сзаҟәуп. Иара убас – аҧсуа поетесса ссирқәа Гунда Сақаниеи Гәында Кәыҵниеи. Аҳаҭыр ҳабжьоуп, абаԥхатәра змоу, ҵарадырралагьы еиқәшәоу Н. Венидиктовеи сареи.

10. Ажурнал «Алашара» алшықәсаныk ианылаз, ажанрқәа зегьы налаҵан, Аминистрцәа рсовет ишьақәнаргылаз апремиақәа зықәнаго ралхра ыҟан. (Саргьы ажәабжьки («Аҧсцынхәра»), статиақәаки аныстҳахьеит. Урҭ рахь апремиа зықәнаго аредақциа иалоу рыла ирыҳбарц иақәшаҳаҭхеит. Маҳалатәи бжьыҵирала акәымкәа, ус ихтны имԥаҧыргарц рыҳбеит.

2007, Февраль

7. Москвантәи ажәабжь ааԥит дыршьит ҳәа Бесик Џьонуа. Ҳәарада, сгәы иалсит. Ус иҟоу рхы аиарҵа инылаҵан иҧсуам, шамахамзар, иҵахоит. Акыргьы дааит, амитәгьы ихигахьан иара дызтәыз адунеиаҿ. Урыстәыла мацара акәым, анаԥсгьы дахьырдыруаз ыҟан. Давторитет дуун. Аҵыхәтәан игәамбзиарагьы уашәшәырахахьан, Паркинсон ичымазара иласхьан. Иара ихала уи амԥа алимхҳеит. Аҿар имԥаҧыргоз хәылпҵазык аҿы ани еснагь иҳахҭрымҳаауа рахьтә мбжьахқәак рыбжьы ҭганы аҧсуаа ирхыччо иалагеит. Ус шҧашәхәо ҳәа ари данрықәыҭгәҭәа, урҭ руаҳәы диҿаст. Дара рацәаԥын, уи ҳәызбала данис, егьырҭ еимыбҭыжәаа ицеит. Иара дҭаркит, ашықәс ирҭеит. Убра, абахҭаҿгьы, ихы имыхьчар, иҵыҧ ылимхыр амуа дҭагылт. Ус иагьыҟаиҵеит. Абахҭақынтәи ихы данақәиҵыртәуаз, уи зынҳа аҿа уаԥын. Ари иҧсҭазаараҿы, насгьы, хыла ужәлар ираҭоу, мчыла, хыԥхьаҳарала еиҳау аныҟоу, аҵынчмԥа алхразы урҭ ухы рыҵоуҵароуп, тәыс уҿыҟоуҵароуп ҳәа ауп иаанаго. Иара тәыс иҿыҟаимҵеит. Аҿа мԥакы ылихит. Иаргьы уинахыстәи иҧсҭазаараҿы аҳәызба иаҿагылаз диеиԥшын. Хәыҷы-хәыҷла адунеиаҿ Аҧсныгьы Урыстәылагьы, аҵыхәтәаны уинахысгьы дырдыруа дҟалеит. Убри аԥыза дышҭагылазгьы, аҭаацәара аҧиҵахьан, ԥыцьа аҳҭабцәеи ҷкәынаки ихылҵит. (Аҧкәын иҿеишьит.) Изларҳәо ала, иара изҳабцәа баны дшааиуаз ишьҭахьала иеихсит (жәаԥантә). Урҭ иаахәаз шәаргәындақәак ракәхарын, ауаԥы ишьҭахьала иеихсраан ихаҵахоит. Ари Аҧсны нахыс инахарангьы ахьҳ иман, акапан иман. Зегьы дара роуп, ауаажәларра реиҳараҳак ус иҟоу избахә раҳар рҭахым, аха урҭгьы рыҧсҭазаара зегьы трагедиоуп.

Ҳара ҳаԥныҵҟагьы, урысшәала зеваки (аҿарҳасцәа) ҳәа изышьҭоу, иқәнагаз дақәшәеит рҳәоит. Ҳәарада, аҳәгьы изеиҕьаҳшьом уи аиԥш аҧсҭазаара, аха ианыҟала, ус баша иаԥаымсыкәа анализ азутәуп. Усҟан еилаҳкаауеит убрыгь зыхҟьаз аҿы ҳара ҳмилаҭтә ҭагылазаашьаҿы аҭыҧ шамоу. Изымчҳакәа дызнылаз амԥа ҳара иҳазҳадкылом, аха иара ирыцҳашьара ҳалшозароуп. Иара иуаажәларгьы иҵахын, иҧсадгьылгьы. Аибашьраан илшоз агмыжькәа ацхыраара ҟаиҵеит. Уи сара дхьасыршшом, ҳҿар рзгьы дымԥақәҵагам, аха убри аиԥш ацәыртҵрақәа зыхҟьо аадыруазароуп. Егьирахь, дасу шаҟа гәнаҳа имаз збарҭаҵәҟьоу Анцәа ду иоуп. Убри ҳиҳәап даҭеимҵарц, иҧсы ҭынчхартә.

Март

15. Иахьа исымшироуп. Еҭери уи иацаахыс лҽазыԥалҭон, астол даара ибзианы илырхиеит. Уи, иааҙарым, иҟалҭоз, илкуаз ачыс аҽакы иалаѡашьом. Асаат 12 рзы, зегь раԥхьа, сѡызцәагьы раԥхьа, иааит апрезидент Багаԥшь С. У., апремиер-министр Анқәаб А. З. исыдырныхҳәалеит, ашәҭқәа, аҳамҭақәа сырҭеит: рхы ахымбаакәа астол иахатәеит. Абас ҳчеиҷьыка ҳаҭыр ахьақәырҭаз даара исгәаԥхеит. Еҭери лнапкымҭақәа даара иргәаԥхеит. Рацәак инымхакәа, саргьы сырныхҳәеит, сҭаацәарагьы. Ҳәарада, ари даара ҳаҭыр ақәыстцеит, атәыла иахагылоу сыѡны ииаины сымшира ахьсыдырныхҳәалаз. Кан Италиантәи дасны исыдиныхҳәалеит. Москвантәи – Нар, Ланачка – смаҭацәа ссирқәа зегьы. Аиҳабыра анца ашьҭахь сѡызцәа, сгәыцхәцәа, аҷкәынцәа ааит: Анатоли Лагәлаа, Даур Начҟьебиа, Сонер Гогәуа, Октаи Ҷкотуа, Геннади Аламиа. Сонер Гогәуа ахылԥарчи алабашьеи сзааигеит. Урҭ рышьҭахь ателехәаԥшраҟынтәи азҵаарақәа сырҭеит. Саргьы, изласылшоз ала, аҭакқәа ҟасҵеит. Абасала, ҳжурналистцәа рклише ала иуҳәозар, сымшира мѡаԥысит, аҽаамҭанык еиԥшымкәа.

Апрель

22. Москвантәи иааѡит Ельцин иԥсҭазаара далҵит ҳәа. Иахмырҟьацәакәа уи атәы иҳәеит Путин В. В. Нас иара идгылаѡцәа рхор абжьы ирҭеит. Урҭ ргәааанагарала, Урыстәыла еиқәзырхаз уи иакәзаап. Ельцин аус ахьиуаз Сибрантә Москваҟа ииагара шыҟалаз атәы аҳәара уадаѡуп. Усҟан Урыстәыла иахагылаз Андропов, иҟәышыз, хара иԥшуаз ҳәынҵқарра усзуѡын, аха абра игәы дажьеит. Ирҳәоит, уи аҽашьоукы дгәаҭан дрыме-ижьҭеи акрааҵуан ҳәа. Америка раԥхьа иргылан. Асоветтәыла аилажьра шеишыкәсеи иаҷыз, Ельцин мчыс имаз. Урыстәыла убарҭ ртәы ныҟәызгоз ракәын. Иаргьы рысакаса иҽеимыртаҷа иҽаниҵеит. Ирҳәоз дацныҟәон. Иара зегьы ахҵниҵеит, Урыстәыла аинтересҟәагьы налаҵан. Урыстәыла дацәнымхошәа ииҳәоз зегьы башан, ихы акәын дзыцәнымхоз. Уи иҟаиҵаз ацәгьарақәа – Беловежтәи ачарҳәара, апарламент алхра, Крым Украина аҭара, априватизациа ахьӡҵан Урыстәылатәи аҳәынҵқарра анапаҵаҟа иҟаз амазара акрызкыз еимҵәаны иргартә, иртәыртәыртә аҟаҵара, аурыс милаҭ интеллигенциа акаҷы рнапы намӡо рыҟаҵара, аибашьрақәа – Чеченгәыла, Аԥсны, Асоветтәыла инагӡаны аилажьра – зегьы идыԥхьаӡалазар, иусҟәа маншәалахомызт. Аҵыхәтәан дықәҵызшәа ҟаиҵеит, Урыстәыла зынӡа ахаос иҵаиргылаанӡа. Путин В. В. иеиԥш иҟаз, уаанӡа аӡәгьы изымдырӡоз, аха уаанӡа идырхиоз акадрқәа иреиҕьыз, иреиуаз, дныркылт, дшықәҵуаз ала иҷы иқәдыршаҳаҭит. Зегьы дара роуп, идҵа наигӡеит, Асовет мчы еидкылашьа амамкәа, еилаижьит, иара дышьҭызхыз аѡнытҟатәи аҷацәа, ахәбатәи аколонна, амал зегьы рнапахьеы инеиртә иҟаиҵеит. Данԥсы, Урыстәыла аҵеицәа дуқәа ахьыржуаз дыржит.

Маи (Мес ду)

4. Иԥсҭазаара далҵит Анатоли Кациа. Уи акрыздыруаз, аҵара змаз, ззанаат – аҟазараҵцаараҷы – Аԥсны здамамыз уҳәар ҟалон. Уи иидыруаз рацәан, аха уаѡҵас ахархәара аиуртә амѡа арымҭеит. Ан. Кациа, аӡәгьы

зхы иҵазымҵоз, ззанаат аҽы иԥсыҿены, акариера мацара иашьҭаз ихтны иатәазымбоз интеллигентын. Уи ианарыжьуамызт. Иларҳәо ала, иабгьы убас дыҟан. Иаб, Аԥсны афинансҟәа рминистрс аус шиуаз, 37 ш. рзы дҭадырхоит. Иан дыҟоуп, ларгьы иара иԥсы лхоуп, иаргьы – лара лыԥсы. Уи Аԥсны еицырдыруаз, ауаҷар, ауаѡ нага Ҭар Еқәыԥ диԥҳан. Аҵарагьы лыман, ахәыц еиҟәзыршәоз ԥҳәысын. Анатоли аѡызцәа рацәаѡны имамызт, аха имазгьы, иара иеиԥш зхы ахақәиҭра аԥхьа изыргылоз ракәын. Иѡызцәа зегьы раԥхьа диргылон Алықьса Лашәриа. Уи дыҟамижьҭеи аиѡызара аганахь деиҭымхазшәа ихы ибоит. Иԥшәмаԥҳәыс Ариаднагьы дыԥҳәыс нагоуп, Аԥсны еицырдыруа хәыҷтәы ҳақьымуп. Ҷкәынаки ѡыцьа аʒгабцәеи имоуп. Ихылҵызгьы иара ишьашәалоуп, иааʒоуп. Уи еиқәиршәеит аԥсышәала аҟазара ажәар, акыр атермин ҿыцқәа аԥиҵеит. Насгьы Аԥсуаа рҿы аʒахәааʒара, аа-хкык инареиҳаз аԥсуа жьқәа, аѡы злырхуаз, ус фатәы мацараз рхы иадырхәоз, ирхашҭуа иалагахьаз зегьы ртәы зҳәоз ашәҟәы иѡит. Ус иԥсҭазаара зегьы драман, рацәакгьы нимҵит. Иԥсаҭа бзиахааит!

12. Иахьа Баграт Шьынқәба иирамш ауп. Уи ииубилеи Аҳәынҭқарратә театр аҿы имѡаԥыргоит. Ариабжьарак ицәажәогьы идзырбогьы уи атәы ауп ирҳәо.

Уи уеигәырғьартә иҟоуп, Баграт Шьынқәба ҳлитератураҿы, ҳпоезиаҿы, ҳбызшәаҿы, ҳкультура зегьы аҿы иҵеикуа ахьырдыруа. Аха уи идырра мацарагьы амч амам, иахьеи-уахеитәи аԥсҭазааараҿы уи атәы рымҳәо, иқәымныҟәо ианыҟала. Ишырҳәо еиԥш, ажәлар рфырхацәа рдыруазароуп.

Баграт Шьынқәба ҳлитератураҿы, ҳпоезиаҿы алитературатә бызшәа ашьақәыргыараҿы дрылыҳәҳәоит. Уи аҳәынҭқарра маҵура дуқәагьы ныҟәигонт, акраамҭаʒа Аԥсны Иреиҳаʒоу Асовет апрезидиум ахантәаѡыс дыҟан. Ганкахьала, уи еиԥш ауаѡы ҟәыш аиҳабыра дахьрылаз акраҵанакуан, аҿаганкахьала, сгәы иаанагоит уи ипоеза хымкых, ирҿиара ду аҿы изеиғьмызт ҳәа.

Ус акә, егьыс акә, Баграт Шьынқәба ирҿиара ду ахаҭабзиарала аԥсуа ажәа аҟазараҿы ирылыҳәҳәоит. Убри еилыркааунаҵ, еснагь ишьҭыхны иркнаҵы, аԥсуа поезиагьы, аԥсуа бызшәагьы ҳажәлар рыԥсҭазааараҿы аҭыԥ бзиақәа ныркылоит.

30. Апрезидент дуԥхьоит ҳәа аканцелиариа аҟынтәи исзасын, сцеит. Заагьы исарҳәеит абызшәа азҵаара азоуп ҳәа. Аилатәара ахьыҟаз авице Аршба В. Ш. иҿы акәын. Ҳахьтәаз ихьшәашәаран. Убас ишыҟазгьы 4–5 саат ҳтәан. Иҿыцыз аʒәгьы акгьы изымхәеит. Дара абызшәадырыѡцәагьы, иҟаҵатәу акәымкәа, рзанаат шырдыруа, аҵара шрымоу ҳдырбарц рҭахызшәа акәын рхы шымѡаԥыргоз. Ацәажәара акәым, аус ахь ииастәуп, ҳбызшәа аҭагылазаашьа бааԥсуп. Аха астәи аизарақәа уалбагас акәын ишыҟарҵоз. Убри атәы аҳәарагьы саламгеит. Иҭацәыз аҟынтәи иҭацәыз иҭарҭәашаз анҭарҭәа, ҳаимбғьыжәааа ҳцеит. Уа сыхгьы сзырқьиом, аҿаʒәгьы.

Маи, 16

18. Иӈсҭазаара далҵит асахьаҭыхҽы Леуарса Быҭәба, арӈыс еибага, афырхаҵа ззуҳәаша. Дфырхаҵан, избанзар, ичымазара бааӈсы дшақәӈоз мышкы изанааҭ, иус нмыжькәа дааиуан. Асахьаҭыхцәа рцәыргақәҵақәа рпавелион аҽы дыкҽарҵеит. Уи исахьаҭыхраҽы (Аҟәа ақалақьтә тематика) раӈхьа иргылан иазгәаҭатәу ишәыгақәа рҷыдара ауп. Урҭ Ван-Гог ишәыгақәа угәаладыршәоит. Аха уа аҽыӈшра ыҟам, даара иоригиналтәуп, еиҳа иҵаҕоуп, Аӈсны иҟоу алашара алӈхоит. Леуарса иҵегьы даныҷкәыназ, дҳаҳәан, дызлыҵыз Дәрыӈшь ақыҭа, иҽныҟа ҳаигахьан, сара исҭаз, еицырдыруаз аурыс шәҟәыҽҽы Битови сареи. Иҭаацәа, иаб, иан, даара иҳаигәырҕьеит, рчеиӈьыка рнапы иқәҵан иаҳӈылеит. Битов иахьагьы ихашҭӡом, ҳаиқәшәацыӈхьаӡа исеиҳәоит, урҭ рашҭаҽы игылаз аҵәаҵла иҽышәшәаны ашьац илаӈсоз аҵәақәа рҽыҽ ццышә ишафоз, абз иқәҵан аҽахьы иагон. Леуарса Быҭәба дрылахәын асахьаҭыхцәа рцәыргақәҵақәа Ленинград, Гермаина, Италиа, Колумб Америка анааирт аахыс 500 шықәса аҵра ахьӡалатәи уҳәа акырӈьара. Далахәын аӈсуаа р-Ӈьынӈьтәылатә еибашьра (1992–93 шш.). Исахьаҭыхратә ҟазареи аӈсуа ҳәынҭқарра ашьақәгылараҽы илагалазы иаҭәашьан «Ахьӡ-Аӈша» аорден II аҽаӡара. (Аорден ахаҭагьы авторс иамаз иара иоуп.) Ҟазшьала уи ӈьара дхырҟьамкәа, ииҳәоз, ииуаз зегьы иара иӈсабараҽы (самодостаточность), хамаӈагьарак аҵамкәа. Ирҽиамҭақәагьы рҭыӈ мҽашьахуа илырхит аӈсуа ҟазараҽы. Даара ргәы далсит ирҽиамҭақәагьы иаргьы ибзианы дыздыруаз, абас иаамҭамкәа аиӈсҭазаара ахьынижьыз. Дзыхьӡаз, ибаҽхатәра бзиа зныӈшуа ирҽиамҭақәа ракәзар, урҭ рықәра дууп.

Маи (Мес ду)

19 инаркны. Ариабжьарак сгәы сыхьуан. Сгәы смыхьцызт азы уи атәы уаҽҵас исыздырамызт. Аха иаха саныҽагыла ауп ианеилыскаа, сусқәа усҟак ишҽеимыз. Уи стенокардиоуп, аҳақьымцәа уҽдырба рҳәеит, уи атәы еиҳа издыруаз. Акорвалол сыман, изжәит, аха зынӡа акгьы азыҟамҵеит. Еиҳа-еиҳа аҽарҕәҕәо иалагеит. Раӈхьа Еҭери дысмырҽыхеит, дрыцҳасшьеит. Уи убасҟак дааӈсоит. Аха нас дысмырҽыхар амуит. Еҭери аӡҕабцәагьы лырҽыхан, иаразнак сшьақәыҕәҕәара ршәеит, аха уахь ибаргәыз акгьы ыҟамызт. Аха ахьаа тәомызт. Ирласынтәи ацхыраара ҳаӈхьеит. Урҭ аритмиа умоуп рҳәан, агәыр сзыҟарҵан, ицеит. Ӈыҭрак иааихсыҕьшәа збеит, аха нас еиҭалагеит. Ажәакала, аҽбатәи Аҟәатәи ахәышәтәырҭа ареанимациаҽы сышьҭарҵеит. Уа даара акрысзыҟарҵеит, ажьаҕьрҽагаҵәҟьа сыҵырхит, нас апалатахь сиаргеит. Иӈьоушьаша апалата №2 (Чехов иҽымҭаҟны аиӈш). Сҽызцәаҵәҟьа рыдагьы, инеины сызбаз даара ирацәаҽын. Иара убас аиҳабырагьы, апрезиденти апремиер-министри раӈхьа инаргылан. Уи даара ҳаҭыр ақәысҵеит, иақәысҵоит иахьагьы. Сгылеит, аҽныҟа сааит, аха уи ус исҟәаҵуам, Москваҟа, ма Краснодарҟа сыргар рҭахуп сҭаацәа. Уи рҭахуп, Анцәа дрықәныҳәартә, аиҳабырагьы. Хыла апремиер-министр Анқәаб А. З. ихы иадиҵеит. Сҭаацәаҵәҟьа ракәзар, сыӈшәма, сҽыза, сахьцалак дсыцзар лҭахуп. Сыӈҳацәа, сӈа – убас. Ари сара сзы насыӈуп, еиқәырхагоуп. Апремиер-министр Анқәаб А. З., ателефон дысзасын, исеиҳәеит

Москва кардиоцентрк ахь сдәықәырҵартә ишыҡарҵо. Ашәҡәыԝԝцәа рахь Толик Лагәлаа, Даур Наҷҡьебиа, ашәҡәҭыжьԝы Лиалиа Чамагәуа рыԥсы схоуп сҳәар алшоит. Асеиԥш аан аԝызцәа рыжәԝахыр акыр иаԥсоуп. Урҭ санышьҭаз мышкы цомызт санырымбоз, есымша исзасуеит.

23. Иахьа Анҟәаб А. З. икабинет аҡынтәи ауаԝы иаҳзааигеит Москваҡа ҳазлаԥыруа абилеҭқәа, уа иаҳԥыло уҳәа зегьы ԝны. Уаҵәы Адлернꙗ ҳазго амашьынагьы ааишьҭуеит. Абри ахаҵа сара сзы иҡаиҵахьоу хәы амаꙗам. Уи убас, имаҵура анаԝсгьы, хаҭала дзыцхырааua рацәаԝуп. Аиашаз, ҳажәлар рыхьтәы кадрқәа дреиуоуп, дзыԥсахуа иԥшаарагьы уадаԝуп. Ажәлар зегьы убарҵқәа гәаҭан иаҳаҭыр шьҭырхроуп. Уи даԥсоуп. Игәы бзиан, зегьы рҽы насыԥла деиқәшәаны Анцәа дҳаҭ, Анцәа дҳагумырхан. Сара уахь ацара даара сацәыԥсуеит, аха изгәаҕьыроуп. Еҭери, уеизгьы, аԝнгьы дыспҵырҵуамызт, уахьгьы лара лыда аҿаꙗьы дцаргьы луам. Иа, Анцәа, раԥхьа иргылан, агәабзиара лыҵ, сыԥшәма, сԝыза бзиа.

Москва Пусиагьы (Руслан Џьапуа) даҳԥылеит, Анцәа илԥха иоуртә. Уи дицын сара сышьҭаҵара знапы ианыз Жениа ҳәа ҙҕабк.

Урҭ асасааирҵа «Салиут» аҽы аҭыԥ ҳзылырхит. Ауха ҳаԥсы ҳшьеит.

26. Асаат 12 рзы, машьынала иаан, ацентр ахь ҳаргеит. Уа ԝ-ҭыԥк змаз апалатаҽы сышьҭарҵеит. Ҳақьымс исыду Џьитова лыжәлоуп, Очамчыратәуп, дҽоуп, дагыруа-қырҵуоуп. Даара лҿазышәан сыхәышәтәра лҿазылкит. Аҡәантәи дасуан Анҟәаб А. З. Уи иԥьабаа шәашьа амаꙗам, аха изыԥсоу здыруеит.

27. Шьыжьнаҵы анализқәа ргоит. Уаҵәы кардиографиа сымоуп. Еҭери макьана арахьҵәҡьа дааир сҵахым. Уи Вахтанг Агәхаа иҽы дыҡоуп макьана. Нас исҵахуп лшьапқәа адақәа рылҵны иахьыҡоу ара идлырбарц. Урҭ иахьрыхәаԥшуа аклиника дахагылоуп Аҡәатәи ҳԝызцәа бзиақәа Баркалаииаа рыԥҳа Додо Баркалаиа. Уи гәыцхәык леиԥш ауп Еҭери дшылпылаз. Ажәларқәа ирхагылоу, насгьы риелита ҳәа изышьҭоу, замбициақәа ҳәааа рымаꙗам роуп еиҿазыжтуа. Ус хазы-хазы ажәларқәа рхаҭарнакцәа аизыҡазаашьа бзиақәа змоу рацәаԝуп, зыԝаꙗара аҿакы иахҵнызымҵо.

Аиҳабҙа ихаҭыԥуаԝ дсаҵәажәеит, сгәыцхәцәа, сыԥшәмаԥҳәысгьы ааироуп лҳәеит. Тентк аума, ԝба роума, рҵаргылара рыҙбароуп, иацәшәоит. Агәыцхәцәа ражәа рымамкәа аҵакԥхыҡәра зегьы дара иргар рҵахым. Сҵынха ду Анҟәаб А. З. дасны исеиҳәеит, апрезидент С. У. Багаԥшь иқәҵарала, аспецфонд аҡынтә хышә нызқь ылырԝааит ухәышәтәразы ҳәа. Аԝнынтәгьы иааҡәымҵҙакәа иасуеит: Дима, Амра, Амина. Убас сԝызцәа: Л. Чамагәуа, А. Лагәлаа, Д. Наҷҡьебиа. Ара Москвантә Дионисии Гарсиа дысзасын, акыр ҳаицәажәон. Ашьтахь – сԝыза, аурыс сахьаҭыхԝы И. Максимовгьы дасит, уеизгьы-уеизгьы снеины узбоит иҳәеит. (Арҭ аԝыцьа Аԥсны инеихьеит, ақыҵаҽы сани-саби рнышәынҵра абаҡеиԥш иҡарҵеит.)

Аконсилиум ҡарҵеит апрофессорцәа ԝыцьа – Голохова, Алексиан. Урҭ ирҳәеит сгәы адақәа еицәахар шауаз. Еҭери аҵәыуара далагеит. Урҭ ирҳәеит акы иадамзаргьы атент шҭаргылатәу. Сара сақәшаҳаҭхеит.

4. Иахьа асаат 2 рзы аоперациахь сыргеит. Аиашаз дара напы ԥшқала иҡарҵон, аха уи даара ахгара мариам. Ада иҵганы иганы ауп атент

шҭадыргыло. Уи ашьҭахь 24 сааҭ сыҽмырҭысӡакәа сышьҭазароуп. Еҭери шаанӡа дысхагылан, сшьапқәа мырҭысыкәа акы рыҭалҭон. Уи сыпсҭазаара зегьы убас даларсуп, исыхьуа бзиазаргьы ицәгьаразаргьы дшеибгоу далахәуп. Уажәыгьы уи лнапы сара сзы ихәшәуп. Агылара азин ансоу, ахирург ихаҭа Алексиан дгәырҕьаҭәа дааит, ҳшацәшәоз акәымкәа, даара ибзианы иақәшәеит, аҽакы уҭахызар иҟаҳҭоит иҳәеит. Аха сара акаҽы ҳаагылар сҭаххеит. Иааины сырбеит: Сергеи Шевелиов, саҳәшьаҧҳа, Аниа Исмелиа, Диана Гогәуа. Аҟәантәи аҭел иасит Багаҧшь С. У., Анқәаб А. З., Лакербаиа А. И., Кәыпраа Б. Л. Чамагәуа Л. С., Д. Наҷҟьебиа, А. Лагәлаа. Димеи, Амреи, Алики ессааҭ иасуан. Амҽышаҽны Багаҧшь С. У., Тҟьебучаа В., Чачба Д. ицны дааит, сырбеит.

Ахәшәтәырҭа аҟнытә санылырҽаа, дырҽегьых асасааирҭа «Салиут» аҽы ҳаҧхьеит. Адырҽаҽны Адлер ицоз адәыҕба ҳҭалеит.

12. Адлер, Димеи Аминеи знапы ианырҭаз аӡәы имашьынала даҳҧылеит. Ҳашиашаз аҽны ҳааигеит. Сыхшара, смаҭацәа, агәылацәа – ҵьанаҭ. Ҧыҭрак ашьҭахь сҽышьҭалан, ҽымчыбжьа уаҽҭас исмыцәацыз зегьы сыцәеит. Сыҧсы шьаны сгылт, схы цәгьамкәа избоит.

18. Иаха Кан дааит. Дхаҭахеит, ицлеит. 19 шықәса роуп ихыҭуа. Аконкурс аҽы даиааижьҭеи уинахыстәи ауадаҽрақәагьы дыриааит. Аҧсҭазаара агьама ибахьеит, иахьашоугьы. Дшыҷкәыназ акыр дрыхьӡахьеит. Аринахысгьы, Анцәа, дырманшәал!

Август

13–14. Арҭ амшқәа 15 шықәса рышьҭахь имшеиқәаҭәақәан. Қарҭаа, жәытәнатә ирыҕражьыз зегьы ҭдырттарц, ҳаргьы амагәшьхәа ҳҭарцаларц, ихыбгаз Асовет мчра ирзыннажьыз абҵьар зегьы рыман иҳақәлеит. Урҭ, агәра ганы иҟан, иагьараан ирҳәахьазаргьы, Аҧсны шышьамхнышдыргыло, аҽы шеихаркуа, зинс иамоу зегьы амхны, дара ирраионны ишыҟарҭо ала. Усҟан ҳазҭагылаз, ҳшыҟаз ҳара ҳада уаҽы издырам. Ҳажәлар, иалкаан ҳаҷкәынцәа, аҽар, уажәшьҭа иақәымтәаҭәҟьарц рыӡбеит. Адәахьала иахәаҧшуаз хәарҭа зам ҳақәшәеит ҳәа ирыҧхьаӡон. Бҵьарла рнацәақәа ҭыҟьҟьо, рнапаҽы ирзаамгаз, хыҧхьаӡарала шәынтә раҭкыс еиҭаз ажәлар рҭыҧ иқәырҭарц идәықәлеит. Аҭоурых аҽы зда ҟамлацыз ҟалеит: раҧхьа абҵьаргьы змамыз, хыҧхьаӡаралагьы абриаҟара иҳаиҳаз, жәытәнатә аахыс ҭоурыхла иҳаиҳаз рабашьраҽы аӡәырҽы рхы шақәырҭазгьы, Аиааира ргеит. Уаанӡа Аҧсныҟа иқәрыжьхьаз, зегьы знапаҽы иҟаз, 400 000-ҽык рхаҭарнакцәагьы бналан иахьынтәиааз ицеит. Ари даара ииааира дууп. Уи иақәнаго абаҟагьы ргылатәуп, иҭахаз ргәалашәарагьы иааиуа абиҧарақәа зегьы инеимырдартә иҟаҭатәуп. Аха иахьа уажәраанӡа убри аӡәы далацәажәо смаҳац. Ҳара ҭоурыхлагьы иҟаҳҭаз, иҳалшаз, иаагахьаз аиааирақәа зегьы убас ҳрызныҟәеит. Уажәшьҭа иаамҭоуп убарҭқәа ҳрызхәыцырц. Ҳажәлар ирдыруазароуп, ирхамышҭлароуп рфырхацәа!

18. Иахьа Кан Италиаҟа дцоит. Аҽа ҽышықәса уа дыҟазароуп. Аиашаз, даара иаҳцәыхьанҭоуп. Иаргьы, ганкахьала, иан, ҳара, абысҟак ҳахьынижьуа ицәыхьанҭоуп. Аха инирҧшыр иҭахым. Егьирахь, даара уиқәгәырҕьартә дыҟоуп, дҟәышуп, абаҽхатәра имоуп. Уа дахьцогьы, ҳәарада,

баша дцом, имоу аамҭа зегьы ишахәҭоу ихы иаирхәоит. Ус дыҟоуп, Анцәа иԥьшьала, ҳаргьы ҳиргәыргьоит. Уажәы Москваҟа зхы хоу адәыҕба дҭоуп, уантәи ауп Италиаҟа дышцо.

Сентиабр

30. Иахьа Аиааира иамшуп. Ақалақь ахь сцеит. Сышиашаз амемориал ахь снеит. Уа ауаа рацәаѡын. Снарылс-аарылсуа сышнеиуаз, ҳарратә министрра аштаб еиҳабу Заицев дызбеит. Уи сызивымсит. Снеины снапы имысхын, ҳаҷкәынцәа, ҳаибашьцәа ахьазыҟаиҵо азы ҭабуп ҳәа иасҳәеит. Иаргьы игәаԥхеит. Ажәлар ирхашҭуам рфырхацәа, иахьа иҳамоу ахақәиҵра зхы ақәызҵаз рыҷкәынцәа. Урҭ аҭоурых ҟазҵо роуп. Аҭоурых ажәлар рыԥсҭазаара мѡа иахсаалоуп.

Октиабр

2. Калдахәара ашкол-интернат ахьаадыртуаз ҳцеит. Аиашаз, даара угәы иахәартә иҟарҵеит. Аҵара ахьырҵо ахыбрагьы, егьырҭ аинтернат иаҭаху ахыбракәагьы еиқәхаԥса иҟаҵоуп. Аҙы кеикеиуа Бзыԥ аҙиас аҟынтәи иааргеит. Убра имѡаԥысуаз аусҟәа зегьы хаҭала дырхылаԥшуан апремиер-министр Анқәаб А. З. Ара иҵоу ахәыҷқәагьы, аҵара дзырҵогьы даара анапы рымоуп. Аԥсны иҟоу аинтернатқәа зегьы даара рхы бзианы иаадырԥшит. Урҭ ирылго аҵаѡцәа егьырҭ ашколқәа ирылго ирылукаартә иҟоуп. Ҳаиԥыларагьы бзианы имѡаԥысит, даара уеигәыргьартә ажәеинраалақәа ирыԥхьон аҵаѡцәа.

4. Апрезидент иадминистрациа аиҳабы Аршба В. Ш. иофис аҽы иҟан аԥсуа бызшәа азҵаарақәа ирызкыз изаамҭанытәиу аилатәара. Уи аҽиара знапы иану акомиссиа ахантәаѡы Асаҙба И. Н. даара апрограмма бзиа ҟаиҵеит. Аха, еилкаау усуп, абри аиԥш, ииашан, апрограмма бзиа, даара уи атәы здыруа И. Асаҙба иҟаиҵаз аиԥш еиҭаҟауҵаргьы, аус ахь аиагара знапы иану уаѡҵас ианахамҵгыла, зегьы архивхоит. Уи рдыруеижьҭеи акраатҵуеит, аха ҳчиновникцәа реиҳараѡык, дара аԥсуаа, аԥсшәа рыздырам, ма ирдыруа ахәышҭаара бызшәоуп, аҳәынҵқарра ус аҽы аус иазыҟаҵам ҳәа ирыԥхьаҙоит. Уажәы ишцо, аиҳабырагьы, ачиновникцәагьы шазыҟоу ала уи азыҟаҵан иҟалаҙом. Уи аус ахьынҙауа ҳәа арезервациакәа азыҟаҵоуп, иаргьы ҳампыҙҙаара иаҽуп. Аҳәынҵқарра бызшәа ҳәа ҳконституциа ианызар, урҭ зегьы азакәан еиларгеит ауп иаанаго. Ус акәымкәа аҳәынҵқарра бызшәа ззымдыруа амаҵура имоуа иҟалар, издыруада иҽыхар. Аха, рыцхарас иҟалаз, уи аиԥш ақәҵара ҟазҵаша рхаҭақәа ус иҟалар ҳәа ишәоит. Убри азакәан ҳанықәымныҟәа, ианакәызаалак аҳәынҵқарра ҳзыҟаҵом. Уара аҳәынҵқарра ахьҙуҵоит, аха иара ҳәынҵқаррам. Ишԥаҳәынҵқаррахо аконституциа иқәымныҟәозар, изхагылоу ажәлар ирымоу иреиҕьу рбызшәа иавсуазар.

12. Сыцхыраѡ, сѡыза бзиа А. Лагәлааи сареи иҵыҵыз сышәҟәқәа аҭыжьырҭа аҟынтәи иҵыганы иаагарц ҳцеит. Ахԥатәи, аԥшьбатәи атомкәа – зынҙа 1500 шәҟәы. Ѡынтә цатәыс иҳақәшәеит. Анатоли убас иҟоу ҷкәыноуп, иѡызак ихы иеиҕьеишьом. Амагазинқәа рахь ишатәын (ԥаса арҭ аоперациакәа зегьы аҭыжьырҭа ахахьы иагон). Араионқәа рахьгьы игатәуп, аха излазго сымам. Агазеҵқәа ҳнапы ахьрыҵаѡуа ыҟам. Агазеҵ

«Аԥсны» ҳнапы аҵааѡыртәгьы иҟамлеит. Зегьы рцәеилагеит иааидкылан, аԥсуа бызшәагьы аҭагылазаашьа еицәахеит. Ҳхы жьо ҳааиуеижьҭеи акраатҵуеит, уажәшьҭа царҵа, хыхгарҵа ҳамаӡам. Ҳаинтеллигенциагьы рҿы аӡы ҭаҭәаны иԥшуп. Ажәларгьы ԥьара-ԥьара рызхара рфартә ианықала, егьырҵ зегьы ирылаӡоит. Ҳажәлар аԥьа збахьоу, еснагь зхақәиҵраз иқәпо жәларуп, уажәшьҭагьы ҳааԥсеит ҳәа уаагылар, уанӡа иааҟарҵоз зегьы ԥхасҵоутәит ауп.

31. Иахьа ауниверситет аҿы снаган, Жәларбжьаратәи Адыгатә академиа Ҳаҭыр зқәу рлахәылас сызлаҟарҵоз ала адиплом сырҵеит. Ауниверситет аректор Алеко Алықьса-иԥа Гәарамиа ажәа бзиа аххәааны иааиртит. Багаԥшь С. В. далахәын. Ашьҭахь ақәгылараҟәа ирылагеит. Раԥхьа, ажәа иҳәеит иалахәыз Преднистровиаа руниверситет аректор. Даара цәажәаѡык иакәын. Нас Хонелиа Р. А. Уи ииҳәоғьы идыруеит, аҳәашьагьы. Даара ҳаҭыр ақәысҵеит Жәларбжьаратәи адыгатә академиа сахьалыркааз. Уи сара сзы акыр иаԥсоуп, иӡӡом.

Ноиабр

19. Иаадыртит А. Е. Лашәриа имемориалтә ҕәы. Иара аквартира ахьимаз аѡны аҿы. Абарельеф ҟалҵеит Марина Ешба, Ефрем Ешба ду иԥҳа. Ибзиан иҟалҵеит, иԥшрагьы имоуп, иҟазшьагьы аныԥшуеит. А. Лашәриа, даара апотенциал змаз, иқәрахьымӡаз, ауаѡра ду злаз поетын. Хыла сара убасҟак ибзиарақәеи иажәа бзиа здыруан, иԥсра даара ихьаазгеит. Имемориалтә ҕәы аартра ииубилеи иақәшәеит. Аԥсуа театр апартер ҭәын. Ажәа ирҵеит аакьыскьа Ашәҟәыѡѡцәа реидгыла ахантәаѡыс иалырхыз Н. Кәыцниа. Уи ишахәҭаз, ихәҭаз иҳәеит. Уи ишьҭахь иаразнак ажәа сара исырҵеит. Иара 70 анихыцыз агазеҭ азы изѡыз астатиа рҿыцны, қәгыларан иҟасҵан, урысшәала саԥхьеит. Атекст цәгьамызт ҳәа сыҟоуп, аха ишысҭахыҵәҟьаз сзамыԥхьеит. Амикрофон цқьа еиқәшәамызт. А. Лашәриа даара исзааигәаз уаѡын. Москва аҵара аныҫоз уахь ирласырласны днеилон. Дышиашазгьы – сара сиԥшаауан, днеиуан. Ҳара усҟан азеиԥшнхарҵа бзиа ҳзыҟарҵахьан, хазы-хазы ауадақәа хрыѡнан. А. Лашәриа иеиԥш бзиа избоз ауаѡы дансымԥыхьашәалак, аҽаԥьара дсышьҭуамызт. Убрагь дырдыруан, азеиԥшнхарҵа аиҳабы сара иласҳәаанӡа ацәарҵа сылҵон иара изы.

Нас Кәтолҟа ицеит, уахь инарыгӡарц. Кәтол иалҵыз ашәҟәыѡѡцәагьы, уи зҽанызшәоғьы маҷѡым аҟнытә, зны-зынла ражәа иалаҵан иазырҳәоит аѡѡцәа рқыҵа ҳәа. Уи еснагь изҿакыз аныраҵәаха, Даур Занҵариа (ииашаҵәҟьан баѡхатәрала итәыз) дахыхәмарны иҳәеит: «Ишԥаҟоу, мшәан, абри Кәтол, иагь-Џьгьардамкәа, иагь-Ҭоумышьымкәа ҳәа.

19. Адунеиаҿ акатаклизмқәа рацәахеит: аӡхыҵрақәа, абылрақәа, апсыцәгьара, аибафара, акаҳԥра… Ауаатәыѡса рхы изаиааиуам. Нхашьас ҳәа иалырхыз – акапитализм – ганкахьала, шьоукы арбеиеит, ицәқәырчӡа иҟанаҵоит, аха аҽаганкахьала, акгьы змам, акгьы зкым амасса млаҟымлаҵәо адунеи иқәнаҵеит. Ауаа аагылашьа рымам, аха аԥсабара иазаарго ала, ршьыга ршьапхыц иҵнахуеит. Дара ауаагьы, апокалипсис анбаҟало ҳәа иԥшуп, ҽааны рҳәалап, цахә рҳәалап. Уи иаанаго, ауаатәыѡса ргәаҭ

змоу рацәоуп, иқәызхуа акы ҟалааит, зегьы ирыхьуа ҳаргьы иҳахьып, аҧсҭазаара акыр еиҟаранатәуазар убри акәхоит ҳәа ирыҧхьаҙоит. Аиашаз, ауаԥы аҙәы игәаҭ имазар, иара ихы ихашҭны, убри дызгалакгьы акы дагандаз, убри апокалипсис ҳәа изышьҭоу акәзар ҳәа игәы иаанагоит. Рыцҳақәа ауаа!

Декабр

Ари ашықәсгьы анҵәамҭахь инеит. Ицо ашықәс сықәымҷиеит. Сычмазаԥхеит. Ашықәс иубилеи шықәсуп. Слымҳаҟынҙа иаарыгҙеит, иазгәарҭарц шырҭаху. Сара мап ацәыскит. Иҟаҵатәуп зҳәоз аиҳабырагьы, уи иазыҧшызшәа, уаҳа рыҧсы иахыдмырҙааит, ииасыз ашықәс азы аус маҷымкәа изуит: Хә-томкны иҭыҵуа сԥымҭақәа, иҷыцны снапы ахызгеит, сгәы еихьызшьуаз аҭыпқәа еиҕьыстәит. Ажәабжь зԥит, ахьҙ макьана исҳәар сҭахым, избанзар исыҧсахыр ҟалоит. Статиақәак хазы-хазы аус рыдызулт. Уажәы схы иадысҵахьоу ателефильм асценари сзалгар, маҷк аҧсшьара азин сымоуп.

4. Шьыбжьоншәа Г. Сақаниа, ҳпоет бзиа, зпоезиа хыла бзиа избо дысзасын, сылбааит. Гена Аламиеи лареи раҧхьа асасааирҭа «Риҵа» ахь сыргеит. Аҭан Цәышба Ҭырқәтәылантә дааны дыҟан. Уи даара даҧсуа бзиоуп, дҟәышуп, алафгьы иҷоуп. «Риҵа» афое аҷы ҧытрак ҳааидтәалеит, ҳаицәажәеит. Нас агаҷахь сырган сҭырхит. Гунда Сақаниа-ҧҳа арежиссиор итәгьы лара даҷуп. Абаԥхатәра бзиа змоу дызлагалак зегьы аҷы дҵоуроуп. Нас идсырбеит агаҷаҷы иалхны исымоу атәарҭа, иахьыҧхьакырҭоу, амшынгьы бзиан иахьубарҭоу. Сара сзы икьаҷу ҭыхымҭак ҟарҵар рҭахуп, ателехәаҧшразы.

5. Аконституциа азы акомиссиа аилатәара рымоуп. Акомиссиа саргьы салоуп. Асаат ҧшьба азы иақәдыршәеит. Ишаҧу ала статиа-статиала ҳалагеит. Рацәакгьы еимактәы ыҟамызт. Абызшәа азакәан рыдыркылеит, уи зегьы ишәыдысныҳәалоит сҳәеит. Адкылара еиҳа имариоуп, аха аҧсҭазаараҷы анагҙара ауп аус злоу иҳәеит аҙәы. Ишдыру еиҧш, апрезидентрахь икандидату абызшәа иагымкәа идыруазароуп ҳәа ақәҵара ыҟоуп. Убарҭ аекзаментҵәкьа дыркра згәы еихьнашьуаз ҟалеит. Сара исзымычҳан, иаргьцәаны сцәажәеит. Ари аилатәара иалахәыз Апрезидент дысҷаҧшуеит, аха цәгьа имҳәаҙеит. Азакәан шынарыгҙо гәазҭо акомиссиа аҧҵатәуп ҳәа исҳәаз дақәшаҳаҭхеит. Ҳаԥны иԥнаҳажьлаз асас аурыс бызшәа адагьы ҧсыхәа ҳамаҙам, иаргьы хҭахуп. Аха аҧшәма иҭыҧ анкылашьа дақәымшәар зынҙа иааны ддәылнацоит. Раҧхьа иргылан, уи аиҳабыра ирықәшәоит. Аофициалтә бызшәа ҳәа иҧхьаҙаны иҳадаҳкылахьоу изыԥнарыжьлаз аԥны аҭыҧ хазы иамазароуп, аҧшәмаҵәкьа ицхрааразмацара. Аиҳабыра убарҭқәа рҷы дара ҳажәлар ирхарартәуа рацәоуп. Ажәлар ахьынкылатәу инумкылар, раҧхьагылаԥыс ирыҧхьаҙо аинтеллигенциа ирҳәо иахьаҵамгыло рацәахар, атыша рыҿтарыжьуеит. Ажәлар, иаххәап, афабрика иадукылар ҟалоит, раҧхьа иргыланы, рыматҵ зуша аиҳабыреи аинтеллигенциеи ҭзыжьуа, ус акәымкәа, зыҵкы арахәыц ацәызҙо леиҧш, афабрика иҵнажьыз, иззыҵнажьыз аҷы ихьысҳахар, ма иаҧсамхар, афабрика арктәхоит. Абас иҟоуп убарҭқәа рызҵаараҷы, ҵәахышьа змам рлогика.

20. Телехәаԥшрала ирҳәеит Судаков дыԥсит ҳәа. Судаков қәралагьы зынʒа иқәнагом, даарагьы ҳгәы далсит. Уи ҳашәаҳәаратә капелла еиҷикааит. Уа ирҳәо ашәақәа реиҳарак аԥсуа жәлар рашәа ссирқәа роуп. Уи даара абаѽхатәра змаз еиҷкааѽын, дирижиорын, музыкантын, акапелла еиԍьу ҳазлацәыртцуа музыкатә коллективк ҳамаʒам. Ашьҭахь уи дцеит Аладатәи Америка, Венесуела. Убрагь еиҷикааит рҳәеит акапелла. Убри акапеллаҷы ирҳәон аԥсуа жәлар рашәақәа ѽба. Ҳара ҳашәаҳәаратә культура, ҳкультура зегьы азы уи даара акыр ƀаитцеит, ихьʒ амырʒразы иаҳуалуп иҳалшо зегьы аƀатцара. Ас иаамҭамкәа иԥстазаара дахьалтцыз, ҳкультура згәы азыбылуа зегьы даара ҳгәы иалсит. Иԥсаҭа лашазааит!

25. Асаат хәааба рзы ателехәаԥшраҷы сыƀан. Аԥьампҭазра цатәуп. Сара сзы иҭырхуа ателефильм азы (ус ахьʒаҳтцап, макьана ажанр сыздырам). Уа иҭацәʒа, ихьшәашәаʒа инхаз сыѽнқәа, аҭәабаш зыкәиааш сашҭа еиҭазбахроуп. Уи ахьаа арҷыцроуп, ѽыԥьа аԛкәынцәа сыцырцеит, аҭыхѽы Бигәаа, амашьына аруль зку Шамба. Егьи Ҭарба. Уи, излеилыскааз ала, дрежиссиоруп. Амѽа бзиоуп, Тƀәарчалƀа игаз ахь ҳаниасгьы ибзиан. Аакьыскьа асфальт ыкәырцеит. Саатқи бжаки рыла уа ҳаƀан. Аԥьампҭазра ҳаннеигьы амѽа асфальт ыкәым, аха ахаҳәсса ыкәыԥсан, хар амаʒамкәа иƀатцоуп. Саб иашьа иԥа, уажәы ҳабдуцәа рҭынхара иаху Североиан дшынҭаацәаз аѽны иƀан, иԛкәын Мизан ида. Уи Гал аҳәааҷы аус иуеит, уахь дыƀан. Нас иааит агәылацәа. Максим Гогәуа, иԥҳәыс Циала. Зегьы ашҭа аԥынҵаҷы иƀатцоу аԥацха иааѽнытцит. Сасцәакәак рхәы шыƀарҵоз убартә иƀан. Североиан бзиа дыƀоуп, инхара-инҵыра ҳабду иашҭа ду. Ҳабду, Хындыгә, хѽаха ззымдырʒоз нхаѽын. Дуасҭан, уи инапы иƀанатцаз рахь уажәыгьы инхаз ыƀоуп. Уи зқьы ҷьмеи уасеи ашьха ихеицалахьан. Ишьамаƀа аԥьыка ахьриҵоз ѽ-гектарк иƀоу Ҷьеԥьыр аԥшаҳәа Аԥьыкашарҭа ахьʒуп иахьагьы. Убри иазымкуа имаз ишьамаƀа аԥьыка риҵон (урҭ зегьы Асовет мчы анааи, кулакс дыԥхьаʒаны имырхит). Североиан иабду Қьыбагьы убас иƀаз уаѽы хандеиѽын. Мзала игылан аус зуаз. Сара сынхара рыцҳа, саб иҭынхара, ишыԥшу инхаз ажәѽан аƀынтәгьы, аамҭа аƀынтәигьы ихьчам. Урҭ рƀынтәи ахәышҭаара аԥхареи ауаѽы иԥхареи рыда акгьы иазыхьчом). Дара ҭыхтәын. Сани Саби идыргылаз аѽны аказармеи ажәʒеит. Ԥаса-ԥаса саннеилак урҭ агәыҷра рцәымʒызшәа, еиҳа илахҷыхызшәа збон. Аха уажәы акы рбо иƀам, агәыҷра рцәыʒын, илашәханы игылоуп. Егьи аҷыц, сара сҳаи сҷышьеи еиԥшны иƀастцаз, макьана иƀатцатәугьы змоу, аʒәы датцаиан дахьмыцәаз, алакҭакәа ҭацәуп. Абас иƀоуп иахьа сынхара рыцҳа. Зхәыцқәа каԥсаны ицаз, ҧытрак ашьҭахь избоит ҳәа иааиз ан леиԥш, сгәы хьухьуа, аҭәабаа зқәыиааш сашҭа сҭагылоуп. Наƀ сахьагаз, сызку сусқәа рацәахеит, ианаҭаху, ишуҭаху урышьҭуа иƀаʒам. Хәычыхәыҷла ушьа ржәуеит, удақәа ирҭабаны, асаба рҭаѽѽы иƀалаанʒа. Ҳаѽнқәа рышьҭахь игылаз ақәыԥсҳа дугьы ажәит. Аатцә рхыиааит амахәтақәа. Санхәыҷыз, сан даныԥсыз, асы ишьҭаз ԥны абри амцаҷы ауп сахьааиз. Аԥсреи сареи раԥхьаʒа ҳаиҷаҳаит, адунеи аҷы зегьы иреиғьасшьозгьы дысцәагеит. Аʒбахә рҳәон, аха ишыƀатцәƀьаз уажәоуп ианеилыскааз. Ҳгәылацәа рҷы иƀалақәахьан аԥсра, аха урҭ срыцанакʒомызт. Уажәы

сышхәыҷызгьы, сҽарбаҕьа сааннакылон, судыруаз аҳәеит. Аха егьазундазгьы исзеилкааруамызт. Акызаҭәык еилыскааз, адунеи иаакәыршаз рахь зегьы иреиҕьасшьоз абас дысцәагазар, исзынхаз зегьы шәарҭоуп. Ууанӡа саладыршәарц ауп изырҳәо ҳәа исыҧхьаӡоз зегьы ыҟазароуп: адоуцәа ауаажьыфацәа, аҩсҭаацәа, зҳәатәы ҟало уҳәар. Ари аҩнаҭа, иара иаҭанакуа ус ианыкәха ааигәа-сигәа иҟаз адәкәа, абахә аҟынтә еибарчны игылт ашәаҧыцьаҧ, ашҭахь рхы хоуп. Зегьы ауаҩы инаскьагара, иқәцара ауп изышьҭоу. Аҧсабараҽгьы еибашьроуп. Зыҧсы ҭоу агрессиагьы ныҟәигоит, иҭахуп зегьы рымпыҭаркырц. Ашьҭахь анышәынҵракәа рахь ҳхалеит. Аакьыскьа ҳажәлантә бзиак ирыцкьазаарын, ирҭиааз зегьы ҧҟаны иқәигазаап, анцәаилҧха иоуртә. Ишьҭысхыз ашәырқәа зегьынцьара иқәыстҽеит, аӡқәа, ауатка каҳҭәеит, рхахьы ршьапахьы. Уантәи ҳанылбаа, астол рхианы иаҳзыҧшын. Севериан, сабиашьаипа, аҷкәын бзиа, ҳабду иашҵа нимыжьит. Ибзиангьы дынхеит, имашьына иашҵа иҵагылоуп, иҷкәынгьы иаргьы арантәи аусурахь иныҟәоит.

Астол рхианы иаҳзыҧшын. Ахи аҵыхәеи, аҧшәма дшынҵаацәоу, ҳабдуцәа рҭынхараҽы алҩа бзиан иҩазышьҭуа, иныҳәаҽа ҳкит. Абарҭ зегьы ҭырхит иҳацыз аҭыхыҩцәа. Аматериал ду еизыргеит.

2008

Абас иааит аҽа шықәс ҿыцк. Ииасыз абзиеи ацәгьеи еиҟаран. Сара сзы даарак ибзиамызт: саҳәшьеиҳаб Ада лыҧсҭазаара далҵит. Ашьҭахь саргьы сычмазаҩхеит. Москва сцар акәхеит. Иааҧсаз, иажәыз сгәы инацхраакәеит. Сҭаацәа рыла сгәы ҭызгартә сыҟоуп: Еҵери зегьы дрыхьӡоит, илыхшазгьы лматацәагьы лааӡеит, ҳматацәа зегьы ссирқәоуп. Ҳаҷкәынзаҵә Дима зегьрыла ҳиеигәыргьартә дыҟоуп, иҧшра-исахьа, дҟәышуп, аха аҭаацәара даламлац, ҳгәы иалоуп. Уажәшьҭа ихәҵоуп. Иааиз ашықәс шыҟало аабап, ҳҭаацәаразы, ҳтәыла азы, аҧсҭазааращы, аполитикаҿы.

Сара сусҟәа рҿы сыпланкәа рацәоуп, сзахьӡозар. Хә-томкны иҵытҵуа сҩымҭакәа рахьтә ҧшьба ҭытҵхьеит. Ахәбатәи сазыҧшуп. Егьи, акраамҭа иҵырмыжьуаз сышәҟәы, аҵыхәтәан иҵытҵит – «Амра аҧсы шҭаз».

8. Иахьа Аминистрцәа ркабинет аҿы неитәуп. Д. Наҷкьебиа, Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҳәынҭқарратә премиа акомиссиа амаӡаныҟәгаҩ, даара ҳзыкәгәыҷуа ашәҟәыҩҩы, аҵара бзиа змоу, аҧсшәагьы, аурысшәагьы еиҟараны издыруа, Москва дыҟан дааит. Даури сареи А. З. Анқәаб иахь ҳнеит. Лакрба Л. И. уа дыҟан. Д. И. Гәлиа ихьӡ зху апремиа азы абжьыҵира уаҵәы иҟаҳҵоит. Хырҧашьагьы амам аҿҳәара ааит. Апремиа 1000 доллар рҟны инаагеит, конкурсла изауа рхыхь, конкурсда П. Бебиа ирҭарц рыӡбеит аиҳабыра. Сара А. Аргәынгьы дацыстҽеит.

9. Иахьа асаат 12 рзы акомиссиа иалаз, зегьы – 21-ҩык – ҳаизеит. Иахьынӡасылшоз иҵарҧшны ирасҳәеит конкурсда иқәдыргылаз ртәы. Аҵәы алазҵаз ҟалеит. Уи азгәаҭараз напҩахарылагьы иадымгылаз ҟалеит. Аха иадгылаз хыҧхьаӡарала еиҳахеит. Нас конкурсла ицоз рзы маӡалатәи абжьыҵира ҟаҳҵеит. Зегьреиҳа абжьы иоуит Р. Смыр. Егьырҭгьы, аскульптор В. Ҷьениа, акомпозитор В. Ҷкадуа азхара абжьы роуит. Бжьыҵирала

изымцаз Р. Қапба, С. Аблоҭиа ртәы гәхьаазгеит, аха иҟастцагәышьоз. (Ари аҧстазаара аҿы зегьы абжьыҭира еиҧшуп). Урҭқәа зегьы иадырбеит апремиа аҧҟаҧҭа, акомиссиа иалоу рхыҧхьаҙара атәы иҿыцны ишрыхәаҧштәу, конкурсда атәы зынҙа ишаҟәыҵтәу.

15. Аҧсуа телехәаҧшра адырраҭарақәа ирылагахьан, аха, арҭ аныҳәақәа рматериал ашьҭыхра еиҭалагозар акәхап сҳәан, сыстол сахымҵҙеит. Ус, Еҭери исызҿылҭит уахь снеирц. Ҧыҵѡык астудентцәеи сареи ҳпресс-конференциа аан иҭырхыз аклип ацара иаҿын. Саатк еиҵамкәа ицон. Ус уацәыҧхамшьартә иҟан. Уи еиҿыркааит Гунда Сақаниеи Гәында Кәыҵниеи. Зпоезиа даара исгәаҧхо, ибжьамыжькәа саҧхьо. Аиашаз абри адырраҭара режиссиорцәак реиҧш иақәшәан, ахәаҧшра аинтерес ркыртә еиҿыркааит. Ашьҭахь излеилыскааз ала, ателехәаҧшраҿы авторцәа намҧхьакәа дара амонтаж ҟарҵеит, идәықәырҵарц ишыҟазгьы адырра ҳарымҭеит. Зегьы дара роуп, абаѡхатәра бзиа змаз, агьама змаз рнапы ишыҵыҵыз мѡашьо ианыҧшит. Гунда Сақаниа шаҟа дпоет бзиоу аҟара, абас еиҧш иҟоу адырраҭарақәа реиҿкааразы, реиқәыршәаразы дҟазоуп. Изҙом, аакьыскьа сара сзы акы зҳәахьоу рахьтә акырҙа деиҕьны, аинтерес аҵан, апоезиа алыжжуа иҟаҵоуп. Даарагьы сазыразуп.

Февраль

Ҵыҧхтәи сышықәсхыҵра азы иҟарҵарц изышьҭаз сиубилеи макьанагьы иацрыҵуам. Уи ателехәаҧшрала азгәаҭараз асахьаркыратә дыррақара иаҿуп даара абаѡхатәра змоу Гунда Сақаниаҧҳаи Гурам Амқәаби. Гурам иҭихырц иҟоу ателефильм арежиссиорра ихахьы иахьигаз даара ҳаҭыр ақәыстеит. Иаб диҧами. Артиом Аҧыр-иҧа даара имаҷымкәа астудентцәа дрыцхраахьан. Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» аҭакзыҧхықәу маҙаныҟәгаѡыс аус ахьиуаз. Урыстәылатәи ақалақьқәа рҿы аҵара зҵоз астудентцәа, ажурналистикеи ажәа сахьарки рыматҵ зуаз, хыла адҵақәа риҭон, агонораргьы дахәаҧшны иақәиҵон, аха аканикулқәа нҵәаны ринститутқәа рахь ианыхынҳәуазынҙа рнапаҿы ириҭомызт. Уажәы хыла Гунда Сақаниа дызҿу азы макьана аамҭа лҭахуп. Уаанҙа, Ҭина Қорсаиа 60 шықәса анысхыҵуаз иҟалҵаз ателефильм дәықәырҵеит. Уажәы еиҳагьы исгәаҧхеит.

Усҟан иҟаз аҿар, артистцәа, аҵарауаа зегьы ирхаҵгылон, ринтересс рыман. Уажәы? Убри ашәа зҳәоз, атекстқәа ирыҧхьоз зегьы аҽа ганкы рҽарҵеит. Рыѡнуҵҟа иҿыхеит ахәбатәи аколонна, аинтеллигенциа еиѡнашеит, ауаажәларра рыѡнуҵҟа аилибамкаара еиҳахеит. Аиҳабыра рҿырпын иацкәашоугьы цәырҵит. Цқьа иҧшаазар убарҭ зегьы рышьаҭаҿы унаҙоит. Рышьаҭа ҧшаазар, рҿагыларагьы еиҳа имариахоит. Еиҿанагало хаз-хазы раҧхьагылаѡцәа, рлидерцәа алырхуеит. Уажәтәиқәа реиҳараѡык Арҙынба В. Г. далырхит. Уи иҧсы шҭоу абаҟа изыргылатәуп, илшаз, иҟаиҵаз, аакьыскьа Аҧсны азы аҽаҙәы илымшац. Аха алидерреи, иаххәоит, апрезидентреи еиҧшым. Аҿиара, иаагылан иҟаз алу гьежьуа ианалага, атрибут ҿыцқәа цәырҵит. Аҿиара иаанаго ауаажәлар рҧстазаара аиҕьхарахь ахы археит, уа изықәҿиаз, акыр алызгаз цәырҵит. Аха еиҳаҙаны инхеит акгьы зкымыз, аиҳабыреи, акраагарҭақәеи рааигәара изымнаҙоз. Урҭ аопозициа еиҿыркааит. Убрахь аҧышәа аҵахуп. Аҧышәа ахьрыгу аҟнытә,

автоматқәатцәҟьа шьтырымхыц акәымзар, еибашьратцәҟьоуп изҽу. Аоппозициа аԥхьагылара азто, иаарылыԥшуа маҷхеит. Уааиҟароуп. Ауааиҟара рус зцоурахом. Уртқәа зегьы аҭыԥ шрымоу аиԥш, иааидкылан иҟатцоу маҷым, аҽиара иацу, иансалацәоу.

18. Амра, Амина, Дима ран ахәышәтәырҭаҽы дышьтарцар ртахуп. Гәылрыԥшь алазарет аҽы. Уа аус руеит ҳара иаҳзааигәоу аҳақьымцәа (Гәыргәлиа, Ачба). Насгьы, Петербургынтә дааны дыҟоуп профессорк, хирургк, Етери дзыргәаҟуа ахьаа атәы здыруа. Етери дзыргәаҟуа лшьапқәа агәацәқәа ирылцны ишыҟоу инхаз (ахшароура илзыннажьыз) лдақәа роуп. Ари апрофессор урт рзы аоперациа бзиан иҟалцоит, рҳәеит. Хыла сара лоперациа аҟатцара сацәшәоит, аха иԥжәар, иҳагьар ҟалоит рҳәеит. Ларгьы дақәшаҳатҳеит. Иаха уа ахәышәтәырҭаҽы дыԥхьеит. Етери аѡны данықам исҳәар цасымзар ҟалап, аха аѡны тацәуп. Уи лыда ԥстазаара ыҟазам. Сара сзы мацара акәым, илыхшаз зегьы рзы. Аиашаз, аҳәыр иҭаацәа, ихшара ихы рықәиҭозар, лара лоуп.

19. Асы еиқәыцәашь ишьтоуп. Ҳбалконқәа зегьы ирықәнауит. Исрыцқьашәа зуын, аха асы еиҭақәнаҳәеит. Амра сылзасит. Уи Гәылрыԥшь Етери длыдтәалоуп. Алик, сара, Дима уахь ҳдәықәлеит. Алазарет бахтак еиԥшуп. Аԥшьбатәи аетаж ахь ҳхалт. Етери лыхәра анҽарҳәоз ҳақәшәеит. Ахьаа шлымоу лҳар лтахуп, аха илныԥшуеит. Зегьы дара роуп, уи лыԥшҳара азмырхәашьит, имжьыжьккәа далцып ҳәа ҳгәыҕуеит. Етери иаалҧьушьартә лҽырҕәҕәаны дыҟоуп.

Март

15. Иахьа исымшироуп. Аԥсуаа рҽы, ауаѡы иԥстазаараҽы акрызцазкуа амшқәа азгәарҭон акәымзар, амшира алкаан иазгәарҭомызт. Ус иаԥыз амшныҳәақәа раан саҳәшьцәа акала сахьазгәарҭаша иашьтан. Иаҳҳәап, хәыжәкын. Зегьы ҳацыԥхьаҳа ахәажә ҟарцон. Убарт руакы атцәы аларцон. (Цәысгьы иабалак ҟарцомызт, ихәажәтәызар (рододендрон) акәын. Иара аныҳәа ахьҳгьы уахьынтәи иаауазар акәхап. Убри атцәы злаз ахәажә зықәшәо анасып бзиа ззыԥшу ҳәа дыԥхьаҳан, саҳәшьцәа еснагь убри атцәы сара исықәшәар ртахын. Быжьѡеиҳәашьцәа рашьазатцә. Уи азы аԥкарақәа анеиларгозгьы ыҟан. Еснагь сара исықәшәартә иҟарцон. Ашьтахь аҭаацәара саналала, еснагь сымшира азгәарҭон. Етери астол бзиа лырхион (уи илкуаз ачыс чыс еиԥшымызт). Сѡызцәа, телла исыдызныҳәалоз рнаѡсгьы, аѡны иааины исыдызныҳәалоз ыҟан. Уажәшьта, асҟак анысхытц, уи амш маҷк алахьеиқәтцара ацуп, аха, зегьы дара роуп, игәырҕьахартә иҟарцоит стаацәа, сѡызцәа. Амреи Аминеи астол дырхиан, Алики сареи ҳаибаныҳәеит. Дима иусура аганахьала Москвантә шьоукы аан, урт дрыцуп. Етери дахьышьтахаз сылақәа акы рбомызт. Зегьы раԥхьа уажәы дахьыҟоу Флоренциантәи Кан дасит. Кан – сыхьѡежь. Нас Москвантә еихык-еитцыкны иасит Ланеи Нари. Ахәылпазтәи адырратарақәа раан сара исызкыз ателефильм рышьтит («Ажәа абжьы») Гунда Сақаниа, зпоезиа бзиа избо лоуп иҟазцаз. Баша ирҳәом, абаѡхатәра змоу зегьыԥьара имоуп ҳәа. Гунда лбаѡхатәра, лгьама, асеиԥш иҟоу ажанрқәагьы лнапаҽы ишаайуа аалырԥшит. Уа сѡызцәа ахьсыхцәажәогьы ыҟоуп. Урысшәалагьы

Н. Венедиктовеи С. Лакобеи цәажәеит, даара ибзиан, даара иҵаулан. Убас, еицырдыруа аукраин поет, ауаажәларратә усзуѡы, Олег Таниук иҳәамҭагьы рышьҭит. Ҳәарада, ари аиԥш ателефильм ҟазҵазгьы, изышьҭызгьы, иахәаԥшызгьы даара ҳаҭыр сыҟәырҵеит.

27. Агазеҭ «Эхо Абхазии» аҽы сыҷцәажәара анырҵеит. Азҵаарақәа заа исырҭан, исҳәаша сазхәыцыртә аамҭа сыман. Урҭ лырхиеит ажурналист Лена Заводская. Уа инеиҵыхны сазааҭгылоит иахьатәи асахьаркыратә литература аҿыдарақәа – абзиақәагьы, зыдкылара уадаѡызгьы. Убас аҳәынҭқарреи алитературеи реизыҟазаашьақәа рызҵаара, аԥхьаѡцәа, алитература здыруа, инарҵаулан еилызкааура, ус ахрестоматиатә литература анаѡс зымч ақәымхо, иахьатәи алитература аматериал даара аҽешеиҵанакыз, акырԥьара аҽешашаз. Ашәҟәыѡѡы убарҭ зегьы дрызхәыцны, аматериал ҷыц инапаҷы иааигароуп, асахьаркыратә маҭәахә ҷыцқәа убарҭ шьҭызхша астиль иԥшаароуп. Урҭ даара ишырҷыцтәу гәеиҵозароуп. Аиҷцәажәара неиҵыхны иркьыԥхьит, сгәы иаанагоит уи ахықәкы цәгьамкәа инанагӡеит ҳәа.

Апрель

5. Саргьы сызлахәу жәлар рпалата аилатәара ыҟан. Апарламент азал аҿы ҳаиқәшәеит. Еиҳабыс дамоуп Акаба Н. Н. Уи зегьрыла хантәаѡра азылуртә дыҟоуп, аԥсшәа лыздырам акәымзар. Абри аиԥш иҟоу ахеидкыла, ажәлар рпалата ҳәа изышьҭоу, ҳажәлар пату рыцәаҳҵозар, аиҳараӡак аԥсышәала имѡаԥысуазароуп. Аха хантәаѡыс иарҭаз уи аус лыӡбеит аҽеакала. Ара аԥсшәа ҭып азнырмыжьит. Сара раԥхьаӡа ауп сҽеаналасырхәыз. Ашколқәа русура агәаҭара здыз иҟарҵаз атәы рҳәеит. Аинтерес аҵан, иугәаԥхартә иҟан. Уи, ахантәаѡы лыцхыраа ѡцәа руаӡәы урҭ иҟарҵаз даҷаԥеит, уи зуалу Аҵара аминистрра ауп ҳәа. Ус чмазараны измоу ыҟоуп: аус иахәап ҳәа акәымкәа, схы дсырбап ҳәа ирҳәаша акы рыԥшаауеит. Макьана апалата апрограмма амам, акы ѡны ишьҭазаргьы практикала иԥышәам. Ари аус ус ҷыцуп, ишақәнаго аус аур, иалшо рацәоуп. Алагамҭа ауп макьана, акритика рзура ҳаҟәыҵып, зегьы ҳаицхыраан ҳапрограмма атәы ҳаӡбап.

Маи (Мес ду)

12. Даур Наҷҟьебиа Москвантәи исзааицҳаит «Литературная газета» азы синтервиу ҟаиҵар шиҭаху. Азҵаарақәагьы сзааиҵиит. Ииасыз амчыбжь убри саҷын. Ариабжьарак аҽеа зҵаарақәакгьы рҵак ҟасҵахьан. Арҭгьы рҵакқәа рыҟаҵара сҽеазсырхиоит. Иахьа Б. Шьынқәба имшира ыҟоуп. Еиҳабгьы еиҵыбгьы уахь ицеит. Б. Шьынқәба дпоет дууп. Ҳпоезиа зегьы дагәылыҳәҳәоит. Апоезиаҷы ибызшәа иаԥызго маҷуп.

14. Иахьа Арӡынба В. Г. имшироуп. Ифотосахьақәа, данхәыҷыз инаркны иахьанӡа рцәыргақәҵа ҟарҵеит. Агазеҭқәа зегьы рҷы ибзианы иадырбеит. Иара ԥьаргьы дызнеиуам, ачымазара иахҟьаны. Игәнаҳагьы ҳагәнаҳагьы азыгьашкааит. Аакьыскьатәи мацарагьы акәым, ҳҵоурых зегьы аҷы зыԥсадгьыл, зыуаажәлар рзы еиҳа ҟазҵаз дреиуоуп. Иара убригь, иара ихаҭагьы, иҟаиҵазгьы хазуп. Иахьынӡаилшоз ахақәиҭреи ахьыԥшымреи азааигеит итәыла. Иԥсы шҵоу абаҟа изыргылатәуп. Уи ихьӡ, ихаҭара атәы

ҧсра-ʒра ақәымхароуп. Ҳара ҳҭоурых аҿы ишырҳәо еиҧш, уи ес-ииуа ирыциуа, ес-иҧсуа ирыцыҧсуа фырхаҵоуп.

19. Иахьа, асааҭ хәба рзы, Елеонора Коҕониаҧҳа еиҿылкааз, алитература абзиабаѡцәа рхеидкыла аҿы, сажәабжь «Амра аҧсы шҭаз» еилдыргарц иҟоуп. (Е. Коҕониаҧҳа даара абаѡхатәра змоу журналиступ, еиҿкааѡуп). Ари аилыргараҿы иааит ҿыц аѡра иалагаз, ауниверситет аҿы алитература зҵо. Ажәакала, аѡымҭа ишахәҭоу еилдыргап ҳәа урықәгәыҕыртә иҟоуп. Аха сгәы снархьит усҵәҟьа иахьыҟамлаз. Ажәабжь ргәаҧхеит, уи атәы зҳәаз рацәаѡуп, аха изыргәаҧхаз, ҷыдарақәас иамоу ртәы рзымҳәеит. Ас ианызба, аҵыхәтәан сара инеиҵыхны сцәажәеит, алитература, ажәа аҟазара закәу, иара ажәабжь ажанр атәы, аҧсуа жәабжь аҿиара атәы, уи иахьа аҧхьатәи ашәҟәыѡѡцәа ражәабжьқәа излареиҧшым, ус аҧсуа ажәабжь афольклори, ажәабжьҳәаѡи, ашәҟәыѡѡратә ажәабжьи реизыҟазаашьа аҷыдарақәа ртәы уҳәа ишыҟазаалак, арҭ реиҧш иҟоу аиқәшәарақәа шаҟа ирацәахо аҟара убарҭ азҵаарақәа зегьы реилкаараз даара акраҵанакуеит. Акраҵанакуеит инарҭбаан алитература аинтересс аҟаҵаразы. Уи иара еснагь ацхыраара зҭаху, адгылаѡцәа зҭаху рзы, ҳбызшәа азгьы акраҵанакуеит.

27. Аакьыскьа сгәы иахәаз ирылскаауеит Н. Ҷанба телехәаҧшрала иқәгыларақәа. Уи, амузыка бзиан издыруа, иалыркаахьоу адерижиор, далацәажәоит аҧсуа культура аҿиаразы ишьақәиргылаз апрограмма атәы. Убарҭ хрыѡ рзымукәа ирызныҟәар, аҳәынҭқаррагьы, ауаажәларрагьы ҳкультура ҧхьаҟа иаҳгаҵәҟьоит. Ҳара иааҟаҳҵо зегьы аҿы апрограмма ҳҭахуп.

«Литературная газета» аҿы Д. Наҷҟьебиеи сареи ҳаинтервиу анырҵеит. Уи ҿыц знапы ахызгаз иара, Даур иакәу, аредакциа акәу сыздырам, аха ӷьара-ѡыӷьара, сара стәала, иалхтәымыз амырхит, аха иааидкыланы уалаʒартә иҟоуп.

28. Бабицки А. ҳәа журналистк уибар иҭахуп рҳәан, ҳаиқәшәарц ахьарбаз акаҳуажәырҭа «Пингвин» ашҟа снеит. Уи уажәы Прага дынхозаап, уантәи ауп арахь дшаазгьы. Ара даныҟаз Чечентәылантәи аибашьра иазкны акыр иѡхьазаап, хьаҳәаҧаҳәада ачеченцәа дрыдгылон. Инал Ҳашыг иоуп ҳаиқәшәара еиҿызкааз. Иара Бабицки алитературагьы дазҿлымҳауп, атәгьы цәгьамкәа идыруеит. Уажәтәи идунеихәаҧшышьа, даарак ицәыригар шиҭахымгьы, Европахь иагахьеит. Зҵаара хадас исиҭаз Қырҭтәылааи ҳареи ҳаизыҟазаашьа атәоуп. Урҭи шәареи ас шәеицәыхьшәашәан шәахьыҟоу, шәкультуреи, шәдоуҳаи, шәдоуҳатәи ҭаххарақәеи ирнымҧшʒеи ҳәа. Сара, снавала-аавамлакәа, ихтны сцәажәеит. Ҳаҷкәынцәа-ҳаибашьцәа фырхацәа, еибашьрала ианҳақәла, ирабашьын, ара иааганы иқәрыжьхьаз 400 нызқьѡыкгьы налаҵан, Егры ирцан икарцеит. Уи иаҳәо акры ыҟоуп, ганкахьала, урҭ рганахьала шеишықәсеи ҳазҭагылаз, ҳбызшәагьы, ҳхаҭақәагьы мап рыцәкны ҳаҿраҳҭарц азы иаҳзааргахьоу (Сталин икульт рхы иархәаны) ҿыц иҳаҵагылаз аҿар аҵамгылаҵәҟьеит, иагьыргеит ҳҭоурых зегьы аҿы, уинахыстәи ҳаҟазаараз зегьы зҵазкыз Аиааира. Убарҭқа еилкааны ауп ҳара ҳфырхацәа, абриаҟара хыҧхьаʒарала иҳаиҳаз, абӷьарла еиқәных, знацәақәа ҭыҟьҟьо шырҳәо иҟаз, Асовет мчы

анеилаҳа, уа иртәаны ирымаз архәҭақәа рабџьар зегьы ззынрыжьыз, ҳфырхацәа ҳҿар, еиҳарак аидысарақәа рҿы ирымырхуаз абџьари аџьапҳани рхы иархәааны, ирызбеит акыр шәышықәса ҳхақәиҭра, жәларак реипш ҳаҟазаара зегьы зырцәарц иашьҭаз ирҿагылан иџыххаа иқәырҭеит. Ирҳасабит уинахыстәи ҳажәлар рразҟы. (Ҳара ҳхаҭақәа убарҭ ҳфырхацәа рфырхаҵареи, зхы ақәызҵоз ргәалашәареи ртәы зынӡа ибжьажьны иҳамоуп. Ҳара ҳаагылазаргьы ажәларқәа рҳәынҵқаррақәа рыҟаҵара, реиқәырхараз рхы ҳадырхәон. Уи абџьарла изылзыршозгьы уа инхон, иалазуан, риааира, рымч, рхы иамырхәакәа. Уи иахҟьаны ҳара ҳапсадгьыл аҿы ҳанхеит уапсҵәык апсуаа. Убри гра дуны ишҳамоу жәларык раҳасабала, убри дырны иахьагьы ҳҵоурыхѡѡцәагьы алкаақәак рзыҟамҵеит. Уи иахьагьы иаҵахуп. Ахырҿхәара ахьаҵахугьы ыҟоуп, аха ари агра атәы цәырган иҳәатәуп. Шәышықәсала ҳажәлар фырхацәа абџьарла риааирақәа зегьы изабашьуаз ирыхәартә иҟарҵон, дара рхаҭақәа иахьынӡаргоз инхон, аҿа жәларык ирылазуан. (Иахьагьы ицәырҵуа жәларқәа иреипшны иаадырҳәыз апсуа жәлақәа рышьҭа иаҳәоит, урҭ ркультураҿы апсуаа ҳлагала шаҟароу. Урҭ наӡаӡа ҳара ҳажәларгьы ҳкультурагьы ишырцәыӡыз.) Иаххәап, апсуаа рыр Қәҵешь ргеит, ахьӡгьы арҵеит, нас уинахыстәи Қырҵтәылагьы ргеит. (Тао Кларџьети ада.) Аҭоурых иадыруеит Апсуа ҳәынҵқарра ҳәа. (Ус ѡышә шықәса ишыҟаз ицеит). Убра уааӡа инхоз ауаа цқьа рнапаҿы иааргарц рбызшәагьы рҵар акәхеит. Уи абипарак агеит. Убас, хәыҷы-хәыҷла, аибашьцәа ашьҭахьтәи абипарақәа рнапаҿы иааргоз рбызшәа рҵон, рхатәы бызшәа рхашҭуа иалагеит. Егьырҭ рбызшәа аиааира агеит. Избанзар, урҭ хадара рзуразы аҿа бызшәак уздырҳәомызт, дара ртәы уҵар акәын. Урҭ рбызшәа усугатә бызшәахеит, ҳәынҵқарра бызшәахеит. Абџьарла ара изгаз рыпсадгьыл харахеит. Еиҳаракгьы усҟан, еиҵанеиааига аныҟамыз аамҵаз. Абипарак, ѡ-абипарак ала рбызшәаҵәкьа рхашҭит, ара аҳәынҵқарра аус аҿы аҭыпантәи ажәлар рбызшәада ҧсыхәа аныҟамла. Абас иара Апсуа ҳәынҵқарра амчра ѡышә шықәса ыҟан, ѡышә шықәса рыла рнапаҿы иааргаз рбызшәа иагеит, нас – аҳәынҵқаррагьы. Дара изгаз аргьы урҭ инарылаз ицеит, урҭ ирцәамажьымахеит.

Апсуа ҳәынҵқарра ахьӡ заҵәык нхеит аҭоурых аҿы. Уажәы усҟан Аҳәынҵқарра ззыҟарҵоз ажәлар аҭоурых еиҵаркырц иалагеит. Уажәы апсуаа ҳәа изышьҭоу Қырҵтәыла анҧсыҿеха иааны ара инхаз, ажәытәтәи ахьӡгьы зтәызтәыз нхыҵтәи жәларуп ҳәа иаҿыҵган апсуаа рҭоурыхгьы, рбызшәагьы, ркультурагьы архив ахь идәықәырҵарц иаҿуп – апсуаа, ажәытәӡан аҳәынҵқарра ззыҟарҵаз. Абри ауп иҟоу.

Абри зегьы даара ихшыѡ азышьҭны дазыӡырѡит Бабицки. Иҵабуп, даара исыхәашаз аматериал суҵеит иҳәан, снапы аанкылан ирҕәҕәеит. Нас, ѡбаҟа фырџьан ыжәны ҳаибаныҳәеит. Иара иҳәеит, аамҵеи аҭагылазаашьеи инаҭан дҟалозар, абри аѡыза аҭоурых змоу атәылаҿы деиҭаар, иареи сареи ҳаиҵеибабар шиҭаху. «Всегда милости просим!» – сҳәеит саргьы.

Иун

3. Аминистрцәа рсовет ахантәаѡы, уажәы апсышәала ишаҳҳәо ала,

аԥыза-министр Анқәаб А. З. иҽы сыҡан. Ибзианы сидикылт, иҽехарззалан акәымкәа, уаѡцас. Раԥхьа иргылан иасҳәеит ашәҡәыѡѡцәа иахьатәи рҭагылазаашьа азы сгәы иаанагоз, Ашәҡәыѡѡцәа реидгыла аусушьа, ашәҡәҭыжьра азҵаара атәы уҳәа. Убас, сара сҭагылазаашьа атәгьы иасҳәеит. Иара ихы азышьҭны, сажәа даԥымыѡлакәа дысзыҳырѡеит. Нас иара иациҵеит, иааидкылан, ҳдоуҳатә культура, акадрқәа рааҳара уҳәа зҭагылоу, зегьынҵьара аиҧьтәра шаҭаху.

Иара сара дыздыруеижьҭеи даара ҳаҭыр иқәысҵоит. Аҳәынҭқарра усқәа, адоуҳатә культура иаҵанакуа азҵаарақәа ртәы зегьы идыруеит. Инапы ахьынҳаназо, аҳәынҭқарра афинанстә ҭагылазаашьа иахьынҳалшо акультура дацхраар иҭахуп. Иагугьы, иабзоугьы нҭкаатҵәҡьан идыруеит. Сажәа иахьалнадогьы иаҭаххар дсыхьчоит, даԥсангьы дсыԥхьаҳоит.

14. Гагра, асасааирҭа «Гагрыԥшь» аҡны Багаԥшь С. У. иԥҳаи имаҳәи ааишьҭуан. Ҳара ҳшынҭаацәоу ачара ҳаҳәан. Сымаҳә Алики, сыԥҳа Амреи сыргеит. Ауаа рацәамызт. Уи сгәаԥхеит. Багаԥшь С. У. еиԥш ауаа еицырдыруа, зажәагьы зусгьы акраанаго абри аиԥш аус аҿгьы анорма ианықәныҡәо ауаажәларратә ҵакы амоуп. Хыла сара Багаԥшь С. У. далкаан ҳаҭыр иқәысҵоит. Дызҿызаалак аҿы ауаѡра агәҭа иргылоит. Аиашаз, аиҳабыра заухьоу даарылукаартә дыҡоуп. Сара сеиҭаҽехәахуеит, алидерреи апрезидентреи хаз-хазуп. Багаԥшь С. У. Аԥсынтәыла аҳаҭыр шьҭихит. Уи аус атәгьы идыруеит, ижәларгьы идыруеит, даргьы ибзианы дырдыруеит. Даарагьы изгәдууп, ҳаҭыр иқәырҵоит. Сара, изҳом, уи аҳәгьы диласҵом. Убра ичараҿы ҳахьнеизгьы даара сыззыразыз маԥымкәа иҡан.

Ҳара еицыз азал ду аҿы еиҳа иахьҭынчраз кәакьк алаҳхит. Ҳхатәы толбашьгьы далаҳхит. Уи иқәшәеит Платон Бебиа. Ачара зегьы аҿы толбошьс дҡарҵеит Даур Ҭарба, Очамчыра администрациа аиҳабы. Ибзианы имѡаԥигеит. Асасцәа Аԥсны анҭытцынтәгьы иҡан, Нхытц-Уаԥстәылатәи апрезидент инаиркны, Краснодартәи атәылаҿацә аиҳабыра рхаҭарнакцәа инадыркны, еицырдыруа абалерина Волочкова лҟынҳа. Сергеи Уасил-иԥа ҳахьтәазгьы днеит, ҳныҳәаҿа икит, ҳаргьы дынмырхакәа адруҳәа даҳныҳәеит. Даара аамҭа бзианы иаҳхаагеит, даара ҳаззыразыз ауаѡы ичараҿы.

15. Иахьа Москвантәи дааит Даур Наҷҟьебиа. Уи, аиашаз, уаѡышьалагьы, дырралагьы, баѡхатәралагьы, аурысшәагьы убас идыруеит, аурысшәа аҡнытә аԥсшәахь ишеиҵеиго аиԥш, аԥсшәа аҡынтәи аурысшәахь еиҵеигоит. Ас иҟоу акадрқәа ҳацәмаҷуп, даарагьы напы рыдкылатәуп. Цәаҳәанҵалантәи аиҭага бжьагыламкәа, ишиашоу оригинал аҡынтәи ианеиҭарго аѡымҭа акгьы ацәыззом.

Даур ибзоурала еиҿкааз, иареи сареи ҳаинтервиу Москва «Литературная газета» ианырҵеит. Москва аҽа шыҟәсык даанхар ҳаиҭанеиааирақәа ирҿыцуан. Усгьы ауп, аха арагь даара даҳҭахуп.

Август

4. Иахьа Москвантә телехәаԥшрала ирҳәеит 90 шыҟәса дшырҵагылаз иԥсҭазаара далҵит ҳәа Солженицин. Уи, ҳәарада, дызтәыз ашәышыҟәсазы, аҭоурых аҿы, алитература аҿы, ижәлар рзинқәа рыхьчараҿы ихигаз,

илшаз адунеи зегьы иадыруеит, иҟоуп Урыстәылатәи адиссидентцәа, атәыла аиҳабыра иныҟәырго аполитика инадкылан, ажәларгьы аҵәы иахазҵо. Солженицин иқәпараҽы ажәлар аҧхьа иргылон. Дрыхзыҙааруан. Урҭ рзинқәа рыхьчара акәын иҧсы зқәиҵозгьы. Уи иаахтны иҳәон, иҩуан Асовет мчра, Сталин идиктат аан ажәлар зҭагылаз. Уи еицырдыруа аҩымҭақәа имоуп, асахьаркыратәқәагьы налаҵан, аха зегьы ирылукаартә иҟоуп «Архипелаг-Гулаг» захьзу аполитикатә террор аан идырбаандаҩыз иахьҭакызтәи рҧьаҳаным иазку. Убри атемала «Архипелаг-Гулаг» иацназго аҽа ҩымҭак аҧшаара уадаҩуп. Аамҭала уи ашәҟәқәа удырбалар, ушаҧхьо еилыркаар, учынуаҩума, уинтеллигентума, устудентума – даара уусқәа дырцәгьон. Хыла саргьы, уи иҩымҭақәа срыҧхьоит ҳәа, сыцәгьа рҳәан, даара сдырххеит. Раҧхьа акьыҧхь збартә иҟалаз аповест «Один день Ивана Денисовича» атәыла иқәынхоз аҧхьаҩцәа зегьы иаразнак еицгәарҭеит. Иара убас ироман «Раковый корпус». Сара хыла уажәраанҙагьы зегьы ирылыскааун «Архипелаг-Гулаг». Уи жанрлагьы, стильлагьы иҽыцзоуп, адокументалтә материал асахьаркыра ҳаракы амч аман иҟаҵоуп, Солженицин аиаша иашьҭаз қәпаҩ дуун. Уи зныкымкәа иҩхьан Аҧсны зҭагылоу азалымдарра, еснагь изҵагылоу аполитикатә террор атәы. Аиаша азықәпаҩ ду ҳара ҳазҭагылаз баны дзаҩымсит. (Ҳара иаҳҳароу, убарҭ аматериалқәа еиҭаган, ҳажәлар ирылаҵәартә иаҳзыҟамҵеит. Уи ианакәзаалакгьы ихьшәахом.) Солженицин иеиҧш иҟоу зҭаху еиҳабыра ыҟаҙам. Уи зны дахганы аҳәаанхыҵҟа ддәықәырҵеит, аха, ҧсцарҭақәак анықала, ихы зқәиҵо иҧсадгьыл ахь дхынҳәит. Уи аурыс милат рҭоурых аҽы дынхоит, аиаша аполитикаҽгьы, асахьаркыратә ҟазараҽгьы, иҧсадгьыл ду, ижәлар ду рҽахәы зҳәоз ирылукаартә иҟаз рҵеи ду иакәны. Ус иҟоу аибашьраҽгьы ихьаҵзом, ишҭахо шырдыруагьы ҧхьаҟа мацара ицоит. Убри азы дызхааныз, иааиуа абиҧарақәа зегьы рзы дҽырпшыган, дымҩақәҵаган дынхоит. Уи еиҳау занаатгьы аҧсҭазаараҽы иҟаҙам.

8. Иахьа ақырҵқәа Аахыҵ-Уаҧстәыла аибашьра иалагеит. Аполитика шшапаҙа иҟалаҙом, аха ақырҵцәа рполитикаҽы зынҙа иалган иҟоуп. Ақырҭуа жәлар, ақырҭуа культура дамыҭаны иазынхо аполитика мҩаҧыргоит реиҳабырагьы, ринтеллигенциагьы налакны, аҙәы даанмыжькәа. Уажәы Уаҧстәыла ус иныҟәеит, уаҵәы ҳара ҳахь рхы дырхозар акәхап. Урҭ ирҭахуҵәкьагьы аахтны ирҳәом. Автономиа ахьрымоу, иахьқырҵцәамхаз ауп изыхдырҟьо, аха уи анаҧшцәа рҽы ирызцәыргом. Уажәтәи аибашьраҽы, абасҟак хыҧхьаҙарала (хаҵарала акәымкәа) иреиҳау, еиқәных иҟоу ар змоу ақәылаҩцәа, изқәылаз убранҙа инаргар ҟалоит, нас еинылашьа, шьақәгылашьа рымаҙамкәа. Цхинвал амца акны ибылуеит, зынҙа иқәырхыз ақытақәа ыҟоуп. Ааигәа иҟоу, хара иҟоу амч змоу аҳәынҵқарракәа шәаангыл ҳәа разҳәаша, аиҽцәажәарақәа рахь иназгаша аҙәгьы алаҽиҭуам. Америкеи Европа амраҭашәареи урҭ раҕацәа ирыдгылоит. Урыстәылагьы иҕьаҵәыҕьаҵәуа ыҟоуп, аха иаахтыҵәкьан макьана рхы аларгалом. Уеизгьы, Урыстәыла заҵәык ауп абрагь гәыҕырҵас иҟоу. Ауаҧс жәлар хацәнымырха аҕа иҽагылоуп, ршьамхы адырсырц ргәы иҭаҙам.

12–13. Кәыдрытәи аиҩхаа ҭарцәуп. Уа иааны иҭаҳаз ашәанцәа, ақырҵ-

цәа ирҭахын аиԥхаа рнапаҷы иааргарц. Уи рнапаҷы ианаарга ҳашьхақәа раҳ, Аԥсны асимволқәа иреиҳау Ерцахәгьы дара иртәхон. Ахьӡ ҷыцгьы азырыԥшаахьан рҳәеит. Урҭ уа даара рҿырҷәҷәаны итәан. Дырԥегьых аурысцәа. Аурыс ҳаирпланқәа, ҳҿеыхәышәтәырҭа Аӡҵара зҿеизган иҟаз ашәанцәа, абомбақәа рыларҵан, еимдырпит. Ҳара ҳаҷкәынцәагьы аиԥхаа иҭалт, егьырҭгьы ҭырцеит. Ерцахәгьы наԥьнатә ҳара ишаҳтәыз инхеит. Арҭ ахҭысқәа ирылахәыз Димагьы дхынҳәит. Уи иҳәеит, аурысцәа шҳадгылоз ангәарҭа ауп акәымзар ҳаҷкәынцәа рацәаԥны рхы ақәырҵар акәхон, убас рҿырҷәҷәаны итәан ҳәа, Анцәа иԥьшьала, Димагьы егьырҭ иԥызцәагьы еибганы ихынҳәит. (Аӡәызаҵәык машәырла дҭахеит, аҷацәа дреиуаз ԥьшьа дыршьит.)

21. Иахьазы иазгәаҭоуп Аԥсны жәлар зегьы реизара ду. Азхаҵаразы Урыстәылеи адунеизегьтәи ажәларқәа рахь аапхьара аҟаҵараз. Хыцәхәыц ауаа еизеит. Ҳара 1988 шықәсазы убра еизаагаз, 48–50 нызқь раҟара ыҟан рҳәеит. Ишахәҭаз, иахәҭаз ақәгыларақәа ирҿын. Даур Наҷҟьебиеи Анатоли Лагәлааи сыцын, Анцәа илҧха роуит. Урҭ ансыцу абаа иҭоу сиԥызоуп. Сара исықәлоу сԥызцәа зынӡа имаҷхеит. Абрагь хыцԥыцк ракәхарын иҟаз. Азаҵәра еиҳаны ауаԥытәыԥса изхымго акгьы ыҟам. Арҭ аҷкәынцәагьы саҳаҭыр рбоит акәымзар, ауаа рыжәпара салҵны снаскьаны сахьгылоу инеиуамызт. Ауаԥы данҷоу, имч анҭоу, ихақәиҭра ԥықәсыла амамзар иҭахуп. Ажәра аҷаԥшьара цәгьоуп.

Ибзиан еилгеит. Ахәылпҭаз Москвантәи телехәаԥшрала зныкымкәа иадырбеит. Аха даара ентузиазмк аҵамкәа. Уи Урыстәылатәи аиҳабыра ртон акәӡам. Уажәтәи, изхыҷехәо, адемократиа рылахь иаԥыракны, хыла убра изышьҭуа ишырҭаху ирышьҭуеит.

25. Иахьа, ҳҭоурых аҷы иаҵшьны иарбахо мшуп. Урыстәылатәи апарламент, хыхьгьы, ҵаҟагьы – ибзианы иахцәажәан еиҷҷакны иҟарҵаз напԥахарала, Аԥсны азхарҵеит. Ҳапрезидентгьы ибзианы дықәгылт. Аиашаз, абарҭ аԥмчыбжьык иҟалаз ахҭысқәа ҳаагылазар ҳзышьҭоу, ҳақәпареи иаагаз Аиааиреи ртәы еихнашьалеит. Аполитикаҷы, аҳәынҭқарра ус аҷы ламыс ыҟазар, ламысла иныҟәеит. Ҳәарада, абарҭ зегьы рҷы Путин иполитика ду ауп мԥасы изну. Уи, еснагь зхахә ылызхуа, Америка аҿехарззалара амԥа акит. Медведев даара ибзианы ихы ааирԥшит. Ииҳәо шәоуп, изоуп, логикала еиқәшәоуп. Аԥсҭаа илымҳа ҷьгәоуп, ҳҭагылазаашьа уажәы еиҕьны иҟамлац. Телехәаԥшрала Цыгәба В. М. сареи иааркьаҷны ҳалацәажәеит, алкаа ҟаҳҵеит иҳауз Азхаҵара аҵакы азы. Нагӡара ақәзааит зхы иақәиҭу Аԥсуа ҳәынҭқарра!

26. Асаат 3 рзы ателехәаԥшрала дықәгылт Урыстәыла ду апрезидент Медведев В. А., иагьрылеиҳәеит ҳазхаҵара инапы шаҵаиԥыз. Уи Аԥсынтәыла аҭоурыхгьы ахааназ данхалеит, инапы зҵаиԥыз, ҳажәлари ҳапсадгьыли рзы хәы змаӡам ақәҵара инаваргылан. Нагӡара ақәзааит ихьыԥшым, зхы иақәиҭу Аԥсны! Абарҭ ажәақәа рыла ҳрылагароуп аринахысгьы ҳашьыжьқәа. Абудистцәа Рама Кришна, Кришна Рама ҳәа ирҳәо аматанеира еиԥшны.

P.S. Арӡынба В. Г. иқәнаго зегьы ҟаҵатәуп, иҳәатәуп. Иҟаиҵахьоу, илшаз,

иҵанакуа – акы аанмыжькәа иҳәатәуп, иҳәалатәуп. Аха уи иаанагом зегьы ихала мацара иҟаиҵеит ҳәа. Арҙынба В. Г. иеиԥшу игылара азыҟарҵоижьҭеи акрааҵуеит. Ахеидкыла «Аидгылара» иахьагьы ишахәҭоу зыхә рымшьац аусура Мушьни Хәарҵкьиа иеиԥшыз афырхацәа, аибашьраан, аҟазаареи аҟамзаареи ҳанҭагылаз, ажәлар раԥхьа ираԥызаз. Ари Арҙынба В. Г. дланарҟәуам, дышьҭнахуеит, избанзар, уи убарҭ зегьы еихишьалартә далҵит, дықәнаргылт, далнахит.

Сентиабр

14. Аԥсны дааит Урыстәыла Адәныҟатәи аусқәа рминистр Лавров С. Багаԥшь С. У. уии реиԥылара, реицәажәара аинтерес ду аҵан, ауаагьы акы бжьамыжькәа рлымҳақәа кыдҵан иазыҙырҩуан. Уи Аԥсны иаара иаҳәоит Урыстәыла ду ҳшахамышҭуа, зегьы рҿы ҳшьапы ҳақәгылар шырҭаху, уи иацхраарц ргәы ишҭоу.

15. Иԥсҭазаара далҵит Иван Саҙба. Уи дажәны дыҟамызт, аха хәшәтәышьа змам ачымазара ихьит. Иван Саҙба иҟәышыз, зажәеи зуси еснагь еицыз ҵарауаҩын, рккаҩын. Уахгьы-ҽынгьы аус иуан, дыпрактик дуун. Уи иԥьабаа ду ацуп аԥсуа школ аиҕьтәра: иаԥиҵеит алагарҭа классқәа рзы аҳасабразы арҵага шәҟәы, иара убас, асахьаркыратә литературазы ахрестоматиақәа. Иарбан сфераз уи дызлахәымыз, иарбан маҭәарыз дзызҟазамыз. Дымгәамҵкәа, зегьы бзиа ибаны, деиҷаҳан иҟаиҵон. Зус бзианы издыруа, зхы ибзианы аус ауа зегьы убасоуп. Урҭ рнапы злаку бзиа ирбоит, ирыԥсҭазаароуп. Иахьа уи ихы дагхеит, абасҟак зԥьабаа рдыруа ижәлар дрыгхеит. Аныҳәамҽеха, ҳажәлар ироуз азхаҵара ианақәгәыргьо иԥсҭазаара далҵит, убри иаԥсахаз ажәлар рҵеи иаша. Ҳаԥсадгьыл, ҳнышә аҙәыр изыласхозар, еиҳа изыкәнагақәо дреиуоуп Иван Асаҙба.

23. Иахьа Италиа, Арецонтә дысзасит смаҭа Кан. Уи уаҵәы Римтәи Папа идикыларц иҟоу дрылоуп. Ҳаигәыргьеит, убрыгь ҭоурыхуп. Кан, ҳара дахьаҳтәу мацараз акәым. Аԥсны зегьы даҵеиуп ззуҳәаша иакәхеит. Аринахысгьы, Анцәа дырманшәал! Римтәи Папа данидикыло атәы аматериал ара инарҭбаан акьыԥхь иарбатәуп. Ари ҭоурых усуп, ианакәзаалак аԥсуак уи аиԥш иаҭәарымшьацызт.

Октиабр

23. Анатоли Лагәлаа дысзасын исеиҳәеит, Аԥсны жәлар рышәҟәыҩӷы ҳәа ахьҙ ухырҵеит ҳәа. Уи азы дара сҩызцәа бзиақәа А. Лагәлаа, Д. Наҷкьебиа, З. Џьопуа даара аԥьабаа рхы иадырбеит. Усеиԥш ахьҙ Европа иҟам, Урыстәыла иҟам, аха Кавказ зегьы уи традициала иаауеит макьана. Усеиԥш ахьҙ нхеит, аха аԥсҭазаареи иара алитературеи аҽшаԥсахыз аиԥш аҵакгьы аҽаԥсахит, Жәлар рышәҟәыҩӷы ахьҙ уажәшьҭа иаҭахуп ҳәагьы сгәы иаанагом. Уажәы мап сзаҵәкуам, схахә ылсхуашәа сҟанаҵоит. Д. И. Гәлиа иеиԥшу рзы иҟамзар иԥшаатәын. Уи ахьҙгьы, аҵакгьы еиқәшәоит, акәалаԥ еиԥш. Ус иҟа, егьыс иҟа, уи даара иҳаҭыруп, даарагьы аҭакпхықәра ацуп. Уи аиԥш ахьҙ сыхҵара ҳапрезидент Багаԥшь С. У. иҟынтәгьы иаауеит. Уи акыр дсыцхраахьеит, ҩ-томк сҩымҭақәа рҭыжьра (урысшәала) дадгылеит. Иара усгьы, Багаԥшь С. У. дыпрезидентҵәкьоуп, ижәларгьы идыруеит, иусгьы. Уахгьы-ҽынгьы тәамҩахә ҟамҵакәа, даара ауадаҩрақәа

зхызгахьоу ажәлар рыматҵ иуеит, ршьапы иқәгыларц, дара ираҭәоу аҧсҭазаара аҟатҵара рымч ақәхарц. Ҳҭоурых аҿы ҳажәлар ирхылтҵхьоу рахь еиҳа иалукааша дыруаҙәкуп.

Егьи, жәлары рышәҟәыѡѡы ҳәа ахьҙ ажәит, ашәҟәыѡѡы аҿа ҟатҵарбагак идымгалаҙакәа ус дшышәҟәыѡѡу дныжьзар еиҳа ииашоуп.

Ноиабр

1. Иахьа асаат ѡба рзы, уаргьы иудыруа сѡызцәақәак ҟалоит, аха умазар абра уҟазар сҭахуп ҳәа дысзасит Н. Венедиктова, ашәҟәыѡѡы, атҵара бзиа змоу зуаѡышьа бзиоу аинтеллигент. Уи дреиуоуп анкьа зны Аҟәа атом аусзуѡцәа. Уа ирылахәыз апрофессор диҧхауп. Дара цеит, ринститутгьы даргьы, аха лара илҭаххеит абра дахьашьцылаз, лѡызцәақәакгьы ахьыҟаз Синоп аҟазаара.

Асаат ѡба рзы сыҟан. Ашҭаҿы иҵыхәаршәшәо мацара иаҳҧылеит ала бзиа. Уи леиқәатҵәан. Жәы-мзы роуп иахытҵуа, лҳәеит Надиа. Атеррасахь ҳхалт. Иатҵәабҕьыла иҭалаҳан. Астол, адиван, аҟәардәқәа зегьы акыр иқәсхьоу роуп. Иҿыцҙа акы абра ирылаургылар, аколорит еиланагоит ҳәа ауп изыҟалтҵаз. Дук мыртцыкәа ууанҙа исымбацыз ҙгабк дааит. Дычча-ччо. Надиа излалҳәаз ала, уи «Персик» ҳәа илышьҭоуп, аурыс театр аҿы аус луеит. Ҳаикәшаны ҳанаатәа, «Амра» ҳәа захьҙыз аѡы ала ҳаибазырбаз ҳәа атҵацақәа шьҭаҳхит. Дук мыртцыкәа Лена Заводскаиа дааит. Уи джурналиступ, лареи сареи ибзианы ҳаибадыруеит. Инеиҵыху аинтервиу сымылххьан. Аҧсны убри аиҧш иҟоу тәылоуп, изықәнаго, Анцәа дзықәшаҳаҵу, иаҧсоу ажәлар ирымазароуп ҳәа. Абри аиҧш ахшыѡзцарақәа зҳәахьоу рацәаѡуп. Иақәнагоз ажәлар Анцәа иалиххьеит: урҭ аҧсуаа роуп. Аҧсуаа рҭоурых ашьа алыкәкәо ишыҟарҵахьоугьы, абриаҟара шрыхҭыргахьоугьы, иахьагьы, уатҵәгьы, уинахысгьы – Аҧсны зл-Аҧсну, иқәынхо рзгьы, иааиуа рзгьы агьама азҭо дара аҧсуаа роуп. Ленеи егьи аҙҕаби заа ицеит. Надиеи сареи аҿа ҧытк ҳаицәажәон. Аха сара стема сиааит, ҳаицәажәара амуа аҟынҙа инанагеит. Зегьы дара роуп, ҳара еснагьтәи ҳазҵаарақәа иҵегьы дырзааигәахар, лара лтәала еилылкаар, лара лтәала рҭак ҟалҵар лҭахуп.

Декабр

17. Ахеидкыла «Аидгылара» абенефис ыҟоуп. Уи еиҿкаахеит декабр 13, 1988 шықәсазы. Усҟан сара ишысымуаз хантәаѡыс сарҭеит. Изуамызт, избанзар, еилыскаауан уи аҭакҧхықәра шыҕәҕәаз. Насгьы, сара, ҧсыхәа анамоулак ауп акәымзар, ус еиҧш иҟоу аус садгылаѡуп, аха ахантәаѡра сықәнагом ҳәа исыҧхьаҙоит. Уаҳа ианамух сақәшаҳаҭхеит. Аус утәхеит. Раҧхьаҙа еилыскааз убри ауп, уи иалахәу зегьы убасҟан еиҧш, зегьы лапҟьак-лапҟьак ркуп, дара ргәы ишаанаго мацара ада аҿакы рыдыркылар рҭахым. Убас иҟаз аҭагылазаашьаҿы, дасу ргәаанагарақәа еизааигәатәны, еиҳа зегьы ирыдыркыло еиҕьу алкаа аҟатҵара аҟынҙа рнагара сылсыршеит. Убри ҳусура зегьы азы хыҧара зқәым ҧҟаран иҟалартә. Уи аҭахын аус бзиа аҟатҵаразы, уи аҭахын, иара иаҕаз раҧхьа иргылан, аиҳабыра рҟынтәи аҿыхьчара. Зегьы дара роуп, ачымазаѡцәҟьа ихәышәтәра уадаѡуп. 1989 шықәсазы Аҟәа иҟалаз аиҿаҳарақәа, ауаа ахьҭакыз, иара ахеидкыла авторитетгьы иаҧырхагахаз убарҭ лыргашьа змам «ачымазцәа» роуп.

Усҟан абжьаапынтәи ашәарҭақәагьы еиҳан, аилабгара иалагаз асоциалистә республикақәа реидгыла зынӡа ҳрыцаҟьацыр алшон. Зегьы дара роуп, «Аидгылара» даара аус ауит, ажәларгьы адгылт. Ҳапҳьаҟа ҳажәлар ирзыпшыз аибашьра аламҭалаз, ажәлар акыр еидыркылт, рхыхьчара шрылшо агәра ддыргеит, дара «Аидгылара» ахадарагьы апышәа дырҳаит. Апҳьаҟа даара ихәарҭахаз, аибашьраан «Аидгылара» ахьадыркыз даара ииашамкәа иҟарцеит. Уи атәы уинахысгьы цьара ирҿадмыршәит. Избанзар алидерцәа, егьа ипрогрессивтәу аус иаҿызаргьы, иаарываҟәыло, иаҭаххар зцаарақәак рҿы ирымазкуа ҟалар рҭахым. Иахьынӡарылшогьы иалдыршоит. Уажәы, аибашьра ашьҭахь, иазыхынҳәны, ҳаҭыр ақәцан ахцәажәара ахьапшьыргаз ихшыѡны иҟарцеит.

Унацәа узрыламцо атеатр ҭәын. Убрыгь акы аҳәоит. Ажәахә ҟаицеит Шамба С. Ихагамка, иҧагьамкәа. Сара сықәгылараҿы, исҭахыз зегьы сзымҳәазаргьы, уеизгьы ҧытк сҳәеит. «Аидгылара» ҧсит, аҭоурых иагеит ҳәа ишыҟаз апсы ҭарцеит. Иагьаҭахын. Аҿаргьы ирдыруазааит ҳаргьы аҟәыд шаҳмыпҟоз.

12. Иахьа шьыжьнаҵы Тҟәарчал цатәуп. Убра сара спылара еиҿыркааит. Жәлар рышәҟәыѡѡы ҳәа ахьӡ исырҭаз инаҿыцган Тҟәарчал администрациа аиҳабы Гогәуа Ҭемыр исеиҳәеит, аҳәара ацҵан. Уи ахьымѡапысуа Кь. Чачхалиа ихьӡ зху ашкол аҿы акәхоит, уажәы саҳәшьапҳа Л. Исмелиа директорс дызмоу. Уахь исыццеит Борис Гәыргәлиеи, Никәала Кәыҵниеи, Анатоли Лагәлааи. Хазы уахь ицоит Сонер Гогәуеи Димеи. Уи ус ирыӡбеит дара рхала. Ҳәарада, саргьы даара сгәы иахәеит.

Тҟәарчал ацентр кәапҳа, ицқьаҳа иҟоуп. Уа ақалақь администрациа ҳзыпшын. Ашкол аҿы Аҵара министргьы дыҟан. Ахәыҷқәа зегьы рзы иссируп, адруҳәа рыбжьы рганы иаҳпылеит. Имѡапылгон Тҟәарчал ақалақь Аҵара ҟәша аиҳабы Хаҳәбиа Фросиеи аҿа рҵаѡыки. Аҵаѡцәа уажәы-уажәы рҿыпсахны асценахь иааиуан, зны ашәа рҳәон, зных сѡымҭақәа рцыпҵәахақәа ирыпхьон, зны икәашон. Егьырҭ Тҟәарчалтәи ашколқәа рҟынтәгьы иҟан арҵаѡцәагьы аҵаѡцәагьы. Ирацәаѡны иқәгылан сѡымҭақәагьы саргьы иҳахцәажәеит. Аҵыхәтәаны саргьы ажәа сҳәеит. Хазы сазаатгылеит ашколи алитературеи реизыҟазаашьа акыр шаҵанакуаз. Уи еихсыҕьра ақәымзар шакәу. Ателехәапшра аҟынтә иҟан О. Лакрба хыс дызмаз агәыпҧ, имѡапысуаз акы аанмыжькәа иҵырхуан. Ашәҵқәа рацәаны исырҵеит, ашьха зныз асахьеи аҳәачапеи. Аҳәачапаҵәкьа. Сагьарччеит, Сонер Гогәуагьы сиубилеиқәа руакы аан ѡбаны еиваз Бельгиатәи ашәарыцага шәакь сиҭахьан. Ажәакала, сеиқәных сыҟоуп. Иааҟарҵаз зегьы, иаарҳәаз зегьы даара гәыкала шакәыз ѡашьомызт. Абас, абри аипш аипылара ссир еиҿыркааит Тҟәарчал. Бжааӡара сзааӡахьаз Тҟәарчал, ашкол сахьҭаз, абыжьбатәи акласс сахьалгаз, аѡызцәа бзиақәа ахьсымаз: Ҷыҷыкәа Харчлаа, Мирон Аршба, Шьоҭа Делба, Алыкьса Бганба уҳәа. Рапхьаҳа хылатәи сусура Тҟәарчал ауп ахы ахьакыз: ашахта (№4), нас арацәа ахаҭабзиара ахьгәарҭо аусҳәарҭаҿы. Даара исҭахуп абри аагалыхратә қалақь еиҕьхарц, иеилаҳан убра аус руа, рзанаат зныпшуа адоуҳатәы культура аҭып бзиа аман.

2009, февраль

1. Иахьа Шәачаҟа амҩа ҳақәлеит Еҭеригьы саргьы. Асанатория ахь ҳцоит С. Орԥьеникиҙе ихьӡ зху (уи зны-зынла аԥаҵа газақәа зҿоу ҳәа изысҳәалоит). Ҳцара ирманшәалеит, сыцхыраам ду, сҩыза бзиа Анатоли Лагәлаа. Асаат быжьба рзы машьынала дааит (Толиа иԥьабаа убриаҟара исыдуп, шәашьа сымаҙам). Саргьы акы ахьсылшо аԥхьа иара изыҟасҵоит. Уи, агазель аҿы аҭыԥқәа ҳзылихын, ҳаԥсшьара маншәалахарц дҳақәныҳәан, дхынҳәит. Амашьына ҳахьақәҵыз инаркны, 100 метрак иреиҵамкәа, мармалташьла ичаԥоу амардуан ҳаҿалан ҳхалт. Ҳаидарақәеи ҳареи ари «инымҵәаҙо» амардуан ахалара ҳзымариамызт. Хыхь ухалар, асынтәи инахаран икказа амшын агәы ухыԥшылон. Ибзианы ҳрыдыркылеит, аномер бзиа ҳаҩнарҵеит (216), аҩбатәи аихагылаҿы. Иаразнак анализқәа ҳрылагеит. Еҭеригьы лгәи лшьақәыҕәҕәареи дырхыҽхәартә дыҟам. Лԥьабаа мыцхәуп. Аҟәа аасҵа ацәаакыра акыр еиҵоуп. Аномер ҳзыҩнарҵаз цәгьам. Адәахьгьы ицқьоуп, зегьы анапы рыдкылоуп. Акрыфара макьаназ узахыҽхәом. Уи рхы иаҭәарымшьар акәын. Ахәышәтәрагьы ус ианыҟала ҳԥарақәа аҙы ржәит. Иаразнак иаабеит мчыбжьык нахыс ҟаҵатәы шыҟам. Ара аиԥш асанаториахь изааура еиҳарак, «аҽыбылра» ауп, амра ркырц, аҽыхәышәтәра усҟак рҽаҿыршьаауреит ҳәа сыҟам. Аха ҳанаах ҳхы иаҳархәароуп. Апроцедурақәа рахь ҳныҟәоит. Сшьа анализ аҳақьым илгәамԥхеит, ахолестерин рацәоуп лҳәеит. Хәшәқәак сзылылҩааит, холестерин иҵегьы ианеиҳахо астент ахьҭагылоу иашьыхуеит лҳәеит. (Слыргәырґьеит.) Амш еилгеит. Амш анеилго ара иссируп. Аубыхцәа рыцҳақәа, изакә дгьылзиз изныз. Рыхгьы ақәырҵеит. Ари адгьыл дара рынцәаҭып акәын. Зехьынрԥьара иззеиԥшу – аерманцәеи ауриацәеи иалаҙартә иахьыҟоу дара рзы ишыԥсадгьылу аиԥш иҟамызт. Адлергьы асаҙқәа ирыԥсадгьылуп. Изакә залымдароузеи ари адунеи аҿы иҟалар алшо, уҩны уҩнырцо, удгьыл уқәырцо. Егьа аамҭа царгьы уи зхароу иранарыжьуа иҟаҙам. Ҳәарада, ажәлар ракәымкәа, зыԥсы мҭәуа рхадацәа. Мышкымзар-мышкы ирзымґьашкыр ҟалом, ажәытәҙа ассириаа ишырзыґьазкыз аиԥш.

Анцәа иԥьшьала, Еҭери ланализқәа цәгьам. Лара иалҵны иҟоу лшьапы адақәа ирыхәалырԥшырц Шәача ахәшәтәырҵақәа рахь дцеит. Амш бзиоуп. Аусура зынҙа сгәаҳәом. Аномер аҿы аҭыԥгьы ыҟам. Убри сыԥсшьара акыр иархәашьуеит. «Иностранная литература» ажурнал аҿы американтәи шәҟәыҩҩык ироман саԥхьеит. «Амҩақәа» ахьӡуп. Уацәшәап. Абылра зхысыз, иццышәтәраха адгьыл иқәлан иԥшаауеит инхаз. Аби аԥа хәыҷи рхаҿала иаарԥшуп иҟало зегьы. Адгьыл зыблыз, ишыҟалаз ҳәа акгьы ҳәаҙам. Аха иуаґеимшхароуп ауаа рхы шымҩаԥырго, дара-дара еицәшәаны, хара-хара ишеивысуа, амла иаго ахәыҷқәа рбар шырҵахым. Даара угәы бжьнахуеит, уагьархәыцуеит.

Февраль

6. Еҭери ҳазхәышәтәуа аҳақьым дналԥхьеит. Шәача лшьапы иахәаԥшыз аҳақьым ари дылзасит, дмыԥшыкәа дааиааит ҳәа. Шьҭалатәызаргьы сышьҭалоит, лҳәеит лара. Сзылҿамԥеит, аха даара исцәымыґхеит. Уааҙа

ажәжәаҳәа иҟарҵаз иахҟьаны, уажәы ԝынтә усхеит. Саргьы, исылшоз ала лгәы сырҕәҕәеит. Ус еиҕьзаргьы ҟалап, урҵ ахирургцәа рус бзианы ирдыруазар.

7. Ажурнал «Иностранная литература» аҿы статиақәак срыԥхьеит. (Д. Лителла ҳәа авторк ироман, «Благоволительница» захьӡу иахцәажәоит. Ароман 200 даҟьа ыҟоуп. Аурысшәахь еиҵагам ҳәа ргәы иалоуп. Излырыԝуала, ароман аҿы, аԥсҭазааратә фактқәа раҵкысгьы акультуратә, адокументалтә материал еиҳауп. Уи дызлахәаԥшуала, анемеццәагьы, аурысцәагьы, афашистцәагьы рацәак еиԝыргом. Зегь раҵкыс еиҳа ааха зауа, анемеццәагьы аурысцәагьы заҕоу ауриацәа роуп. Адунеизегьтәи аҵоурых аҵагылазаашьа убас иҟалеит, убарҵ алкаан, Гитлер ирзааигаз ҳәа уалацәажәо уалагар, рҿаҿыршьаауеит. Уи ус акәын. Хыла убас, абри ажәлар алкаан ианырзыҟала, даргьы рхы иахәеит. Иахьыкәдмыргылаз, иахьрызхымгоз рхы иархәан, даргьы тәылацыԥхьаӡа рхатәы поезиа шьақәдыргылт. Ишнеи-шнеиуаз урҵ апоезиақәа жәларыс иҟоу зегьы рпоезиақәа ирҷыдахеит. Иааидкылан аԥсҭазаараҿы ацәгьеи абзиеи рҳәаақәа еилагеит. Ацәгьа аус азызуагьы, абзиа аус азызуагьы рпоезиақәа еимактәхеит. Убарҵ рахьтә еиҳа мчы змоу аиаша аԥыжәара агеит, ацәгьеи абзиеи ҳәа акәымкәа.

9. Асаат хԥа рахь аусура иалагахьан Дима дааит. Еҵери дышьҭарҵарц дахьыҟоу ахь длыццарц иҵахуп. Ҳгәы ҟаиҵеит, ҳгәыдикылт, ҳхыдикылт. Уаҵәоуп данышьҭарҵо, уаха, ара Шәача, сыҟоуп иҳәеит. Адырԝаҿены асаат 10 рзы Дима дааит, ҳапланқәа зегьы рҿырыԥсахит. Дима диқәшәеит ауаԝы, убри ачымазара мацара иазку аклиника здыруа. Дима иқәшәаз ауаԝи иареи Краснодарҟа иасзаап, еицәажәазаап, Еҵерии илхылаԥшуа аӡәи рҭыԥ шдырхио ала, Димачка абас ҳҿихит, ҳагәгьы ԥытк иҳарҵынчит.

24–25–26. Иахьа Еҵери, Амина, Дима амԝа иқәлеит. Ианаамҵоу Краснодар иҟалартә. Ашьыбжьышьҭахь Дима Амра дылзасит, уа ишнеиуаз, Еҵери дшыршьҭарҵаз ала. Еҵери илыхәаԥшын, уаҵәыҵәҟьа аоперациа ҟарҵарц рыӡбеит. Амина ааигәаӡа ԥьара ауада лзылихит, адырԝаҿены иахымгакәа аоперациа лзыҟарҵеит. Х-саатк иаҿын иҳәеит. Еҵеригьы анаркоз далҵын, дцәажәоит иҳәеит. Димагьы арахь амԝа дықәлеит. Ахәылԥаз дааит, дааԥсаны дшыҟоу иныԥшуеит, аха, ахи-аҵыхәеи, игәы алаҟан.

Март

7. Еҵерии Аминеи ааит. Еҵери хар лымам. Лшьапқәа еиқәҿаҳәа иҟоуп. Илыгхеит, аха уажәазы иаҵахыз зегьы ҟалҵеит.

Ишларҳәаз ала, макьана ахәшәҵәы амхӡам. Убри сгәы иалсит. Аха, лара излалҳәо ала, мчыбжьык убри мацараз дзаанымгылеит. Уи дарбан хирургзаалак имарианы иаамихуеит ҳәа ларҳәеит. Аамҵа анааилак. Дахьаазгьы макьана дышьҭазароуп. Есымша лшьапы дыхгылан ҟалом. Даара ҳгәыҷуеит убри аганахьала уаҳа дхьаԥшуа дҟаларым ҳәа.

Иаамҵамкәа иԥхаррахеит. Сара аус сызуам. Сааԥсара сыхьӡеит. Сгәы иалоуп.

Фазиль Искандер имшира (80 ихыҵит) атәы ҳара ҳтелехәаԥшра иалагеижьҭеи акрааҵуеит. Иара изкыз афильм рышьҭит аканал «Абаза» аҿы.

Ф. Искандер, ҳәарада, абаѡхатәра ҷыда змоу шәҟәыѡѡуп. Иаргьы саргьы ҳаиҿархасырҭоуп. Саргьы, хаҭалагьы, шәҟәыѡѡык иаҳасабалагьы даара ҳаҭыр иқәысҭоит. «Я русский писатель, певец Абхазии» ҳәа ихы иазиҳәоит. Импыпыҭхьоу зегьы реиҳа «Созвездие козлотура» алкаан саҧхьеит. Иара иѡымҭа хада «Сандро из Чегема», ҳәарада, даара абаѡхатәра змоу инапы ишыҭыҭыз ѡашьом, аха хыла сара уи аиҧш иҟоу алитература сзааигәам. Егьаҷьара иугаргьы абаѡхатәра змоу ашәҟәыѡѡы импыҭыҭыз шаржуп. Абжьаратәи ашәышықәсазтәи Европа апопулиарра змаз, плутовской роман ҳәа изышьҭаз апроза астиль аҭәы иахаҭаны, иахьатәи аҧсҭазаара иадкылан, ишаржны иҟаҭоуп. Раҧхьа иргылан, иахьатәи аамҭа, иахьатәи аҭагылазаашьа иара ахьаа бааҧсқәа, хырхарҭа змаʒам апроблемақәа ирывган игоуп. Еиҳаракгьы еснагь ашьа зхьыкәкәо аҧсуа жәлар рыҧсҭазаара, ҭаха, ҧсгаха рызымҭо рхақәиҭраз ақәҧара атәык аламыршәʒакәа, зегьы алаф ахь аиагара шаҟа иламысу здыруада. Аҭоурыхи, адоуҳатә культуреи, урҭ ирыцу аинтересқәа здыруа еиликаауеит усеиҧш иҟоу алитература абжьы азҭо, уахгьы-ҿынгьы ирҿакызартә иҟазҭо хықәкыс ирымоу. Уи убриаҟара инаргеит, аʒы злаауа акран аауртыргьы урҭ ртәоуп иаҳәо. Ари алитература ахәҭак аҿы итенденциахеижьҭеи акрааҭуеит. Урҭ убас иҟарҭар рҭахуп, адунеизегьтәи аклассика наҟ инаскьаган, аҭыҧ дара иныркыларц. Иҧхамшьаʒо, агәнаҳагьы иацәымшәаʒакәа Л. Толстои изы «многотомный граф» ҳәа аҭәы иахазҭарц зыʒбаз.

Ф. Искандер, аиашаз, даара абаѡхатәра змоу шәҟәыѡѡуп, ихьʒгьы, иѡымҭақәагьы, адунеи зегьы акәымзаргьы, инахаран, инарҭбаан ирдыруеит.

(Иацу ыҟоуп.)

АХРА АНҚӘАБ,
ААУ аԥсуа литература акафедра арҭаҩы еиҳабы

ГӘЫРАНДА КАМЛИАҨҲА,
ААУ аԥсуа бызшәа акафедра № 1алаборант еиҳабы

АЛЫҚЬСА ЏЬЕНИА ИАЖӘАБЖЬҚӘА РСАХЬАРКЫРАТӘ ЕИҨКААШЬА

«Ианакәызаалакгьы аԥсуаа ажәа пату рзаҟәын, ажәа дара рзы ихәарҷьаган, иаԥырҵеит имԥсуа аҨаԥыцтә ҳәамҭақәа, афырхаҵаратә ашәақәа. Уи ишахәҭоу ала аҨахәы инагӡаны аҳәаразы иазхом абаҟақәа. Иаҭахуп зегьы рҨахәы зҳәо, зегьы зырызго амч дуӡӡа змоу Ажәа - исахьарку, здақәа ашьа рҭаныҟәо ажәа»,[1] — иҳәон Алықьса Џьениа.

Алықьса Камыгә-иԥа Џьениа исахьарку аԥсуа ажәа азҟазацәа абжьаратәи рабиԥара иаҵанакуа ҳашәҟәыѡѡцәа хатәрақәа дыруаӡәкын. Исахьаркыратә жәабжьқәа ркьыԥхьра далагеит 1949 шықәсазы. Иажәабжьқәа еидызкылоз раԥхьаӡатәи ишәҟәы «Сышьха қыҭа» адунеи абеит 1960 шықәсазы, убри инашьҭархны аԥхьаѡцәа ироуит «Ажәабжьқәа» захьӡыз ашәҟәгьы. Шәҟәыѡѡык иаҳасабала Алықьса Џьениа ибаѡхатәра шеизҳазыҕьуаз зырҵабыргыз шәҟәуп «Ашәҭқәа кәаҳатәым» захьӡу иѡымҭақәа реизга. Иара убасгьы, Алықьса Џьениа иеизгақәа рахьтә аԥхьаѡцәа гәахәарыла ирыдыркылаз ишәҟәқәа иреиуоуп: «Ақалақь иаҵәа», «Ашәҭқәа кәаҳатәым», «Абна амаӡа», «Агәнаҳа уаҵамлан, сашьа», «Ацәаҟәа аабатәи аԥштәы», «Аӡы аԥсра», «Анмираҳ - ѡыԥьа рынцәахәы».

1999 шықәсазы ашәҟәҭыжьыртә «Алашара» иҭнажьит Алықьса Џьениа збара дахьымӡаз, иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рыѡнуҵҟала иаԥиҵаз, 1992—1993 шықәсқәа раантәи аԥсуа жәлар р-Џьыԥьтәылатә еибашьра афырхацәа рыхьӡ-рыԥша акамыршәра,фырхаҵарыла зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ԥсра-зҩра шрықәым атәы зҳәо ажәабжьқәа реизга «Раҟәшәашьа рхаҵашьахеит».

Алықьса Џьениа зжанртә мҿхакы ҭбаау шәҟәыѡѡык иаҳасабала ибаѡхатәра бзианы иааирԥшит еиуеиԥшым ажанртә формақәа рыла иаԥиҵаз аѡымҭақәа рҟны. Илшамҭақәа рацәоуп аԥсуа литератураҨы ароман ажанр ашьақәырҩәҩаара, аҭышәныртәалара аус аҟынгьы.

Алықьса Камыгә-иԥа зхатә позициа ҩәҩа змаз уаѡын ирҨиамҭаҨы, иуаажәларратә усураҨы, аиѡызараҨы, ихатәы ԥсҭазараҨы, ари иара иуаѡра ҳаразкуаз ҟазшьа бзиан, ҟазшьа ԥшӡан. Зҳәоу артәашьа аԥсуа цәажәара астилистика иазааигәоу, аԥсуа сахьаркыра-рҨиаратә цхыраагӡақәа, абеиарақәа меигӡарахда зхы иазырхәоз, аԥсуа милаҭтә хәыцшьа аазырԥшуаз шәҟәыѡѡын.

[1] Гәыргәлиа Б. А. АрҨиаратә хаҨсахьақәа (Арҵагатә цхыраагӡа). Аҟәа, 2004. Ад. 151.

Алықьса Џьениа ирҿиамҭа ҳаналацәажәо хымҧада иазгәаҭатәуп иара ибызшәа акыр аҷыдарақәа шамоу, ажәлар рбызшәа акырӡа ишазааигәоу, имаҷымкәа асахьаркыратә цхыраагӡақәа ихы ишаирхәо. Асахьаркыратә хархәагақәа рахьынтә Алықьса Џьениа иаҧҭамҭақәа рҿы еиҳа уаҩы илаҧш иҭашәартә ахархәара рымоуп аиҿырҧшрақәа, аметафорақәа, аепитетқәа.

Ашәҟәыҩҩы иҿазишәон еиуеиҧшым ауаҩытәыҩса иҧсыҿрақәа, иҟазшьа бааҧсқәа, иҭоурам ашьцыларақәа, амал иарлашәыз, уи зыламыс акыр зыцәнарӡыз ауаа рхаҿсахьақәа сатирала рыхцәажәара. Ас еиҧш анегативтә цәырҭрақәа зныҧшуа аҩымҭақәа иреиуоуп: «Алым аҿада ахы зхагылоу», «Дшьацәхныслеит, аха...», «Аанда ахьылаҟәу ауп ауаҩы дахьахыҭуа», «Шьмаҭ», «Ахҧатәи аетаж», «Ацҳа ақәсра иацәаашьаз – даҭнагеит» уҳәа.

Ажәабжь «Алым аҿада ахы зхагылоу» аҟны ашәҟәыҩҩы Мазлоу ихаҿсахьала иааирҧшуеит зымгәада хәыцырҭа змам, аиҳаби аиҭби ззеилмырго, зхазы мацара зыҧсы ҭоу ауаа ҧаршеиқәа. Автор Мазлоу иҭеиҭыҧш инарҭауланы аарҧшразы ихы иаирхәоит имаҷымкәа асахьаркыратә хархәагақәа, урҭ иреиуоуп аиҿырҧшрақәа. Иаагап уи шьақәзырҕәҕәо ҿырҧштәқәак:

«Нас днышьҭасын, макәанк еиҧш иҧхьаӡаны, хә-ҧуҭк иреиҭамкәа ашыла зҭаз казен аатҭәа дук изқәа иаакыджьланы, ахы зықәшәаз ахрамшә еиҧш, дтәырҿаҿаны амарда даҿалт.»[2] (Ад.201.)

«Азныказ уи ашәшьыраҟны арҭәыра илиааз арасамахә еиҧш, дхыцәӡа, дҟато иҿыҩеихеит.» (Ад.201.)

«Аҭәы иахаҭаны амца иҿҳәаку акәты еиҧш, иахьа хәлаанӡа аҭәииҭәира, аикәшара даҿын.» (Ад. 202.)

«Буиан аҧса еиҧш, атәыҩақәа цҳафыруа инахагылт.» (Ад. 202.)

«Мазлоу ицә агага ишазыҭрысуаз еиҧш, дырзыҭрысуан акәтаҕьцәа дылкәкәааны дзааӡаз иҭаацәа.» (Ад. 202.)

«Аӡә иҿаҧхьа зхы лазырҟәрацы зҭахымыз адауаҧшь Базалеи уи иҧҳәыс гәыраз Минази, рыҷкәын дшеилашәаз анырбалак, аҭшәара икҿарцалаз ажьақәа реиҧш, иҟәиҭ-ҟәиҭӡа иааидтәаланы, харара рхы иадҭауа, рыблақәа ҟәысҟәысуа изҧшуеит.» (Ад. 202.)

«Дшьацәхныслеит,аха...» захьӡу иажәабжь аҟынгьы дыззаҭгыло анегативтә цәырҭрақәа ныҟәызго ауаа роуп, уи атема афырхаҭа Кәасҭа ихаҿсахьала иааирҧшуеит. Аҩымҭаҿы ихы иаирхәоит имаҷымкәа асахьаркыратә цхыраагӡақәа, аиҿырҧшрақәа, аметафорақәа, аеипитетқәа уҳәа. Иаҳҳәап:

«Сан лгәы еиҧшцәҟьа иҧхан исиркыз инапқәа, саб ибла хаақәа сгәаладыршәон иразӡа исыхәаҧшуаз уи иблақәа.» (Ад. 214.)

«Ахьшь иҧханаҭаз ардәынақәа рыбжьеиҧш, анахь-арахь ауадақәа ирыҩныҩны иаҳауан амашьынақәа рҟыгәбжьы.» (Ад.215.)

---

[2] Абреи анаҩсани ицо аҿырҧштәқәа зегьы аагоуп: Ал. Џьениа. Иҩымҭақәа реизга I-тәи атом. Аҟәа, 2010.

«Амашинистка-маʒаныҟәгаѡ Паша аҵларкәыкә еиҧш лҽырхәаны амашьынка даҽатәан.» (Ад.215.)

«Уи, ахҭҟьареиҧш, еиқәырццак апҟҟаҳәа днаҽасны, лыбласаркьақәа дырцәыҵыҧшуа, лыбла гәыразқәа хааʒа русуѡ ҽыц ишҟа иналырҧшит.» (Ад. 215.)

«Ахаҵа кьаҽ палтыҟсак, иоурагьы иҭбаарагьы рацәак еиѡыргоз егьыҟамызт, ихәамц ахьанҭара еиҵанацалазшәа акәын ишыҟаз иҵагылаз икәата- шьап ҧаҟьақәа.» (Ад. 215.)

«Шәара шәанызбауа саҟара сыцлоит, иканʒахьоу абарҭ снапы мчыдақәа, алым амаха-шьаха аҟара амч рыланы, афрангь еиҧш сгәы цҳафыруа иҟалауеит...» (Ад. 217.)

«Зыстол иацклаҧшны архиара иаҽу аҧшәмаҧҳәыс леиҧш акәын урҭ аихатәы жираф дуқәа рыхәда ҭҳәаа иқәгьежьаауа амаҵ шыруаз.» (Ад. 217.)

Ашәҟәыѡѡы ипрозаҽы еиуеиҧшым аганқәа рыла иаарҧшуп ацәгьеи абзиеи, алашьцареи алашареи, иҵоуроуи иҵоурами, аламыси аламысдареи уҳәа реиҧш иҟоу апозициақәа. «Шәыскьымсын, сыҧжәоит» захьʒу ажәабжь аҽы далацәажәоит Аҷьынҷьтәылатәи аибашьра аантәи асовет партизанцәа рықәҧара аҟынтәи епизодк, сатиратә ажәа-ҽацала дҽаҧиҽуеит зыуаажәлар рыгәрагара зцәыʒыз, зыҧсы иацәшәаны анемец фашистцәа зыҽрымаздарц иашьҭоу аҧсахѡы Шьаҳан.

Ажәабжь атема иамоу актуалра анаѡс игәаумҭарц залшом автор иажәа ҵар, иажәа сахьарк. Уи ахархәарала автор илиршоит зсахьа ҭихуа ахаҽсахьақәа, иааирҧшуа ахшыѡҵакқәа инаҵшьны ралкаара, еиҳарак урҭ аиҽырҧшрақәеи аметафорақәеи рыла ишьақәирҕәҕәоит. Иаагап ҽырҧштәқәак:

«Ҳаргьы аҧхʒы иҳалҵыз ҳалабан, ашьха ʒыхь ҳҽынҭаҳшьызшәа ҳахьшәашәаʒа ҳҟалеит.» (Ад. 35.)

«Уи, Ҷынҷа ҳәа зсыхьʒиҵаз аҷынҷа еиҧш еснагь сыѡуа, сыҧо, ҭынчмѡа схы иахьасымҭауаз азы ауп.» (Ад. 35.)

«Уи аамҭазы сара, ѡ-ҷьмак ирыҵоу аʒыс еиҧш, атрым-трымҳәа сыҧауа, анаара саҽаланы ақыцәмыцә, афархь рыҟәшәара саҽын.» (Ад. 35.)

«Уаагыл, Ҷынҷа, акы ҳнацҳар уеидараҵәҟьа ажәабжь уасҳәоит, — иҳәан, аҵыҭәа еиҧш ирчны исхагылаз ахахәгьы инапы налишьит.» (Ад. 36.)

«Хатә ѡныс иҳазгылаз Бриансктәи абна, ацәымза иагәылоу ашашәа еиҧш, наҵысрак амаʒамкәа аҵааршә иалартәаны игылан.» (Ад. 36.)

«Ахьшь зчычаз акәҷарақәа реиҧш, уи ихыҧхьаʒара есааира имаҷхауа ианалага, ихгьы агәра изымгауа, игага дацәшәаны ицәа ишәхыѡрны икаҳауа аҟынʒа днеит.» (Ад. 36.)

«Амш бааҧсыла ицәгьан, икыдҵәаны илеиуаз ақәаба-сабаа асаара ишьҭалаанʒа, иҵааны ашьанҵа еиҧш, ҵаҟа икаҧсауан.» (Ад. 36.)

«Абургомистр иҧсы есааира ицәеижьы ныжьны ацара иаҽын.» (Ад. 38.)

«Ҧсы зхоу аʒәгьы ииарҭа ҧха даҕрамхеит угәахәаратәы, абургомистр иѡнаҧхьа, ашьхаҵә реиҧш ауу рыхга, анемсаа еизеит.» (Ад. 39.)

Ажәабжь «Аҷьра амца ацроуп» аҽы контрастра рзеибауа еиҽаиргылоит

адәныҟала акультура ду лылоушәа, аха абзиабара зҭам «ароманқәа» рыла зыгәҿыгьра зхызго, аҧшӡара згым, аха зхы инаркны зшьапаҟынӡа иҭацәу, згәаҭәа жәпоу Наиреи аҧсҭазаараҿы аҵьабаа ду збахьоу, аҭара шимамгьы, уаҩышьала, ламысла иҳараку Наҳари рхаҿсахьақәа. Ҧшрала-сахьала, қәрала зҳәаз еиҧш, реишьашәаламра акәӡамызт урҭ ирҧырхагаз, рыҩнуҭҟатә дунеихәаҧшышьала реиқәымшәара, рзеилибамкаара ауп, зынӡа ихаз-хазқәоуп урҭ. Иара ақыҭа иааӡаз, пату зқәырҭоз аӡә иоуп, лара лакәзар, адырганҭыхәа еиҧш днықәҧраа-аақәҧраауа, иахьа ара дыҟоуп, уаҭәы — даҿаҵьара. Ҳәарада, абас ҟазшьала еиҧшымыз ауаа еизааигәаны иҟалартә еиҧш ҟалашьас ирымазеи?

Ҳзыхцәажәо ажәабжь асимволика иаҭоу даараӡа узырхәыцуа акакәны иҟоуп. Ҳгәанала, аамҭа иарҕьашт Наҳар игәы ахәрақәа, аха уи дҟаларым ҧаса ауаа зегьы рыгәра иго дшыҟаз еиҧш.

Аҩымҭа уанаҧхьо игәаумҭарц залшом, иара убасгьы, ашәҟәыҩҩы иажәаҳәа, ибызшәа шаҟа иҭбаау. Хымҧада, аҩымҭа аҧҭараан Алықьса Ҵьениа иҭихырц ииҭахыз асахьа аҧхьаҩцәа ирзааигәахарц ихы иаирхәеит асахьаркыратә тропқәа, иналкааны аиҿырҧшрақәа. Иаҳҳәап, аҩымҭаҿы Наира лҭеиҭыҧш еиҳа инарҭауланы аҧхьаҩцәа рызнагаразы ихы иаирхәеит аиҿырҧшрақәа:

«Ҭа змам ахра цаҕьцаҕь сынхықәххылазшәа адыхҳәа саагылт.» (Ад. 125.)

«Абынҿееиҧш дкалаӡа, лӡара неихҭәашашәа дыӡса-ӡсо дҩасывҟьеит.» (Ад. 126.)

«Ҳаргьҭас игьежьӡа илхаз лчаз хылҧа ду цқьа сылҿанамырҧшит, аха уеизгьы, аҧсуа ҿҟаза дышьҭас абаз шьҭкәыцәаа иманы данцо еиҧш, сгәы аамҭарс илыма аҧсара дҩыҭаҧҟа дцеит.» (Ад. 126.)

«Асҧычка еиҧш ачыҧхьҳәа сгәы ҩеибакит.» (Ад. 126.)

Алықьса Ҵьениа иқәҿиарақәа рахь иуҧхьаӡар ҟалоит ажәабжь «Алмас». Аибашьра ашьаарҭәыратә напқәа ҳтәыла зегьы иахьӡеит. Аибашьра цон, гәаҟран, ала хьаас измадаз, аха аамҭацәгьа азоуп ауаҩы иҳалалра иуаҩра, ирыцҳашьара иаҳа ианцәыригаша. Абри ауп ииҳәарц ииҭаху ашәҟәыҩҩы ари ажәабжь ала. Ашәҟәыҩҩы иажәабжь «Алмас», ҳгәаанагарала, изызку атематикала аҧсуа литератураҿы иреиҕьу арҿиамҭақәа иреиуоуп. Иазгәаҭатәуп араҟагьы автор шьахәла ихы ишаирхәаз аметафорақәеи аиҿырҧшрақәеи:

«Урҭ ашьыжь рылацәақәа шаахыртлак риарҭақәа иныргәылшәшәаны, аҳәыҳә ҧшқақәа реиҧш рымҭыжәҩақәа рхахо, иаха Алмас азы рыхчы иаҭаҭа ирҭәахыз рыфатәқәа рыманы ҳара ҳашҟа рҿаархон.» (Ад. 151.)

«Нас издыруан сара ҭабгарак шызуз, схаҟынтә сшьапаҟынӡа амца ласыхҟьон, сдысӡа сахьгылоу илаҧш сыдырхаланы ҧыҭрак дышсыхәаҧшуа, ашьыжьтәи амырхәага ашьха ианҩавҭыҷҷо аиҧш, ихы–иҿы нықәлашон, қьааба ашә аиҧш ҧшьшьаала инапқәа аҿеидыхра ианналагалак, сыҧаны акәапаҳәа игәы сҿынкыдсыршәалон.» (Ад. 151.)

«Раҧка Мидарадә инықәыҧшыр амзаатә азаауан: ашьҭахьтә шьапқәа

ирықәгыла, аҭыпҳа ԥшъа леиԥш, абҕах мырҵысҙакәа акәашара иалагон.» (Ад. 159.)

«Издырхуадаз атса еиԥш ихьынҵыԥьҙа сан лгәы инкыдҳалаз агәырԝа шаҟа тонна акапануаз...» (Ад. 159.)

Автор егьи иажәабжь «Аҙҕаб иахьылҳәо дцоит» аҟны иаарԥшуп ԝыԥьа бзиа еибабоз арԥызбеи аԥҳәызбеи ирыбжьагылаз, жәытә аахыс ҳажәлар ирылаҿны иҟоу, ажәла еилыхра, атәамбара аҵас бааԥс. Ашәҟәыԝԝы ирччархәны иааирԥшит аамҵа аҿшаԥсахыз зымбо, иажәахьоу аҵас бааԥсҟәа рыҿырыларԥсны изкыз ауаа.

Хыхьҟа ҳаззаҭгылахьоу иаԥҵамҵақәа реиԥш, ари ажәабжьгьы асахьаркыратә цхыраагҙақәа рыла ихәыдам. Иаҳҳәап, аԝымҵа афырхаҵа ихаҿсахьа аарԥшразы ихы иаирхәоит аиҿырԥшра:

«Рацәаакгьы ихыҵуам — уажәоуп арасамахә аиԥш дҟатҟато данықагыла.» (Ад. 171.)

Иара убасгьы ихы иаирхәоит аметафорагьы:

«Рԛьыбжьы гозшәа саҳауан ашәырҵлақәа, алаԥҟьақәа ааида рыҿхырҳәҳәаны рхаԥыц ҟәашқәа сдырбон...» (Ад. 171.)

«Абар уажәшьҭа аҵх агәҭа ааиԝнашоит.» (Ад. 172.)

Алықьса Џьениа ирҿиамҵақәа ааидкыланы зхаҿы иаазго, иазхәыцуа имбарц залшом уи исахьарку аԥсуа ажәа азҟазацәа хатәрақәа дшыруаҙәку, ифырхацәеи иареи рхәыцрақәа афилософиатә ҵакы ҵаулақәа шрымоу. Ицәыриго ахаҿсахьақәа аҧхьаԝ ихаҿы инхартә, игәнукылартә иҟоу ахҭыс хамшҭыхәқәа ирыдҳәаланы, игәылыршәаны аԥсы рхеиҵоит.

Алықьса Џьениа игәыҭшьаагоу аамҵа уадаԝ иалиааз, иаҙрыжәыз, амилаҭтә сахьаркыратә литература зырҿиаз, лымкаалагьы апрозатә жанрқәа рҟны ҽышәалеи қәҿиаралеи аус зуқәоз ашәҟәыԝԝцәа дыруаҙәкын. Ирҿиамҵақәа аҙәымкәа-ԝыԥьамкәа ҳҵарауаа хатәрақәа, ҳакритикцәа рыхцәажәахьеит, аха, ҳгәааанагарала, арҿиаԝ ду макьаназы иахьынҙахәҵоу итҵауланы дыҵҵаам, ас еиԥш иҟоу агәцаркра, азҿлымҳахара Алықьса Камыгә-ипа Џьениа хымԥада даԥсоуп, иагьихәҵоуп.

Алитература

Аншба А. А. Аамҵақәа реиқәҿытра (Алитературатә-критикатә статиақәа). Аҟәа, 1986.

Гублиа Гь. К. Зырҿиамҵақәа анарха рымоу ашәҟәыԝԝы // Алашара. 2000. № 2. Ад. 452—474.

Гәыргәлиа Б. А. Алықьса Џьениа // Гәыргәлиа Б. А. Арҿиаратә хаҿсахьақәа (Арҵагатә цхыраагҙа). Аҟәа-2004. Ад. 151—156.

Қапба Р. Хә. Ажәа амч. Аҟәа, 1979.

Зыхәба С. Л. Аапсара ззымдырҙо ашәҟәыԝԝы//Ахәыштаара амца мыцәарц. Аҟәа, 2006. Ад. 333—338.

Џьениа Алықьса. Иалкаау. Аҟәа, 1980.

Џьениа Алықьса. Иԝымҵақәа реизга. I атом. Аҟәа, 2010.

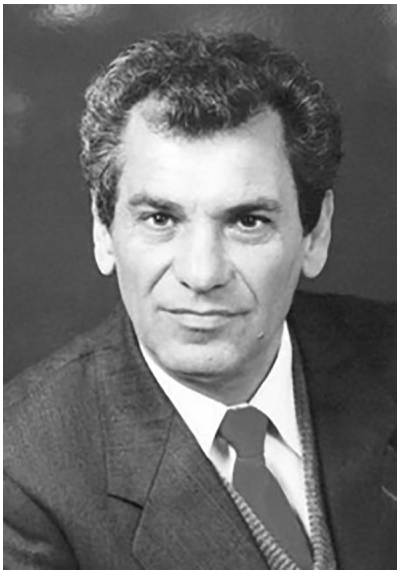

НИКОЛАИ ПАТУЛИДИ

АԥСНЫ[1]

Аҭх аҽееиҵых адгьыл ианахьҙа,
Аеҵә цәырҵын, аиҩхаагьы лашеит.
Ԥхьарцабжьык са исыҧхьеит ихааҙа,
О, сзаҵәым, са сымҩа шьоук аҧшуеит.

Кьаразаа рахь ишцоз еиҧш анкьа зны,
Исзыҧшу рахь снеиуеит сеиханы.
Сара, абырзенгьы, сгәырґьо, сгәы азҳаны,
Снагылап уаҟа аҧсуаа рыгәҭаны.

[1] Абраҟа иаагоу, Таиф Аԥьба еиҵеигаз абырзен поет Н. Патулиди (1944–2010) иажәеинраалақәа анын агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» 1972 шықәсазы, «Аԥсҭазаара агьама са исзыркыз...» ҳәа хыс иаманы; уижьҭеи ԥьаргьы ианымлацт. Ажәеинраалақәа ирыцын аҧхьажәа хәыч: «Николаи Патулиди дпоет қәыпшуп. Уи иажәеинраалақәа изныкымкәа-иҩынтәымкәа аҭыԥантәи акьыпхь ианылахьеит. Иажәеинраалақәа реизга агәылоуп ашәҟәҭыжьыртә «Алашараҽы» уажәааигәа иара иеиԥш урысшәала иҩуа апоетцәа еицҭрыжьыз ашәҟәы «Атәыла еҵәа». Н. Патулиди иҩымҭақәа уанрыпхьо иубоит Аԥсны, уи иқәынхо ажәлар, уи аҧсабара, гәыкала ашәа азиҳәоит иара изанаат змоу ауаҩы – аусуҩы».

Бзиа узбоит, са сыдгьыл гәакьа Аҧсны,
Уа уоуп разҟыс исымоу, зыгәра зго.
Абзиабара сгәаҵа иҵаҵаны,
Уа уоуп, иудыруеит, сашәабжьы зырго.

Аҧсҭазаара агьама са исзыркыз,
Уара сутәуп, сахьуҭаху сыхиоуп.
Иҟьаҟьаҙа са сымԥакәа аазыртыз,
Сыҧсадгьыл, зҽаҧхьа схырхәо уара уоуп.

* * *

Адунеи аҧсы аршьаны,
Аҧсҭҳәақәа неилыҵ
Ицеит қәа ҟәандак каҭәаны,
Иҵынчроуп нхыҵ-аахыҵ.

Икәеицеиуа, еилыцьцьо,
Еҵәала ажәԥан рхиоуп.
Амза уахьынтә икаҷҷо,
Иаҳагьы ицқьаҙоуп.

Уажәы абраҟа, иларҟәҙаны,
Ашьшьыҳәа ашәак науҳәар,
Иҟалап имарианы
Аҧсны зегьы иахьҙар.

ЕЛЛАДА УАХЬ

Убжьы саҳауеит, Еллада,
Ахақәиҵра иашьҭоу, игәжәажәо,
Ахаҵабжьы, амцабз иаԥызоу –
Ақәҧарахь ирыҧхьо зегьы.

Избоит сара, абар, ухаҷсахьа –
Икәабоуп уи ашәышықәсқәа ршьала.
Аха инхеит уи наҙаҙа ишқәыҧшу,
Ипҧшуеит ҧхьаҟа гәыҕрала иҵәны.

Еллада, дабаҟоу Маколис,
Уҵеи – Анцәа аиаша иазишаз?
Иубома агыгшәыг ашьапхыцқәа
Геракл игәаҵәа ишазгәышьуа?

Нас избан, узыҧшузеи, Еллада?
Уа угәаҕьра, угәымшәара абаҟоу?
Агәра згоит, агәра згоит ишкаужьуа
Арыцҳара, агәаҟра, ашәеиқәа!

Иҧыххаа узҭаку аихагәара,
Угылап уа убҕа неиҵыхны.
Уҩатцаҧшып ажәҩан кеикеиуа,
Ахақәиҵра ҧхап имраха.

* * *

Имацәысуеит, нас аҟәақҳәа ихысуеит,
Адунеи хыцхыцуеит ишәаны.
Ақалақь ақәа шауаз иҙыфеит,
Ахан дуқәа гылоуп илаҳәны.

Егьаурым, иазымдырҙо ишаҟәыцра,
Имақарлааит амшцәгьа ишаҭаху.
Даҽеакуп изтәу зынҙа са схәыцра –
Амра шашоуп сашәақәа зызку.

АМЗАРА

Хьтәы мҩахәасҭала схынҳәыхуеит,
Схәычра сазцоит сара.
Уа мшыбзиа! Уҽаҧхьа схырхәоит,
Сқыҵа Амзара.

Амра мгылацызт макьана,
Имҽыхаҙацт аҧсаа.
Ҷкәынак цьа днаҽалеит анаа,
Ицьмақәа иаҧца.

Ашыцра цәырҵуеит еиҧынчыла,
Заҙала икәабоуп.
Абиа беиоуп ҵыҵәа фҩыла,
Арҩаш абла цқьоуп.

Снықәлоит арха. Хыма-ҧсыма
Сҵалоит амхырҵа.
Аҷьыкәреифҩы абра иахыми
Адгьыл ахаҵа.

Сқыҵа, сыжәлар, са сыжәдыруоу? –
Сыҟаҙам ссасны.
Адгьыл иалыздон аҵыруа,
Абраҟа саргьы зны.

Гәырҷьарами сыбла ирхыло,
Сгәаҵагьы еилыххоуп.
Амра шаша лассы игылоит –
Амш ду саҕьхьа ишьҭоуп.

(«Аԥсны ҟаԥшь». 1972. Август 19)
Еиҭеигеит Таиф Аԥьба

Иԥшааит, акьыԥхь иазирхиеит
Валентин Кәаҕәаниа

А.Е. АШӘБА,
Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҧсуаҭӣааратә институт адиректор

Л.Х. САМАНБА,
апрофессор

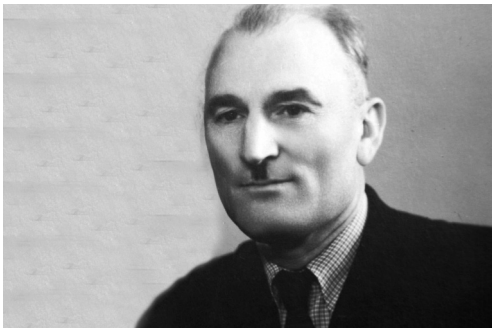

ИНАЛУКААША АҦСУА ҬАРАУАҨ

(К. С. Шьаҟрыл диижьҭеи 120 шықәса аҭра иазкны)

2019 шықәса, лаҭарамза 20 рзы 120 шықәса ҭит иналукааӡаша аҧсуа ҭарауаҨ, ауаажәларратә усзуҨ, Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҧсны Аҳәынҭқарратә премиа алауреат, афилологиатә ҭҭаарадыррақәа рдоктор Константин Семион-иҧа Шьаҟрыл диижьҭеи.

Диит аҭарауаҨ 1899 шықәсазы Лыхны ақыҭан, Гәдоуҭатәи аучастка Аҟәатәи аокруг аҟны. 1909 шықәсазы уи иашьеиҳабы, еицырдыруаз арккаҨы, Платон Семион-иҧа Шьаҟрыл рҭаҨыс аус ахьиуаз Ҷьырхәатәи ашкол дҭалеит, уантәи азыҟаҭара бзиа иманы диасуеит Лыхнытәи Ҩ-классктәи аучилишьче ахь. Ари аучилишьче даналга, 1917 шықәсазы дҭалеит Аҟәатәи арҭаҨратә семинариа. 1921—1932 шықәсқәа рзы аус иуан Лыхни Абҕархықәи ашколқәа рҟны.

Иазгәаҭатәуп, К. С. Шьаҟрыл 1924 шықәсазы, Гәдоуҭа араионтә школқәа реиҳабыра иҟарҭаз аҳәарала, Абҕархықә ақыҭа иаланхоз анхацәа рхәыҷқәа еидкыланы раҧхьаӡа акәны ашкол шырзааиртыз, насгьы урҭ ахәыҷқәа еизигаз аҭара дырҭара дшалагаз. Уи адагьы, иҳәатәуп иара иаҧхьаҟа иус иацызҭашаз, имаздашаз арҭаҨы дыҧшааны, дазыҟаҭаны, Ҩаҧхьа уаанӡа рҭаҨыс дахьыҟаз иқыҭа гәакьахь дшыхынҳәыз.

1932—1936 шықәсқәа рзы К. С. Шьаҟрыл Аҟәатәи арҭаҨратә институт аҭоурых-филологиатә факультет дастудентын. Уи дызҭаз аҭараиурҭа қәҷиарала даналга, диаган акад. Н. И. Марр ихьӡ зхыз Аҧснытәи атәы-

лаҽацәҭцааратә институт (уажәы — Аҧсны аҭцаарадыррақәа ракадемиа Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҧсуаҭцааратә институт) ахь анаука усзуѡыс, нас хара имгакәа, абызшәа аҟәша еиҳабыс дҟаҵан. Аамҭакала К. С. Шьаҟрыл алекциақәа дрыҧхьон Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҵаѡратә институти арҵаѡцәа рҵарадырра аиҕьтәра аинститути рҟны.

1947 шықәсазы, Бериеи Сталини рхаан, ажәа иаша аҳәара аныцәгьаз, ҳаҧсадгьыл аҵеицәа хьӡырҳәагақәа К. С. Шьаҟрыли, Гь. А. Зиӡариеи, Б. У. Шьынқәбеи Аҧсны зехьынҵьара аҭыҧ змаз аҧсуа жәлар рмилаҭтә зинқәа реилагара иаҽагыланы иқәгылеит. Ас еиҧш агәаҕьра ду аазырҧшыз рыҧсҭазаара ашәарҵа ду иҵанаргылеит.

К. С. Шьаҟрыл дышпатриотыз еиҧш, 1977 шықәсазгьы, ихыбгалаз СССР аполитикатә напхгаѡцәа рыхьӡала аҧсуаа рхаҭарнакцәа еицырдыруа «Аҧсуа шәҟәы», мамзаргьы «Шәи ѡажәижәаѡык» зыхьӡны аҳҵнықалақь Москваҟа идәықәҵаз инапы аҵаѡуп.

1948 шықәсазы К. С. Шьаҟрыл иқәгыларақәеи иҽагылара ҕәҕәақәеи ирыхҟьаны аус ахьиуаз аинститут аҟнытә ихы дақәиҭыртәеит. Уинахыс К. С. Шьаҟрыл иҧсадгьылаҽ иаанхара иҧсҭазааразы ишәарҭахеит. Уи иахҟьаны иҵцаарадырратәи ирҵаѡратә усуреи анеиҧҟьа, Аҧсны ааныжьны Москваҟа дымцар ада ҧсыхәа ҟамлеит.

1949—1951 шықәсҟәа рзы иара аус иуан РСФСР апедагогикатә наукақәа Ракадемиа амилаҭтә школқәа Москватәи ринститут аҟны. 1951 шықәса аҽееиѡшамҭазы Черкьестәи Автономтә област аиҳабыра аҳәара иҟарҵаз ала, К. С. Шьаҟрыл диаган Черкьестәи аҭцаарадырратә институт адиректор ихаҭыҧуаѡыс, дук мырҵыкәа — директорс.

1955 шықәсазы Аҧсны Аиҳабыра аҳәара иҟарҵаз ала, К. С. Шьаҟрыл дхынҳәуеит Аҟәаҟа, ѡаҧхьа напхгара азиуеит Аҧсуа институт аҟны абызшәеи алитературеи рыҟәша.

1947 шықәсазы К. С. Шьаҟрыл СССР Аҭцаарадыррақәа Ракадемиа акад. Н. И. Марр ихьӡ зху абызшәеи ахәыцреи Ринститут аҟны ихьчеит акандидаттә диссертациа «Аҧсуа бызшәа аҟны аффиксациа» атемала. Уи аусумҭа 1961 шықәсазы хаз шәҟәны иҭытцит. 1970 шықәсазы СССР Аҭцаарадыррақәа Ракадемиа Мрагылараҭцаара аинститут аҟны «Аҧсуа-адыгатә бызшәақәа ирызку аочеркқәа» ртемала адоктортә диссиртациа ихьчеит. Аочеркқәа рҟны ҭцаарадырратә уснагӡатәны иқәгылоу, аҧсуа-адыгатә бызшәақәа ртипологиатә ҷыдарақәа раарҧшра, насгьы урҭ абызшәақәа рфонетикеи (рфонологиеи), ргрmaтикеи рганахьала еиҧш рлексикатәи рышьтыбжьтәи реизыҟазаарақәак рҳәаақәҵара. Уи, дара ажәларқәа рбызшәақәа реиуара, реигәыцхәра шьақәзыргәгәо усумҭаны иҟалеит. Аофициалтә оппонентцәас иман алингвистикатә дунеи аҟны еицырдыруа, афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдокторцәа, апрофессорцәа: Г. Ф. Турчанинов, Б. Х. Балкаров, Н. А. Дворианков. Урҭ аҵарауаа дуқәа К. С. Шьаҟрыл иусумҭа ахәшьара ҳаракӡа арҵеит.

Ишдыру еиҧш, XX ашәышықәса 30-тәи ашықәсҟәа ралагамҭазы Аҧсны аиҳабыра рҽаҧхьа иус хаданы иаақәгылеит ашколқәа реиҽкаара, аҧсуаа

рхәыҷқәа аҵара дырҵара, убри инадҳәаланы здырра ҳараку арҵаѡцәа, арҵага шәҟәқәа, арҵагатә цхыраагҙақәа рызҵаатәқәа. Зыҙбахә ҳамоу аамҭазы, рҵага шәҟәыс иҟаз Дырмит Гәлиеи Константин Маҷавариании еиқәдыршәаз «Анбан» (1892 ш.) заҵәык акәын. Аҧсуа бызшәеи алитературеи егьырҭ ашколтә маҭәарқәеи уҳәа ирызкны рҵага шәҟәык шьақәыргыламызт. Иара убарҭ ашықәсқәа раан ауп арҵаѡра-ааҙаратә усура данналагыла, заҧхьаҟа иналукааҙаша ҵарауаѡханы иҟалаз К. С. Шьаҟрыл.

Уажәы даараҙа иуадаѡуп ҳхаҷы аагара К. С. Шьаҟрыл, аҧсуа бызшәеи алитературеи ирызкны шәҟәык, цхыраагҙак имаҙамкәа ахәыҷқәа аҵара дырҵаразы шаҟа ҷьабаа ибаз, ҧхҙаша каиҭааз. Уи рапҳьаҙатәи иусура мшқәа раан ахәыҷқәа рхатәы бызшәала иҭытҵуаз асахьаркыратә литература абзиабара зладиркуаз, усҟан аҧсуа газеҭ «Аҧсны» ианылоз ажәабжьқәеи, ажәеинраалақәеи, ажәамаанақәеи, алакәқәеи, астатиақәеи ракәҙан. Арҵаѡцәа ахәыҷқәа аҧсуа литература дырҵараҷы ирҧылоз ауадаѡрақәа игәаларшәо аҵарауаѡ иѡуан: «…аҧсуа литература ҳәа усҟан иҟаз узнапык анацәақәа рыцыҧхьаҙагьы ыҟамызт, ари ззымдыруада, иара уи иҟаз ахәыҷгьы заҟа уҭаху аууоухуаз. Убри аҟнытә усҟан еиҳарак рҵагас рхы иадырхәоз аҧсуа газеҭ акәын… Аҧсуа газеҭ ианылон ажәабжьқәа, ажәеинраалақәа, алакәқәа уҳәа уб.егь. Убарҭ рыла арҵаѡцәа ашколхәыҷқәа аҧсуа литература агәыблыра дҳаркуеит ҳәа иаҷын, шәазхәыцишь ари заҟа иуадаѡыз! Абас акәын аҧсуа литература усҟан ишыддырҵоз»[1].

Ҳәарас иаҭахузеи, ахатәы бызшәа аграмматика арҵара аҭагылазаашьа еиҳагьы еицәан, избанзар аҧсуа бызшәа аграмматика иазкны рҵагатә, методикатә цхыраагҙак ыҟамызт. К. С. Шьаҟрыл аурыс бызшәа аграмматика даҷыҧшны классцыҧхьаҙа ирзеиқәиршәеит аҧсуа бызшәа аграмматика апрограмма. Иуадаѡуп араҟа аҳәара, абызшәа атерминқәа аҧҵо, аконспектқәа ҟаҵо, аҧсуа бызшәа аграмматика дырҵаразы уи иибаз аҷьабаа ду.

Аҧсуа бызшәа иазку арҵага шәҟәы ахьыҟамыз азы аҵарауаѡ К. С. Шьаҟрыл игәалашәарақәа рҷы иѡуеит: «Аҧсуа бызшәа рҵага шәҟәы ҳәа усҟан егьыҟамызт. П. К. Услар 1862 шықәсазы иҭижьыз ашәҟәы «Аҧсуа бызшәа» изымбацыз, ма аҙбахәҵәҟьа змаҳацыз арҵаѡцәа ыҟан, саргьы асеминариаҷы аҙбахә саҳахьан, ахаҭаҵәҟьа сымбацызт, уи аҧыхьашәарагьы ус имариамызт, иуҧыхьашәозаргьы иара рҵага шәҟәымызт, цхыраагҙан»[2].

Жәохә шықәса инарықәгәыҕуа К. С. Шьаҟрыл ахәыҷқәа идирҵон аҧсуа бызшәа аграмматика аҷыдарақәа, ҧсабаратәла аҟалашьа. Ахатәы бызшәа аграмматика ибзиаҙаны адырра ахә ҳаракны ишьо, К. С. Шьаҟрыл иѡуан: «Ҷыдала иазгәаҭатәу уи ауп, бызшәак аграмматикатә шьақәгылашьа ибзиаҙаны адырра, иарбанзаалак даҷеа бызшәак аҵараан ауаѡы

[1] Шьаҟрыл К.С. Кәарҳәы. Агәалашәарақәа. Аҟәа, 1991. Ад. 35.

[2] Шьаҟрыл К.С. Кәарҳәы. Иара уаҟа. Ад.35

даара ицхрааyеит. Убри аҟнытә, ахатәы грамматика ибзиаҙаны адырра ихатәы бызшәам аграмматика аҵараҽы шьарда уаҩы ицхрааyеит, дарманшәалоит. Аграмматикеи, атеориеи, аҧышәареи рганахьала шьарда аҵанакуеит»[3] ҳәа.

К. С. Шьаҟрыл аҧсуа бызшәа арҵага аиқәыршәара напы аиркит АбНИИК аҟны анаука усзуҩыс аусура даналага.

К. С. Шьаҟрыл иаҧиҵаз «Аҧсуа бызшәа арҵага. Актәи ахәҵа. Афонетикеи аморфологиеи 5—6-тәи аклассқәа рзы» шьаҵас иазышьҭалеит иара рҵаҩыс аус аниуаз иҟаиҵаз иметодикатә цхыраагҙақәеи иконспектқәеи.

1938 шықәсазы арҵага шәҟәы арецензиазы иҵан акад. С. Н. Ҷьанашьиа. Уи аҧсуа ҭарауаҩ қәыҧш иусумҭа данаҧхьа, ахәшьара ҳаракы аиҵеит, насгьы уамашәа ибеит ахьыҙцынхәра, ахьыҙҟа, аҟазшьарба, ахыҧхьаҙарахьҙы, аҟаҵарба уҳәа аграмматикатә терминқәа заҟа ииашаны, иаанашәаланы иаҧиҵаз. Акад. С. Н. Ҷьанашьиа арҵага шәҟәы автор идныҳәало «аҧсуа Ломоносов» ҳәагьы изиҳәеит.

Аҧсуа бызшәа арҵага шәҟәы раҧхьаҙа акәны адунеи абеит 1939 шықәсазы. Убри инаркны 40 шықәса инареиҳаны аҧсуа бызшәа арҵаҩцәеи аҵаҩцәеи рзы имҩакәҵаган, ицхыраагҙан.

К. С. Шьаҟрыл 120 шықәса ихыҵра аназгәаҳҭо, ииубилеи иақәшәаны арҵага шәҟәгьы 80 шықәса ахыҵит жәанызқьҩыла ахәыҷқәа аҧсуа бызшәа аграмматика зларҵоз.

К. С. Шьаҟрыл 40 шықәса рыҩнуҵҟа акырынтә иҵижьит, аиҵаҭыжьрақәа раан иара ихаирҭәаауан, ирҿыцуан, абызшәадырра аизҳареи аихьҙареи анырҧшуа. К. С. Шьаҟрыл иҵҵаарадырратә усура иалҵшәоуп убри ашьҭахьгьы хара инамгакәа иҵижьыз «Аҧсуа бызшәа аграмматика.

[3] Шьаҟрыл К.С. Аҧсуа бызшәа аграмматика I ахәҵа. Афонетикеи аморфологиеи. Ихарҭәаауи ихарҭәаами абжьаратә школқәа рзы арҵага шәҟәы. Аҟәа, 1939.

Аҩбатәи ахәҭа. Асинтаксис 7–8 -тәи аклассқәа рзы» (1941 ш.). Ари арҵага шәҟәы ҩажәижәаба шықәса инареиҳаны ҳашкол хәыҷқәа аҧсуа бызшәа асинтаксис аларҵон. Арҭ арҵага шәҟәқәа рыҩбагьы иахьа ҳаҧсуа школхәыҷқәа рхатәы бызшәа арҵага (актәии аҩбатәии ахәҭақәа) шьаҭас ирзышьҭоуп ҳҳәаргьы ҳҩашьом.

Иара убасгьы, еицырдыруа абаза лингвистцәа Т. З. Табулови, Н. Т. Табулови, иареи еицҭрыжьит «Абаза бызшәа аграмматика. Аҩбатәи ахәҭа. Асинтаксис 6—7-тәи аклассқәа рзы.» (1953 ш.). Ари арҵага шәҟәы акыр шықәса инеиҧынкыланы абаза школхәыҷқәа рхатәы бызшәа асинтаксис аларҵон.

Ҵарауаҩык, филологк иаҳасабала К.С. Шьаҟрыл иусура амҿхак даара иҭбаан. Уи авторс дрымоуп аҧсуа бызшәа адиалектологиеи, афонетикеи, аморфологиеи, асинтаксиси, аҧсуа-адыгатә бызшәақәа рлексикографиеи, рграфикеи, рорфографиеи, ретимологиеи, ҿырҧшра-ҭоурыхтәла рыҭҵаареи ирызку аҭҵаарадырратә усумҭақәа.

К. С. Шьаҟрыл илингвистикатә усумҭақәа рхыҧхьаӡара 100 инареиҳауп. Урҭ иаарылукааратәы икоуп хаз шәҟәны иҭыжьу амонографиақәа: «Аҧсуа бызшәа аҟны аффиксациа» (1961 ш.), «Аҧсуа-адыгатә бызшәақәа рҟны алексикатә еишьашәаларақәа (1968 ш.), «Аҧсуа-адыгатә бызшәақәа рзы аочеркқәа» (1971 ш.) уҳәа убас егьырҭгьы.

К. С. Шьаҟрыл «аурыс-аҧсуатә жәар» (1964 ш.) авторцәа дыруаӡәкын, иара убас ҩ-томкны иҟоу «Аҧсуа бызшәа ажәар» 1986—1987 шықәсқәа рзы иҭыҵыз авторцәа рколлектив данапхгаҩын. Абри аусумҭа ду азы авторцәа иранашьан Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҳәынҭқарратә премиа.

Фольклористк иаҳасабала, К. С. Шьаҟрыл иҷьабаа рацәаӡоуп, аҧсуеи абазеи жәларқәа рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа реизгареи рҭыжьреи аус аҿы, еиҳараӡак алакәқәеи Нарҭаа ражәабжьқәеи акьыҧхь разырхиаразы.

Аҧсуа филологиа апатриарх К. С. Шьаҟрыл ишазгәеиҭоз еиҧш, кавказтәи абызшәақәа рыҭҵааҩцәа, аурыс филолог П. К. Услар убрахь дналаҵаны, аҧсуа-адыга бызшәақәа рҭаацәара иаҵанакуа ажәытәӡа аахыс кавказтәи ма ашьхарыуаа бызшәақәа ҳәа ирышьҭан.

Акад. Н. Иа. Марр арҭ абызшәатә ҭаацәарақәа рзы, аиафеҭтәқәа ҳәа рыхьӡҵаны атермин ҿыц аҧиҵеит. XX ашәышықәса 1950-тәи ашықәсқәа рзы Н. Иа. Марр иҭҵаарақәа акритика рзуразы еиҿкааз адискуссиа ашьҭахь, абарҭ абызшәатә ҭаацәарақәа рзы ахет-ибериатә бызшәақәа ҳәа ахьӡ шьақәырҷәҷәан. Абри ахьӡ ҧасатәи еиҧш, дук мырҵыкәа, акритика ҷәҷәала иазун «Ахет-ибериатәи рбызшәатә акзаарақәа» рзы ажурнал «Вопросы языкознания» адаҟьақәа рҟны ицоз адискуссиаан. Абри адискуссиа ашьҭахь ахархәара аҭаразы ишьақәырҷәҷәан атермин «ибериа-кавказтәи абызшәақәа» ҳәа ахьӡҵаны.[4]

Аҧсуа ҵарауаа рахьтә раҧхьаӡа, «Ибериа-кавказтәи» атермин шыманшәаламыз ала акритика азыҟазҵаз К. С. Шьаҟрыл иоуп. Уи иҩуеит:

[4] Шакрыл К.С. Очерки по абхазско-адыгским языкам. Автореферат диссертации на соискание ученой степени дотора филологических наук. Сухум, 1969. Ад. 5—6.

«Иберия ҳәа изышьҭоу Қарҵәи мрагылараҳьтәи ахәҵак ауп. Атермин «ибериатәи» ақарҵвел бызшәақәа ргәыгъқәа рзыҳәанҵәҟьагьы адгылара, абжьгара иашам…». Ҳәарас иаҵахузеи, атермин «Иберия-кавказтәи» ақәшаҳаҵхара ҟалон, егьырҵ кавказтәи ашьхарыуаа рбызшәақәа генетикала, хылҵышьҭрала «ибериатәи абызшәақәа» ҳәа изышьҭоу рҟнытә иаауазар. Аха ари хараҙа аиаша-ҵабырг ишацәыхароу еилкааун. Иара убас уи инаҵшьны иазгәеиҭоит: «Иберия-Кавказтәи абызшәақәеи» егьырҵ абызшәақәеи реиуара, реигәыцхәра рҳәаақәҵараҷы атерминалогиатә еилагара ада уаҳа хаҳара шыҟарымҵо, мап шацәктәу. К. С. Шьаҟрыл кавказтәи абызшәақәа реигәыцхәразы иҟаиҵо алкаақәа шьақәдыргәгәоит иналукааша алингвистцәа, кавказтәи абызшәақәа рыҵҵааѡцәа Н. Трубецкоии Ж. Диумезили рыҵҵаамҵақәа ихы иархәаны.

1924 шықәсазы аѡадатәи кавказтәи абызшәақәа рзы Н. Трубецкои иѡуеит: лассы-лассы арҵ аҵаацәарақәа шеигәыцхәу ала абжьгара, адгылара ҟарҵоит (мраҵашәара Кавказ, мрагылара Кавказ), аха ишаабо ала, ишақәнагоу, наукала иҵҵааны ишьақәыргылам, иаҳа еиҧызар ҟалон «кавказтәи абызшәақәа» атермин ахархәара аҵазар, арҵ аѡҵаацәарак ргеографиатә ҵакы заҵәык ала, агенетикатә таблицаҷы еидкылатәым. Ишаабо ала, агәаанагара иадгылеит асоветтәи аҳәааныpцәтәи алингвистцәа аҙәырѡы, рыҵҵаамҵақәа рҟны ишьақәдыргәгәеит.

Убри убас ишыҟазгьы «иберия-кавказтәи» атермин, ХХ ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа инадыркны ақырҵуа-аҧсуа еибашьра иалагаанҙагьы, аҧсуааи нхыҵ-кавказааи рҵарауаа рхы иадмырхәар ада ҧсыхәа амамкәа аҵагылазаашьа рзыҟаҵан ақырҵуа лингвистикатә школ ахадацәа рыбзоурала.

Иахьа уажәраанҙа ҳлингвистцәа «кавказтәи абызшәақәа» атермин зусумҵақәеи злекциақәеи рҟны зхы иззамырхәоз, урҵ ҧымкрада иахьа рхы иадырхәартә аҵагылазаашьа бзиаҙа рзыҟалеит ақырҵуа «империа маҷ» ацәцара иабзоураны.

К.С. Шьаҟрыл иҧсҵазаара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рҟынҙа лҵшәабзиала аҵҵаарадырратә усура даҷын, уи аршаҳаҵуеит аҵыжьра иазырхиаз «Аҧсуа бызшәа бзыҧтәи адиалект ажәар» (1992 ш.), «Аҧсуа бызшәа аорфографиатә жәар», «Аҧсуа-аурыс жәар» уҳәа убас егьырҵ иусумҵақәагьы. Х-жәарк зыҙбахә ҳҳәаз рахьтә актәи 2014 шықәсазы У. Ш. Аѡҙбеи Л. Х. Саманбеи акьыҧхь иазырхианы иҵрыжьит.

К. С. Шьаҟрыл аҧсуа литературатә бызшәа анормақәа рырманшәаларазы Аҳәынҵқарратә комиссиа иааиҧмырҟьаҙакәа далан, жәлар рҵара Аминистрра аколлегиа далахәылан, Аҧсны атопонимика аиҵашьақәыргылара акомиссиа далахәын.

Аҧсуа культура ахырхарҵақәа ирыҵаркуа зегьы рҷеиҧш, К. С. Шьаҟрыл аҧсуа театр аҟалара Аҧсны ишхымҧадатәу азгәаҵаны, дазхәыцны, Д. И. Гәлиа 1921 шықәсазы еиҷикааз атеатртә труппа иҷалаирхәит. Ашьҭахь, Д. И. Гәлиа урҵ зҷалазырхәыз дрызгәдуны иѡуан: «Аҧхьаҙатәи Аҧснытәи аҳәынҵқарратә еилаҧсоу, еиҵаҵуа атеатртә труппа аҷиара,

аизҳазыҕьаразы, ашьапы ақәыргыларазы аагъсара ҟамҵакәа иазаагъсаз иаарылукааратә иҟаз иреиуан: К. Шьаҟрыл, М. Аҳашба, В. Маан.»[5]

Иара убасгьы, ауаҩы ибоит К. С. Шьаҟрыл ашәҟәыҩҩраҿгьы дышхәыдамыз, абаҩхатәра шилаз. Уи ус шакәу арҵабыргуеит «Кәарҳәы» ҳәа зыхьӡны, 1991 шықәсазы уи игәалашәарақәа хаз шәҟәны акьыпъхь збази, иаҳхысыз XX ашәышықәса 20-тәи ашықәсҟәа рзы зҵытҵра иалагаз, рагъхьаӡатәи апъсуа газеҵ «Апъсны» адаҟьақәа ирнылаз иажәеинраалақәаки уҳәа убас егьырҵгьы.

Уи акыр шықәса инеипъынкыланы, А. М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи аҳәынҵқарратә педагогтә институт афилологиатә факультет аҟны аҳәынҵқарратә ҧышәарақәа хантәаҩра азиуан (1956—1978 шш.)

Машәырны иҟамлаӡеит «Адунеизегьтәи абызшәадырыҩцәа ҧхьагылаҩцәа» ҳәа 2000 шықәсазы Москва иҵытҵыз аенциклопедиа иара изкны аочерк ахьанылаз.

К. С. Шьаҟрыл аҵҵаарадырратәи, арҵаҩратәи, ауаажәларратәи усураҿы алшамҭа дуқәа ахьааирпъшыз азы ҳамҭас ианашьан «Аҳаҵыр дырга» аорден (1971 ш.). Усҟан апъсуа ҵарауаҩ ду ари аиҳабыратә ҳамҭа хаҵала идиныҳәалеит СССР Аҵҵаарадыррақәа Ракадемиа апрезидент, академик М. В. Келдыш. Уи иааишьҭыз ашәҟәы иаҳәоит: «Ҳаҵыр зқәу Константин Семион-иҧа Шьаҟрыл! «Аҳаҵыртә дырга» аорден шәаҵәашьоуп асоветтә ҵҵаарадырреи атехникеи реизырҳаратә ус ажәлар рынхамҩа аларҵәаразы... СССР Аҵҵаарадыррақәа Ракадемиа апрезидент гәык-ҧсыкала ишәыдысныҳәалоит аиҳабыратә ҳамҭа ду ахьшәоуз азы, ишәзеиҕьасшьоит агәабзиареи анасыҧи, аринахысгьы арҿиаратә қәҿиара ҿыцқәа». Иара убас ианашьан амедалқәа, ахаҵыртә грамотақәа жәпакы. Уи ихҵан Апъсни (1961 ш.) Қырҵтәылеи (1979 ш.) анаука амаҵ ду азызухьоу ҳәа аҳаҵыртә хьыӡқәа, ианашьан Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҳәынҵқарратә премиа (1988 ш.).

Хымпъада, кавказҵҵаара, хаҵала абызшәадырразы К. С. Шьаҟрыл иҵҵаарадырратә идеиақәеи иусумҭақәеи шьардаамҭа анырра ҟарҵалоит.

К. С. Шьаҟрыл илшареи ипринципреи рзы иуаажәлар рҵеицәа бзиақәа дырхыҧхьаӡалоуп. Бзиа дбаны, ҳаҵыр иқәҵаны, ачарақәеи, иара убас аишәақәа ианырхатәоз зныкымкәа илымҳаҿы иаҳахьан, уи иныҳәаҿа абыргцәа ианыркуаз абас рҳәоны: «Дад Кәаҵиа, сара анҵыра исымоу иахыхны, иҟалозар, саҳәоит, жәабаҟа шықәса уара уҧсынҵры иацларазы!»[6] ҳәа.

К. С. Шьаҟрыл ихьӡала 1998 шықәсазы Москва иҵыжьын Апъсны Ареспублика апочҭатә марка.

Ҳтәыла анапхгареи аинтелигенциеи инарҵбааны аҵарауаҩ, арҵаҩ ду, ауаажәларратә усзуҩ К. С. Шьаҟрыл изныкымкәа ииубилеиқәа азгәарҭахьеит. Уи и-100-шықәсхыҵра аиубилеи инамаданы, Апъсны аҳҵ-

[5] Гулиа Д.И. Рождение абхазского театра. – Гәлиа Д.И. Иҩымҭақәа . – Аҟәа. – Аҳәынҵқарратә шәҟәҭыжьырҭа, 1962. – Ад.-160.

[6] Шьаҟрыл К.С. Кәарҳәы. Ад. 110.

ныҚалаҚь Аҟәа, аҵарауаѡ дахьынхоз аѡнаҟны аҭзы икыдҵан амемориалтә Ғәы.

К. С. Шьаҟрыл 93 шыҚәса дшырҭагылаз, мызки бжаки раҟара даачмазаѡханы ауп иҧсҭазаара дшалҵыз. Уи идунеи иҧсахит 1992 шыҚәса, ажьырныҳәамза 15 рзы. Усҟан Аҧсны Аиҳабыра ирыʒбеит, аҳҭныҚалаҚь Аҟәа ашәҟәыѡѡцәеи ауаажәларратәи усзуѡцәа рпантеон аҟны уи иҧсыжра ҟаларц, аха иара ихаҭа иуасиаҭ инаҚәыршәаны, анышә дамадоуп Лыхны аҚыҭан, иҭаацәаратә ҧсыжырҭаҽы.

К. С. Шьаҟрыл иҧсыжра аҽны, ажьырныҳәа 21 рзы, аҧсы наʒаʒа абзиараз ҳәа иарҳәаразы, иҭоубыҭ ыҚәдыргыларц С. И. Ҷанба ихьʒ зху Аҧсуа ҳәынҭҚарратә драматә театр аҟны, уи иҧсыжра аиҳабыратә комиссиа аиҽкаара иалаз ирыʒбеит, агазеҭҚәа ишырнылахьазгьы, амассатә дырраҭараҚәа рыла алаҳәара шыҟаҵазгьы, аҚырҭуа националистцәа усҟан излагахьаз аполитикатә акциаҚәа ирхырҟьаны, машәырк ҟамларц азы, аҧсы иҭаацәа атеатр ахь инагара мап ацәыркит. К. С. Шьаҟрыл изкыз алахьеиҚәҵаратә митингҚәа мѡаҧган Аҟәа дахьынхоз аѡнаҽи аҧсыжырҭаҽи.

ҬРАҨШЬ РУСЛАН АЛЫҚЬСА-ИҨА
1950–1992

Аишәа ҭәын шәҟәыла, қьаадла, сахьала, апатреҭқәа рыла... Иара изку акы лцәыбжьахар ҳәа дшәаны, ахҭысқәа зегьы лгәаларшәо дырзаатгылон. Даара илцәыуадаҳын ацәажәара. «Жәаф шықәса ҳаицынхеит, – лҳәеит Заира Адлеиба-Ҭраҧшь. – Иара еснагь зегь раҧхьа иргылон иҧсадгьыл. Исгәалашәоит, аибашьра ҟалаанҙатәи 1989 шықәса, ҧхынгәы 15—16-тәи ахҭысқәа. Уи уаҟа дызлаҧшыз далацәажәаҙомызт. Аха иҿаҧшылара зегь уанаҳәон... Нас Уаҧстәыла, Цхинвал ақырҭцәеи дареи рҭагылазаашьа аныуадаҳха, хатәгәаҧхарала ицоз рсиа иҿаниҵеит... Аҧсны аибашьра ианалага, ҳара Гәдоуҭа ҳаҟан...»

Ҭраҧшь Руслан

Лцәажәара ҭынч-ҭынч иацылҵон Заира. Уи аамҭазы лааигәа итәаз лмоҭагьы лылаҧш налхылгон. Лыҧшәма Ҭраҧшь Руслан Алықьса-иҧа (Арзадин) диит нанҳәа 18, 1950 шықәсазы, Гәдоуҭа ақалақь. Иаб Арзадин ҳәа акәын ауаа рҿы дшырдыруаз. Иара 1941-тәи Аџьынџьтәылатә еибашьра Дуҙҙа далахәын. Деибашьуан Украина иаҵанакуаз ақалақьқәа: Уман, Киев, Житомир рҟны, нас Румыниа, Молдавиа, Будапешт, Братислава, Вена, Прага... Аиааира даҧылеит Прага. Игәышҧы аорденқәеи амедалқәеи рыла иҳычаны аҳныҟа дхынҳәит 1946 шықәсазы.

Арзадин иҧшәма Валентина Аҳҙба-Ҭраҧшьи иареи ирхылҵит ҳыцьа ахшара: Руслани Беллеи. Зхы пату ақәҵаны инхоз ҭаацәаран. (Ҭраҧшь Арзадини имоҭацәа Иннеи Сабинеи.) Рҧазаҵә аҭаацәара далалар даара ирҵахын. Усҟан ани аби ирҳәоз аныҟалоз аамҭан. «Сара, — иҳәеит усҟан Арзадин, – еилыскаит Аҟәа инхо аҭыҧҳа лышҟа цәаныррақәак шимаз Руслан. Деилыскааит. Аус ахьылуаз сцаны слазҵааит. Сзацәажәоз зегьы ддырҿхәон. Нас слабадырит. Убасҟак дҟәышын, дҵаулан, узлацәажәозаалак аҭак уҭара лылшон... Аҭаацәара анаҧырҵа ашьҭахьгьы, урҭ патуеиқәҵарала инхон. Аҟазараҿы аус зуа ианакәызаалак зегь рыла дҳаракын. Заира сара сыҧҳа леиҧш дсыҧхьаҙон, зны-зынлагьы ҳхатәы маҙақәа еибаҳҳәалон... Сгәы кылҵәаны исыхьуеит, жәаф шықәса заҵәык иахьеицынхаз... Урҭ сара «Руслани Лиудмилеи» ҳәа срышьҭан... Сара Аибашьра дуҙҙаҿы зныкымкәан сырхәхьан, аха сыҧсы аанхеит, нас, Руслан иразҟы абас изкьаҿхеи?..»

Руслани Заиреи

Ҭрагъшь Руслан Н. Лакоба ихьӡ зху Гәдоуҭатәи 1-тәи абжьаратә школ далгеит. Уи ашьҭахь Аҟәатәи арҵаҳратә институт (афилологиа аҟәша) дҭалоит. Ахпъатәи акурс дыштәаз арра ипъхьеит. Аррамаҵзура дахысуан ақалақь Астрахан. Арра ашьҭахь Аҟәатәи аргыларатә техникум дҭалоит.

Руслан агәырҵҟәыл ду иман. Уи даныхәыҷыз инаркны асахьаҭыхра бзиа ибон. «Аамҭа ҭацәны ишиоулак, – лҳәеит ипъшәма Заира, – дҭыхуан. Уамашәа ицааиуан апъсабара, ауаатәыҳса рхаҭарақәа аҭыхра… Урҭ инапала иҵихыз зегьы еиқәырхоуп, – зны-зынла иара иимбаз изызҳауа имоҭацәа идсырбалоит. Иахәапъшуеит, еилыркаауеит, ҳаҭыргьы ақәырҵоит…»

Апъсны аибашьра ианалагоз иара аус иуан ааглыхратә министрра иатәыз ацех аиҳабыс. Апъхынтәи апъсшьарамшқәа амхны иҭаацәа ахьыҟаз дааит Руслан.

Руслан ипъшәма Заира Адлеиба-Ҭрагъшь аҟазараҷы аџьабаа дуӡӡа лбахьеит. Уи амузыкатә школ аҟны 38 шықәса аус луит. Занаатла афортепианорҳәаҳуп. Шәҳыла аҵаҳцәа лнапы иҵлыжьхьеит. Ирыхшеит ҳыцьа апъҳацәа: Иннеи Сабинеи. «Гәдоуҭа ҳаҟан, – ацәажәара дналагеит Заира. – Агәылара Маиа Ақаҳба лҟны снеит. Минуҭқәак ҵызар ҟалап, Маиа лыҷкәын, Тимка хәыҷы, дыҳуа ашҭа дааҭаххит, аибашьра иалагеит, аибашьра ҳәа. Ашҭа сыҭҟьеит. Ҳаиҵәыхараӡам, аха саннеи ддәылҵхьан, архәараҷы изқәа сынкыдпъшылеит… Адырҳаҷены аҳны даакыдххылеит, автоматгьы икын. Уи абџьар ахьимаз деигәыргьан, ус ҳаиҳәеит: «Абри иску абџьар ала ҳапъсадгьылгьы шәаргьы шәсыхьчоит… Амала, абџьар аныз-га сыхьӡала ианыстеит, сыццакцәазар?! Саб ихьӡала иантазар, аӡәгьы сымхра ихы иҭашәаӡомызт…» Уи иигаз автомат имырхыр, дзымеибашьыр ҳәагьы ацәшәара иман…»

Руслан Ҭрапҵьшь иеибашьратә мҩа Ацҳа ҟапҵьшь ала иалагеит. «Руслан, — иҳәеит Владимир Начач, – Аҟәа аҭарцәра акәын ихы-игәы иҭаз. Ҳара ҳгәыпҵ аҟны иҟаз пулемиот заҭәык акәын, уи иара иакәын изкыз. Ҳаибашьцәа Гагра аҭарцәра ианалага, ҳаҕацәа рыҭра иҭытцит. Ҳара, хыхь, Гәымсҭа ахықә ала ҳтәан. Ҳхы ашьҭыхха ҳамҭазо, иааҟәымҭзакәан иҳалахысуан. Агәымшәа Руслан аҕа ихырҕәҕәарҭақәа рахь ирханы дхысуан. Ҧыҭѿыкгьы рхысыбжь мго иааникылеит… Усҟан аҕа Гәдоуҭа инапаҷы иааигарц иҭахын. Амцапҵьшь иаѿызаз Руслан икылкааны дхысуан, аҭабиа иҭыѿуан ҳаибашьцәа рыбжьы, «Руслан, уиа, уҷеыхьча!» ҳәа. Аха уи ацымхәарас, аҭабиа дааҭытцын, аҕа ишҟа ипулемиот ала ихырҕәҕәарҭақәа идырбаны амца ҭирҟьеит. Амш ахәларахь инеиуан… Аҕа ибарҭан икылкааны ихысуаз иҭыпҵ… Уиакәхеит, еиқәырхашьа имоуит. Ари ҟалеит абҵара 2, 1992 шықәсазы, Ешыра…»

Зоура-зыҵбаара наҙаз, ҳапҵьсадгьыл азы еснагь згәы былуаз, уи ашәарҭа иантагыла ахьчаразы игылаз ируаҙәкыз, иқәшәаз ахы ипҵстазаара ҷахнатцәеит. Иҷекамыжькәан, ихала ҧшьаала абахә иҷенадиҵеит, иҩызцәа илапҵьш рыдырхалан акыраамҭа дрыхәапҵьшуан, «Еиқәшәырха, Аиааира жәга!» иҳәарц иҭахызшәа, зегьы ааимидеит лапҵьшыла. Нас ихеибаҳәаз иҩызцәа зегьы ргәынқьбжьы Гәымсҭа ахықә иқәыѿуан… Аҕацәа ахысра ишаҷыз иаҷын. Хѿык Руслан Ҭрапҵьшь дрыманы амҩа иқәларазы, аҕәы дантцаны дылбааргеит. Уи аамҭазы аҷееиҵныпҵсахларазы ихәноз: Аргәын Славик, Аѿзба Вианор, Мышәба Алик еицхырааны деицылбааргеит. Мышәба Алик имашьына дақәтцаны, дрыманы амҩа иқәлеит: Ҭрапҵьшь Едик, Шамба Адгәыр, Ҭырқьба Витали. «Гәдоуҭа ҳанааи, – иҳәеит Витали Ҭырқьба, – ҳгәылацәа хѿык рҷы ҳнеит. Еиҳабык днаҳашьҭырц ҳазбеит. Ҳәашьа ҳзаҭазом, ҳазнеиҙом ҳәа мап ркит… Агәылацәа, ахацәа аиҳарак Назбеи Барцыц иҷы иҟан. Уи аѿбатәи ипҵа, Ардашьын Барцыц, уи аҷены иҭахазгьы дааргахьан. Алашара ыҟазамызт, атцх акыр инеихьан. Слымҳа иҭыѿуеит ран Барцыц Фируза лыбжьы… Убра апҵсра аҟнытә дааҳгеит Платон Ҭырқьба. Ҳара еицыз ҳҟынтә Руслан Ҭрапҵьшь дызҭаз амашьынаҷы иаангылеит Адгәыр Шамбеи Едик Ҭрапҵьшьи. Амашьына аѿны ааигәара иаамгакәан, мачк иласкьаганы иргылеит Алик Мышәба. «Арзадин!» ҳәа Платон анҷеиҭ, иаразнак дыцәамызшәа ибжьы иргеит, «Сгылоит!» ҳәа. Иҷееилаҳәаны, ичабра илақәа ирҭшьуа амардуан данылбаа, зегьы дааҳахәапҵьшит, акгьы дазымцааҙакәан, – «Дыхәныжәга, хыхь ашә аасыртхьеит! Руслан, уѿныҟа ууаит, сыцкәын!» – иҳәан, иҷеырҕәҕәаны, иапҵхьа дгыланы иҷынеихеит. Аибашьра анеилга ашьҭахь, аамҭа ҧытрак цахьан, Руслан иаб Арзадин абас иҳәеит: «Руслан аибашьра алагамҭазы дҭахеит. Убра апозициаҷы апҵхьатәи амш инаркны дыҟан. Знызаҵәык иҷеипҵсахразы данаа, ашәшьыраҷы иареи сареи ҳтәан. Ихәыцқәа Иннеи Сабинеи ихәда рнапкәа акәыршаны, доурышьҭуамызт. Аҳәса ихәы аҟаҵара иаҷын, дахьцозгьы иигоз дырхион. Убасҟан абас сеиҳәеит: «Аибашьрагьы ҳәаак амазароуп… Сара, артҟәацгақәа анкарыжьуаз, Аҳабла ҷыц аланарпҵьшыгала салапҵьшуан… Ан лхәыҷы дылгәыдкыланы аѿны дыѿныҵны лҷеылҵәахырц дыѿуа акыр

днаскьахьан, уи лааигәара инеины икарыжьит… Уи асахьа избаз ахаан сыбла ихыҵуам…» Руслан акәты рыцхашьаны изымшьуаз уаҩын, аха аҭагылазаашьа иибаз даҙрыжәит, дарҕәҕәеит…»

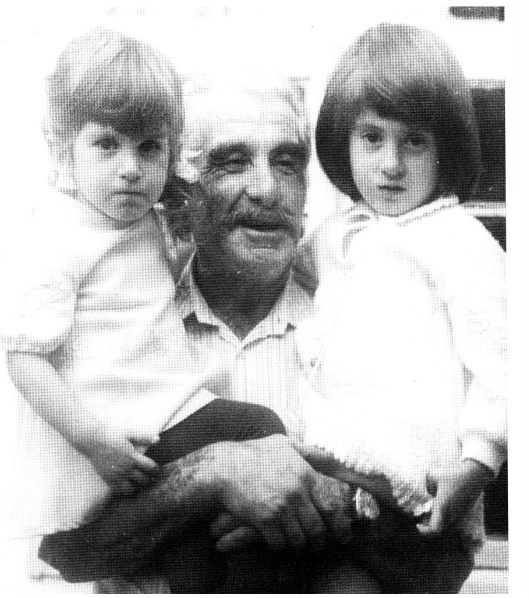

Ҭрапҵшь Арзадини имоҭацәа Иннеи Сабинеи

Ран Заира, аҵара змоу, иҟәышу ҧхәысуп. Руслан дызҿыз аус иацылҵоит, иналыгҙоит… Сгәы кылҵәоит Иннеи Сабинеи абыда иахьрызхауа… Саргьы сыҧшәмагьы ҳақәра ыҟоуп, аха лара ҳлықәгәыҕуеит, раб бзиа иибоз аҭыҧ, рылагъш шахызааауа, ишыдмырҙуа… Сабина лаб изкны ажәеинраалақәа илыҩуа удырхәыцуеит, ҧхьаҟа ургоит. Избанзар, раби уи иҩызцәеи Аҧсадгьыл еиқәдырхеит… Иҧсы Гәдоуҭа иалан, уи ус иҳәалон: «Знык тәанчара сцар, уахыкгьы Аҟәа саангылазом, Гәдоуҭаҟа саауеит. Нас еснагь сгәы иҵхо аҧхынҩны Ҟәланырхәа исыргылоит. Уахь ҧсшьара зегьы шәсыманы сцалоит…» Аҧхынҩны ацымхәра уаҟа Руслан инышәнап ҟалеит… – иҳәан, зҿылазхаз илаҕырҙқәа ааирыцқьан, дҩагылеит. Иихәоз иазыҙырҩуаз Руслан иан Валентина Аҩзба илҭахыз лҿы илзарҳәомызт, нас – «Иани иаби ҳаҟамзи, Руслан ихәыцқәа дрымазар иҟалози?!» – лҳәан, даақьызқьызит.

Руслан Ҭрапҵшь аибашьраҿы аҭынчра маҷк аныҟалалоз, иҩызцәеи иареи анааидтәалоз, иҧыба иҭаз Аҟәатәи иуадақәа рцаҧхақәа ааҭыганы иҩызцәа идирбахьан: «Аҟәа лассы ҳнеиуеит, нас суадақәа рҿы шәызгоит». Агәра игон уи Аҟәа агара шрылшоз, иагьшыргоз…

Руслан иҩызцәа иазгәарҭоит изныкымкәан ҧшыхәра дышцахьаз. «Ҳара ҳгәыҧ, – иҳәеит Владимир Начач, – лассы-лассы аҧшыхәра ацара ҳақәшәон. Аинформациа ҳҭахын, аҕа иҭабиаҿы иҟоу еилкаатәын. Убас, ҳаибашьцәа хҩык аҕацәа рхаҩеит, уи арациала иҳарҳәеит. Ацхыраара шырҭахыз еилызкааз Руслан иаразнак иҳәеит дцар шиҭахыз, амҩақәагьы цәгьамкәан ишидыруаз… Аибашьцәа ацхыраара рыҭаны раагараҿы иҟаз драҧхьагылан Руслан Ҭрапҵшь…»

– Руслан, – лҳәеит иҧшәма, – алафҳәареи аҧсҭазаареи бзиа избоз уаҩын. Уи иҭаацәа рапҳьа иҧсадгьыл иргылон, нас акәын егьырҭ зегьы аҭыҧ анааныркылоз… Иара, аҧсуара зегь рыла иныҟәызгоз, уи патуи ҳаҭыри ззақәыз, еилызкаауаз еибашьҩын. 39 шықәса зхыҵуаз сашьазаҵә Валера Адлеиба иҧсҭазаара даналҵ, игәы блит, дхьааигеит, диҧьабеит. Ус иҳәалон 39 шықәса заҵәык роуп иниҵыз ҳәа. Иара Руслангьы 42 шықәса нагҙаны ихымҵҙеит… Иҧҳацәа рҩыҧьагьы ҭаацәароуп, хәҩык амоҭацәа

Ашәба Асман, Саиаҭ, Орҳан, Инна, Заира, Сабина, Аргәын Қсениа, Аарон

ыҟоуп. Убри илала ибазҭгьы, зегьы иреиҳау малхон, аха… Анцәа аҧсҭазаара ус ишеит. Иҧҳацәа, имоҭацәа анышә дахьамоу ҳаҭаауеит, аҧхынѡны бызсыргылоит ҳәа ахьсеиҳәаз иара анышә дамоуп… Аха уи ихы зқәиҭаз Аҧсны иахашәыршәыруеит Аҳәынҭқарратә бираҟ, уи абираҟ аҭаҟа инхоит аҧсуа жәлар… Иҭахаз зегьы рыҧсқәа ҭынчзааит…

Ҭраҧшь Руслан аҟыбаѡ ҷыда злаз хаҭан. Уи аамҭа ҭацәны ишиоулак дҭыхуан, иаҳараʒак амҽлых аҽы иҽҧишәон, уиадагьы даара бзиа ибон ацыгәқәа, алақәа… Урҭ лассы-лассы рсахьақәа ақьаад ахь ииаигон. «Инапы иҭихыз, – лҳәеит иҧшәма Заира, – зегьы еидаҳкылеит. Урҭ зегьы иалкаау аҭыҧ рымоуп ҳаѡнаҽы. Иахьа смоҭацәа урҭ ирыхәаҧшуеит, иҭырҭаауеит. Уи гәызҳара дууп. Руслан аҧсуаа ирызкыз азҭаарақәа еснагь дрызҽлымҳан… Ус иҟоуп ихшазгьы…»

Ҭраҧшь Руслан Арзадин-иҧа, згәы ҭбааз, аҭаацәара гәырҕьахә аҧызҭаз фырхаҭан. Уи иҧҳа аиҳабы ҧшрала-сахьала, лныҟәашьа, лцәажәашьа – лаб ихаҭа. Уи лыҧшәма Ашәба Ахреи лареи ирааʒоит хѡык аҧацәа: Асман, Саиҭ, Орҳан… Сабина лыҧшәма, Аргәын Арсен, дышқәыҧшʒаз аибашьра ианалага, иаб Славик Аргәын дицны еибашьра дцеит. Ирымоуп аҧеи аҧҳаи: Аарони Ксениеи.

Аибашьра иацыз агәырѡа иаиааины, иахьа Анцәа рхы рыдиныҳәалартә иҟоуп. Урҭ ирхылҭыз раб еиқәирхаз аҧсадгьыл аҽы инхоит. Раб ифырхаҭара гәышьҭыхгоуп, ҧхьаҟацагоуп. «Руслан, – лҳәеит Заира, – аибашьраҽы ицыз анызбо, санрацәажәо, иара ихаҭара сыбла иаахгылоит. Иҭахаз хашҭра рықәымзааит. Иаанхаз иҭахаз ргәалашәара рыцзааит, аҧсҭазаара бзиа рыгымзааит… Афырхацәа ахааназ рыхьʒ ҧсра ақәʒам…»

Ҭрапҵшь Руслан Алықьса-иҧа (Арзадин) дҭахеит абҵара 2, 1992 шықәсазы, Ешыра. Анышә дамадоуп Ҟәланырхәа (асовхоз «Дружба» аҳаблаҷы). Ианашьоуп Леон иорден.

Сабина лажәеинраала ацыҧҵәахак:

Подвиг Руслана Трапш

Мы отомстим, мы отомстим,
Вы спите там спокойно.
Мы завершим, мы завершим
Ваш верный путь, его пройдем.
Абхазы мы, абхазы мы,
И мы непобедимы.
Руслан, ты с нами навсегда,
И те остальные.

Ҕугуца Ԥьыкырҧҳа

АҦСНЫ ЖӘЛАР РЫШӘҠӘЫҨҨЫ АЛЫҚЬСА ГОГӘУА ИҨЫМҬАҚӘА РҠНЫТӘ АЦЫПҲҬӘАХАҚӘА[1]

* * *

Ҳажәлари ҳареи иахьа ҳааины ҳахьыҟоу, ҳазҷу, ҳгәы иҬоу аҷы абарҬ азҬаарақәа зегьы аҬакы ҷыц аархәоит. Аиааира иаагаз, иҳауз азхаҬара аҬакпҳықәра шаҟароу, аҟаҬатәгьы рацәаны ишацу, иаҳзыпшу ауадаҩрақәагьы шымариам ззеилымкааура иан лымгәа дҬоуп. Иаагахьоу аиааира лагамҬоуп, уи ашьҭытреи акульминациеи – зегьы ҳапхьаҟа ауп иахьыҟоу. Анаҩстәи аиааирақәа ргаразы ҳмилаҭ арсеналқәа зегьы ҳрылапшыроуп, ҳалпшаароуп, ирҷыцтәу ҳарҷыцроуп, амч рызҳархынҳәроуп. Аҳәынҭқарра аргылараҷы, апсуара арҕәҕәараҷы, иҳаланхо егьырҬ амилаҭқәеи ҳареи ҳаизыҟазаашьаҷы, ҳара ҳаҩныҬҟа ҳаизыҟазаашьаҷгьы, адәныҟатәи ҳаизыҟазаашьақәа рҷгьы ҳамч иацызҬаша, зыжәҩахыр ҳазҬаша.

* * *

Иахьа уажәраанҙа, зыбжеиҳара мцала икылблаау аҬоурых змоу, зхатәы бызшәа, зхатәы культура змоу, зегьы рыпсы злахо агаҷа тәыла пҫадгьылс измоу – жәларны ҳҟазҬо зегьы, зыҬа кылжәаз апҳал аипш, инаҬыкәкәа ицоит, ҳаргьы баша хыпхьаҙаран апслымҙ ҳаалахоит. Убасҟан ауп ҳазлаҟаз зыпсаз анаадырша, аха уанҙа ианнеи, ҳаҕеимшхара, хнырҳәышьа аиуҙом. Ус акәымкәа, аҿакала иҕәҕәоу, аҿакала еиҷартәу ажәларқәа, аҳәынҭқарраҟәа рпышәа, ауаатәыҩса зегьы рпышәа, иахьатәи атехнологиа ишахәҭоу, иахьынҙахәҭоу ҳақәшәан ҳхы иаҳархәеит ҳәа, ҳара ҳазлеибарку, мчыс иҳамоу, ҳҷыдарақәа изырпырхагахаҙом, еиҳагьы иарҕәҕәоит. Убрагь иҳалаҙаша, иҳазхаша адоза еиҳамтәкәа. Ианҳармыцхә, Анцәа иумҳәан, ҳмилаҭтә қьамса пыжәжәа иқәнаҬоит.

[1] АнҬәамҭа. Алагарҭа анын ажурнал «Алашара», №5, 2019 ш.

* * *

Иахьа ҳара, ҳҭоурых аҿы, егьа имариамкәа имҩаԥысуазаргьы, узыкәгәыгыртә иҟоу, зперспектива цәгьам аҭагылазаашьа ҳамоуп. Убри еимгеимцарак иаҟарамхарц, анарха аиурц, зыԥшра ҟамҵакәа, тәамҩахә ҟамҵакәа, еихсыгьра амҭакәа аус азулатәуп, ишыжәлару зегьы алархәны. Ииашоуп, иахьатәигьы уазхәыцроуп, иахьа иҟоумҵаз уаҵәгьы иузыҟамҵар ҟалоит, аха еснагь, иацтәигьы, иахьатәигьы, уаҵәтәигьы – зегьы ҳперспектива, ҳхыкәкы хада аус азыруртә иҟазароуп. Ииасхьоу, ҳҭоурых, аамҭа аҙыблара шаҟа ҳкыднаҟьахьоу, иаҳзаанагахьоу, ҳара иаҳҳарамкәа, ҳамч зкәымхаз, иаҳҳаран, агәнаҳа ҳахьаҵалахьоу – зегьы еилыԥшааны, ҳҭоурых аҿы еиҳа иҳахәаз, еиҳа иаҳԥырхагахаз, уажәраанҙа ҳаԥсы ҭакны изку, гәагьсҵәкьа иаҳзыҟалаз, ҳаԥхьаҟагьы зда ҳҳәарҭам алҳаԥшаароуп.

* * *

Ажәлар ирхыргахьоу, рҭоурых, рдоуҳа саркьоуп, еснагь изныԥшылалатәу. Иара ухы-уҿы ибзиан ианубааларц азы агәы цқьазароуп. Уажәшьҭа ҳнапыршьышьуа ԥхьаҟа ҳазцом. Шьаҿацыԥхьаҙа ишәаны-изаны, ашьапеихгара аҭахуп. Ишаҳҳәахьоу аиԥш, аԥсҭазаарамҩа ашьхацамҩа еиԥшуп, еснагь иҩадароуп. Егьа ибзиан иудыруазаргьы, уаԥхьа ииасхьоу, инрыжьхьоу, ма лаԥшҿаба иубозароуп, ма угәынкылара иныҟәнагозароуп. Насгьы, убарҭ реиԥш уаргьы ишьҭоуҵароуп аҳарҩа. Иҟалоит, ԥаса ишьҭазҵаз итәы цқьа иангәоуҭа, уара ма унахар, ма уаахар, еиҳа ирманшәалан, еиҕьны ишьҭоуҵар.

* * *

Дарбанзаалак, анхаҩы инаиркны аҳәынҵқарра аматҵураҿы иҟоу иҟынҙа, досу инапы злаку аус аҿы шаҟа дақәшәан, ииашан аҳарҩа шьҭеитҵо аҟара, ишьҭанеиуа рус маншәалахоит, рымҩа аркьаҿуеит, даргьы итҵегьы иманшәалан инрыжьыртә иҟанатҵоит.

* * *

Абриаҟара аҕацәа рнапы иадыргахьаз, ирхәынгахьаз ҳԥеиԥш уажәы ҳнапаҿы ианыҟала, зҩырақәа знытҵхьоу ақьаад иахьеиԥшхаз ҟалеит. Адунеи дуҙҙаҿы хкырацәала еилышьу, еилаԥсоу, еиҿкаау, еизыҟоу, еизыҟам аҳәынҵқаррақәа, аҳәынҵқарра аҟынҙа инаҙам, аимбрионқәа иреиԥшу анклавқәа уҳәа, зегьы ирзеиԥшу апринципқәа, аԥҟаррақәа шыҟоу аиԥш, досу, хәыҷгьы дугьы, рхатәы гьама, рхатәы ԥышәа, рхатәы ҷыдарақәа рымоуп. Убри аганахьала, адунеи хкы-рацәала еилоу, еибытоу амозаика иеиԥшуп. Убра рыцкны иадамзаргьы уаҳахны уалԥшуазароуп. Абарҭ зегьы ҿыц ҳарзымхәыцыр, еимаҳамкыр, еимҵаҳамкыр ԥсыхәа анамам, ҳаззыԥшымыз акыр ҳзаапшит. Иҳакәыршан иҟоу – ҳазҭахугьы ҳазҭахымгьы – рԥышәа ыҟазаргьы, аҙәы уиҿыԥшны мацарагьы хара узцаҙом. Ахытҵхырҭа амч ҟазҵо, упашә змоу дгьылк уқәгылазароуп. Зны-зынла ахәшәыҵәкьа ҳаатҵраҿ ишыҟоу, мҵәахы ԥшаа ҳәа, иахьыҟаҙам ҳанашьҭоу еиҳауп.

* * *

Егьырҭ, еиҳа еилызцо апозициаагьы, агхақәа шыҟоу атәы рҳәоит, ирыԥуеит, аха уи ус изыҟоу, риашашьас иамоу атәы рызҳәом. Ирдыруазаргьы ирҳәом ҳәа сгәы иаанагоит. Избанзар, урҭ ирзыҵәахҙом, аиҳабыреи дареи аконсенсус ахь иназгаша адиалог акәымкәа, амчрахь анеира шырҭаху. Аха шьоукы ирҳәо-ируа зегьы аҵәылхра мацарахь иаииаслак, иагаҙоит. Уаҳа аҽеакы аҟаҵаха роуҙом. Ркритикагьы ҵоура анамоу, иҟарҵаз ҳәа акгьы аанхаҙом. Акы ҟазҵо, иҟасҵандаз ҳәагьы иашьҭоу иоуп аҽеаҙәы игха атәы аҳәара азин змоу, изҳәогьы амч амоу. Сара сгәы иҵаҙам иалкаан амчраҷ иҟоу, раԥхьа иҟазгьы, ашьҭахь иҟазгьы, уажәы иҟоугьы априоритет рыстоит ҳәа, даргьы уеизгьы-уеизгьы аҙәы ус дҳазныҟәандаз ҳәа иԥшым. Ажәлар ианалырхуаз априоритет рырҭахьан, убри ауп дара зырҵабыргра рыхәҭоу. Зегьы рыгәҭаны иҟоуп аиаша. Убри еиҳа иашьҭоу, убри еиҳа иазааигәоу сидгылаԥуп.

* * *

Абриаҟараамҭа ихьыԥшыз ажәлар, изхьыԥшыз рзакәанқәеи рыԥҟарақәеи ирықәныҟәозаргьы, ирзыразымызт, иахьынҙалшоз урҭ рзы аҭакԥхықәрагьы иадгылацәомызт. Уажәы урҭ зегьы аҽеакала ирыхәаԥштәхеит, аҭакԥхықәрагьы шеибгоу ҳхахьы иаагароуп. Ԥаса ҳара ҳаԥнуҵҟа Аԥсуара аԥҟаррақәа рыла ҳаиԥысуан еиҳарак. Уи бзиоуп ԥьара иавамлакәа ламысла ианазнеиуа. Аха, Аԥсуарагьы, еиҳа амч анамазгьы, ада ԥсыхәа жәла аныҟамызгьы, иагдырхон. Иахьа еиҳагьы иагдырхоит. Уламыс кәадазар, уи аԥҟаррақәа рхыҵхырҭақәа марианы иуԥшаауеит. Уламыс ҭәҭәазар ауп ус акы ухьыр ухы уанақәыҙбо, ухы анахьурхәуа.

* * *

Уажәы, аҳәынҭқарра, ахатәы мчра, урҭ реиҷкаара, аҭакԥхықәра ду – ажәлар рҷаԥхьа, адунеи аҷаԥхьа, ҳԥеиԥш аҷаԥхьа – иаҭаххаз иҵегьы ирҭбаауп. Убарҭ зегьы, зхыҵра, зеилагара ҟамлаҙо азакәан аҳәаақәа, арамкақәа ирҭагҙахароуп. Ари аамҭа иақәшәо, дара рышьаҭақәа зырҭәҭәо жәлары ртрадициақәа, рԥышәа ду арҭбаара, арҵаулара ауп иаанаго.

* * *

Иарбан милаҭзаалакгьы, иарбан ууажәларразаалакгьы иааихмырсыҕьҙакәа рхы ҭырҵаауеит, рыцәгьа рыбзиа еилдыргоит. Уи рмилаҭтә хдырра иацхраауеит, иарҭәҭәоит. Ҳара аԥсуаагьы, иаҳԥырхагоу шыраҿәоугьы, ҳахдырра дырхәашьырц ишашьҭаҙазгьы, уеизгьы-уеизгьы зегьы нытқаатәәҟьан иҵаны ишҳамамгьы, иахьа уажәраанҙагьы ҳамч ахьақәымхаз шыҟоугьы, уеизгьы иҳагу-иҳабзоу цәгьамкәа иаадыруеит. Аҳәынҭқарра анаҳцәыҙлак, ҳанхьыԥшхалак, аԥсуара ҳацырхыраан, ажәлар рыхдырра аԥсы ҭакны иаагон.

* * *

Ҳҳәынҭқарраҷы закәанла ҳбызшәа иазԥҵәоу аҭыԥ аҟынтәи анахарагьы аҙәгьы азин имам, ажәларгьы ирҭом. Абриаҟара ԥсҭазаара зыхҵныртцахьоу,

шьа зызкарҭәахьоу, уажәтәи ҳаибашьраҿы мацарагьы акәымкәа, ҳара аҭоурых ҳарбоижьҭеи, ахадарақәа, раԥхьаӡа игылақәоу иреиуоуп ҳбызшәа иара иатәу, иахәҵоу аҭыԥаҿ анагара. Убас, аԥсуа бызшәагьы аҭыԥаҿ ианаанха, аурыс бызшәагьы аҭыԥаҿ ианыҟала, дара-дара еицхыраартә, еибарҷәҷәартә аҭагылазаашьа роуеит. Уи ауаажәларрагьы иҵегьы еилатҵәо иҟанаҵоит, еснагь проблемас, хьаас иҳамоу ҳбызшәа аԥеиԥшгьы ҳацәымшәо аҟынӡа.

* * *

Ишдыру аиԥш, Аԥсны Урыстәыла ианадла, агаҿа ахи-аҵыхәеи, еиҳарак Аҟәа хәыҷы-хәыҷла еизнагеит, ара курорт ҭыԥны, дача ҭыԥны иалзхыз маҷѡымкәа. Урҭ рахь иҟан тәанчара ицахьаз аинралцәа, ачиновникцәа, аҵарауаа уҳәа. Агаҿа иахьыгӡаны, еиҳарак Аҟәа адачақәа рыргылара иалагеит. Аҳәынҭқар иеиҳабыра иреиуаз ракәзар, апланқәа рыман Аҟәа Монако еиԥшшәа иҟарҵарц. Урыстәылантәи ԥсшьара ҳәа аҳәаа ихыҵны имцакәа, рԥарақәа ртәыла иахьаҵанакуа иныркларц. Урҭқәа зегьы ирхьымӡеит, аха Аҟәа акурорт-дачатә атмосфера ҟаҵан. Уи Урыстәылантә арахь иаанагон еиуеиԥшым адачаргылаѡцәа, адачанкылаѡцәа, аԥсшьаѡцәа, иара убас аныҟәаѡцәа, арҿиара-ҟазаратә усзуѡцәа. Зыҿиара аагылахьаз ажәытәӡатәи абаҕәазатә қалақь аԥсҭазаара хәыҷы-хәыҷла аҿа хырхарҭа ҿыцк шьҭнахуан. Ганкахьала, агаҿа, амшын, аҳауа иашьҭалан ииаз адачауаа, урҭ рахьтә ари, дара рзы иҿыцыз, аргонавтцәа ахьыӡхыҵхьаз ажәытәӡатәи атәыла, аҭоурых ашьапы ианаргахьаз аетнос ржәытә-рҿатә интересс изкыз ҟалеит. Аҿаганкахьала – Кавказ агаҿа зыԥсадгьылыз аныкәырца, урҭ зҵажьны иргаз аҕбақәа рыла арахь иӡхыргаз, зхы ахьхаз ацара еснагь иазхиаз, нас иара Аҟәа инхаз, иаԥсыуаамыз, изламкьысуаз амилатқәа рхаҭарнакцәа, Урыстәылатәи амчра амаҵ зуаз ачиновникцәа уҳәа ирҭыҧхеит. Зегьы дара роуп, Аҟәа акурорти атуризми рырҿиара ахь акәын иахьырхаз. Аԥсни аԥсуааи рҭоурых, Аԥсны аԥсабара рзы акрызҵазкуа, ихәарҭоу аматериал еизызгоз, изыѡуазгьы еиҳарак уахь акәын иахьдырхоз. Шамахаӡак акәымзар, дара аҭоурых зыҕрысны ицаз аԥсуа жәлар рыцхраара, ршьапы рыкәгылара иазкымызт.

* * *

…Ҳинтеллигенциа, ажәлар рҟынтәи иѡеизи, ара, хыхь, аинтеллигенциа, ақалақьуаа ирылҵызи, реилалара, реилаҵәара, реицхыраара, ракзааразы наԥынатә иҟаз аҿыхара абыржәы еиҳа иалҵып ҳәа агәыҕра шҳамаз, ишаҳҳәахьоу аиԥш, еиҳа иԥсыҳехеит. Абри аиԥш аус аҿы изхароу, изхараму ҳәа иаахҵәаны арбара уадаѡуп. Ари апроцесс аҿы аинерциа, акрызхыҵуа аинерциа амчгьы ыҟоуп. Уи ус шакәу еилкааны ухы иаурхәаргьы ҟалоит. Убри еиҳа еилызкааура, еиҳарак, ани иахьагьы адача-курорттәи «идеологиа» аиуа ныҟәызго роуп. Урҭ акритика раҿакрагьы мариам. Акритика ҟатҵараҿгьы, аамҵала еиҳа изыкәнагогьы гәазҭо, аԥҟьаԥцагьы шьҭызхуа дара роуп. Насгьы, урҭ еснагь амчреи аппозициеи ирыбжьоуп, зыбз хаау асыс еиԥш. Аха «ранҵәҟьа» ааигәа иҟоуп еснагь. Егьа иуадаѡхаргьы, ираным ҵыгьуа иалагаргьы, «ран» иамҵуа рыздырхоит. Насгьы, иҳәатәуп,

урҭ рҽы имаҷымкәа ишыҟоу аполитиказгьы, аҭараҭцааразгьы, адоуҳатә культуразгьы адырреи абаҩхатәреи зегым, зҭаарақәак, ҭагылазаашьақәак рҽы зда ԥсыхәа ыҟам.

* * *

Ҳара, абриаҟара зҭоурых еиларгахьоу, еицаркхьоу, зхатәы ҳәынҵқарра ҽыц аира акатаклизм иадукылаша ауаажәларратә шьақәгылашьақәа шьаҭанкыла рыԥсахрақәа ирхаанхаз ҳзы, иҟам зҭаарак лымкаала изхаҭгылатәым, иҽыцны изхәаԥштәым, иҽыцны ахәшьара зҭатәым. Убарҭ азҭаарақәа ркомплекс аҽы иалкаан азҽлымҳара зҭахқәоу иреиуоуп аҭоурых. Уи ухы-уҽы анубаалаҭәҟьо агәы цкьазар, ахра цәгьақәа рҽы рышьҭахь иааиуа изынрыжьуа, ашәарҭа уаҩзго, амҩаҭәҟьа узырбо аҳарҩа иеиԥшхоит. Иаҳҳәозар, идырхәашьхьоу, зышьҭақәа акыр еиларгахьоу, ажәытәзатәи ҳҭоурых акәым, иҭегьы арахь иааскьаган иҟоу, азежәтәи аҩажәатәи ашәышықәсҟәа рҭоурых, иара ҳара ҳазхаанҭәҟьоу аҽгьы, аиаша иахьавсуа, иаахтны иахьавагыло, анаҟә ахьаларчу, ма алегенда иахьеиԥшыртәыз даара имаҷым. Еснагь ҳҭоурых еилазгоз рхалагьы ракәымкәа, аԥхьаҩ зыгәра иго ҳҭоурыхҭцааҩцәагьы ус анрыхьуа ыҟоуп. Ма зны аҽакала иумҳәар, иумҩыр, аныҟамлоз ирҩыз иаламкьыскәа ус иахьынрыжьыз маҷзам. Ишыҟазаалак, урҭ реиԥш ииашам алкаақәа рахь инхаз ыҟоуп. Аҭоурых аҽы ихәычу, ҵакы змам акгьы ыҟазам. Амц мцуп, ауаҩы дажьоит, дымҩахнаҟьоит, идунеихәаԥшышьа бжанатәуеит.

* * *

Аԥсуаа, иаагылазар зхақәиҭраз иқәпоз, зхаҵара еицырдыруаз жәларын. Ианакәзаалакгьы, шамахазак акәымзар, иҩәгәаз, адунеи зырхыцхыцуаз атәылақәа рыр рҽы аус рыман. Ианакәзаалакгьы акырынтә мчыла, хыԥхьазарала иреиҳаз ирҿагылан. Ирхыргаз аибашьрақәа зегьы раан, хаҳәыртҵәиа инеины ахра рхы анырҟьомызт. Ахыхьчашьагьы рдыруан, ахьаҵшьагьы, ажәылашьагьы. Еснагь ртәыла зынза ирызрымымхыргьы, аҩа иаԥхьа ишьамхышгыломызт. Уи азхара рхақәиҭра рыхьчон, егьа рцәақәзыргьы. Аха 1866 шықәса аԥсуа жәлар рхамҭа-рыԥсымҭа шырҳәо аиԥш ианыҟаз иақәшәеит. Қьелышь дызлагаз ижәлар рышьҭыхра, рыҭгара, рырҩәҩаара, уи ирнаҭаз агәыҩрагьы ииасхьан. Аҳцәа рышьҭра ахьтәгьы, ҭауади-аамсҭеи рахьтәгьы, дара ажәлар рыҩнытҵкагьы, ԥсыхәа аныҟамла, зыжәлар рзы аҭакԥхыцәра згартә иҟаз азәгьы дзымгылт.

* * *

Ҳаҩацәа еснагь ҳҭоурых иачычан. Иачычан, избанзар иара ҳаман. Дара иҳамамзар рҭахын. Усҟан акыр ирзымариахон рнапахьы ҳаагара. Иахьа, абри аиԥш аҭагылазаашьа анҳау, ҳҭоурых нагзаагзан иҩхароуп, иҩу ахьыриашатәу ириашахароуп. Иахьаҭыԥым ишьҭоу аҳарҩақәа ииаган, иахьырҭыԥу, амҩа иаша иадыргахартә иҟаҵатәуп. Уи ҳҳәынҵқарра аргылара иахәҭакуп.

* * *

Аԥсны еиҳарак бзыԥааи (абазгааи) аԥсилааи зегь реиҳа еиҷцаауаз, атәыла аԥеиԥшгьы еицызыʒбоз регионқәан аханатәгьы. Итегьы мраҭашәарахь иҟаз, Бзыԥ инаркны Мзымҭанʒа, асаʒқәа зегьрыла еиҳа исубетносын. Асаʒқәа рдиалекти егьырҭ аԥсшәа адиалектқәеи реиԥшымра еиҳазар, абазгаа-абзыԥқәеи аԥсилаа-абжьыуааи рҷы даара имаҷуп. Ҳлитературатә бызшәа, иахьатәи ҳбызшәа анормаҷы, урҭ еиҟараны иарбоуп. Асаʒқәа рдиалект аԥсуа литературатә бызшәа иахьʒар, ҳәарада, акыр иарбеион. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ҳѡыра дара рҷы инаʒаанʒа иқәырцахьан. Иара ус, арегионқәа зегьы рхатәы ҷыдарақәа рыман, иагьрымоуп. Урҭ иреиғьреиғьу хәыҷы-хәыҷла амилаҭ зегьы иазеиԥшны иҟалоит. Аҭоурых иамоуп урҭ хазы-хазы иҭызҵааua аҟәша, аетнографиа. Ажәлар рыԥсҭазаара убас иҟоуп, арегионқәа ракәым, ақыҭақәа рхатәы ҷыдарақәа рымоуп. Иаҳҳәап, абжьыуаа рҷы Аʒѡыбжьеи, Тамшьи, Кәтоли рҷыдарақәа маҷк ихазуп, Ԥьгьардеи, Ҷлоуи, Гәыԥи, Арасаʒыхьи раасҭа, Бедиааи Рекааи – иҵегьгьы. Уи абзазараҷы мацара акәым, абызшәа аҷгьы, ацәажәашьа аҷгьы. Аҷаѡауааи, агаҷа-архауааи – убас. Урҭ зегьы беиароуп, нас, инормоу, иаку аԥҟаррақәа – Аԥсуареи абызшәеи реиԥш иҟоу злыҵуа.

* * *

Ҳәарада, аҳарѡа шьҭазҵо ашьха атәы иагымкәа идыруазаргьы, егьа дацклаԥшызаргьы ԥьара-ѡыԥьара иахьаҭыԥым ишьҭеиҵазар ҟалоит, иҟалоит ишьҭалан иааиуаз аʒәы-ѡыԥьа ҭанархахьазаргьы. Уи иара ихарамызт, аха игхаз, иахьимбаз, иҟалап дахьыццакцәаз акәзаргьы изыхҟьаз. Аха, аамҭа акры анцалак, аԥышәа анеиҳахалак, урҭ зегьы уаѡы ибарҭахоит, изыхҟьо еилукаартә иҟалоит. Убри азы ауп аҭоурых аиаша еснагь изыԥшаалатәу. Уи иулнаршоит ус еиԥш иҟоу аҭыԥқәа рҷы аҳарѡа ииашан, амѡа уахнамырҟьартә аиҭашьҭаҵара. Ус акәымкәа, уи зыгхаз, аҭагылазаашьа изнамырбаз, ихьʒ-иԥша шьақәгылахьеит, ажәлар рҷы дшырдыруа иҟаз ҳәа, имҳәаʒакәа, иахьаҭыԥмыз ишьҭеиҵаз аҳарѡа иахьыҟоу иныжьны иавсыз, днаԥхеит ҳәа ауп иаанаго, ажәлар рҷаԥхьагьы, урҭ рзааԥсаѡ ихаҭа иҷаԥхьагьы.

* * *

…Еснагь имариамзаргьы, уҷы еиманаҳәахуа иашазаргьы, аиаша аҳәара ҳҽаҳаршьцыларoуп. Ахәыҷы аҷгьы аду аҷгьы.

* * *

Иахьа, абас, иаахтны ҳцәажәартә, иаҳҳәарц ҳҭахызар аиаша ҳҳәартә ҳаныҟоу, зегьы напыцқьала рхы ҳкыртә, убри иреиҳау, изхықәааy мчны иҟаҳҵартә ҳаныҟоу, зыҵкы арахәыц ацәызʒо леиԥш, аҭоурых еиқәырҽаҽаѡцәа ирҳәахьоу амцқәа, аҭоурыхтә хыҭҳәаақәа зегьы шыҟоу инхарц аҽышәарақәа ҟарҵоит. Насгьы, иҟоуп зхаҳәатәала, зинк ԥьара уи азы измаʒамкәа, даара акрызҵазкуа аҭоурыхтә хҭысқәа, ҳажәлар рҭоурых ҟазҵоз ахаҭарақәа рыхә ҷыцны, дара ишырҭаху, ринтересқәа ишрыҵаркуа изыԥсахуа. Ахақәиҭра, ажәа ақәиҭра абас зхы иазырхәо. Абри ҭагылазаашьаан иҟазҵахьоу уи аиԥш акциақәа ишырҷыц ирҷуп…

* * *

Ҳмилаҭ-хақәиҭратә қәпара асакьаҳәымҭаз, убасҟантәи Кавказ Ашьхаруаа рреспублика аҿырпшы ала, ҳуааҩәларра-политикатә хеидкыла «Аидгылара» абзоурала, иҙбаны ишьҭыхын Кавказтәи ажәларқәа рконфедерациа апҵара. Даара акраҵанакуеит апсуа жәлар рцьынҵьтәылатә еибашьраан аконфедерациа, рапхьа Ассамблеиа ҳәа захьҙыз, иалнаршаз. Уи абзоурала, Нхыҵ Кавказаа еилыркаауан, ҳара ҳҿы иапшьыргаз аибашьра-геноцид Кавказ ашьхаруа жәларқәа зегьы шаҵанакуаз. Нас, анаҟәоу зқәыжьыз ашьхақәа ирызнымкыло, ирхыҵны иааны, ҳаибашьцәа ирыдгылан еибашьуан. Абас, ԝыцьа Кавказ апацәа иашақәа ишьҭырхыз аидеиеи, ишьҭарҵаз аҳарԝеи абриаҟара шықәса рышьҭахь аус руит. Убарҭ иреипшу ҳҵеицәа дуқәа, зыжәлари зыпсадгьыли реиқәырхараз аҭоурых ҵакы змаз аҳарԝақәа ишьҭарҵаз еснагь имԝақәҵагақәоуп.

* * *

Иҵьоушьаша, иара Аҟәа ақалақь атәы ҭызҵааua, иҭызхуа, иахцәажәо, иара захҭнықалақьу атәыла, зыхьҙ аху ажәларгьы хазы иҟоушәа, ҭоурыхлагьы зыҙбахә уҳәаша акгьы рзеиламшәа ауп ишазныҟәо. Анкьа ус иҟазарц зҭахыз шырацәаз, иагьшрылшоз, аха убри ацәынхақәа абасҟак амч зрымоузеи ҳәа ргәы иаалырсынгьы акы рҿыҵшәом. Убас иахәҭаны иҟоушәаҵәкьа. Уи иаҳәо убри ауп, убас иахцәажәо даргьы, ииаизакны, дала-шьала ртәыла иаларсҙам, Аҟәа аҳәаақәа инархыҳәҳәан. Иара Аҟәагьы, аамҭеи аҭоурыхи ршәагақәа рыла акәымкәа, рыԝны иԝнагылоу уаҵьаҟк еиҵш ауп ишазыҟоу.

* * *

Ҳуааҩәларра ахаҵа уахәаҵшуазар, ус хыхь-хыхьла аилазаараҿы усҟак еиҵакра ҟамлазшәа убоит. Ҵаса иазгәаҭаз ахәҵақәа зегьы нхеит. Аха, ҳәарада, рҵаки, рымҽхаки реизыҟазаашьеи акырҵьара ирыҵсахит. Гәыҵқәак, ианыцәгьараз, ашьа анкаҵәатәыз, уаԝы илаҵш иахьыҵамшәо иҟазарц иашьҭаз, уажәы уаԝы ибла ихысло иҟалеит. Убас, иҟоуп зҽеыҵсаҟьан, гәыҵс иҟоу зегьы ирылаҵсоу; зегьынҵьара иҟоушәа иубо, аха ҷьаргьы зҭыҵ ззылымхыз.

* * *

Ауааҩәларраҿы зҭыҵқәа, зегьы рзыҟазаашьагьы рацәак изымҵсахуа ани адачатә-курорттә шьаҭақәа рҟынтәи иаауа роуп. Урҭ еснагь аҭагылазаашьа ахы ахьхоу рапхьа игәарҭоит. Ианаҭаху ишаҭаху ахархәаразы. Ианакәызаалак иҵҟаны, ишәаны, изаны ишьҭырххьоу адемократиеи ауаԝи рзинқәа, рабстракттә ҵҟаррақәа рыҿрыдкылан иҟоуп. Ҷыдарақәак змоу аналогк иазхьаҵшырцгьы иҟаҙам. Иҳәынҵқарратәым аидкылақәа рҿгьы убарҭ апринципқәа ирықәныҟәан ауп аграждантә уааҩәларра шырыхьчо. Уи ахьчара еиҳаракгьы дара ирусны ирыҵхьаҙоит. Рапхьа иргылан, аусутә рнаҭоит. Уи, дара ишьақәдыргыло ажәлар, ареспублика азы иҳаракны

иқәтәоу алаҳәа иаҷыҵцаку ашәса ишеиԥшугьы. Аиҳабыреи дареи реиҷцаара, русеицушьагьы убри амҩала ауп ишеиҷкааy. Урҵ ргәыцәҵцәкьагьы, иахьыԥшугьы хазы партиак рыман иќазам, ус гәынхәҵысҵала еибаркуп, еихьыԥшуп. Уажәы, егьырҵ ауаажәларратә гәыԥқәа еиҩышша-еихышша, иԥсаќьаны ианыќоу, ирымыздо данык̆ам, дара ирҳәо наӡоит, агазеҵқәагьы, ажурналистцәагьы еиҳарак дара рбызшәала ицәажәоит.

* * *

Абиԥарақәа ажәлар рыхдырраҷы ишьҭарҵахьоу аҳарҩақәа рыцхраауеит дара зхаану, аамҭа ҷыц иашьашәалоу аҳарҩа ҷыцқәа рышьҭаҵараҷы, ишәаны-изаны, ирыцклаԥшны. Абас ииуеит, абас ахы акуеит, иҭәҭәахоит ажәлар, аҳәынҭқарра шьаҵас, бҭас ирымоу абиԥарақәа реигәныҩра, реибадырра, реибаркра. Иахьатәи ауаажәларрагьы иахьеиқәшәақәоу, иахьеиқәымшәақәо, иахьеиқәшаҳаҵқәоу, иахьеиқәшаҳаҵқәам, иахьеиҷыхо, иахьеизааибагақәо, иахьеицҷаку – зегьы ҩнытцк̆ала иныќәызго мчны, абиԥарақәа реигәныҩра, реибадырра, реибаркыра амҩала ҳнанагоит макьана. Уи амҩа шьхацамҩоуп. Аԥсҭазаара мҩа еснагь иҩадараҵәк̆ьоуп. Аԥсуаа баша иахьӡрымҵеит Ашьхацамҩа ҳәа, ажәҩан иалҳәан инагоу аеҵәарыԥхра ду. Убри иалԥхо аеҵәақәагьы ҳарҩақәоуп, еишьҭагылан иаaиуа абиԥарақәа амҩа дзырбо.

Апублицистика «Аҳарҩа – амҩа узырбо,
ахра уаҷызго ахаҳә» ақнытә

* * *

Ашьхақәа алашьцара анааршәырх, ирхагылаз ажәҩан иаацахеит иќьантазӡа. Ақардуаг ахра ду ақә аҷы еиќәыжәжәа иқәжьыз ацаќьа дуқәа еицрыхәхәа иаарыцыҵит акаԥкаԥқәа рҵаацәара. Ахәда ҭхәа, ашьапоуқәа ахьуашәа ԥшьаала-ԥшьаала иқәыргыло, раԥхьа иаaиуан урҵ ран. Ус иаанаԥшы-ааԥшны иаангылт иӡырҩуа. Апацәагьы, уи ахы ахьаргьежьлак иацгьежьуа, ишәаԥырҳаԥуа иааилаҩҩит.

* * *

Аҕараҳәа ихысны ақәаршҩы аҷанааанахо, урҵ рҷеилацалан араш дуқәа рхы рыцакны игылоуп. Амцабз ыцарччо еибашьхьеит ара, амцабз еиԥш арашбҕьы иаҵәара иалќьа-аалќьо иргахьеит абираќ. Арашшьапқәа рхы нарыдҵан риарҵақәа рќнеиԥш ираҳаҵӡа иҵахәхәа ицәахьеит азалымдара ззымчҳакәа, ауаҩы ибла аҵаԥшыра змоуа абна илаз анхацәа рарԥарцәа. Зыҩныргәқәа зцәыӡхьаз рыҩныргәқәа реиԥш ибахӡа иќаз арашмцақәа рҷы рҷееаиҵырхуан. Инхызаза-аахызазо иазыӡырҩуан арашра ахәы иԥсымҭаз ииҳәоз ашәа.

Иазҳауан, аҷеарҕәҕәон, аҷееиҵанакуан арашра. Ихааӡа иќаз ари адгьыл, агәҵыха ҳаракны ишьҭнахырц аҵахушәа, аҩада иархеит. Иадынхалоз ауаатәыҩсеи иареи рыпсҭазара еилахәын. Ааԥсара рзымдырӡо ауаҩы ахыбра ихакны игылан арашҭә шьаќакәа, уардын чарҵны еиқәхаԥса алыра ианын,

иуардын барбалны игьежьуан, иԥыруан иҙлагара чархьны. Аамҭа ахьамҭара азқәынҵа, адгьыл цәгьақәагьы ирызнымкыло, ԥхьаҟа игьежьуан араштә барбалқәа. Абиԥарак аҟынтәи абиԥарак ахь ииасуан арашра агәбылра ду.

Аповест «Аҙиас ццакуеит амшын ахь» аҟнытә

* * *

Ахьшь ауаҩ инапы ианаиршьцылалак, ԥхынрак ала иалоу зегьы алихуеит. Аԥсҭазаара зегьы ҩымз рҟынҙа еиҵеикуеит. Убасҟак «аус» аируеит, убасҟак ирԥыруеит. Убриаҟара ча акуеит, аха «ахаԥыц анаақәнаргыло» иамихуеит. Нас ишнеи-шнеиуа ахьшьгьы амч маҷхоит, ԥша злымҟьаҙоз ахәы-жәпа аҕахоит, ицәыҳәмыҳәны иаанхоит. Уаҳа аҟамеиԥш аҳауа еиҩдырффом амҵәыжәҩақәа. Уаҳа ачарч еиԥш амч рыман еиҵала-еиҵыҵуам, ача анаклак ирыҕҕа иқәнамҵарц акыраамҭа сахҭанла иҭаҙны иҟоу ашьапхыцқәа. Ача анабалак аԥсы еилалан иашьҭалартә, аԥшәма уи еснагь ахәы еиҩшаны еиҭоит, инапы ианыԥшылоит... Ажәакала, ауаҩы еилеигоит ахьшьқәа ахааназ аԥсабара ирзалнахыз азакәанқәа зегьы. Ианирбырлак, урҭ ианрыҟәҟьалак, егьазырҽеиуам, егьазынҵуам.

Ахьшь хнымҳәыц... Иҟалоит ихынҳәыр. Аха еиҕьын ихнымҳәыр... Иаднакылар изцәнымхо уи ажәҩан аҙыжьра...

Ахьшьқәагьы рыцҳауп.

Ачақәагьы...

* * *

Уахылатәи лхарԥ арҟьара лнапы нҭалҵан, лгәыԥҳәқәа ааиԥхьылышьшьааит. Урҭ татаҙа, ишаҳәшаҳәуа иҟан. Ахарԥ арҟьара днахан, руакы арахь иаатылгеит. Уи иагымхацызт, иагьхьынҳаламызт, аха ԥасеиԥшҵәҟьа иҟацаҙа иҟамызт, идырдыруа иалагахьан. Ахы, абаз ҭыԥк аҟара, игьежьҙа игьылԥштәалан лкыка иаакәыршан, иара арахь иалыҳәҳәомызт. Уи арахь иалыҳәҳәо, ихәхәаҙа иҟаларцаз, ахәыҷы духшароуп, ахәыҷы икыроуп, ицәароуп... Шьасиа лгәыԥҳәы наҟ инҭалҵан, лхарԥ арҟьара ааималыцьгәеит. Дыхәхәаҙа лиарҭа днықәиан, лылацәа неиқәылыԥсеит.

* * *

Аԥсҭазаараҽы ацәгьа абзиагьы маҷзам... Анкьа зны уани уаби рымца ахы ахьеиҽаркыз, алҩаҵә ахьҩарышьҭыз, еиҵа рымцахаара аԥсы ҭоуҵеит, дад, анцәа уԥсынҵры ҟаиҵааит! Уара уажәшьҭарнахыс зышә ааурту аѡны ацәгьара аҟәыблааны, абзиарақәа ирҽархасырҭан, анцәа дақәныҳәааит! Уѡны ашә анааурт аҽны инаркны, адунеи зегь ѡнаԥшуа иҟоуҵеит, адунеи зегь алоурхәит. Асынтәи мѡакоуп игоу, аха мѡа рацәа арахь ихахоит. Агәыргьараз убарҭ амѡақәа ршьапы андыргылааит, уѡны зхы ақәкны идәықәло зегь...

* * *

Ашәақьхәшәеиԥш аҳауаҽы ибылуан аметеоритқәа. Ииаҙаауан аҭоурых агьежь ду иаҵахаз ажәларқәа… Анцәа ишьапкразы анеира иахьаҟәыҵхьоу ауахәамаҽы икыдхалаз аныхачаԥеиԥш, зны-зынла аҿыкәаҳа акәыршан иааԥшуан амза… Икеикеиуа ишиц ииуеит уи анаҟәоу аиҟәԥараҽ аҙы: абжьы рхоуп арҩашқәа, рыԥсы ҭоуп аҙиасҟәа, ацәқәырԥа хуп амшын… Ҵаҟа аԥшаҳәакәа, агаҽақәа, ахәқәа иҟьаны ирықәыԥсоу анхарақәа рҽы ԥьара, ашьшьыхәа, имсакны иҟоу инапқәа наҙаҙа рыԥсы ршьарц инеиваҵан, иҿааиҵихуеит аҙәы… Аеҵәа кыднахуеит аҳәҳәабжь. Аха, еснагь еиԥш, еиҳа агәаҟра аныҟазгьы, уахык иалагҙан анацәа аншлозгьы, игәеибаҭон аҷкәынреи аҙгабреи… Шарԥазык аеҵәа кыднахуа ибжьы гарц ҽыц ииз асаби… Абри анаҟәоу наҙаҙа зыԥсы ҭанаҵо аҙеиԥш, абзиабара аԥсҭазаара аԥсы ҭанаҵоит. Ҽынла уи ахьынҙацо иажәуеит амра ашәахәақәа рыԥхара. Уахыла иҩежь-ҩежьҙа, аҵәаҟалақәа реиԥш ажәҩан иаҵаԥсоу аеҵәақәа ҙаагҕала, ииасны ицоит, ицоит, ицоит. Абас ииуеит цәыкәбарк аҙы, абас ииуеит аҙиасҟәа рыԥсҭазаара, амшын абжьы… Нагҙара ақәзааит зегьы ирыцку аҵабырг ду – АИРА!

Ароман «Аҿыкәаҳа» аҟнытә

Акьыԥхь иазирхиеит Дырмит Габалиа

ЦИРА ГАБНИАҨҲА
афилологиатә ҭцаарадыррақәа ркандидат

АҨЫЗА ЛЗЫ АЖӘА

Аԥсуа қыҭа ԥшӡа, аԥсуара зыкәа иҭаршәны иныҟәызго Ешыра ақыҭан ииз, иааӡаз Л. А. Хьыбба аԥсабара амаӡақәа рхала илышьҭаланы дрыԥшааун, лгәаҭа рҿынҭаршәны хәыцра шәкы лызцәырыргон. Апоезиа ашҭаҧы дшыхәыҷӡаз днеит. Уаҟагьы лыхәҭа ыҟоуп, лажәа ҳәоуп, лашәа амелодиа иахьагьы иааѽуеит. Аибашьра иалаӡит лажәеинраалақәа реизгақәа ѽба — «Абгьыц» (1989), «Ашәа» (1992), 2005 шықәсазы иҭытцуеит лажәеинраалақәа ахԥатәи реизга «Ҭагалан»:

Ҭагалан, ҭагалан, сгәы уҭалан,
Сеимудеит, сурҧыхеит, усхалан.
Ҭагалан, ҭагалан, сгәы уҭалан,
Схьаақәа урҧыцит уацралан.

Ус иҟоуп иара лара лхаҭа лдоуҳатә ԥсҭазаарагьы. Даныхәыҷӡаз инаркны илыѽуан ажәеинраалақәа, ажәлар рҳәамҭа хьыршәыгәқәа дрызҧылымҳан, дырзыӡырѽуан, игәнылкылон, даргьы нас лдоуҳа иахәҭакны иҟалон. Лыԥсҭазааратҧы имаҷым ашықәс лашақәа, гәырѽала иҭәыз аамҭа ҟәытцәақәа, гәыгра мацарала ииасуазгьы маҷмызт. Ашықәс лашақәа дхырымпааит, аамҭа лашьцара дазымхәаҿеит, игәыгра мацараз акыр деитцадыргәгәазаргьы, лымѽа аҧаҟәара рылымшеит, рышьҭақәа нхеит лгәаҧы, аамҭақәак ирҭагӡаны рхы дырҧыцуеит, иара уи алагьы ажәытәи аҧатәи еигәныѽратә иҟарцоит.

Ҭагалан шеишықәсала иацуп, арҧиаѽы иԥсҭазаара иазбжоуп, уи ауаѽы дзырхәыцуа, ишьҭахьҟа дхьазырԥшуа, иаԥхьаҟа инагоу амѽа иҧоу агәашә иара изы иаазыртуа аамҭоуп. Уи атема Л. Хьыбба изныкымкәа лырҧиараҧы дазхьаԥшуеит:

Иссиру ҭагалан,
Са сгәаҭа унҭалан,
Схәыцрақәа цәырцит
Еишьҭалан,
Аапынра ишамамгьы ҭаха,
Сусқәа ишсырымҭогь атәаха,
Имаҷысшьоит ҭагалан слыҵшәа,
Аԥхӡашеи ааԥсареи зызкаҭәауаз сурақәа[1].

«Аԥсны, аџьа, атынчра, аҧара, абзиабара — абар уи лѽымҭақәа ртема хадақәа»[2], — абас иѽуеит алитератураҭцаа ѽы Б. Гәыргәлиа.

Л. Хьыбба дышҧаз апоезиа ашҭа дҭалеит. Илыман алҵшәа бзиақәагьы,

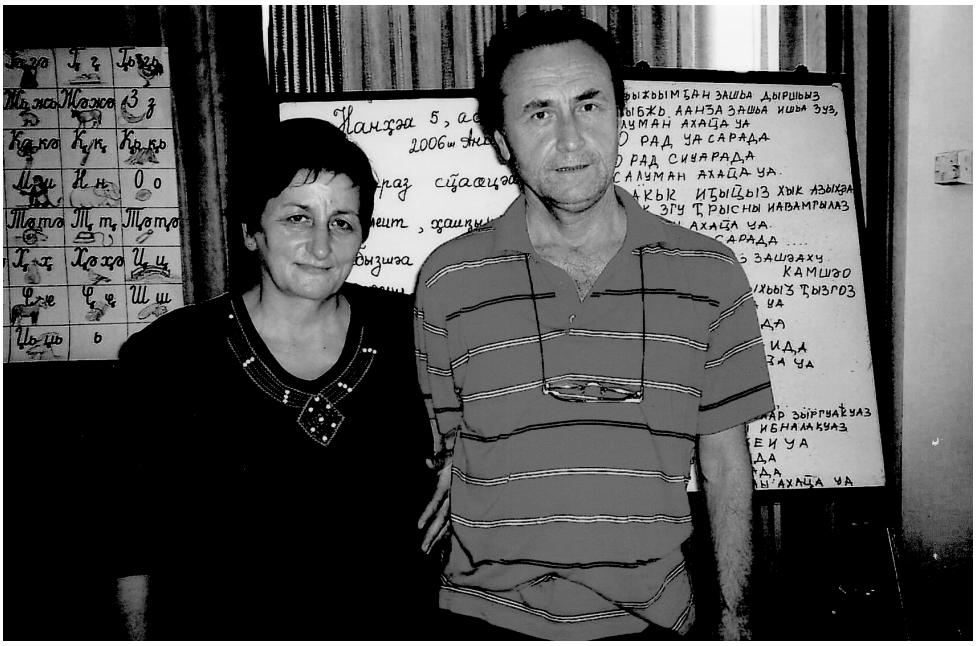

аха урҭ реиҳарак аибашьра иалаӡит. Лқәыпшразы илыҩуаз ажәеинра-алақәа лыпсҭазаара иацыз абзиарақәа зегьы рныпшуеит: апсадгьыл абзиабара, агәыҭгара, агәырҕьара, алахҿыхра, агәыҕра:

Исызгәакьоу сара стәыла,
Есымша ушәҭуеит.
Уара иухьӡуп Амратәыла,
Мшызҳа иузҳауеит[3].

Ааҧын, аҿара, агәалаҟазаара бзиа, ақәыпшра, абзиабара, агәаҧхеибашьара рыла иҭәуп апоет қәыпш лдунеи. Дпарпалыкьха лҿара абаҳча дпыруа дҭоуп, ааҧынразы Апсныҟа иааua ажәҭарақәа ргәырҕьаҿҳәаша рымпааны, апсҭазаара ипсаҟьаны иахьылгӡоит:

Ажәҭыс
Уҷырҷыруа аҳауа уалоуп,
Ааҧын уацны уааит уара.
Уашәа гәырҕьахә, гәырҕьа нхароуп,
Сқәыпшра уацуп сгәаҧхара[4].

Л. Хьыбба поетк иаҳасабала акгьы лыбла иҭшәом. Зынӡа дышқәыпшызгьы, апсуаа рашҭақәа рынҭыра, рпеипш дазхәыцуан. Аҭаацәара апҭара ауаҩы ипсҭазаараҿы ихадароу акәны дахәапшуеит:

Анасып уцуп, урахә ҿиауеит,
Урҭ рызҳара уара уаршәаҳәауеит,
Аха иазууазеи, ухазы умҕьацеит,
Пҳәызбак уналышьҭал уҩны дузаамгеит.

Аԥхьаԥ азныказы апоет лпоезиа алаф ашәа еиҳа иазааигәоушәа игәы иаанагар алшоит, аха уи формоуп, аԥнытцқа хьаала иҭәуп, иара убас ахьаа зцу ҽыԥныҳәалагьы.

Апоет иҙбахә лымоуп лассы-лассы ҳаԥсҭазаараҿы иаҳԥыло аԥсуа хаҵа замана. Уи иашҭа, игәара зегьы абзанхара рныԥшуеит. Ихаҭа ашыжь шаанҙа дԥагылоит, амра нҭашәаанҙа дхандеиуеит. Имоуп аԥыла, имоуп амал. Аха иарԥысра аамҭа дҭысхьеит, иара убас иҿарагьы. Абарҭ зегьы шимоугьы дзаҵәуп, ишьҭра иацызҵо дықаҙам. Ауаԥы дахьықам ашҭа агәашә акуеит. Абри ауп апоетгьы илхьаау, умал «иазууазеи?» ҳәа зиалҳәогьы. Ари апроблема Аԥсны ихадароу проблемоуп иахьагьы.

1973 шықәсазы Аҟәа ашәҟәтыжьыртә «Алашара» иҭнажьуеит Аԥсны аԥхьаԥцәа бзиа ирбо, еицырдыруа абаза поет Миқаель Чкуту иажәеинраалақәа реизга аԥсшәахь еиҭаганы. Аизга «Ашьауардынқәа рҵас» имаҷымкәа иагәылалеит Л. Хьыбба еиҭалгаз ажәеинраалақәагьы.

Л. Хьыбба усҟан дқәыԥшын, аха акьыԥхь аҿы поет-ҿак лаҳасабала дырдырхьан, насгьы илыман бзиа дызбоз аԥхьаԥцәа маҷԥымкәа. Аха зегьы ирыцкыз, апоет хатәрақәагьы лыгәра ргахьан. Мамзар ари аизга дадрыԥхьаломызт урҭ. Аԥсуа поетцәа дуқәа И. Ҭарба, В. Амаршьан, Вл. Анқәаб, К. Ломиа, Н. Кәыцниа реиҭагақәа рыгәҭа иҟоуп Л. Хьыбба еиҭалгаз ажәеинраалақәагьы:

Бзиа бызбеит — уигьы бдыруеит,
Бзиа сыббоит — издырт саргьы.
Амза икнаҳаугьы уи аныруеит,
Еҵәаԥьаагьы ааԥшит еилацәҟәны.

Аԥсны еснагь еиҵагылоит аразҟы аҙбара зылшо, ахьчара иазхиоу ахацәа. Ашәышықәсақәа ирхаԥуеит ихьӡырҳәаганы ирызгылоз, аамҭақәа на-

унагъа рхаҽра рзынхаратәы аҟатцара зылшоз атцеицәа рхатцара ашәақәа. Аамта иахоу ацәа архаара, ԝныткала арбеиара, агәылыршәара знапаҿы иҟаз, ишьтпааны пхьаҟа ҳапсадгьыл аҿиарамԝа зырлашоз апсуа тыпҳацәа ракәын, ҳәарада.

Афырхацәа еснагь ииуан, ииуеит Ешыра ақытангьы. Атыпъҳацәа хазынақәа еилашьқьыруан, еилашьқьыруеит иахьагьы уа зымца ҿымцәаауа апсуа таацәарақәа рҿы. Ари ақыта ыҟан, иҟоуп апсуара иагәеисыртаны. Иахьагьы алԝатцә ԝеиуеит Ешыра акыр шықәса амат азызухьаз, иҿырпшыгоу атаацәара ааҳаны зыжәлар ирзынзыжьыз Арзамет Хьыбба игәарата.

Апстазаара уара упҟарақәа рааста бзиа иабоит ахатәы пҟарақәа рықәныҟәара. Урт рбара, рзыманшәалахара зылшаз аамта датәуп, иаргьы ицныҟәоит, ицхраауеит ипстазаара аиҿкаараҿы. Абас ҟәышрала еибаркыз атаацәараҿы диит хыхь зыҳбахә ҳамоу, иахьа Апсны еицырдыруа, зыхьҳ, зыбзиарақәа иара анытцгьы акыр инаԝхьоу, есыҷены зыпсадгьыл аматцура иатцагылоу, заб игәарата апхарра агзмырхо, апсуа поет, апатриот дуузҳа Владимир Анқәаб иԝны зырлашаз, Апснытәи аҳәынтқарратә университет аҿы апсуа культура арҿиара, апсуа литература абзиабара аҿар дыртцара, рылааҳара знапы алаку афилологиатә ттаарадыррақәа ркандидат, апсуа литература акафедра адоцент Лиудмила Арзамет-ипҳа Хьыбба.

Лаб Арзамет Хьыбба Ленинградтәи атциаақәа ракадемиа далгахьан, лан лакәзар иреиҳау аҳасабеилыргаратә цараиурта҃ы аҳасабеилыргаԝы изанаат шытылкаахьан. Ҳатыр ақәын ари атаацәараҿы ажәытә жәабыжьқәа реитаҳәара, рзыҳырԝра, ашәҟәы апхьара, атцара бзианы атцара. «А. М. Горки ихьҳ зху аҳәынтқарратә институт аҿы уажәы ицоит апышәарақәа. Араҟа ирыдыркылоит еиуеипшым афакультетқәа рҟны заочно ҳасабла атцара зтцараны иҟоу аҿар. Апышәарақәа бзиаҳаны изтиız иреиуоуп: Лиудмила Хьибба, Нанули Ҳагба…», — абас аҳәон Лиудмила Хьыбба иреиҳау атцараиурта данталоз ашықәсан, нанҳәмза амшқәа руак азы «Иреиғьу апшәымацәахоит» ҳәа хьҳыс изманы агазет «Апсны ҟапшь» итытцыз аномерқәа руак аҿы ианыз астатиа.

Ауаԝы дызлиааз атаацәара рыбзиарақәа зегьы иныпшуа иалагоит изҳацыпхьаҳа. Лиуда лаб иқыта҃ы имаз апату, ипсадгьыл аиҳабыра ианаршьахьаз аҳәынтқарратә ҳамта дуқәа рхытцхыртақәа бзиаҳаны илдыруан, пхьаҟа лыуаажәлар рыгәта лабипарақәа рҿахәы зҳәаша, рыгәтакқәа хазыртәааша амԝа алхраҿы илырton ацхыраара.

Сас дахь дызгымыз Арзамет Хьыбба игәарата҃ы изызҳауаз пшьԝык ахшара дреиҳабын Лиуда, уи такпхықәра дуун лара лзы. Ларгьы лхы атцалырхомызт. К. Ф. Зиҳариа ихьҳ зху Аҟәатәи апсуа школ-интернат №1 даналга, дталоит Аҟәатәи аҳәынтқарратә институт, афилологиатә факультет, апсуа бызшәеи аурыс бызшәеи рыҟәша. Ибзиаҳангьы далгоит. Усҟан иҳбахоит лытцаарадырратә разҟы. Қартәи аҳәынтқарратә университет аҿы иҟаз аспирантура҃ы лцара иацылцоит. 1990 ш. акандидаттә диссертациа лыхьчоит, аха ишьақәдырғәғәааназа Қыртәыла Апсны аибашьра иалагоит.

Аибашьра аамтазы еиҳагьы амҽхакы тбаала иаатит Лиудмила Хьыбба

лхаҭара, уааиҙа илзымдыруаз аҟазшьа ҷыда ҽыцқәа лцәа иалазгьы рыҽцәырыргеит. Аҭыԥҳа ҟәымшәышә, аԥсуа ҭыԥҳа ссир уажәы дфырԥҳәысха аԥсуа еибашьыѡцәа гәымшәақәа ацхыраара рылҭон.

Аибашьра ианалага иаразнакы далҵны дцаратәы аҭагылазаашьа ҟамлаҙеит. Амацәаз еиԥш аҕа имч ала иҭакыз Аҟәа ақалақь аҟны уи дымшәаҙакәа маҙа-маҙа иҵшәаара иазкыз аусқәа мѡаԥылгон.

«Аԥсуаа ргәараҭа» ҳәа иашьҭан лара лҭацәара Аҟәа иахьынхоз аилан-харҭа ҭыԥ. Уа еилагылаз аѡнқәа рҽы инхоз аԥсуа интеллигенциа ахаҭарнакцәа аԥсадгьыл абзиабарала иҭалаҳаны ирыман уи адгьылҵакыра, ахеиқәырхаразы урҭ еснагьтәи рықәпарақәа ртәы Аԥсны зегьы ирдыруеит. Аԥсны иаҭааны иҟаз «асас еиқәаҵәақәа» уи агәараҭа ласы-лассы иҭалалон.

Лиудмила лыԥшәма Владимир Анқәаб иԥсадгьыл аихаҳаразы, аразҟы ахьчаразы иааирԥшуаз агәымшәарақәа зегьы ирдыруан. Инышәынҭра ахьыҟоу аилкааразы изныкымкәа ақырҭуа қәылаѡцәа лҭаауан, илзаҕьуан, илықәымчуан, аха уаҵәтәи амш алакҵа дҭаԥшуа, зегьы лычҳауан. Уи акәым, еизааигәаны инхоз, згәы былуаз ирыҙбоит Гәдоуҭа ицоз аус ԥшьақәа ацхыраара рыҵаразы агәыԥ аиҿкаара. Агәыԥ иалан — Ҭамара Лакрба, Саша Месхи, Лариса Аргәын, Дусиа Ҳашыг, Марина Гәымба, Николаи Кобылин, Ипполит Баҕбаиа, лара Лиудмила лхаҵа раԥхьа днаргыланы. Имаҷмызт урҭ имѡаԥыргоз аусқәа. Абас, ҽнак Аргәын Ларисеи, Ҭамара Лакрбеи, Лиудмила Хьыббеи ргәы ааибарҕәҕәаны ицеит Каркарашвили иштаб ахь. Адкыларҭаҿы инеины инатәеит. Урҭ хықәкыс ирыман, иҟарҵалакгьы, итҟәаны ақырҭқәа ирымаз ҳаибашьыѡцәа гәыԥѡык рыԥсҭазаашьа аилкаара. «Деилахоуп, ԥшьбаҟа саат аԥшра аҵахуп» ҳәа рарҳәеит. Адкыларҭаҿы акьыԥхьѡы дтәан, ақьаадқәа жәпакы еиқәын. Даргьы урҭ рылаԥш рхын, ԥьара иҳахәаша акы аабозар ҳәа. Ус икьыԥхьуа итәаз данындәылҵ, ақьаадқәа ааилдырхит. Уаҟа ирылан итҟәаны ирымаз аԥсуаа рсиа зныз ақьаад. Ари ақьаад алакьысра даара игәаҕьыуацәан, аха ашәара закәугьы рхахьы иаамгаҙакәа, иаарылԥааны ирҵәахит. Ус даасѡналоит Саша Месхи иѡыза хаҵак. Уи ара аҟазаара дара рзы даараҙа ишшәарҭоу раҳәаны идәылигоит. Даргьы ирҵахыз ашәҟәы анроу, еихоит аѡныҟа. Арҵаѡы Гәымба Марина уи ақьаад лыманы Гәдоуҭаҟа дцоит. Агенерал С. П. Дбар ашьҭахь излареиҳәаз ала, уи ақьаад аҿы ианыз аԥсуа еибашьыѡцәа зегьы аиҵныԥсахрақәа анцоз ирылганы иааргеит. Ирацәан урҭ Аҟәа иалҵаанҙа рнапы злакыз аусқәа: ааԥхьарақәа зныз ақьаадқәа уахынла ана-ара икыдырҵон, Дусиа Ҳашыг илҙахуаз аԥсуа бираҟкәа Лиудмила илыкәыршаны дныҟәон, ианаҭахыз ахьышәҭҳәа инкнарҳауан, ажәабжь ҽыцқәа еизыргон.

Гәдоуҭа данлеи, уа иҭыҵуаз агазеҭ «Бзыԥ», адаҟьақәа рҽы аԥсуа еибашьыѡцәа ирызкыз астатиақәа шәкы инареиҳаны ианылҵеит. Астатиақәа рыҟны уи дазааҭгылон аԥсадгьыл ахьчаѡцәа рфырхаҵарақәа, урҭ зқәиааз аԥсадгьыл абзиабара, аҭоурыхи аамҵеи реиҿыбаашьа. Ҷыдала дрыхҙыҙаауа, иреиҕьу лажәақәа рзылкуан Ҭырқәтәылантәи ҳаԥсадгьыл ҳахьчоит ҳәа иааны иқәпоз аԥсуа хылҵшьҭрақәа: «Аԥсадгьыл иадҳәалоу азҵаарақәа зегьы знапы иану, алахьынҵагьы зыҙбо, изыхьчо иара аҵеицәа роуп. Сыԥсадгьыли сыуаажәлари рлахьынҵа аиқәырхараҿы исылшо акы

аҟны саангылом ҳәа, амшын нырцәынтә дааит Абганба Џьенгиз-иԥа Алԥер. Амҳаԥьырра сацәынхоуп, уазла сҭоурых еибаркуп ҳәа даанымгылаҙеит уаҟа, архнышьна ахьеихаԥсоу, ихәышҭаарамца аԥсы ахьҭоу, ишьам дгьыл заҵәы ахь амҩа дыкәлон, уи ихәышҭаарамца зырцәарц иаҷу ҳаҕа хәымга диҷагылрц, данихырц… Иахьа Алԥер Бганба абжьыуаа рҷы фырхаҵарыла деибашьуеит, иабдуцәа гәакьакәа анышә иахьамадоу, Арасаҙыхь назлоу ақыҵақәа ихьчоит», — абас) лыҩуан Л. Хьыбба лыстатиакәа руак аҷы.

«Аԥсуаа пату рыкәызҵоз», аирониа аҵаҵаны Лиудмила иахьагьы лгәы ԥыжәжәо илҳәоит, «аҙәгьы дрыцҳаршьомызт, акгьы рыцҳаршьомызт урҵ. Аԥсуаа иртәыз зегьы шьаҭанкыла рыкәхра акәын хыкәкыс ирымаз. Абас аԥсышәала еснагь сзацәажәоз сла бзиахә, ахәшә аҭаны ақырҵ еибашьыҩцәа иршьит, «ҳара ҳбызшәала ҳанацәажәо ихьаԥшны иҳахәаԥшҙом» ҳәа игәааны.

Аԥсны ахакәиҵра анаиу, Лиудмила ҩнапыкла деиҵазыхынҳәуеит лыҵҵаарадырра. Акандидаттә усумҭа ҷыц иҩны, академик Т. Гуриев инапхгарала илыхьчоит Владикавказ, К. Хетагуров ихьҙ зху ауниверситет аҷы. 1987 ш. инаркны афилологиатә ҭцаарадыррақәа ркандидат, адоцент Лиудмила Хьыбба Аԥсуа ҳәынҭқарратә университет, аԥсуа литература акафедраҷы аус луеит, аԥсуа литература аҭоурых азы алекциақәа ркурс даԥхьоит. Ари аус ԥшьа иацу аԥьабаа маҷҙам, аха мҽхакы ҭбаала аусура ԥсабарас измоу «Сатәанеи-гәашьа» лылшарақәа хырхарҭа рацәала илыцааиуеит. Хышықәса илҵон аҭырқә бызшәа. Аҭырқә бызшәа бзиаҙаны лнапаҷы иаалгеит, адырра бзиа илымаз иабзоураны 1982 шықәса инаркны 1989 шықәсанҙа Аԥсуа ҳәынҭқарратә университет астудентцәа аҭырқә бызшәа дырзаԥхьон.

Лиудмила Хьыбба Аԥсны анҭыҵтәи лусура

Аԥсадгьыл амаҵура иахьабалак иаҵахуп, еснагь уи иазхиоу иоуп иаҵагылогьы. Аҙдугьы цәыкәбарла итәуп. Лиудмила Хьыбба лусура абаагәара мҽхакы ҭбаала ихырҷоуп. Зегьы раасҭа авагылара ахьаҵаху лара давагылоит, акаҳара иаҷу ааида шьҭԥааны даҵагылоит, ишьҭыхтәу, аха акыр еидароу аус лыжәҩахыр иқәылҵоит, иқәыртҿиаангьы иаҵаху аҩаҙарахьгьы ихалгалоит.

Аԥсуаа, Кавказтәи ажәларқәа аҙәырҩы реиԥш, ҳаиҟәшаны, наҟ-ааҟ амшын Еиқәа ҳаҷықәыԥсалоуп. Ҳаигәыҩуеит, ҳаихаҵгылоит, ҳаизхьаауеит, аха ҷықәк аҷы ҳаҟамзаара иацу арыцҳарақәа еснагь ҳаԥсҭазаара аганқәа зегьы рҷы иаҳныԥшуеит. Аԥсҭазаара Ҭырқәтәыла иҷыкәнаԥсалаз аԥсуаа акыр аамҭа азин рымаҙамызт рхатәы бызшәа аҵара. «Иахьанҙагьы рбызшәеи ртаси рыҙбахә уҳәар ахьыҟамлоз, рыжәлақәа ахьырхыху, иаалырҟьаны ҭоурых даҟьа ҷыцк аатит. Ҭырқәтәыла, Евросоиуз алаларахь ахы анарха, уи атәыла иқәынхо амилаҵ маҷқәа ууанҙатәиқәа рызҵаара иахамҵгылар ада ԥсыхәа амоуит. Уигьы, хымԥада, хҭыс дууп хҭоурых адаҟьақәа рҷы. Ҩны бызшәаны иҟан аԥсуа бызшәа. Ргәы иҵаркыз изахьымҙакәа иахьа уажәраанҙагь иааит. Зыжәла зхырхыз, ибызшәагь

имамзароуп Абри азакәан иахьа уажәраанӡагьы аус ауан. Еврокомиссиа иқәнаргылаз азҵаара хырпҳашьа амамызт, уи зинеилагароуп ҳәа иԥхьаӡан азы раԥхьаӡатәи ашьаҽагьы ҟаҵан. Афедерацион аиҳабыра Џьиҳан Џьандемир, Оздемир Озбаи, Џьумҳәыр Бал, Битиуль Џьеҵқер рыбызшәа иақәнагахашаз аплан азышьҭырхит, даара аԥьабаа рбеит, иаку азнеишьагьы азырӡбеит. Анкара, Афедерацион ахыбраҽы еидшыланы аус руан, азҵаарақәа рыӡбон, амҩақәагьы азылырхит. Аплан шьақәдыргылеит. Алаҳәарагьы ҟарҵеит»[5] — абас лыҩуеит Аԥснытәи аҳәынҵқарратә университет, аԥсуа литература акафедра аиҳабы, адоцент Диана Аԥьынԥьал Лиудмила Хьыбба илызкны агазеҵ «Аԥсны» адаҟьаҽы ианыз «Раԥхьаӡакәны Ҭырқәтәылан» захьӡу лыстатиаҽы.

2006 шықәсазы Еврокомиссиа иҟанаҵаз ааԥхьарала Л. Хьыбба дцоит Ҭырқәтәылаҟа аԥсуа бызшәа арҵаҩы иаҳасабала. Акомиссиа хәынтә дахнажьуеит уи астатус дахьынӡакәшәо азгәаҭара иазкыз аԥышәара. Аԥышәара ашьҭахь Ҭырқәтәылатәи Ареспублика аҽы илырҭаз азин ала, аԥсуаа рхатәы бызшәа дзырҵо рҵаҩык лаҳасабла аусура далагеит. Аҵара ус ацашьа азгәарҭон мчыбжьык ахьтә хынтә ирылатәоз Еврокомиссиа алахәылацәа. «Знымзар-зны деиҭамшәеит, еихьӡара бзиала лус налыгӡон, афедерацион аиҳабыра роума, Анкаратәи ауниверситет аусзуҩцәа роума зегьы лызгәдуун... Л. А. Хьыбба илылатәаз зегьы иазгәарҭон наваларҭа амамкәа, инарҵауланы лзанааҭ шылдыруаз атәы. Иара убас Еврокомиссиа иазгәарҭеит аԥсуа рҵаҩы лҟазшьа ҷыда ссирқәа зегьы: лтәашьа-лгылашьа, лус азнагашьа, лцәажәашьа, лхәыцшьа»[6]. Лассы-лассы, шықәсык аҩнуҵҟа, уа иҵыҵуаз агазеҵқәеи ажурналқәеи рҽы лусушьа ҽырԥшыгоуп ҳәа астатиақәа лызкны иркьыԥхьуан. Усҟан Аԥсны Ахада С. Багаԥшь ихьӡала иаашьҭын Л. А. Хьыбба лырхәаԥхьыӡ зныз ашәҟәы. Уа абас анын: «Раԥхьаӡа иргыланы ишәыдаҳныҳәалоит, Ҭырқәтәыла аԥсуа бызшәа зинла аҵара ахьыҟалаз. 142 ш. рышьҭахь уи аҭоурых ҵак ду змоу хҵысуп Кавказ амилатқәа зегьы рзы. Иҵабуп иалкаахаз арҵаҩы Л. А. Хьыбба дахьаашәышьҭыз. Уи аҭоурых аҽы раԥхьатәи рҵаҩхеит. Аԥсны ас иҟоу арҵаҩцәа ҳамазар, ҳбызшәа ԥсӡом, ҳаргьы ҳҵахом...». «Ҳажәлар ирыгымзааит бара беиԥш арҵаҩҵәа, ҳажәлар ԥхьагылара ианнеиуа бара беиԥш иҟоу, бара беиԥш хара ихәыцуа ауаа шбышьҭагыло агәра ганы быҟаз»[7], — иҳәеит лҵаҩы Кәыҷба Исмеҵ. Л. Хьыбба лдырра аҵаулара иамаз, иманшәалоу, алҵшәа ҟазҵо лдырра азнагашьа формақәас илԥшаауаз ртәы зҳәоз, илымазырхәаоз аҵарауаа, арҵаҩцәа акыр ирацәан: «Сара даара насып сыманы исыԥхьаӡоит Лиудмила Арзамеҵ-иԥҳа Хьыбба сахьылпылаз, дахьызбаз, ари ауаҩ мчы ғәгәак лылоуп, ѡнуҵҟала дыԥшӡоуп, дхаауп, аԥсуа ҟәыгара, аԥсуа ҟәышра лнубаалоит», — абас иҩуан аҟабардақәеи адыгақәеи рырҵаҩы Мурат Табышев.

Л. А. Хьыбба уи аамҭа лгәаҽы иамоуп ахатә ҭып, дахӡыӡаауа ауп уи лара ишылгәалалыршәауагьы: «Ҭырқәтәыла аԥсуа бызшәа аҵара официалла амҩа аатаанӡа, сцалон сыԥҳа Гәында Анқәабԥҳа лыҟны. Адернекь аҽы маӡала аԥсшәа дсырҵон, изҵарц зҭахыз раҳаҭыр баны. Азин аныҟала, исылшоз ала схы самеигӡеит. Аус зуан ашьыжь асаат 9 инаркны уаха асаат

12 рҿынҙа. Ари аҵара апроцесс иалагаанҙа, август 1, 2006 шықәсазы Ҭырқәтәыла имҩаԥысит абызшәа маҷқәа рконгресс. Уаҟа ажәахә ҟаиҵеит аԥсуа ҵарауаҩ ду В. Чрыгба. Саргьы салахәын, еврокомиссиа аилатәараҿы «иреиҕьу аргьаҩы» ҳәа салкаан» — лҳәеит Л. А. Хьыбба лыҿцәажәараан. Лусушьа аиҿкаашьа, алҵшәа бзиақәа иамаз, лара лхаҭара, лҵаҩцәеи лареи реизыҟазаашьа уҳәа ирызкыз астатиақәа лассы-лассы иуԥылон аҭыԥантәи агазеҭқәеи ажурналқәеи рдаҟьақәа рыҟны.

Л. А. Хьыбба иҵлыжьит, иара убас, аргьага кассетақәа. Урҭ зегьы лҵаҩцәа ишаны ирхьылгҙеит. Иахьагьы гәыблыла илызхьаауеит дара. Реилазаараҿы иҟоуп иахьа Ҭырқәтәыла иҟоу аԥсуа диаспора рхатәы бызшәа дырҵара ацхыраара азҭо, аҧеиԥш иазхәыцуа аҙәырҩы.

Лиудмила Хьыбба – аҵарауаҩ

Л. А. Хьыбба дҵарауаҩуп, аԥсуа литература аҭҵаара лнапы алакуп.

Иахьа уи иҵлыжьхьеит 22 ҭҵаарадырратә статиақәеи ашәҟәқәа быжьбеи. Аԥсуа литератураҭҵааараҿы илагала бзиоуп, иахьа астудентцәа рзы ицхыраагҙа дууп уи лусумҭақәа: «Ҳәаак»... (алитература-критикатә статиақәа), «Ажәеи ажәеи», «Аамҭа»; «60—80-тәи ашықәсқәа рзы аԥсуа проза аҷыдарақәа» уб. иҵ. Л. Хьыбба иҭылҵаауеит аԥсуа литература аклассикцәа: И. Коҕониа, Б. Шьынқәба, М. Лакрба, З. Дарсалиа, Џь. Аҳәба уҳәа рырҿиамҭақәа. Л. Хьыбба лыҭҵааратә усумҭақәа реизга «Ҳәаак» дахцәажәо адоцент Р. Қапба иҩуан: «Ашәҟәы иамоу ахаҭабзиарақәа ируакуп иахьатәи ҳаамҭа иақәҿнаҭуа, аҿыц-цәа рхаҵаны анализ ахьырзылуа И. Коҕәониа, Б. Шьынқәба, З. Дарсалиа, М. Лакрба рҩымҭақәа. Џь. Аҳәба итәы ҳҳәозар, иаҳҳаагаз аибашьра арҭәагашоура иҩымҭақәа, ипрозатә, еиҳарак ипублицистикатә статиақәеи ишырныԥшуаз еилыхха иаалырԥшит иҟалҵаз анализ ала. Ашәҟәы «Ҳәаак» аԥсуа литература иазҿлымҳау зегьы рзы хаҳара алоуп. Ҷыдала аԥсуа литература зҵо аҵаҩҵәагьы, астудентцәагьы, арҵаҩцәагьы рзы цхыраагҙа бзиоуп, иранаҳәо рацәоуп»[8].

Л. А. Хьыбба Аԥсуа ҳәынҵқарратә университет аҿы аҿар дырзаԥхьоит аԥсуа литература иадҳәалоу алекциақәа жәпак. Еснагь дрыгәҭылакуп аизҳара иаҿу аҿар, напхгара рылҵоит адипломтәи акурстә усумҭақәеи, ҿыц аҩра иалаго аҿар дрызҿлымҳауп, лнапы иҵылгоит ражәеинраалақәа, драбжьоит, амҩа ҿыцқәа длырбоит, ргәы азҭалҵоит. Идуҙҙоуп ааҙаҩ иҵакԥхықәра. Уи аҭакԥхықәра ду зыбҕа иқәҵаны иназго раԥхьа дгылоуп Л. Хьыбба.

Л. А. Хьыбба насыԥ ду лымоуп. Лара илааҙеит лыԥшәма хьҙырҳәага Вл. П. Анқәаб ашәышықәсақәа иргәылсуа ихыԥша зцу, Аԥсны еицырдыруаз аҟәыш дуҙҙа Анқәаб Џьсыԥ иҟәырҷаха змырҙуа аҭыҧхацәа ссирқәа ҩыцьа: Анқәаб Гәында Владимир-иԥҳа — Сҵампылтәи ауниверситет аҿы ахатәы бызшәа даԥхьоит; Анқәаб Ритә Владимир-иԥҳа — Шотландиа, Абердинтәи ауниверситет аҿы аус луеит, асоциологиатә наукақәа дыркандидатуп.

Аԥсны иамоуп абас изхыҿхәаша, ахьҙ еснагь аҭыгара иашьҭоу, ааԥса-

рада иара амаҵ зуа ауаа хьӡырҳәагақәа. Л. А. Хьыбба иахьа абас аҧсуа хәышҭаара аҧхарра ацҵо, шәҩыла аҿар еиҵааӡо лыҧсадгьыл амаҵ луеит. Иахьагьы игоит уи лабдуцәеи ландуцәеи иаҧырҵаз, ӡра-ҧсра зқәым рашәақәа. Урҭ аамҭақәа зегьы ираҧыргалоит лара илеиҧшу Аҧсны иазгылонаҵы. Иагымзааит, нас, Аҧсны абас зылшара акырӡа иҭбаау, аҧсуареи аҧсуа культуреи рхәышҭаарақәа ҿыцәаар зымуа ахшара!

Аҧсуа литература акафедра аусзуҩцәа зегьы Лиудмила Арзамеҭ-иҧҳа Хьыбба гәык-ҧсыкала илыдырныҳәалоит лымшира. Зегьы еицҿакны Анцәа иҳәоит ҧхьака лыҧсҭазаара еснагь иацны иҟаиҵарц аманшәалара, агәыҭгара, агәабзиара. Лҟазшьа иазҷыдароу алафҳәара иацу азҩыдара еихазҳауа агәамчи аҧсҭазаара алашарбагареи есымшааира лгәараҭа иҭалашалааит!

Алитература

1. Хьыбба Лиудмила. Ҭагалан. Аҟәа, 2002. Ад. 47.
2. Гәыргәлиа Борис. Аҧхьажәа // Л. Хьыбба. Ҭагалан. Ад. 3.
3. Хьыбба Лиудмила. Иарбаз аизга. Ад. 31.
4. Иара уа. Ад. 10.
5.Аҵьынҵьал Диана. Раҧхьаӡакәны — Ҭырқәтәылан // Аҧсны, 2006, ҧхынҷкәын 21, №94—95. Ад. 7.
6. Иара уа. Ад. 7.
7. Иара уа. Ад. 7.
8. Қапба Руслан. Аҧхьажәа // Хьыбба Лиудмила. Ҳәаак. Аҟәа, 2009. Ад. 2.

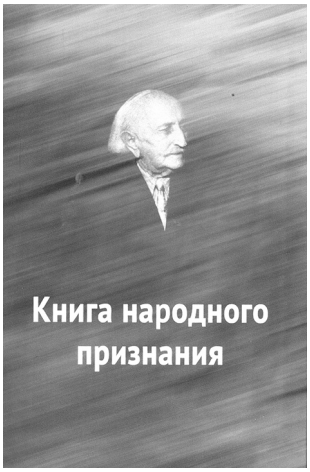

• ***Министерство культуры и охраны историко-культурного наследия Республики Абхазия Литературно-мемориальный музей Д. И. Гулиа Книга народного признания Абгосиздат. Сухум, 2019. – 100 стр.***

Ҳаҭыр зқәу аҧхьаҩцәа! Ишәыдаагало ашәҟәы иагәылалеит, еиуеиҧшым аамҭақәа рзы Дырмит Гәлиа иҩны-амузеи ашҟа имҩахыҵхьоу ауаа хатәрақәа ргәалашәарақәа, рзеиҕьшьарақәа, раҭәашьарақәа. Урҭ анҵамҭақәа ааныжьын аҧсуа ҩыреи асахьаркыратә литературеи рышьаҭаркҩы ихьӡала иаҧҵоу Агәалашәаратә шәҟәы адаҟьақәа рҿы. Асовет Еидгыла, Европатәи аҳәынҭқаррақәа, мраҭашәаратәи атәылақәа уҳәа еицырдыруа рхаҭарнакцәа: ашәҟәыҩҩцәа, аҵарауаа, аполитикцәа, адипломатцәа, ҧсшьарала Аҧсны аҭааҩцәа аҧсуа жәлар рдоуҳатә ҧхьагылаҩ иҧсҭазаареи ирҿиареи згәаҵанӡа инаӡаз ауаа рхәыцрақәа, рцәаныррақәа, рыла ишьақәгылоуп ари аизга.

Д. И. Гәлиа илитература-мемориалтә музеи ииашахаҭаны жәлары ирхәышҭаара хадоуп. Уи аҩныҵҟа аҳра ауеит жәлар рҟәышра ахьыршәыгәқәеи, жәлар ргәеисра абжьы хааи ҧсыс изхоу агәалаҟара узҭо атмосфера. Ари ахәышҭаара ҧсыцқьала, напыцқьала амаҵ азнауеит ҳтәыла ауаа ҧшӡақәа реилазаара, амузеи афондқәа рҿы иҵәаху хәы змаӡам аматериалқәа ирыхӡыӡааауа, аҭынха ҷыда хазырҭәааауа, иацызҵо, еихазҳауа.

«Ишәыдаагало ашәҟәы ҳамҩашьо Жәлар иазхарҵаз шәҟәуп уҳәар алшоит», – лҳәоит уи аиқәыршәаҩ Зулиа Кокосқьериа.

Аиқәыршаҩ З. Кокосқьериа
Аредактор С. Аргәын
Асахьа Л. Малхасиан

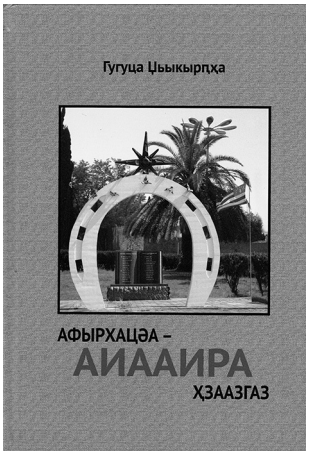

• ***Гугуца Ҷьыкырҧҳа Афырхацәа – Аиааира ҳзаазгаз Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2019. – 288 д.***

Ашәҟәы «Афырхацәа – Аиааира ҳзаазгаз» Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьраҿы (1992—1993) иҭахаз ргәаларшәара иазкуп. Араҟа ианылеит 52-ҩык Аҧсны аҵеицәа рфырхаҵарақәа, рнысмҩақәа, рлахьынҵақәа. Урҭ иргәыцәуп Гәдоуҭа ақалақь мрагыларатәи ахәҭаҿы инхоз аибашьцәа ирызку анҵамҭақәа. Ари ашәҟәаҿы иазааҭгылоуп Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьраҿы иҭахаз 52-ҩык ргәымшәареи рыгәаҕьреи.

Хымԥада, «Афырхацәа – Аиааира ҳзаазгаз» Аԥсны Аџьынџьтәылатә еибашьраҽы (1992—1993) иҭахаз ирызҿлымҳауи, аҭоурыхҭцаашцәеи, аҭоурых иазҿлымҳауи рзы ицхыраагъа дууп.

Аредактор С. Аргәын

Еиқәлыршәеит А. Гыцба

• ***Михаил Лакербай***
Абхазские новеллы
Абгосиздат. Сухум, 2019. – 362 стр.

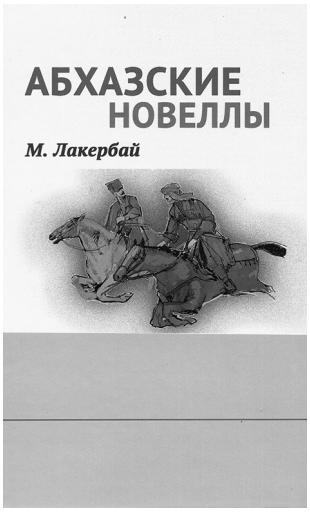

Акыр шықәса раахыс аԥхьашцәа бзиа иеицырбо ашәҟәышҭы Миха Лакрба (1901—1965) иновеллақәа реизга урыс бызшәала иҭытҵит. Дарбанызаалакгьы арҭ ашьымҭақәа ирыԥхьахьоу идыруеит – ашәҟәышҭы ирҿиамҭақәа зегьы ажәлар рыԥсҭазаара ишаҟәырҷахоу, жәлар рҵасқәеи рқьабзқәеи аазырԥшуа ԥҵамҭақәаны ишыҟоу. Ацәгьеи абзиеи, ақьиареи аҳарамреи, ахьҙи ахьымҙги уҳәа, аԥсуаа рдунеихәаԥшра ашьаҟақәа зегьы ргәыларсуп М. Лакрба иновеллақәа. Урҭ анаԥҵаз инаркны иахьа уажәраанҙа, аԥхьашцәа ргәы иҭымҵәо, аҟәышреи аԥхарреи рхылҵуа рыԥсы шаҳәшаҳәуа иҭоуп, ԥсра-зрагьы рықәзам.

Ҳазҭагылоу аамҭа уадаҭ аан, иџьашьатәым М. Лакрба иновеллақәа ирызҿлымҳау рхыԥхьаҙара иацымлозар иахьагымхо. Избанзар, иаҳхысхьоу аамҭақәа рԥышәа, рҟәышра иахьа даҿа аамҭанык еиԥшымкәа имаҭәахәызар ҟалап.

Ҳазлацәажәо ановеллақәа аурысшәахь еиҭеигеит автор, иара убасгьы инапы иҵигеит аиҭагаҭ С. Трегубов.

Аредактор Б. Нарманиа

Асахьаҭыхҭы Р. Габлиа

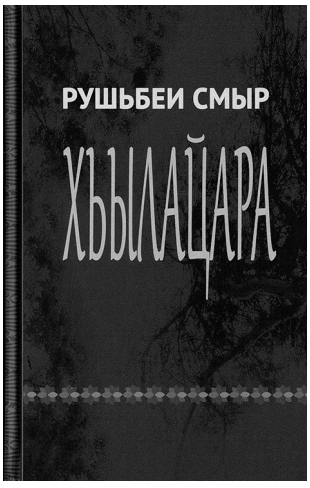

• ***Рушьбеи Смыр***
Хьылаҵара
Ажәеинраалақәа
Аԥҳәынҭқарратә премиа занашьоу Рушьбеи Смыр иажәеинраалақәа реизга ҿыц «Ахьылаҵара» ианылеит аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иаԥиҵаз апоезиатә рҿиамҭақәа. Урҭ шәагаала икьаҿу – ҭба-ҭба, ԥшьба-ԥшьба, жәба-жәба цәаҳәа рыла ишьақәгылоу жәеинраалақәоуп.

Апоезиаҿы ас еиԥш иҟоу ажанр, ас ала аҭышьа аханатә инаркны еиҳа иуадаҭқәоу рахь иԥхьаҙоуп.

Ари аизгаҟны аԥхьаҭ иуԥылараны иҟоуп ажәлар

рҟәыҕара, рдоуҳатә ҭаулара ургәылазырԥшуа апоезиатә дунеи, ажәаԥҟаҵас иудукылаша ажәеицааирақәа, афоризмқәа.

Аредактор М. Тәанба

Асахьаҭыхѡы Р. Габлиа

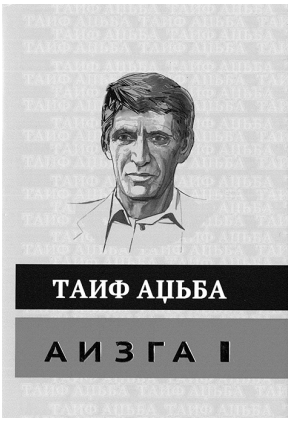

• ***Таиф Аҧьба***
Аизга
Ѡ-шәҟәыкны
Актәи ашәҟәы

Ажәеинраалақәеи апоемақәеи

Ахәыҷқәа рзы ажәеинраалақәеи апоемақәеи

Аԥҳәынҵшәҟәҭыжьырҵа. Аҟәа, 2019. – 727 д.

Ҳаамҭазтәи аԥсуа поет Таиф Аҧьба иѡымҭақәа реизга ѡ-шәҟәыкны аҭыжьра азгәаҭоуп Аҳәынҵқарратә шәҟәҭыжьырҵа аҟны. Уажәы ишәыдаагало актәи ашәҟәы ианылеит Т. Аҧьба ипоезиатә рҽиамҭақәа зегьы, ахәыҷқәа рзы ииѡхьаз ажәеинраалақәеи, апоемақәеи, аиҭагамҭақәеи убрахь иналаҵаны.

Т. Шь. Аҧьба иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи ирызкны, ари ашәҟәы аԥхьажәа ацынхәрас академик Валентин Кәаҕәаниа иѡуеит: «...Аԥшатлакә иаѡызаха аамҭа цоит. Уажәшьҭа инықәлеит апоет Таиф Аҧьба набыцра зқәым аѡбатәи иԥсҭазаара – абиԥарақәа ирхаанхо, аԥсуа поезиа иагәадуроу ирҽиамҭақәа раамҭа. Урҭ арҽиамҭақәа аҧызҵаз, хымԥада, ҳлитература аҭоурых аҿы ԥсразра зқәым поетны даанхоит».

Аредактор Б. Нарманиа

Асахьаҭыхѡы Р. Габлиа

• ***Боча Аҧьынҵьал***
Аныҳәаҿа
Ажәеинраалақәа
Аԥҳәынҵшәҟәҭыжьырҵа. Аҟәа, 2019. – 74 д.

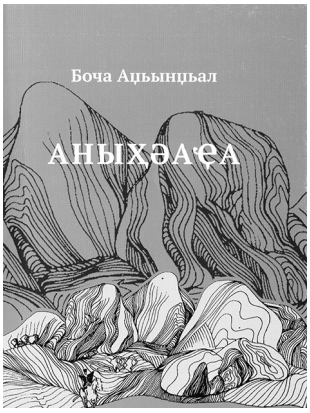

Ҳаҭыр зқәу ҳаԥхьаѡцәа! Ишәыдаагало ари ашәҟәы еиднакылоит еиуеиԥшым аамҭақәа рзы аҵарауаѡ, аҟазараҵҵаасы, ажурналист Боча Аҧьынҵьал иаԥиҵаз иажәеинраалақәа. Арҭ ацәаҳәақәа ирныԥшуеит Аԥсадгьыл ашҟа абзиабара, арҽиасы иѡнытҵкатәи ихәыцрақәа изцәырырго агәхьаа, ицәалашәарақәа, игәҭыхақәа, ҳажәлар рҭоурыхмѡаҿы ирхыргаз ауадаѡрақәеи рфырхаҵарақәеи, рдоуҳамч аҳәаақәа.

«...Сыԥсадгьыл ахьаақәа аацәырҵуеит, счымазара аасҵа иҧьбараны...» – иѡуеит Б. Аҧьынҵьал.

Аредактор В. Касланҙиа

Асахьаҭыхѡы Р. Габлиа

• ***Жизнь и сцена***

Абгосиздат. Сухум, 2019. – 362 стр.

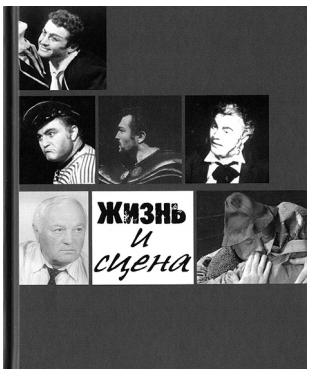

«Аԥсҭазаареи асценеи» захьӡу аҟазараҭцааратә статиакәа реизга изкуп Аԥсны Жәлар рартист, еицырдыруа актиор, арежиссиор, амилаҭтә театртә ҟазара арҿиараҿы илагалазы аорден «Ахьӡ-аԥша» II аѡаӡара алауреат Шьалуа Ҷыф-ипа Гыцба. Ашәҟәы иагәылалеит аԥсышәала иѡу астатиакәа реиԥш, урысбызшәала иѡугьы. Иара убасгьы, ахархәара рыҭоуп асовет аамҭазы иѡыз атекстҭа материалкәеи афотоқәеи.

Абар ашәҟәы иагәылоу агәалашәарақәа рцыԥҵәахақәак: «Артист Шь. Гыцба илшеит ифырхаҵа иԥсихологиа, иѡнытҟатәи идунеи инҭкааны ахәаԥшѡы иҿаԥхьа ацәыргара (аспектакль «Аԥхәысхәаѡ» аҟны, аред.) – иѡуеит Шоҭа Салаҟаиа; «Зынӡа иҭынчым абри ҳдунеи аҿы, ирацәоуп абаѡхатәра змоу актиор ахәаԥшѡцәа иреиҳәаша, ргәаҟынӡа инеигаша, урҭ дара-дара реилибакаара дахьацхрааша. Актиор Шь. Гыцба уи еснагь дазыхиоуп!» – азгәалҭоит Светлана Корсаиаԥҳа.

Ҳазлацәажәо ашәҟәы еиқәыршәоуп гьама ҳаракыла. Аԥхьажәа ацынхәрас, уи актәи адаҟьақәа рҿы икьыԥхьуп аҟазараҭцааѡ А. Аргәын инеиҵыху, 1996 шықәсазы иихѡыз астатиа.

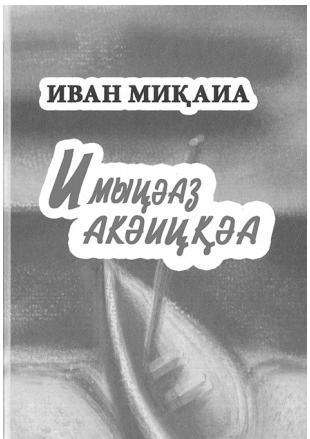

• ***Иван Миқаиа***

Имыцәаз акәицқәа

Ажәеинраалақәа

Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьыртә. Аҟәа, 2019. – 190 д.

Иван Миқаиа ишәҟәы «Имыцәаз акәицқәа» еиднакылоит апоет иѡымҭақәа ргьырак. Урҭ ѡашьарада иудырбоит уи дышпоет-лирику, аха убри аамҭазгьы аизгаҿы иуԥылоит иԥсадгьыли иуаажәлари рышҟа имоу абзиабареи ахәыцрақәеи аазырԥшуа ажәеинраалақәагьы. Ашәҟәы ҭәуп абзиабара ашәала, аԥсабара хкы рацәала ухызхуа асахьақәа рыла. Иажәа ласуп, ихыркуп, ицәаҳәақәа метафорала игәылырҭәаауп.

«Имыцәаз акәицқәа» ирыԥхьаз игәаланаршәаша, дзырхәыцша рацәоуп, агәахәара шинаҭо имѡашьо иҟоуп.

Аредактор В. Касланӡиа

Асахьаҭыхѡы Р. Габлиа

• ***Заур Гындиа***
Иԥшьоу абжьы
Ажәеинраалақәа

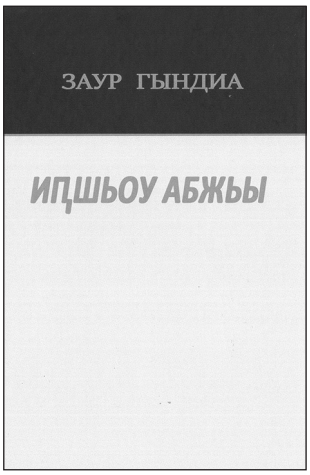

Аизга «Иԥшьоу абжьы» ианылеит Аԥсны ибзианы ирдыруа ауааҩәларратә усзуҩы Заур Гындиа данқәыԥшыз аахыс иахьа уажәраанӡа иаԥиҵаз апоезиатә ҩымҭақәа. Урҭ зныкымкәа-ҩынтәымкәа ажурнал «Алашара» адаҟьақәа ирнылахьеит, аха рҕыырак макьана аԥхьаҩ имбаӡац, иҿыцуп.

Ашәҟәы аԥхьажәа зҩыз ашәҟәыҩҩы, апублицист, алитератураҭцаҩы Владимир Занҭариа иазгәаиҭоит: «Заур Гындиа ишәҟәы ахатә ҭыԥ ааннакылап сгәахәуеит иахьатәи амилаҭтә рҿиара-сахьаркыратә ԥшаарақәа рдунеи аҿы. Аԥсҭазаара аҭагәҭасрақәа рҿаԥхьа згәы мыҵрысыз, шьаҿакгьы шьҭахьҟа ихьамҵыз апатриот ду иажәа, иҳәоу, ипоезиатә гәҭыхаҳәарагьы ус башамаша имҩасуам, иҳаҵанаҳәо, ҳзызнархәыцуа шьардоуп».

Аредактор Б. Нарманиа

Асахьаҭыхҩы Р. Габлиа

Акьыԥхь иазирхиеит Дмитри Габалиа

ГЬАРГЬ КОНСТАНТИН-ИҢА ГУБЛИА

Аҧсуа милаҭтә литература ацәыӡ ду аиуит, 92 шықәса дшырҭагылаз иҧсҭазаара далҭит апоет, апрозаик, адраматург, алитератураҭҭааҩ, арҭаҩы-ааӡаҩ, ауаажәларратә усзуҩы Гьаргь Константин-иҧа Гублиа.

Гьаргь Гублиа афилологиатә ҭҭаарадыррақәа ркандидат ҳәа ахьӡ ихҭан (1970), Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет аҧсуа литература акафедра адоцентс, анаҩс апрофессорс дыҟан. Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҧсны Аҳәынҭқарратә премиа ианашьоуп (1974), 1957 ш. инаркны СССР-и Аҧсни рышәҟәыҩҩцәа Реидгылақәа дрылан, 1999 ш. раахыс – Урыстәыла ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла. Ианашьоуп аҳәынҭқарратә ҳамҭа «Ахьӡ-Аҧша» аорден ахҧатәи аҩаӡара.

1928ш. маи 15 рзы Гәдоуҭа араион Ҟәланырхәа ақыҭан ииз Гьаргь Гублиа ишьақәгылара ҳажәлар рмилаҭ зинқәа анырҿаҟәоз аамҭа иақәшәеит. Аха иҿаҭамырхакәа аҭара иҿазикит. Аҭара иҭон Ҟәланырхәатәи ашкол аҟны ҧшьышықәса, анаҩс – абжьбатәи акласс аҟынӡа Гәдоуҭатәи абжьаратәи аҧсуа школ аҟны. 1944 ш. Гәдоуҭатәи ақыҭанхамҩатә техникум дҭалеит. Ашьҭахь уи Мықәҟа ииаргазаргьы, иҭара аанимыжьит. Мықә аҭара данҭаз уаҟа еиҿкааз адраматә кружок далахәын. Убасҟан ауп алитература даназҿлымҳахагьы. Раҧхьаӡа акәны инарҭбааны инырит аҧсуа шәҟәыҩҩцәеи аурыс шәҟәыҩҩцәеи рҩымҭақәа.

Иҭара аныхиркәша (1948), шықәсык аҟынӡа иқыҭа гәакьаҿ Ҟәланырхәа агрономс аус иуан. 1949 ш. А.М. Горки ихьӡ зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҭаҩратә институт афилологиатә факультет дҭалеит. Аха ашьҭахь гәыҧҩык иқәлацәеи иареи ииасит Қарҭтәи аҳәынҭуниверситет ахь. Иреиҳау аҭараи-

урҭа далганы Аҧснықа даныхынхә (1954), аус иуан С. И. Ҷанба ихьӡ зху Аҧсуа ҳәынҭқарратә драматә театр аҿы, нас Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҵаԥратә институт аҟны, араҟа ҿыцны иаадыртыз афилологиатә факультет аҧсуа сектор аҟны аҧсуа алитература арҵаԥыс, ашьҭахь аҧсуа литература акафедра аиҳабыс (1965-1975). 1970 ш. Қарҭ ихьчоит акандидаттә диссертациа абри атемала: «Дырмит Гәлиа: ирҿиаратә мԥа». Уи хара имгакәа хазы шәҟәны Аҟәа егьҭыжьын. 1975 ш. инаркны апартиа Аҧснытәи аобком алекторс дыҟан, 1978-1984 шш. раан - ажурнал «Алашара» аредактор хадас, ашьҭахь - ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» аиҳабыс аус иуан. Аҧснытәи Аҳәыҭуниверситет апрофессорк иаҳасабала акыр шықәса аҧсуа литература аҭоурых иазкны алекциақәа дрыҧхьон.

Еиҳарак 1960-тәи ашықәсқәа инадыркны Аԥсны ақалақьқәеи ақыҭақәеи рҟны имԥаԥысуаз алитературатә еиҧыларақәа, еиуеиԥшым ахәылԥазқәа рымҽхак аҿарҭбааит. Урҭ иҽрылаирхәуан Гьаргь Гублиа. Аԥхьаԥцәа ирылатҵәаз иажәеинраалақәа иреиуоуп «Бысзыҧшыз», «Амза каӷӷа-каӷӷо амшын ихыршәлан», «Амра сыхьӡуп, жәлас исымоуп Аԥсны» уҳәа егьырҭгьы. Ажурнал «Алашара» аредакторси ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» аиҳабыси данықаз акырӡа аҿцәырнагеит Гьаргь Гублиа илаз аиҿкааратә баԥхатәрагьы. Ашәҟәыԥԥцәа рԥымҭа ҿыцқәа амԥа рзылхраҿы, уи иамадаз аусқәа реиҿкаараҿы шьарда илиршеит.

Усҟантәи аамҭақәа рзы «Аԥсуа литература амшқәа» мԥаԥысуан Урыстәылан еиҧш, егьырҭ ареспубликақәа рҟны. Иахьакәзаалакгьы ҳмилаҭ литература ӡырзгоз ашәҟәыԥԥцәа дреиуан Гьаргь Гублиа. Ипоезиатә рҿиамҭақәа рҟны аҭыҧ ҷыда ааннакылоит Иԥсадгьыли ижәлар гәакьеи рахь ибзиабара, амилаҭ ҟазшьа бзиақәа рӡыргара, Аԥсадгьыл ахьчаԥцәа рфырхаҵара. Ипрозатә ԥымҭақәа ракәзаргьы инарҵауланы иаадырҧшуеит аҧсуа қыҭа аҧстазаашьа, ижәлар ирхыргахьоу, урҭ ржәытә-рҿатә.

1950 ш. акьыҧхь аҟны данцәырҵ инаркны ипоезиатәи ипрозатәи рҿиамҭақәа рнылон ажурналқәа «Алашара», «Амцабз», «Аҟәа-Сухум», «Юность», «Молодая гвардия», агазеҭқәа «Бзыҧ», «Аҧсны ҟаҧшь», «Аҧсны», «Советская Абхазия», «Еҵәаԥьаа», «Литеранурная газета» уҳәа егьырҭгьы. Ихаҭагьы дацԥыҳәаны аҧсшәахь еиҭеигон егьырҭ алитературақәа рхаҭарнакцәа рԥымҭақәа.

Г. Гублиа авторс дрымоуп ажәеинраалақәа реиҧш, апоемақәа, ажәабжьқәа, аповестқәа, ароманқәа, апиесақәа, аочеркқәа, аҧсуа литература иазку аҵҵаарадырратә статиақәа. Идраматә ԥымҭақәа руак «Сыбзиабара уара иуцуп» Аԥсуа театр аҟны иқәдыргылахьан. Жәлар ражәабжьҳәаԥцәа Жана Ачбеи Чатҵә Чагәи рҳәамҭақәа реизгараҿы акәзаргьы, акырӡа дазаапсеит. Иԥымҭақәа еиҭаганы иҵыҵхьеит асурыс, аукраин, ақырҭуа, аҟабарда уҳәа абызшәақәа рахь.

Амилаҭтә литературеи аҵара-ааӡареи акыр шықәса ирзаапсаз Аԥсадгьыл аҵеи лаша, ашәҟәыԥԥы, аҵарауаԥ Гьаргь Константин-иҧа Гублиа ихьӡ хашҭра ақәымкәа ижәлар ргәалашәараҿы иаанхоит.

Аԥсны ашәҟәыԥԥцәа Реидгыла